

RAPPORT

Evaluatie bodem- en grondwaterkwaliteit

In de provincie Drenthe

Klant: Provincie Drenthe

Referentie: BI4595-RHD-ZZ-XX-RP-Z-0001

Status: Definitief/0001

Datum: 3 november 2022

HASKONINGDHV NEDERLAND B.V.

Laan 1914 no.35
3818 EX Amersfoort
Water & Maritime
Trade register number: 56515154

+31 88 348 20 00 **T**
+31 33 463 36 52 **F**
info@rhdhv.com **E**
royalhaskoningdhv.com **W**

Titel document: Evaluatie bodem- en grondwaterkwaliteit

Sub titel: In de provincie Drenthe
Referentie: BI4595-RHD-ZZ-XX-RP-Z-0001
Status: 0001/Definitief
Datum: 3 november 2022
Projectnaam: BI4595
Projectnummer: BI4595
Auteur(s): Floris Verhagen

Opgesteld door: Floris Verhagen, Lisette Avis

Gecontroleerd door: Andries Krikken

Datum: 27-10-2022

Goedgekeurd door: Floris Verhagen

Datum: 03-11-2022

Classificatie

Open

Behoudens andersluidende afspraken met de Opdrachtgever, mag niets uit dit document worden verveelvoudigd of openbaar gemaakt of worden gebruikt voor een ander doel dan waarvoor het document is vervaardigd. HaskoningDHV Nederland B.V. aanvaardt geen enkele verantwoordelijkheid of aansprakelijkheid voor dit document, anders dan jegens de Opdrachtgever.

Let op: dit document bevat mogelijk persoonsgegevens van medewerkers van HaskoningDHV Nederland B.V.. Voordat publicatie plaatsvindt (of anderszins openbaarmaking), dient dit document te worden geanonimiseerd of dient toestemming te worden verkregen om dit document met persoonsgegevens te publiceren. Dit hoeft niet als wet- of regelgeving anonimiseren niet toestaat.

Inhoud

1	Inleiding	1
1.1	Achtergrond	1
1.2	Aanpak en afbakening	1
1.3	Leeswijzer	1
2	Opzet van de monitoring	2
2.1	Overzicht meetnetten	2
2.2	Meetperioden	5
2.3	Indeling in homogene gebiedstypes	7
3	Werkwijze	9
3.1	Figuren, boxplots en kaarten	9
3.2	Toetsing aan normen en signaalwaarden	12
3.3	Trendanalyse	18
4	Vermesting	20
4.1	Nitraat	22
4.2	Ammonium	29
4.3	Sulfaat	33
4.4	Kalium	35
4.5	Chloride	37
4.6	Elektrisch geleidingsvermogen (EGV)	38
4.7	Fosfaat	39
4.8	Samenvatting en conclusies vermesting	46
5	Verzuring	47
5.1	Zuurgraad (pH)	49
5.2	Calcium	52
5.3	Aluminium	53
5.4	Samenvatting en conclusies verzuring	54
6	Verspreiding van metalen	55
6.1	Koper	56
6.2	Cadmium	58
6.3	Zink	61
6.4	Chroom	63
6.5	Lood	65
6.6	Arseen	67

6.7	Samenvatting en conclusies verspreiding metalen	68
7	Toestand en trends bestrijdingsmiddelen en metabolieten	69
7.1	Belasting met bestrijdingsmiddelen	70
7.2	Algemeen beeld KRW-meetronde 2021	71
7.3	Ruimtelijke verdeling per homogene gebiedstypen	73
7.4	Toelichting per stof	74
7.4.1	Desphenyl-chloridazon en methyl-desphenyl-chloridazon	74
7.4.2	N,N-dimethylsulfamide	77
7.4.3	Dithiocarbamaat	78
7.4.4	BAM (2,6-dichloorbenzamide)	79
7.4.5	Bentazon	80
7.5	Normoverschrijding	81
7.6	Vergelijking met vorige meetronden	85
8	Geneesmiddelen, medische stoffen	88
8.1	Algemene beeld	88
8.2	Toelichting per stof	90
8.3	Vergelijking met eerdere jaren	94
8.4	Vergelijking met landelijk beeld	94
9	Overig verontreinigende stoffen	95
9.1	Algemeen beeld	95
9.2	Vergelijking met eerdere jaren	98
9.3	Toelichting per stof	98
10	PFAS-verbindingen	102
10.1	PFAS verbindingen en risico's	102
10.2	Algemene beeld	103
10.3	Toelichting per stof	106
10.3.1	PFBA (Perfluorbutaanzuur)	106
10.3.2	PFOA (Perfluoroctaanzuur)	106
10.3.3	PFOA_NH4 (Perfluoroctaanzuur-ammoniumzout)	106
10.4	Vergelijking met eerdere jaren	106
10.5	Vergelijking met landelijk beeld	106
11	Conclusies en aanbevelingen voor meetnetoptimalisatie	108
11.1	Conclusies	108
11.2	Aanbevelingen voor meetnetoptimalisatie	108

Bijlagen

Bijlage 1	Provinciale meetnetten bodem en grondwaterkwaliteit
Bijlage 2	Lijst met monsterpunten
Bijlage 3	Databeheer
Bijlage 4	Kaarten (23 algemene parameters) voor drie tijdsperiodes en drie filterdieptes
Bijlage 5	Aangetroffen bestrijdingsmiddelen in eerdere jaren

Managementsamenvatting

Opzet van het onderzoek

Door de provincie Drenthe wordt regelmatig de bodem- en grondwaterkwaliteit geanalyseerd op het voorkomen van meststoffen en metalen. Daarnaast komt er ook steeds meer aandacht voor milieuvreemde stoffen in het grondwater. In 2021 is een uitgebreid onderzoek gedaan voor de KRW-monitoring naar de aanwezigheid van milieuvreemde stoffen zoals bestrijdingsmiddelen, geneesmiddelen, PFAS-verbindingen en overige “nieuwe” stoffen zoals weekmakers en stoffen die worden toegepast in cosmetica en shampoo. KRW-monitoring vindt om de drie jaar plaats. Dit rapport geeft een overzicht van de huidige toestand en van de toestandsveranderingen (trends) die zijn opgetreden in de bodem- en grondwaterkwaliteit van de provincie Drenthe. Daarbij is ook beoordeeld in hoeverre het beleid hier invloed op heeft gehad. Voor deze rapportage zijn de gegevens van de vier grootschalige Drentse meetnetten bodem- en/of grondwaterkwaliteit geïntegreerd voor een compleet beeld van de toestand van de bodem en grondwaterkwaliteit. Er zijn monsters genomen van de bodem (bovenste meter) en het grondwater tot ongeveer 25 meter diepte. De grondwatermeetpunten staan in landbouw, natuur en stedelijk gebied. Samen geeft dit een goed beeld van de gemiddelde bodem en grondwaterkwaliteit van Drenthe. Het meetnet is niet ontworpen op specifieke risico's van puntbronnen zoals rioolwaterzuiveringen, lekkende riolering, industriegebied of benzinestations. De concentraties in het grondwater kunnen daarom lokaal hoger zijn dan uit dit onderzoek blijkt.

Vermesting, verzuring en verspreiding

Het Drentse grondwatermeetnet is begin jaren negentig van de vorige eeuw opgezet met als primair doel het volgen van de vermisting, verzuring en verspreiding van metalen in het grondwater. Deze drie thema's zijn nog steeds actueel. Wat betreft vermisting is nitraat de grootste probleemstof. Nitraat komt verhoogd voor op de hogere (podzol)zandgronden waar het nitraat niet afgebroken kan worden. In 19% van de grondwatermeetpunten op 10 tot 25 meter diepte is de concentratie nitraat nog hoger dan de Europese 50 mg/l norm. Er is sprake van een overwegend dalende trend, maar de daling in concentraties nitraat stagneert sinds 2010. In de laatste jaren is zelfs weer een sprake van een stijging in concentraties, mogelijk mede veroorzaakt door de droge jaren. De meetnetten in het freatische grondwater, net onder maaiveld, geeft een beeld van de actuele belasting van het grondwater. Dan blijkt dat in het merendeel van de meetpunten onder bouwland en grasland op zandgrond de nitraatnorm wordt overschreden. Nitraat wordt beter afgebroken onder de veen en moerige gronden, hier zijn de nitraatconcentraties aanmerkelijk lager. Gemiddeld wordt in 36% van de freatische meetpunten (MDA, MPD en MV) de nitraatnorm overschreden.

Een afgeleide van de nitraatbelasting zijn ook hogere sulfaatconcentraties in het grondwater. Door de aanwezigheid van natuurlijk pyriet in de bodem wordt nitraat afgebroken, maar komt sulfaat terug in het grondwater, wat ook voor verzuring zorgt. De depositie van verzurende stoffen door landbouw, verkeer en industrie is de afgelopen decennia sterk afgenomen, maar in het grondwater is nog geen verbetering zichtbaar. Het freatische grondwater blijft zuur (pH-waarde van 5) en in het ondiepe en diepe grondwater is zelfs sprake van een verzurende trend (op 10 meter diepte). Vooral natuurgonden zijn gevoelig voor verzuring met het risico dat (giftig) aluminium vrijkomt uit bodemdeeltjes en oplost in het grondwater. Aluminiumconcentratie in het freatische grondwater zijn hier veel hoger dan de norm. Echter voor aluminium is wel een positieve trend te zien. De aluminium concentraties in het ondiepe grondwater zijn ongeveer gehalveerd ten opzichte van de start van meten in 1993. Ook de andere metalen zijn gevoelig voor verdere verspreiding bij zuurder water. Cadmium is de meest kritische parameter, omdat hiervoor een Europese KRW-drempelwaarde voor is afgeleid. Deze norm wordt in 19% van de meetpunten in het ondiepe en diepe grondwater overschreden. Ook voor cadmium is overwegend sprake van een dalende trend. De conclusie is dat er nog steeds problemen zijn met vermisting, verzuring en verspreiding van metalen via het grondwater, maar dat de trend overwegend dalend is.

Samenvatting monitoringronde 2021			
Thema	Vermesting	Verzuring	Verspreiding
Typerende stoffen	Nitraat, ammonium, sulfaat, kalium, chloride, fosfaat	pH, calcium, aluminium,	Koper, cadmium, zink, chroom, lood, arseen
Grootste probleemstof	Nitraat	Aluminium	Cadmium
Percentage metingen 2021 probleemstof boven norm: Freatisch / 10-25 meter diep	36% / 19%	100% / 15%	15% / 19%
Trend voor probleemstof	Dalend	Dalend	Dalend
Waar gevonden	Zandgronden: Hondsrug, Zuid-West Drenthe	Zandgronden: Hondsrug	Verspreid over zandgronden

Milieuvreemde stoffen

De laatste jaren komt er steeds meer aandacht voor milieuvreemde stoffen, die van nature niet in het grondwater voorkomen. De praktijk is anders, op veel locaties in Drenthe maar ook andere delen van Nederland worden deze stoffen in lage concentraties aangetroffen, maar komen soms boven gestelde normen of signaleringswaarden uit. Dit wordt de vergrijzing van het grondwater genoemd, puur schoon grondwater wordt steeds zeldzamer. Er is onderzoek gedaan naar vier stofgroepen: bestrijdingsmiddelen en hun afbraakproducten, medische stoffen, overig verontreinigende (industriële) stoffen en PFAS-verbindingen. Bestrijdingsmiddelen en hun afbraakproducten zijn aangetroffen in het ondiepe en diepe grondwater. De andere milieuvreemde stoffen zijn niet in het diepe grondwater (25 meter diep) aangetroffen, maar er is hier beperkt onderzoek naar gedaan. Uit onderzoek elders in Nederland is bekend dat deze stoffen ook in het diepe grondwater voorkomen. Er zijn nog maar weinig locaties aan te wijzen waar de grondwaterkwaliteit niet is beïnvloed door mensen.

Samenvatting monitoringronde 2021				
Type stof	Bestrijdingsmiddelen	Geneesmiddelen	Overige stoffen	PFAS
Aantal stoffen onderzocht	96	51	98	34
Aantal stoffen gevonden in grondwater	11	5	13	3
Aantal stoffen boven de norm	5	3	4	0
Percentage locaties (peilbuizen) waar stof is aangetoond	91%	13%	29%	10%
Trend	Geen verbetering sinds 2006	Hogere concentraties	Zelfde beeld als in 2015 en 2018	Voor het eerst onderzocht
Waar gevonden	Gehele provincie tot 25 meter diep	Incidenteel	Relatief veel in Zuid-Oost Drenthe	Incidenteel

In totaal zijn 12 milieuvreemde stoffen boven de norm aangetroffen. Voor bestrijdingsmiddelen geldt een wettelijke norm, waarbij afbraakproducten die minder toxisch zijn, minder zwaar worden beoordeeld. Voor medicijnen, PFAS-verbindingen en veel van de overige stoffen bestaan nog geen wettelijke normen en is een signaleringswaarde (van 0,1 µg/l) gebruikt. Mogelijk komen meer stoffen voor in het grondwater, maar is de concentratie zo laag dat het laboratorium de stof niet kan meten.

Van de vier stofgroepen komen de bestrijdingsmiddelen (en hun afbraakproducten) het meest voor. In 91% van de onderzochte locaties komen resten van bestrijdingsmiddelen voor. De meest aangetroffen middelen zijn afbraakproducten van bestrijdingsmiddelen die minder toxisch zijn dan de bronproducten. Ten opzichte van eerdere onderzoeken vanaf het jaar 2007 is de situatie niet wezenlijk verbeterd. De aangetroffen stoffen verschillen per jaar, omdat het toelatingsbeleid voor bestrijdingsmiddelen in de tijd verandert. Maar in grote lijn blijft het aantal aangetoonde stoffen ongeveer gelijk door de jaren heen.

Er zijn vijf geneesmiddelen gevonden in het Drentse grondwater (in 13% van de onderzochte locaties). Dit is vergelijkbaar met de eerste meetronde in 2015, maar in 2021 zijn voor het eerst ook stoffen boven de signaleringswaarde (norm) aangetroffen. Het gaat om een relatief onschuldige zoetstof, maar ook om een anti-epilepticum en diergeneesmiddel. Rioolzuiveringsinstallaties zijn vaak niet in staat om deze middelen uit het water te halen, waardoor ze via infiltrerend oppervlaktewater weer in het grondwater terecht kunnen komen.

Onder overige soorten verontreinigingen (aangetroffen in 29% van de onderzochte locaties) vallen de overige microverontreinigingen die al bekend zijn uit historische bodemverontreinigingen (oplosmiddelen,

PAK-verbindingen), maar ook nieuwe type verontreinigingen zoals vlamvertragers (TCP) of industriële stoffen (bisfenol-A en EDTA).

De PFAS-verbindingen zijn voor het eerst in 2021 uitgebreid onderzocht en ook aangetroffen. Deze stoffen komen in 10% van de onderzochte locaties in het ondiepe grondwater voor.

De vraag wat de risico's van de gemeten stoffen zijn voor mens en milieu valt buiten dit onderzoek.

1 Inleiding

1.1 Achtergrond

Dit rapport geeft een overzicht van de huidige toestand en van de toestandsveranderingen (trends) die zijn opgetreden in de bodem- en grondwaterkwaliteit van de provincie Drenthe. Daarbij is ook beoordeeld in hoeverre het beleid hier invloed op heeft gehad. Voor deze rapportage zijn de gegevens van de vier grootschalige Drentse meetnetten bodem- en/of grondwaterkwaliteit geïntegreerd voor een compleet beeld van de toestand van de bodem en grondwaterkwaliteit.

De laatste rapportage dateert van bijna 10 jaar geleden. In dit rapport opgesteld door de WUR (toenmalig Alterra) is aandacht gegeven aan de thema's vermesting (nutriënten), verzuring (zuurgraad) en verspreiding (metalen). In de afgelopen jaren is daarnaast veel aandacht gekomen voor het fenomeen van de vergrijzing van het grondwater: de diffuse aanwezigheid van vele milieuvreemde stoffen in het grondwater. In 2021 is een uitgebreide bemonsteringsronde gedaan naar de aanwezigheid van algemene stoffen (perceel 1), bestrijdingsmiddelen (perceel 2), geneesmiddelen (perceel 3), overig verontreinigende stoffen (perceel 4) en PFAS (perceel 5). Voorliggend rapport geeft een overzicht van de huidige toestand van het grondwater en de geconstateerde trends vanaf het begin van meten.

1.2 Aanpak en afbakening

Deze rapportage sluit qua opbouw en aanpak aan op de eerdere Alterra (2013) rapportage. Nieuwe aanvullende hoofdstukken gaan in op de aanwezigheid van de milieuvreemde stoffen. Het betreft een rapportage van de bodem- en grondwaterkwaliteit van Drenthe. Het is geen KRW- rapportage en daarom wordt een uitspraak op niveau van grondwaterlichamen achterwege gelaten.

De meetgegevens worden in grafiek-, tabel- en kaartvorm gepresenteerd. Hiervoor is gebruik gemaakt van de data opgeslagen in het grondwater databeheersysteem Dawaco en scripts om de data te verwerken en presenteren. Er is veel aandacht besteed aan het verzamelen en samenvoegen van meetdata uit verschillende aangeleverde databestanden in een uniform Dawaco-bestand. Deze werkwijze zorgt ervoor dat uiteindelijk alle data in hetzelfde formaat beschikbaar is voor verdere verwerking.

De provincie Drenthe heeft ook behoefte aan een evaluatie en voorstel voor het monitoringprogramma. Een advies wordt later in een apart rapport opgenomen.

1.3 Leeswijzer

Na deze inleiding geeft hoofdstuk 2 een overzicht van de beschikbare gegevens van de Drentse meetnetten bodem- en grondwaterkwaliteit en geeft aan hoe deze zijn gestructureerd en voorbereid tot één geheel. Hoofdstuk 3 licht dan de details toe van onze aanpak, zoals de indeling van gebiedstypen die is gehanteerd, de beschouwde parameters en de manieren waarop meetgegevens zijn geanalyseerd en vervolgens grafisch zijn weergegeven om tot een empirisch beeld te kunnen komen van de toestand en ontwikkeling van de bodem- en grondwaterkwaliteit. De hoofdstukken 4 tot en met 6 geven vervolgens per afzonderlijk milieuthema – respectievelijk Vermesting, Verzuring en Verspreiding - een integrale interpretatie van de resultaten van de toestand- en trendanalyse. De volgende vier hoofdstukken gaan nader in op de aanwezigheid van milieuvreemde stoffen in het Drentse grondwater. De aanwezigheid van bestrijdingsmiddelen wordt al sinds 2007 in het Drentse grondwater gemeten. Voor dit onderwerp is het mogelijk om ook een oordeel over de trends weer te geven (hoofdstuk 7). De drie daaropvolgende hoofdstukken 8 tot en met 10 gaan respectievelijk over geneesmiddelen en overige medische stoffen, de overig verontreinigende stoffen en de PFAS-verbindingen. Deze stoffen worden pas sinds de laatste jaren gemeten.

2 Opzet van de monitoring

2.1 Overzicht meetnetten

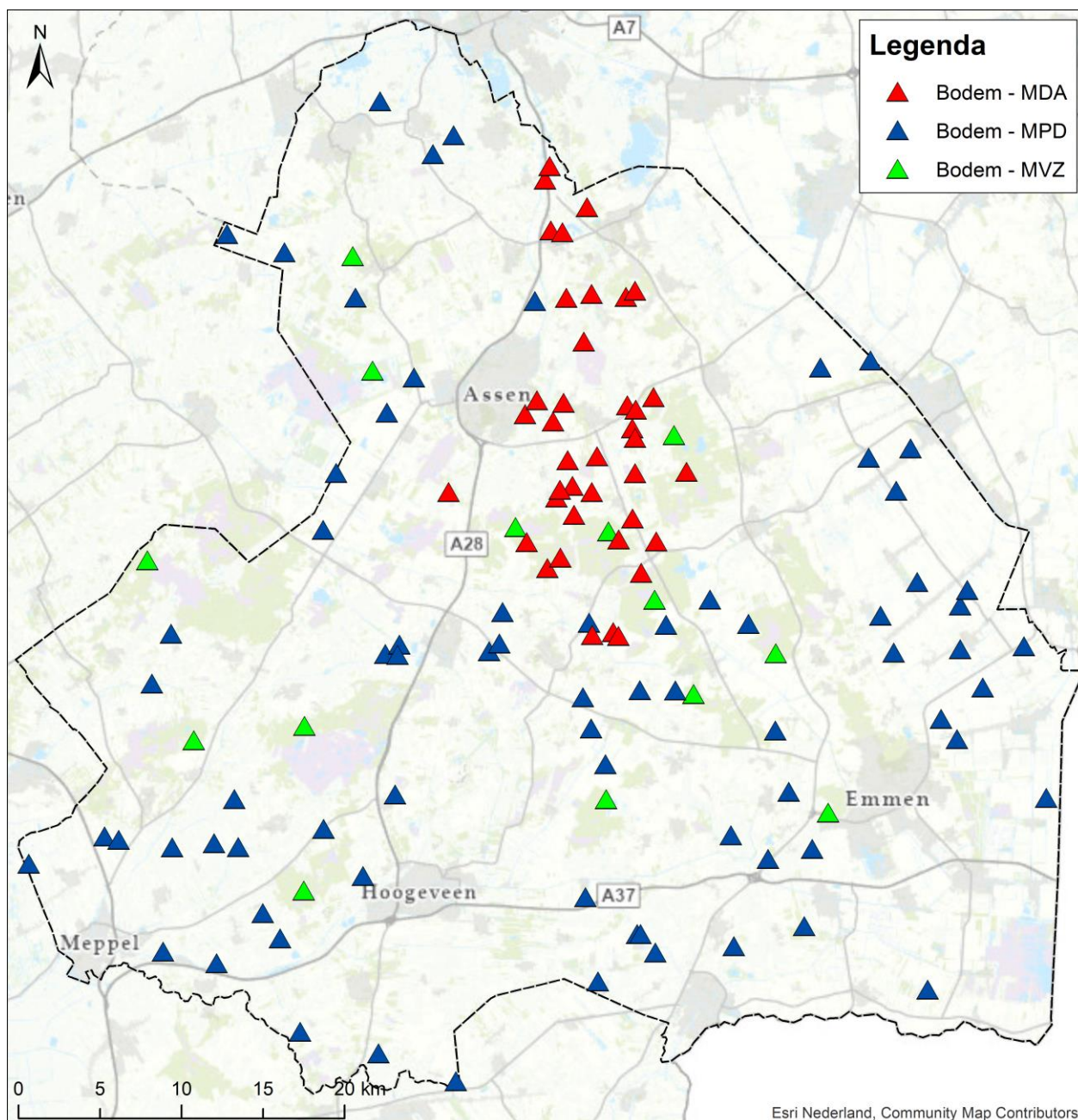
Er zijn in de provincie Drenthe vier grootschalige meetnetten die de bodem- en/of grondwaterkwaliteit beschouwen. Dit zijn:

Provinciaal Meetnet Verzuring (MV) – meet sinds 1993 de kwaliteit van de bodem en het freatische grondwater uit peilbuizen. Er is gestart met zeven meetpunten en in 1999 zijn daar acht meetpunten bijgekomen, waarvan er ook weer één is afgefallen in 2000. Er zijn dus 14 meetpunten. De meetpunten liggen allen in naaldbossen op zandgrond, omdat daar de meeste verzuring optreedt. De kwaliteit van het freatisch grondwater wordt jaarlijks gemeten en die van de bodem doorgaans elke vier. Bij elke bodemronde worden ook de zware metalen gemeten. Freatisch grondwater is elk jaar met uitzondering van 2017 bemonsterd.

Meetnet Bodemkwaliteit Drentsche Aa / Elperstroom (MDA) – meet sinds 1994 regelmatig, circa elke twee jaar, de kwaliteit van de bodem (met daarbij elke acht jaar ook de zware metalen) en meet sinds 1995 elk jaar de kwaliteit van het freatisch grondwater. Het grondwater wordt bemonsterd met de snelle peilbuismethode. Dat wil zeggen dat een tijdelijk boorgat wordt gemaakt waaruit een grondwatermonster wordt genomen. Dit meetnet bestaat nu uit 67 meetpunten op zand- of veengrond, waarvan 37 in landbouwgebieden en 30 in natuurgebieden (21 in natuur/bos en negen in natuurlijk beheerd grasland). In de laatste 10 jaar is alleen in 2013, 2015 en 2018/2019 een meetronde uitgevoerd voor de bodemkwaliteit. Freatisch grondwater is elk jaar bemonsterd.

Meetnet Provincie Drenthe Bodemkwaliteit (MPD) – meet sinds 1996 elke vier jaar de kwaliteit van de bodem (met daarbij elke acht jaar ook de zware metalen) en meet sinds 1997 elk jaar de kwaliteit van het freatisch grondwater. Het grondwater wordt bemonsterd met de snelle peilbuismethode. Dat wil zeggen dat een tijdelijk boorgat wordt gemaakt waaruit een grondwatermonster wordt genomen. Het meetnet bestaat momenteel uit 124 meetpunten, die allemaal in landbouwgebieden liggen, op zand- of veengrond. Het meetnet is in 2002 uitgebreid met 31 meetpunten bij landbouwbedrijven bij circa 100 melkveebedrijven. De monitoring is gericht op het terugdringen van nutriëntverliezen, door beter gebruik te maken van de nutriëntenkringlopen. In de laatste 10 jaar zijn alleen in 2013, 2017 en 2020 een meetronde uitgevoerd voor de bodemkwaliteit. Freatisch grondwater is elk jaar bemonsterd.

De ligging van de meetpunten van de drie meetnetten zijn weergegeven in figuur 2-1. Kaarten per meetnet in combinatie met de bodemkaart zijn in bijlage 1 opgenomen. De kenmerken per meetpunt zoals locatie en bodemsoort zijn opgenomen in bijlage 2.

Figuur 2-1: Locaties van de meetpunten voor de bodem- en freatische grondwaterkwaliteit.

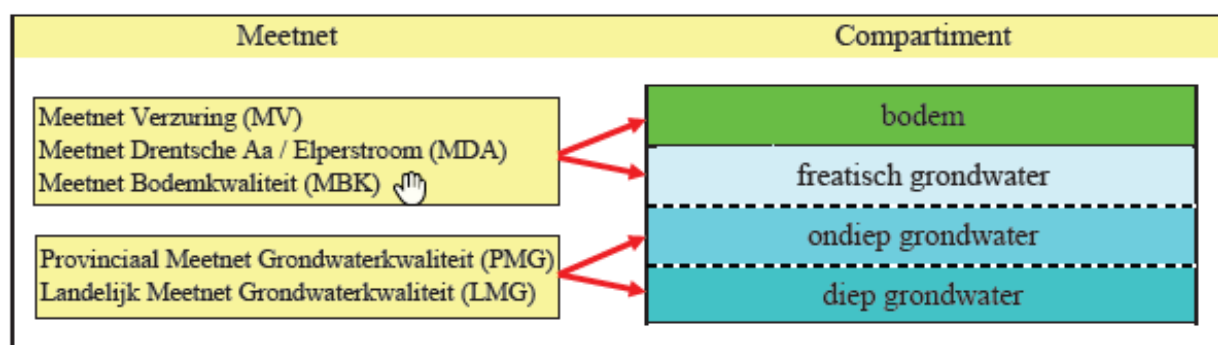
Combinatie van Provinciaal Meetnet Grondwaterkwaliteit en Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit (PMG/LMG). Deze combinatie omvat 90 peilbuisfilters.

- a. Het Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit (LMG) meet sinds 1984 jaarlijks de kwaliteit van het ondiepe en het diepe grondwater in Nederland en omvat momenteel 28 meetpunten in Drenthe. De meetpunten zijn geselecteerd op basis van landgebruik, bodemtype en geohydrologische situatie (met als klassen infiltratie, intermediair en kwel). De meeste meetpunten hebben drie filters van elk twee meter lang. De ondiepe filters (aangeduid als filter 1) liggen meestal ergens tussen acht en twaalf meter onder maaiveld en de diepe filters (aangeduid als filter 3) ergens tussen 20 en 27 meter onder maaiveld. Er is ook nog een tussenliggend filter (aangeduid als filter 2), maar dat is een reservefilter dat slechts sporadisch wordt bemeet.

- b. Het Provinciaal Meetnet Grondwaterkwaliteit (PMG) meet sinds 1993 jaarlijks de kwaliteit van het ondiepe en het diepe grondwater en bestaat uit 68 meetpunten. Deze zijn net als de meetpunten van het LMG geselecteerd op basis van landgebruik, bodemtype en geohydrologische situatie. Verder hebben ze dezelfde filterdiepten als de meetpunten van het LMG.

Het PMG/LMG bestaat uit 90 meetpunten en niet uit 96 (= 68 + 28), aangezien zes meetpunten zowel in het PMG als in het LMG zijn opgenomen. In één van deze zes meetpunten meet het LMG filters 1 en 2 en het PMG filter 3, terwijl in de overige vijf het LMG de drie filters meet en het PMG alleen filter 3. Elk van deze meetnetten heeft als belangrijkste doelstellingen het beschrijven van de toestand en van de toestandsveranderingen (trends).

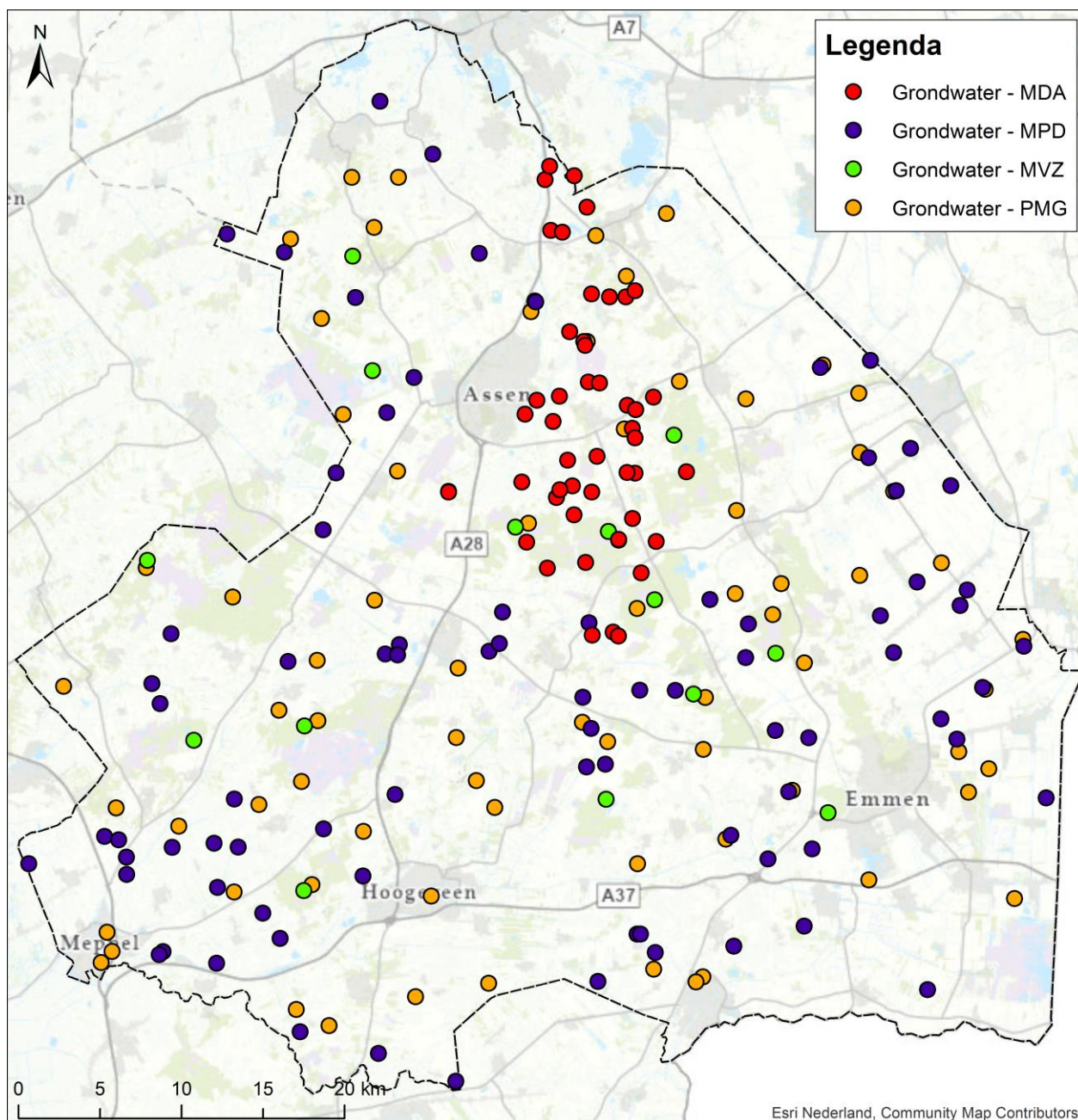
Metingen in het PMG worden gedaan ten behoeve van de KRW monitoring. Hiervoor is uit het PMG en LMG een deelverzameling van meetpunten geselecteerd. Alleen deze meetpunten worden gebruikt voor de KRW monitoring. Recente KRW meetjaren waren 2012, 2015, 2018 en 2021. Er worden ook meetrondes uitgevoerd in de PMG meetpunten die niet in het KRW meetnet zijn opgenomen. Dit is de afgelopen 10 jaar gebeurd in 2013, 2014, 2016, 2018 en 2021.

Figuur 2-2: Opzet en samenhang van de Drentse meetnetten bodem- en grondwaterkwaliteit (Bron: Alterra, 2013). Het MBK heet tegenwoordig het MPD.

De opzet van de Drentse meetnetten is samengevat in figuur 2-2. Zowel het MV, het MDA als het MPD (voormalig MBK) meet de kwaliteit van het freatisch grondwater in een meetronde door per meetpunt vier ondiepe boringen te verrichten op het betreffende perceel, daar water te bemonsteren en de vier monsters vervolgens samen te voegen tot een mengmonster, dat wordt geanalyseerd op het laboratorium. Maar EGV en pH zijn in elk van de vier boringen apart gemeten en de vier meetwaarden zijn per meetpunt rekenkundig gemiddeld tot veld-EGV en veld-pH.

Het grondwater wordt dus in vier meetnetten gemeten op verschillende dieptes (figuur 2-3).

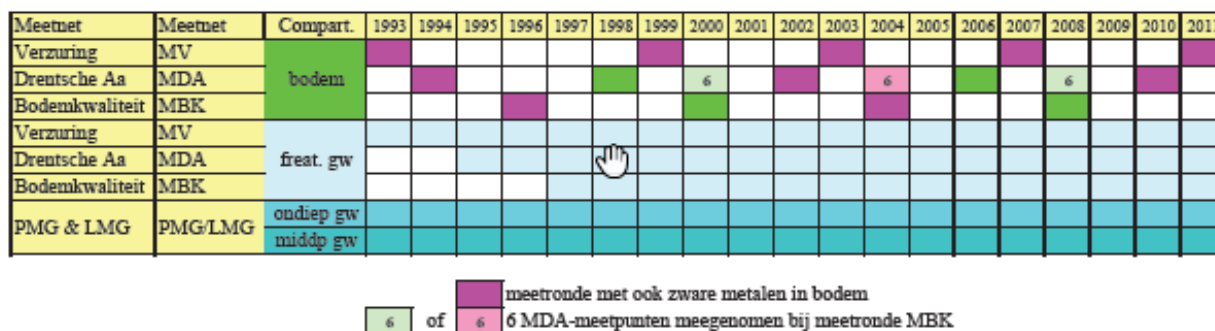

Figuur 2-3: Locaties van alle grondwatermeetpunten verdeeld over de vier provinciale meetnetten.

2.2 Meetperioden

De totale meetperiode kan ingedeeld worden in drie perioden:

1. Periode 1984-1992 met alleen metingen van het LMG.
2. Periode 1993-2011 gerapporteerd door Alterra (2013) met de introductie van vier provinciale meetnetten. De beschikbaarheid van data is weergegeven in figuur 2-4.
3. Periode 2012 – 2021 met de aanvullende meetdata verwerkt in voorliggend rapport. figuur 2-5 geeft een overzicht van de beschikbare data.

Figuur 2-4: Beschikbaarheid van meetdata voor de meetjaren 1993-2011, met onderscheid naar compartiment. (Bron: Alterra, 2013).

Meetnet	Afk	Stoffen	Compart.	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Verzuring	MV		bodem										
Drentsche Aa	MDA												
Bodemkwaliteit	MPD												
Verzuring	MV		freat gw										
Drentsche Aa	MDA												
Bodemkwaliteit	MPD												
PMG&LMG	PMG/ LMG	Perceel 1	ondiep en diep gw										
		Perceel 2											
		Perceel 3											
		Perceel 4											
		Perceel 5											

Figuur 2-5: Beschikbaarheid van meetdata voor de meetjaren 2012 – 2021 met onderscheid naar compartiment en stoffen.

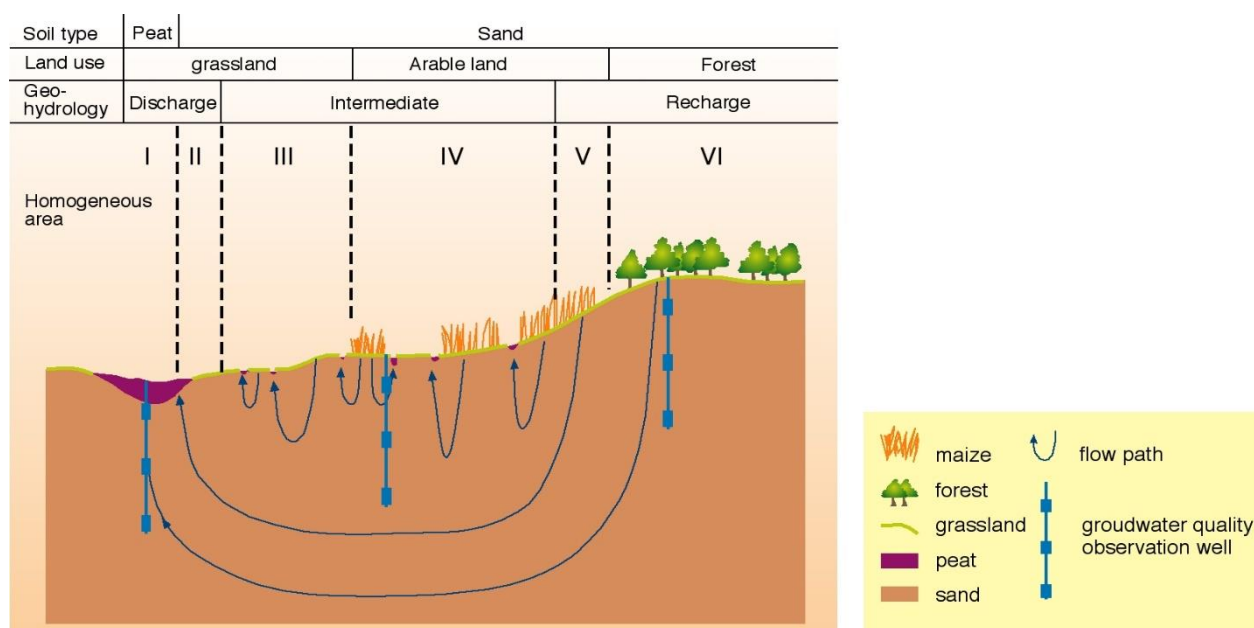
De bodemkwaliteit wordt met een lage frequentie gemeten (zie figuur 2-5), omdat de kwaliteitsveranderingen in de bodem trager verlopen dan in het grondwater.

Het freatisch grondwater wordt jaarlijks gemeten, alleen in 2017 zijn er geen metingen gedaan in het meetnet verzuring.

Voor het PMG en LMG wordt vanaf 2012 een andere meetfrequentie gehanteerd. In plaats van jaarlijkse metingen worden de metingen om de drie jaar gedaan. Het pakket aan te meten stoffen is wel uitgebreid. In 2015 zijn voor het eerst de geneesmiddelen (perceel 3) en de overig verontreinigende stoffen (perceel 4) aan het monitoringprogramma toegevoegd. In 2021 zijn de PFAS verbindingen (perceel 5) voor het eerst gemeten. De metingen worden zowel op het ondiepe (10 meter -mv) als diepe niveau (25 meter - mv) gedaan.

2.3 Indeling in homogene gebiedstypes

Het PMG is ontworpen door TNO-IGG (1991). Het meetnet is opgezet volgens de systematiek van homogene gebiedstypes. Dat wil zeggen dat de meetpunten worden verdeeld en afgestemd op het bodemgebruik, hydrologie en landgebruik (figuur 2-6). Deze gebiedstypes worden gebruikt bij de beoordeling van de monitoringresultaten. Bijvoorbeeld wat is de toestand en trend van de nitraatconcentratie in bosgebieden; of in kwelgebieden? Dezelfde indeling in homogene gebiedstypes is ook gebruikt voor de andere thematische meetnetten in Drenthe zoals het MV, MDA en MPD.

Figuur 2-6: Concept van homogene gebiedstypes (TNO-IGG, 1991).

In 1991 is de volgende indeling gebruikt (figuur 2-7):

- Landgebruik met onderscheid tussen Bouwland, Grasland, Natuur (en daarbinnen Natuur/bos, Loofbos, Naaldbos, Heide en Natuurlijk grasland) en Stad.
- Grondsoort met onderscheid tussen Zand (en daarbinnen Zand, Podzol, Vaaggrond en Moerig, Zand) en Veen (en daarbinnen Veen, Eerdveen, Veenkoloniaal dek en Madeveen).
- Hydrologische situatie met voor het PMG/LMG onderscheid tussen Infiltratie, Intermediair en Kwel. Het MPD maakt onderscheid tussen Nat en Droog. Verder is bij de metagegevens van elk van de vier meetnetten de grondwatertrap van het meetpunt vermeld.

			Meetnet			
			Verzuring	Drentsche Aa	Bodemkwal.	PMG & LMG
Landgebruik	Bouwland					
	Grasland					
	Natuur	Natuur/bos				
		Loofbos				
		Naaldbos				
		Heide				
		Nat. grasland				
	Stad					
Grondsoort	Zand	Zand				III t/m VIII
		Podzol	V t/m VIII	V t/m VII	IV t/m VIII	
		Vaaggrond	V t/m VIII			
		Moerig zand			III t/m VII	
	Veen	Veen				III en V
		Eerdveen		II en III		
		Veenkol. dek			II t/m VI	
		Madeveen			II en III	
Hydrol. situatie	Gt	V t/m VIII	II t/m VII	II t/m VIII	II t/m VIII	
	Nat			II t/m VI		
	Droog			III t/m VIII		
	Infiltratie				III t/m VIII	
	Intermed.				III t/m VII	
	Kwel				II, III en V	
Meetpunten			14	67	124	90 (62+22+6)

Figuur 2-7: Oorspronkelijke indeling in homogene gebiedstypen voor de vier Drentse meetnetten (Bron: Alterra, 2013).

In 2013 is de indeling in homogene gebiedstypes vereenvoudigd door te clusteren (figuur 2-8). Een gebiedstype omvat minimaal, maar bij voorkeur minstens tien meetpunten.

Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur/bos	Bouwland	Grasland	Stad
MV					14			
MDA	15		15		21		16	
MBK	p 18	m 15	p 18	m 16		16	10	
PBB			p 27					
PMG/LMG	if 15	im 13	if 10	im 16	if 10	im 7		6
kwel 11								

Zand	Veen
p podzol	if infiltratie
m moerig zand	im intermediair

Figuur 2-8: Aangepaste indeling in homogene gebiedstypen (Alterra, 2013). Voor elke combinatie van meetnet en gebiedstype is het aantal meetpunten vermeld dat daaraan is toegedeeld.

3 Werkwijze

Alle meetgegevens van bodem- en grondwaterkwaliteit zijn opgeslagen in een Dawaco-databestand. De Dawaco-database bevat alle gevalideerde meetgegevens, ook van voorgaande jaren en de kenmerken van de peilbuizen en bodemmeetpunten. Uit Dawaco zijn exportbestanden gemaakt ten behoeve van de data-analyse. Een gedetailleerde beschrijving is opgenomen in bijlage 3.

3.1 Figuren, boxplots en kaarten

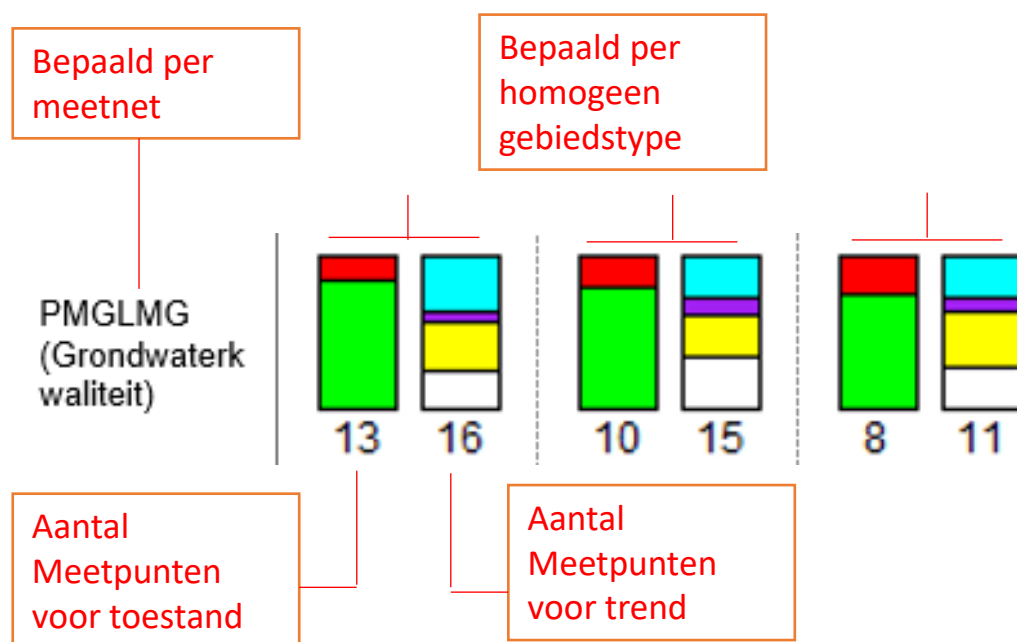
Uit Dawaco zijn exportbestanden gemaakt voor verdere verwerking. Met behulp van scripts (geprogrammeerd in R) is de verwerking in tabellen en kaarten in dit rapport geautomatiseerd.

Voor de hoofdstukken vermesting, verzuring en verspreiding van metalen is gebruik gemaakt van twee type standaardfiguren: (1) kleurenboxen met toestand en trends en (2) boxplots.

Kleurenboxen

Voor relevante parameters wordt de toestand en trend weergegeven met kleurenboxen (figuur 3-1). Per homogeen gebiedstype per meetnet wordt een vakje ingekleurd voor de toestand en de trends. Het eerste vakje is de toestand en deze kan groen (onder of gelijk aan de norm) of rood (boven de norm) kleuren. De gebruikte normen zijn beschreven in paragraaf 3.3. Voor de toestandsbepaling is het resultaat van de laatste monitoringronde gebruikt. Dit kan 2018/2019, 2020 of 2021 zijn (figuur 2-5); dit verschilt per meetnet.

De trends worden ingekleurd in vier kleuren. De box blijft wit als er te weinig metingen zijn om een statistische betrouwbare trend te kunnen bepalen. Als er wel een trend bepaald kan worden is de kleur lichtblauw (trend is neerwaarts; situatie verbeterd), geel (geen trend), paars (trend gaat omhoog, situatie is verslechterd). De trendanalyse is uitgevoerd met Mann-Kendall analyse en deze is verder toegelicht in paragraaf 3.4.

Kleurcodering				
Toestand	■ voldoet aan norm	■ voldoet niet aan norm		
Trend	■ is verbeterd	■ geen trend	■ is verslechterd	■ te weinig (recente) metingen

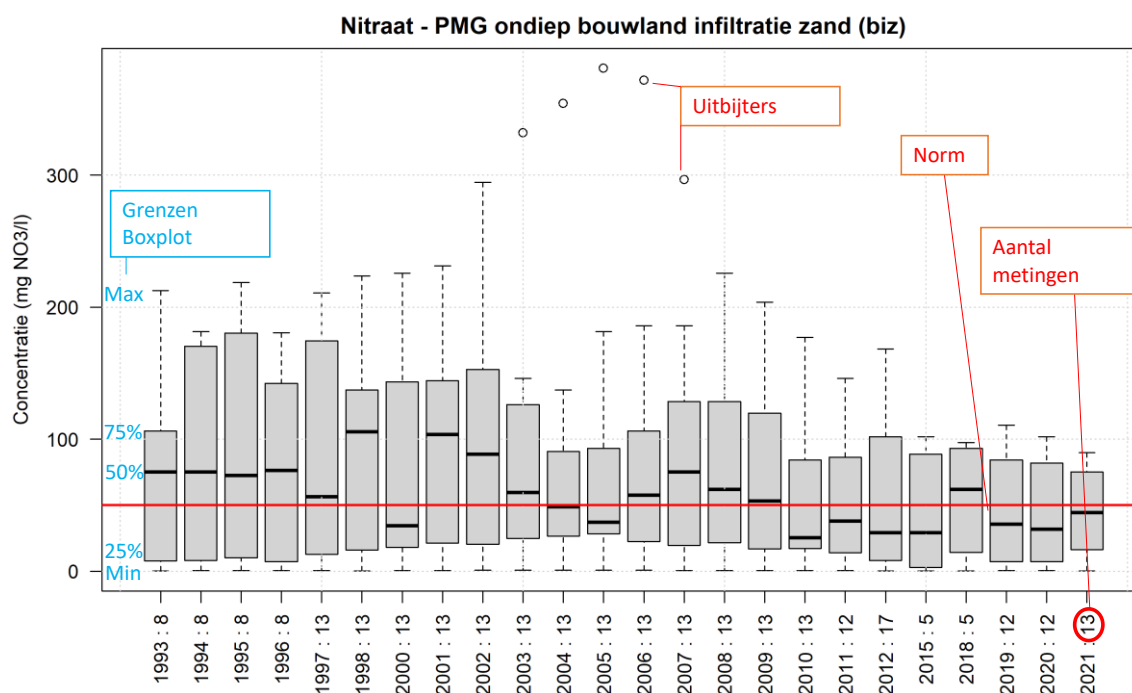
Figuur 3-1: Voorbeeld van weergave van toestand en trends voor de onderwerpen vermeting, verzuring en verspreiding van metalen.

Onder de kleurenboxen is het aantal meetpunten vermeld die voor de analyse zijn gebruikt. Voor de toestand en trendbepaling kunnen verschillende meetpunten gebruikt zijn, daarom komen deze getallen niet met elkaar overeen.

Boxplots

Met boxplots kan de spreiding in meetresultaten grafisch worden weergegeven (figuur 3-2). Hiervoor wordt de meetset ingedeeld in vier kwartielen. In de figuur wordt dit weergegeven met:

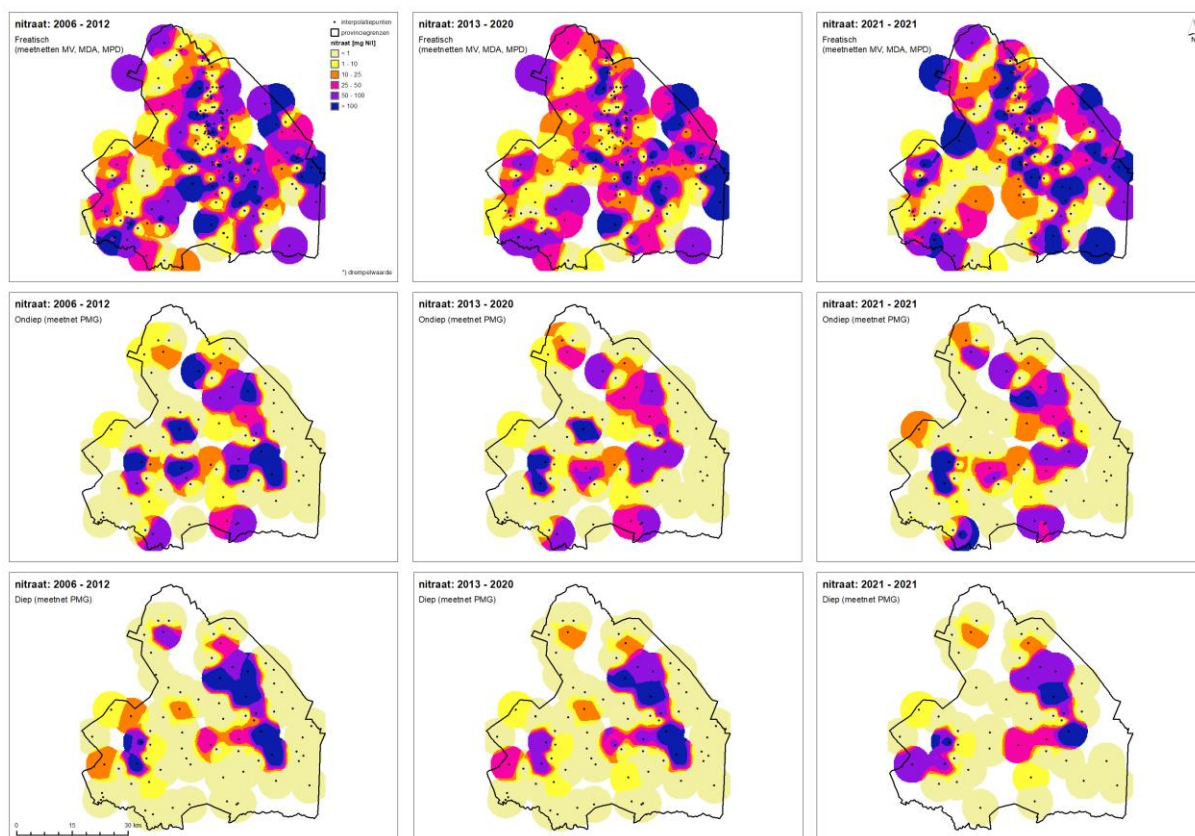
- De mediaanwaarde (dikke zwarte lijn). Dit is de 50% percentiel. Ofwel de ene helft van de metingen ligt boven deze waarde en de andere helft onder de waarde.
- In de brede kolom zijn de 25% en 75% percentiel weergegeven. Dit wordt het interkwartielbereik (IQR) genoemd. Ofwel de helft van de metingen bevindt zich binnen dit interval.
- De andere helft van de metingen zijn de extremen aan de onder- en bovenkant van de grafiek met als uitersten de minimale waarde (vaak de rapportagegrens) en de maximale waarde.
- Meetwaarden die ver buiten het IQR liggen worden als uitbijter beschouwd. Hiervoor wordt als grens gehanteerd $1,5 \times \text{IQR}$. Uitbijters komen alleen aan de bovenkant van de grafiek voor. De minimumwaarde ligt vaak niet ver van de 25% percentiel af en is gelijk aan de rapportagegrens.

Figuur 3-2: Uitleg van weergave in boxplots.

Kaarten

Voor in totaal 23 algemene parameters is de ruimtelijke verbreiding in beeld gebracht: Al, As, Ca, Cu, Cd, Cl, Cr, EGV, Fe, HCO_3 (veld), K, Mg, Mn, Na, NH_4 , Ni, NO_3 , Pb, pH, P-tot, P-ortho, SO_4 en Zn. Daarnaast is de geleidbaarheid (Ec gemeten in het laboratorium) en de zuurgraad (pH) gepresenteerd. Deze kaarten zijn opgenomen in bijlage 4. Als voorbeeld is de kaart weergegeven voor nitraat (figuur 3-3).

Figuur 3-3: Voorbeeld van kaartweergave voor drie tijdsperiodes en drie filterdieptes.

Deze kaarten zijn gebruikt als achtergrondinformatie voor de beschrijving van de toestand en trends voor de algemene stoffen.

Per stof zijn telkens negen (drie maal drie) kaarten gepresenteerd voor:

- Drie tijdsperiodes:
  - 2006-2012.
  - 2013-2020.
  - 2021 (de laatste meetronde waarvoor de toestand is bepaald in dit rapport).
- Drie diepte-intervallen:
  - Het freatische grondwater (de meetnetten MPD, MV en MPD).
  - Ondiep grondwater (globaal 10 meter diep).
  - Diep grondwater (globaal 25 meter diep).

De kaarten zijn automatisch gegenereerd uit de Dawaco database. Er is gekozen om de meetwaarden ruimtelijk te interpoleren. Er zijn ook andere keuzes mogelijk, waarbij rekening wordt gehouden met de gemiddelde grondwaterkwaliteit per homogeen gebiedstype. In dit rapport is hiervoor niet gekozen. De aannames die hierbij gebruikt zijn, worden samengevat in onderstaand kader.

Werkwijze interpolatietechniek

- Straal = 5000 meter. Deze straal is zodanig dat bij een lage dichtheid 'gaten' ontstaan in de interpolatie.
- Aantal omliggende punten = 6. Het meenemen van meer punten (standaard = 12) zorgt voor invloed van meetpunten op grotere afstanden. Gezien de grote variabiliteit van de grondwaterkwaliteit levert dit geen goed beeld op. Zijn er minder dan zes punten binnen een straal van 5000 meter dan worden er minder gebruikt.
- Waarde voor meetpunten: alle beschikbare waarden. Een interpolatie op een meetpunt levert een gemiddelde waarde op het meetpunt zelf, hoe meer metingen er op een bepaalde plaats zijn gedaan hoe 'zwaarder' het meetpunt meetelt in de interpolatie.
- Gridcelgrootte = 200 meter. Met deze grootte ontstaat een beeld met voldoende hoge resolutie.
- Machtsfactor voor inverse distance formule = 5. Met deze grote factor worden metingen met een relatief hoge waarde minder dominant weergegeven in de omgeving.

Figuren milieuvreemde stoffen

De aanwezigheid van milieuvreemde stoffen (hoofdstuk 7 tot en met 10) wordt weergegeven met staafdiagrammen en kaarten. Ook deze presentatievorm is geautomatiseerd. De kaarten en figuren spreken voor zich.

3.2 Toetsing aan normen en signaalwaarden

Macroparameters en metalen in grondwater

Voor grondwater bestaan er verschillende normen of streefwaarden die elk een verschillende status hebben. De volgende voorkeursvolgorde is aangehouden in dit rapport (tabel 3-1):

- De KRW-norm of drempelwaarde uit het Bkmw (2009).
- De streefwaarde uit de Circulaire bodemsanering (2013).
- Een specifieke norm.
- Drinkwaterbesluit (2011).

Voor een beperkt aantal stoffen is er een KRW-norm (voor nitraat) of een KRW drempelwaarde. Drempelwaarden zijn kwaliteitsnormen die de lidstaten zelf vaststellen, per grondwaterlichaam. Nederland heeft voor zes stoffen drempelwaarden vastgesteld: chloride, nikkel, arseen, cadmium, lood en totaal-fosfor. Drenthe valt binnen de grondwaterlichamen Zand Rijn Oost, Zand Rijn Noord, Zand Eems en Deklaag Rijn Oost. De drempelwaarden zijn afgestemd op de natuurlijke achtergrondconcentraties in het grondwaterlichaam. De norm voor nitraat en de drempelwaarden zijn opgenomen in het Bkmw 2009 en zijn in 2016 voor het laatst aangepast.

De streefwaarden voor grondwater zijn opgenomen in bijlage 1 van de Circulaire bodemsanering (2013). Streefwaarden grondwater geven aan wat het ijkpunt is voor de milieukwaliteit op de lange termijn, uitgaande van Verwaarloosbare Risico's voor het ecosysteem. De streefwaarden zijn door VROM (1997) afgeleid binnen het project Integrale Normstelling Stoffen (INS). Met enkele uitzonderingen zijn de INS-streefwaarden overgenomen. De INS-streefwaarden zijn zoveel mogelijk risico-onderbouwd en gelden voor individuele stoffen. Voor metalen wordt er onderscheid gemaakt tussen diep en ondiep grondwater. Reden hiervoor is het verschil in achtergrondconcentraties tussen diep en ondiep grondwater. Als grens tussen diep en ondiep grondwater wordt een arbitraire grens van 10 meter gebruikt.

Voor vier stoffen zijn specifieke normen overgenomen:

- Voor ammonium is gebruik gemaakt van een RIVM (2010) studie. De achtergrondconcentraties in veengebied zijn hoger dan in zandgebied. De reden is dat veenbodems veel organische stof bevatten; door anaerobe afbraak van organische stof komt ammonium vrij. De streefwaarde voor zandgebied is daarom lager (2 mg/l N) dan voor veengebieden (10 mg/l N).
- Voor EGV bestaat geen norm. De waarde uit het Alterra 2013 rapport is overgenomen.
- Voor fosfaatverzadiging bestaat geen norm. De waarde uit het Alterra 2013 rapport is overgenomen.
- Voor de zuurgraad (pH) bestaat geen norm. De waarde uit het Alterra 2013 rapport is overgenomen. Een waarde lager dan 5 wordt als ontoereikend beoordeeld.

In het drinkwaterbesluit (2011) zijn normen opgenomen die een verschillend uitgangspunt kennen. De normen voor sulfaat en aluminium zijn overgenomen. Sulfaat en aluminium zijn organoleptische / esthetische parameters. Alleen voor calcium bestaat er geen kwaliteitsnorm. Hier wordt niet op getoetst.

Tabel 3-1: Bestaande normen en streefwaarden voor het grondwater. *De waarden in rood zijn gebruikt voor de toetsing in dit rapport.*

Stofnaam	Code	Eenheid	Normen of grondwater				
			KRW (Bkwm 2009)	Streefwaarden Circulaire bodemsanering (2013)		Drinkwater besluit (2011)	Specifiek
				ondiep	diep		
Nitraat	NO3	mg/l NO3	50	50	50	50	
Ammonium	NH4	mg/l N				0,2	2-10
Kalium	K	mg/l		12	12		
Sulfaat	SO4	mg/l				150	
Chloride	Cl	mg/l	160	160	160	150	
Electrisch geleidings vermogen	EGV	mS/m					125
Fosfaat verzadiging		%					25
P-totaal	P	mg/l	2	2	2		
Zuurgraad	pH	-				Tussen 7,0 en 9,5	5
Calcium	Ca	mg/l					-
Aluminium	Al	µg/l				200	
Koper	Cu	µg/l		15	1,3	2	
Cadmium	Cd	µg/l	0,35	0,4	0,06	5	
Zink	Zn	µg/l		65	24	3	
Chroom	Cr	µg/l		1	2,4		
Lood	Pb	µg/l	7,4	15	1,6	10	
Arseen	As	µg/l	13,2	10	7,2	10	
Nikkel	Ni	µg/l	20	15	2,1	20	

Metalen in grond

De streefwaarden voor grond uit de circulaire bodemsanering zijn niet langer geldig. Deze zijn vervangen door de Achtergrondwaarde uit tabel 1 van bijlage B van de Regeling bodemkwaliteit (2007).

Tabel 3-2: Achtergrondwaarde voor metalen in grond uit Regeling Bodemkwaliteit (2007).

Stofnaam	Code	Eenheid	Achtergrondwaarde uit Regeling Bodemkwaliteit (2007)
Koper	Cu	mg/kg ds	40
Cadmium	Cd	mg/kg ds	0,6
Zink	Zn	mg/kg ds	140
Chroom	Cr	mg/kg ds	55
Lood	Pb	mg/kg ds	50
Arseen	As	mg/kg ds	20
Nikkel	Ni	mg/kg ds	35

Fosfaatnormen voor landbouwbodem

Vanaf 2010 zijn de gebruiksnormen voor fosfaat gedifferentieerd naar de fosfaattoestand van de bodem. Daarbij worden vijf klassen voor de fosfaattoestand van de bodem onderscheiden, namelijk arm, laag, neutraal en hoog. De grenzen tussen de klassen worden bepaald via een bepaling van het Pw-getal (voor bouwland) en het P-Al-getal (voor grasland). Afhankelijk van de klasse wordt bepaald hoeveel fosfaat in de mest gebruikt mag worden. Het Pw-getal is een maat voor de fosfaatintensiteit van de bodem (makkelijk beschikbaar fosfaat) en het P-Al-getal een maat voor de fosfaatcapaciteit (fosfaatvoorraad). Als grenswaarde voor het Pw-getal en P-Al-getal is de overgang van neutraal naar ruim, respectievelijk 45 mg P₂O₅ per l grond en 40 mg P₂O₅ per 100 gram grond. De gebruiksnormen zijn vanaf 2010 telkens verder aangescherpt. Vanaf 2021 gebeurt dat met P-CaCl₂- en P-Al-getallen. P-CaCl₂ getallen zijn nog niet beschikbaar en worden daarom achterwege gelaten in dit rapport.

Tabel 3-3: Gebruiksnormen in 2022 voor fosfaat op grasland en bouwland (Bron: rvo.nl).

Klasse	Grasland (PAL getal)	Bouwland (Pw getal)
Hoog	>50	>55
Ruim	41-50	46-55
Neutraal	27-40	36-45
Laag	16-26	25-35
Arm	<16	<25

Bestrijdingsmiddelen

Voor bestrijdingsmiddelen en hun humaan toxicologisch relevante afbraakproducten geldt een wettelijk norm van 0,1 µg/l per individuele stof en 0,5 µg/l voor de som van alle aangetroffen stoffen. Deze norm wordt ook Europees gehanteerd en geldt als eis voor de Kader Richtlijn Water.

Niet alle bestrijdingsmiddelen zijn toxisch relevant. Voor metabolieten van bestrijdingsmiddelen en afbraak- of reactieproducten, die niet humaan toxicologisch relevant zijn, geldt een hogere norm van 1,0 µg/l in het Drinkwaterbesluit (2011). Volgens het Drinkwaterbesluit geldt voor aldrin, dieldrin, heptachloor

en heptachloorepoxide een strengere norm van 0,03 µg/l¹. Dit zijn normen die gelden voor het tapwater, dus na zuivering van het onttrokken grondwater. De niet relevante afbraakproducten worden niet voor de KRW meegenomen in de toetsing.

Er zijn 11 metabolieten door RIVM (2020b) als 'humaan toxicologisch niet relevant' beoordeeld (tabel 3-4). Het afbraakproduct N,N-dimethylsulfide (DMS) wordt wel gezien als humaan toxicologisch relevant, omdat bij gebruik van ozonisatie voor de bereiding van drinkwater DMS omgezet wordt in het zeer toxische NDMA (RIWA, 2015).

Tabel 3-4: Niet relevante humaan toxicologische metabolieten (Bron: RIVM2020b).

Metabooliet	CAS-nummer	Moederstof
2,6-Dichlorobenzamide (BAM)	2008-58-4	Dichlobenil
Aminomethylfosfonzuur (AMPA)	1066-51-9	Glyfosaat
Desfenyl-chloridazon	6339-19-1	Chloridazon
Methyl-desfenyl-chloridazon	17254-80-7	Chloridazon
Dimethenamide-ESA	205939-58-8	Dimethenamide
Dimethenamide-OA	380412-59-9	Dimethenamide
Metazachloor-S-metabooliet (metazachloor- sulfonzuur, metazachloor-ESA)	172960-62-2	Metazachloor
Metazachloor-zuur (metazachloor-oxalamic acid)	1231244-60-2	Metazachloor
Metolachloor-S-metabooliet (metolachloor-sulfonzuur, metolachloor-ESA)	171118-09-5	Metolachloor
Metolachloor-zuur (metolachloor-OA, metolachloor-C- metabooliet)	152019-73-3	Metolachloor
Propachloor-ESA	123732-85-4	Propachloor

Voor drie bestrijdingsmiddelen kan niet worden bepaald of ze voldoen aan de 0,1 µg/l norm omdat de rapportagegrens hierboven ligt (tabel 3-5).

Tabel 3-5: Bestrijdingsmiddelen die niet toetsbaar zijn in 2021 (rapportagegrens groter dan 0,1 µg/l).

Parameter	Detectielimiet µg/l
1,1-Dichloorethaan	0,2
Dinoterb	0,3
Glufosinaat	0,25

¹ Geen van deze vier stoffen is ooit onderzocht binnen de provincie Drenthe

Voor metabolieten die humaan toxicologisch 'niet relevant' zijn verklaard, wordt in het Drinkwaterbesluit een hogere drinkwaternorm gehanteerd, namelijk 1,0 µg/l.

Tabel 3-6 geeft een overzicht van de normen uit de KRW en het Drinkwaterbesluit voor de in 2021 in de provincie Drenthe aangetroffen bestrijdingsmiddelen.

Tabel 3-6: Normen voor de in 2021 aangetoonde bestrijdingsmiddelen en metabolieten in Drenthe.

Parameter	KRW-norm (µg/l)	Drinkwaterbesluit (µg/l)
2-Hydroxy-atrazine	0,1	0,1
Bentazon	0,1	0,1
Chloridazon	0,1	0,1
N,N-Dimethylsulfamide(DMS)	0,1	0,1
Diuron	0,1	0,1
Metaldehyde (Tetramer)	0,1	0,1
Dithiocarbamaat	0,1	0,1
Desethylatrazine	0,1	0,1
2-Hydroxy-atrazine	0,1	0,1
Metabolieten van bestrijdingsmiddelen		
Desphenyl-Chloridazon	Niet relevant	1,0
Methyl-desphenyl-chloridazon	Niet relevant	1,0
BAM (2,6-dichloorbenzamide)	Niet relevant	1,0

Geneesmiddelen

Voor geneesmiddelen bestaan nog geen normen voor het grondwater. Daarom is vergeleken met de voor grondwaterbeschermingsgebieden geldende signaleringswaarde van 0,1 µg/l (Bkmw protocol monitoring en toetsing drinkwaterbronnen KRW (2015)). Alle 51 onderzochte stoffen hadden een rapportagegrens die onder de 0,1 µg/l ligt. Alle stoffen zijn dus toetsbaar.

Overige opkomende stoffen

Overige verontreinigende stoffen zijn chemicaliën (microverontreinigingen) die niet van nature in het grondwater thuishoren, exclusief bestrijdingsmiddelen en geneesmiddelen.

De humane gezondheidsrisico's zijn getoetst door de concentraties in grondwater te relateren aan drinkwaternormen (Drinkwaterbesluit 2011) en indicatieve streefwaarden voor drinkwater (verschillende bronnen). Dit betreft een indicatieve risicoschatting, omdat de aangetroffen concentraties in grondwater zich niet direct laten vertalen naar concentraties in drinkwater. Voor de overige stoffen is getoetst op een signaleringswaarde van 0,1 µg/l.

Tabel 3-7: Normen voor overig verontreinigende stoffen uit het Drinkwaterbesluit (2011).

Stofnaam	Norm	Bijlage Drink water besluit
Benzo(a)pyreen	0,01 µg/l	II
1,2-Dichloorethaan	3,0 µg/l	II
Vinylchloride	0,1 µg/l	II
Ethyl tert-butyl ether (ETBE)	1,0 µg/l	IIIb
Methyl tert-butyl ether (MTBE)	1,0 µg/l	IIIb
Ethyleendiaminetetraethaan zuur (EDTA)	1,0 µg/l	IIIc

Alleen EDTA is van de stoffen genoemd in tabel 3-7 ook aangetoond in het grondwater van Drenthe in de meetronde van 2021.

PFAS

In 2020 heeft het RIVM voorlopige waarden afgeleid: de Indicatieve Niveaus voor Ernstige Verontreiniging (RIVM, 2020). De risicowaarden waren gebaseerd op humane en ecologische risico's. Na evaluatie door de Europese Autoriteit voor Voedselveiligheid (EFSA; European Food Safety Authority) is besloten om de gezondheidkundige grenswaarde te gebruiken voor de onderbouwing van risicogrenzen ten behoeve van het beleid voor PFAS (RIVM, 2021). De gezondheidkundige waarde ligt aanzienlijk lager dan de risicogrenzen voor ecologie (tabel 3-8). De stoffen PFOS en PFOA zijn niet aangetoond in Drenthe in 2021 en GenX ontbrak in het analysepakket.

Tabel 3-8: Risicogrenzen grondwater (in µg/l) voor PFOS, PFOA en GenX (Bron: RIVM, 2021).

Stof	Drinkwater	Ecologie	Gezondheid (MTR)	Geaggregeerd	
				Inclusief consumptie	Exclusief consumptie
PFOS	0,0099	1000	2,7	0,0099	2,7
PFOA	0,02	7000	8,6	0,02	8,6
GenX	0,33	16.000	6,0	0,33	6,0

De risicogrenzen uit de RIVM notitie zijn nog geen normen. Interventiewaarden worden door het Ministerie van IenW vastgesteld op basis van risicogrenzen, maar ook aspecten zoals doelmatigheid en proportionaliteit. In 2022 heeft het RIVM een impact assessment uitgevoerd met een inventarisatie van de beschikbare kennis over gehalten van PFAS in bodem en grondwater. De Impact Assessment (RIVM, 2022) bevestigt dat de achtergrondconcentraties PFAS in het Nederlandse grondwater niet overal voldoen aan de risicogrenzen voor PFAS op basis van consumptie. Dit is mogelijk problematisch voor de toepasbaarheid van interventiewaarden, omdat ze niet gebruikt kunnen worden om een puntbron te onderscheiden van de diffuse achtergrondkwaliteit. In de Impact Assessment zijn mogelijke oplossingsrichtingen verkend, zoals het hanteren van verschillende interventiewaarden voor relatief belast ondiep grondwater en schoner dieper grondwater. Een andere optie is het maken van onderscheid tussen gebieden die van belang zijn voor de drinkwaterwinning en overige gebieden. In dit rapport is getoetst op de signaleringswaarde van 0,1 µg/l voor PFAS-verbindingen.

Europese ontwikkelingen

In Europees verband is er in 2019 gewerkt aan een lijst met te monitoren stoffen en bijbehorende signaleringswaarden.

List facilitating Annex I and II review process

De lijst met te monitoren stoffen voor de Europese grondwaterrichtlijn (List facilitating Annex I and II review process of the Groundwater Directive) wordt uitgebreid. Op deze lijst staan stoffen die op veel locaties in meerdere lidstaten zijn aangetroffen. De lijst is dus gebaseerd op bestaande monitoringgegevens. Op de lijst staan 2 medicijnen en 10 PFAS-verbindingen (Per- of Polyfluor- Alkylstoffen). Monitoring is vrijwillig.

GroundWater Watch List (GWWL)

De GWWL is een tijdelijke lijst met stoffen waar verder op gemonitord moet worden. Voor deze stoffen zijn nog te weinig monitoringresultaten beschikbaar in Europa en deze stoffen hebben een potentieel risico. Risico's moeten vaak nog beter in kaart gebracht worden. De lijst is een combinatie van beperkte eerste monitoringresultaten en risico's voor milieu en mens. In totaal zullen er ongeveer 30 stoffen op deze lijst komen. Als eerste stap zijn gekozen:

- 2 PFAS componenten: PFDoA and PFUnA. Deze twee stoffen zijn al veelvuldig aangetroffen.
- 9 medicijnen: clopidol, crotamiton, amidotrizoic acid, sulfadiazine, primidone, sotalol, Ibuprofen, larithromycin en erythromycin.

De GWWL is door de Nederlandse provincies zo veel mogelijk overgenomen bij de nieuwe aanbesteding voor de laboratoriumanalyses.

3.3 Trendanalyse

De trends zijn uitgevoerd met een Mann-Kendall analyse vergelijkbaar met de analyse uitgevoerd door Alterra (2013).

Mann-Kendall-test

De Mann-Kendall-trendtest (ook wel de M-K-test genoemd) wordt gebruikt om gegevens te analyseren voor consistent stijgende of dalende trends. Het is een niet-parametrische test, wat betekent dat het voor alle statistische verdelingen werkt. Bijvoorbeeld het is niet nodig dat de data normaal verdeeld zijn. De Mann-Kendall-test analyseert telkens het verschil tussen later gemeten gegevens met eerder gemeten gegevens. Elke later gemeten waarde wordt vergeleken met alle gemeten waarden eerder. Dit betekent hoe meer waarnemingen hoe meer dataparen. Alle plussen en minnen worden bijgehouden en statische geïnterpreteerd. Het gaat dus niet om een absolute verandering in de meetwaarden. Er zijn minimaal vier waarnemingen nodig om een trend te kunnen vinden. Maar met weinig gegevens is de kans groter dat er geen trend wordt gevonden. Hoe meer gegevens, hoe groter de kans dat de test een echte trend zal vinden (in tegenstelling tot een trend die bij toeval wordt gevonden). Het aantal aanbevolen metingen is daarom minimaal 8 tot 10.

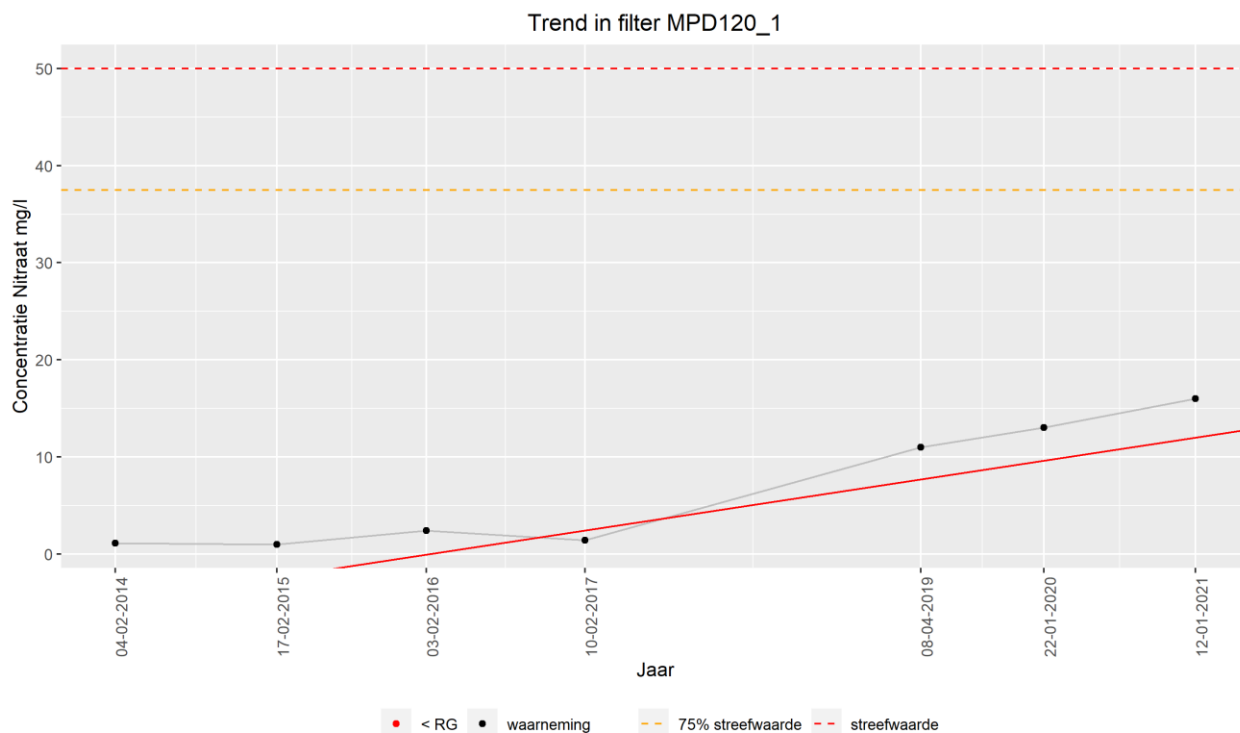
De trends zijn uitgevoerd met een Script (in de taal R) opgezet door het RIVM ten behoeve van de landelijke trendanalyse voor de KRW (RHDHV, 2020). We hebben dit script op onderdelen aangepast voor de landelijke KRW analyse en nu ook weer voor de analyse van de bodem- en grondwaterkwaliteit in Drenthe.

Om een trend te kunnen bepalen hebben we de volgende voorwaarden gesteld:

- Minimaal 5 waarnemingen beschikbaar.
- Waarvan minimaal 1 waarneming in de laatste 5 jaar.
- Minimaal 4 waarnemingen die boven de rapportagegrens liggen.
- En niet een reeks waarvan alle waarden precies gelijk aan elkaar zijn (verdachte reeksen).

Waarnemingen onder de rapportagegrens worden meegenomen als een waarde gelijk aan de helft van de rapportagegrens. Voor alle reeksen is een trendgrafiek beschikbaar (zie voorbeeld in figuur 3-4), maar

deze grafieken zijn niet in het rapport opgenomen. In dit rapport is samengevat wat het aandeel stijgende en dalende trends is per type meetnet en per homogeen gebiedstype.

Figuur 3-4: Voorbeeld van een stijgende trend.

4 Vermesting

Er wordt gesproken van veresting van het milieu bij een overmaat van nutriënten in het (aquatisch) milieu. De belangrijkste nutriënten die veresting veroorzaken zijn de elementen stikstof en fosfor (ook wel vaak fosfaat genoemd, al spreken we feitelijk van fosfaat als het in de vorm PO_4^{3-} voorkomt). Een overmaat van nutriënten (vooral stikstof en fosfor) in het milieu kan leiden tot eutrofiëring (voedselrijker worden) van het oppervlaktewater, en dit kan leiden tot het teruglopen van de biodiversiteit en het optreden van algenbloei. In het grondwater kan dit leiden tot toename van de nitraatconcentraties, waardoor het water ongeschikt kan worden als grondstof voor het bereiden van drinkwater. Naast stikstof en fosfor zijn er ook aanvullende indicatoren voor veresting van het milieu, zoals de parameters ammonium, kalium, chloride en het elektrische geleidingsvermogen (EGV). Stikstofverbindingen en fosfor zijn onmisbare voedingsstoffen (of nutriënten) voor landbouwgewassen. Als er echter via mest meer nutriënten worden aangevoerd dan het gewas kan opnemen, worden de nutriënten probleemstoffen. Omdat Nederland meer stikstof en fosfor het land invoert, via diervoer en kunstmest, dan dat ze afvoert via plantaardige en dierlijke producten, kent Nederland sinds de jaren zestig van de vorige eeuw een mest- en mineralenoverschot. Het gevolg van dit overschot is dat veel stikstof en fosfor accumuleert in de bodem en/of uitspoelt naar grond- en oppervlaktewater. Sinds de jaren tachtig werkt de rijksoverheid aan verbetering, onder andere via het mestbeleid dat trapsgewijs is ingevoerd (zie kader).

Kader 1 Mestbeleid sinds de jaren tachtig

1984

De Interimwet Beperking Varkens- en Pluimveehouderijen verordonneert een verbod op vestiging van varkens- en pluimveebedrijven. Bestaande bedrijven mogen in concentratiegebieden hun productie met niet meer dan tien procent uitbreiden. In 1984 wordt ook het melkquotum ingevoerd om de toename van het aantal melkkoeien te beperken.

1987 - 1997

De Wet Bodembescherming, de Meststoffenwet en het Besluit Gebruik Dierlijke Meststoffen moeten de productie van mest reguleren, maar ook het gebruik daarvan op landbouwgrond.

1989

Met het eerste Milieubeleidsplan verhardt de discussie. Het wordt steeds duidelijker dat de waterkwaliteit verslechtert.

1991

De Europese Nitraatrichtlijn wordt ingevoerd, die uitgaat van een nitraatgehalte van maximaal 50 mg/l NO_3 .

1998

Het MINAS- boekhoudstelsel wordt van kracht, waarbij de verliesnormen centraal komen te staan. Er mag slechts een bepaalde hoeveelheid stikstof en fosfor het bedrijf verlaten via de bodem. Boeren moeten precies bijhouden hoeveel stikstof en fosfor het bedrijf binnenkomt en verlaat. Wie de verliesnorm overschrijdt, moet een boete betalen.

2003

Het Europese Hof veroordeelt Nederland voor het in gebreke blijven bij de uitvoering van de Nitraatrichtlijn, vooral omdat niet wordt voldaan aan de harde maximale gebruiksnorm van 170 kg stikstof per hectare.

2006

Nederland voert een gebruiksnormenstelsel in, waarin niet langer de verliezen de norm bepalen, maar de voor gewassen noodzakelijke hoeveelheid stikstof en fosfor in mest. Als een gewas veel stikstof en fosfor kan opnemen mag je als boer ook meer mest uitrijden op dat perceel. Vanaf 2010 is de fosfaatgebruiksnorm afhankelijk gemaakt van de fosfaattoestand van de bodem.

2011

De Europese commissie vraagt om heldere wetgeving en (stikstof)doelen voor de Natura 2000-gebieden. Als Nederlands antwoord wordt het Programma Aanpak Stikstof (PAS) geïmplementeerd. Deze regeling is gericht op het behalen van de doelen voor Natura 2000, maar tegelijkertijd ruimte bieden voor economische activiteiten.

2015

De Meststoffenwet wordt gewijzigd. Het melkquotum wordt afgeschaft en een fosfaatrechtenstelsel wordt ingevoerd. Het afschaffen van het melkquotum heeft geleid tot een aanzienlijke toename van de veestapel, en ook een stijging van de stikstofemissies (LNV, 2020).

2018

De meststoffenwet wordt aangepast met oog op zesde actieprogramma Nitraatrichtlijn. De wijzigingen hebben onder andere betrekking op verschuivingen in de uitrijdperiode, het scheuren van grasland en het emissiearm uitrijden van mest.

2019

De Raad van State oordeelt dat de PAS in strijd is met de habitatrichtlijn (LNV, 2019, 2020). Hierdoor kan het PAS niet meer worden gebruikt.

2021

In het zevende actieprogramma Nitraatrichtlijn worden extra maatregelen gedefinieerd om de emissie van nitraten te verminderen. Één van de aanpassingen betreft de verplichte rotatie met rustgewassen op zand- en lössgronden zodat er minder meststoffen uitspoelen naar het grondwater. Uit de milieueffectrapportage blijkt dat met het 7e AP de doelen voor het grondwater in zicht komen, maar dit geldt niet voor de oppervlaktewaterkwaliteitsdoelen. De Europese Commissie is onvoldoende overtuigd van het tijdig behalen van de doelen ten aanzien van de waterkwaliteit. De derogatie komt daarmee op de tocht.

2022

De Europese commissie heeft besloten dat de derogatie in drie jaar wordt afgebouwd en in 2026 definitief verleden tijd is. De afgelopen jaren hadden derogatiebedrijven op zand- en lössgrond een andere stikstofgebruiksnorm dan in de rest van Nederland: 230 kg stikstof uit dierlijke mest ten opzichte van 250 kg stikstof uit graasdierenmest mochten geven. Deze zand- en lössbedrijven worden in 2023 aangevuld met overige “door nutriënten verontreinigde gebieden”. Dichtbij Natura 2000 gebieden zal derogatie aanvragen niet meer mogelijk zijn.

De verspreiding van mest naar grond- en oppervlaktewater wordt schematisch weergegeven in figuur 4-1. De mest wordt op het land gebracht en het uitspoelende deel wordt met de regen door de bodem naar het grondwater gevoerd. Van daar verplaatst het zich met het grondwater naar het oppervlaktewater, kan het opkwellen in natuurgebieden of kan het zich naar de diepte verplaatsen, waar het in de putten van het waterleidingbedrijf kan worden opgepompt. Tijdens dit stromingsproces kan de chemische samenstelling van het water als gevolg van fysische, chemische en microbiologische processen veranderen.

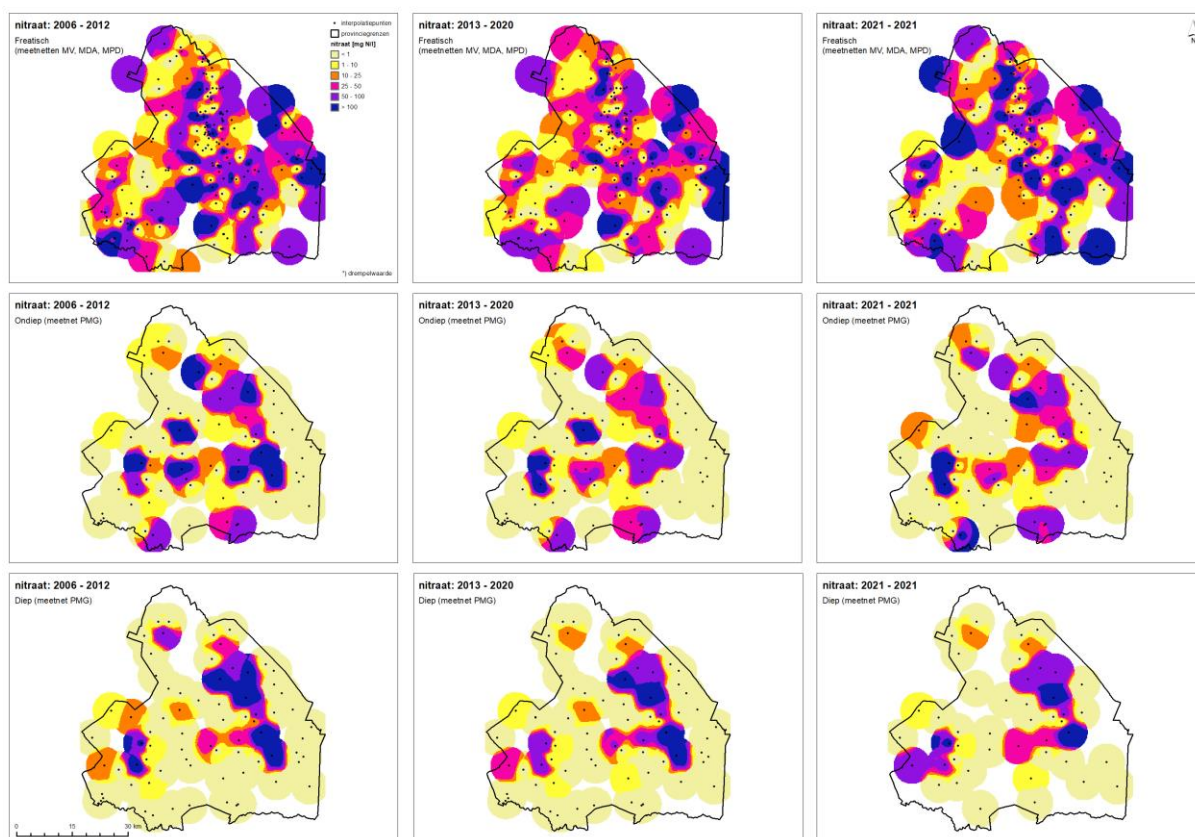

Figuur 4-1: Verspreiding van meststoffen door grond en oppervlaktewater.

4.1 Nitraat

Het overschot² aan stikstof op vooral landbouwgronden spoelt op zandgronden grotendeels uit naar grond- en oppervlaktewater. In de bodem wordt stikstof door aanwezige bacteriën snel omgezet naar het mobiele nitraat. In zuurstofloze omstandigheden kan nitraat, in aanwezigheid van organisch materiaal in de bodem of pyriet, afgebroken worden tot lachgas (N_2O) of stikstofgas (N_2). Dit proces heet denitrificatie. Veel N_2O in de lucht kan weer bijdragen tot een verhoogd broeikaseffect. In zandgronden, vooral de droge zandgronden, kan stikstof (in de vorm van nitraat) makkelijk uitspoelen naar het grondwater, terwijl er in deze gronden in het algemeen weinig nitraat in de bodem of het bovenste grondwater wordt afgebroken. Omdat grondwater een belangrijke grondstof is voor de bereiding van drinkwater en consumptie van nitraat - bijvoorbeeld via drinkwater - een risico voor de menselijke gezondheid vormt, zijn er normen voor nitraat opgesteld. Voor landen in de Europese Unie geldt er een Nitraatrichtlijn die bepaalt dat er niet meer dan 50 mg/l NO_3 in het grondwater mag voorkomen.

De nitraatconcentraties worden nog op veel locaties overschreden in het freatische grondwater (figuur 4-2). Deze invloed is ook merkbaar in het ondiepe en diepe grondwater.

Figuur 4-2: Gemeten nitraatconcentraties voor drie tijdperiodes (2006-2012, 2013-2020 en 2021) en drie filterdieptes (freatisch, 10 en 25 meter diep).

² overschot = aangevoerde stikstof door bemesting en atmosferische depositie minus opname door het gewas

		Nitraat								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV									
	MDA									
	MPD									
Ondiep grondwater	PMG									
Diep grondwater	PMG									

Figuur 4-3: Toestand en trends voor nitraat.

Figuur 4-3 geeft het palet van de toestand en trends van de nitraatconcentraties in het grondwater voor de verschillende meetnetten weer. Nitraat wordt al een lange tijd gemeten en daarom kan voor veel gebiedstypes een betrouwbare trendanalyse worden uitgevoerd. Voor gebiedstypes waar de concentraties nitraat relatief laag zijn is het moeilijker om een trend vast te stellen.

In tabel 4-1 is een overzicht gegeven van de normoverschrijding voor de verschillende gebiedstypes van de freatische meetnetten. Op de zandgronden is de nitraatconcentratie vaak hoger dan de nitraatnorm van 50 mg/l NO₃. Onder bouwland zand in het MDA wordt de norm zelfs in 92% van de meetpunten overschreden. Gemiddeld wordt in het MDA en het MPD de nitraatnorm in ongeveer 40% van de meetpunten overschreden. Er is geen overschrijding van de norm van nitraat in de natuurgebieden van het MV. In alle freatische meetnetten (MDA, MPD en MV) wordt in 36% van de meetpunten de nitraatnorm overschreden. Op de zandgronden is nog geen sprake van een dalende trend in het freatische grondwater.

Tabel 4-1: Percentage overschrijding van de nitraatnorm (50 mg/l NO₃) per freatisch grondwatermeetnet (meetronde 2021).

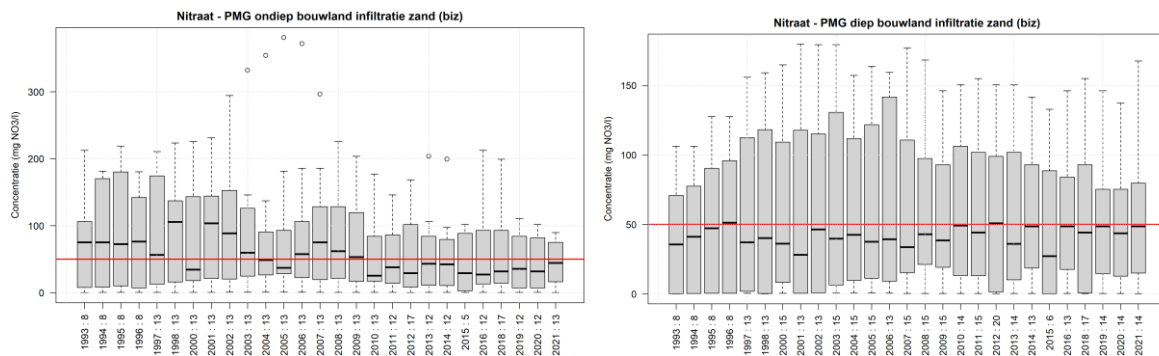
Code	Bodem	Gebiedstype	MDA	MPD	MV
bZ	Zand	Bouwland op zand	92%		
b-pZ		Bouwland op podzol-zand		63%	
g-pZ		Grasland op podzol-zand		52%	
gZ		Grasland op zand	70%		
b-mZ	Moerig	Bouwland op moerig zand		56%	
g-mZ		Grasland op moerig zand		18%	
b-V	Veen	Bouwland op veenkoloniale gronden		36%	
g-V / gMv		Grasland op veengronden	0%	0%	
n/b-Z	Natuur	Natuur of bos op zandgrond	6%		0%
TOTAAL			41%	40%	0%

Voor de meetnetten op 10 en 25 meter diepte in het PMG wordt gemiddeld in respectievelijk 20 en 19% van de meetpunten de nitraatnorm overschreden (tabel 4-2). De overschrijding vindt voor het grootste deel plaats op de hogere zandgronden met infiltratie. De concentraties nitraat in het intermediaire type, zowel voor bouwland als grasland, zijn laag (bijna altijd < 1 mg/l NO₃). De verhoogde concentraties nitraat komen daarom eigenlijk alleen voor onder de gebiedstypes bouwland en grasland zand met infiltratie. In kwel en natuurgebieden wordt de nitraatnorm niet overschreden. Er is sprake van een overwegend dalende trend in nitraatconcentraties zowel op het ondiepe niveau (10 meter diep) als het diepe niveau (25 meter diep).

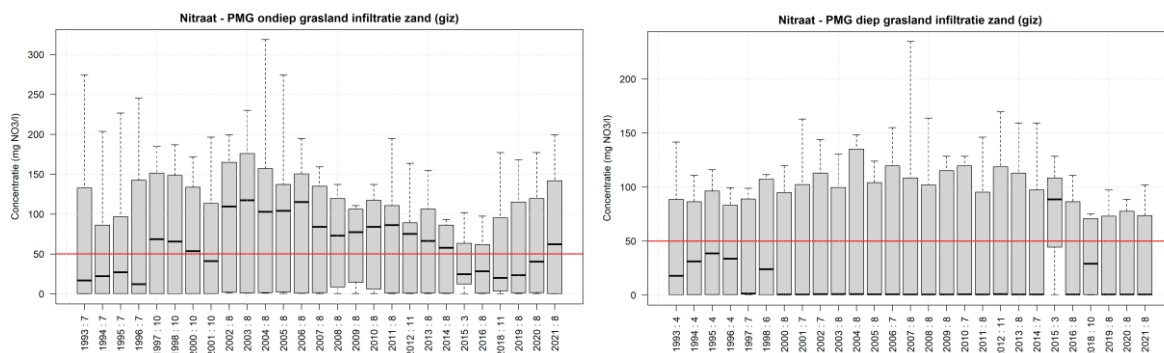
Tabel 4-2: Percentage overschrijding van de nitraatnorm (50 mg/l NO₃) in het PMG 2021.

Code	Bodem	Gebiedstype	Ondiep (10 meter)	Diep (25 meter)
biz	Bouwland	Bouwland infiltratie zand	46%	43%
btv		Bouwland intermediair veen	0%	0%
btz		Bouwland intermediair zand	10%	0%
giz	Grasland	Grasland infiltratie zand	50%	38%
gtv		Grasland intermediair veen	0%	0%
gtz		Grasland intermediair zand	18%	0%
k	Kwel	Kwel	0%	0%
niz	Natuur	Natuur infiltratie zand	0%	
TOTAAL			20%	19%

Voor bouwland zand infiltratie worden de hoogste nitraatconcentraties gemeten (figuur 4-4). Tot 2003 was de mediane concentratie nitraat op het ondiepe niveau hoger dan de nitraatnorm. Hierna is dit incidenteel het geval. De concentraties in het diepe niveau zijn lager, maar in de laatste drie meetrondes (2019-2021) was de mediane concentratie relatief hoog en lag dicht in de buurt van de 50 mg/l grens.

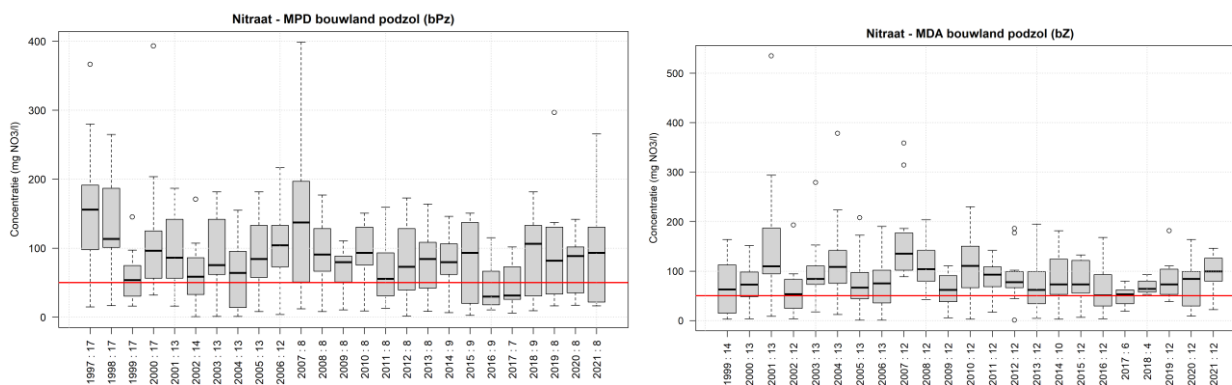
Figuur 4-4: Boxplots van de gemeten nitraatconcentraties in het ondiepe grondwater (10 meter) en diepe grondwater (25 meter) voor het homogeen gebiedstype bouwland op zand infiltratie.

Figuur 4-5: Boxplots van de gemeten nitraatconcentraties in het ondiepe grondwater (10 meter) en diepe grondwater (25 meter) voor het homogeen gebiedstype grasland op zand infiltratie.

Voor grasland geldt dat nitraatconcentraties in het ondiepe grondwater tot en met 2014 nog overwegend boven de nitraatnorm lagen (figuur 4-5). Daarna zijn de concentraties sterk gedaald, maar stijgen de laatste twee jaar weer. Op het diepe niveau zijn de concentraties duidelijk lager. Het jaar 2015 was een uitzondering, maar toen waren er maar beperkt meetgegevens beschikbaar (3).

Mogelijk hebben de droge jaren van 2018, 2019 en 2020 invloed gehad op de nitraatconcentraties. Droogte heeft een effect op de (grond)waterkwaliteit. De droogte heeft effect op processen in de bodem, de uitspoeling naar het grondwater en ook de toevoer naar het oppervlaktewater. Bij droogte groeien planten minder goed, waardoor ze minder nutriënten zoals stikstof en fosfor uit de bodem opnemen. In aanvulling hierop, zijn door de droogte de grondwaterstanden tot een laag niveau gedaald waardoor er minder afbraak plaatsvindt van het nitraat. Dit geeft meer uitspoeling van stikstof en fosfaat naar het grond- en oppervlaktewater. Zo verdubbelde in Nederland de nitraatconcentratie in het slootwater op landbouwbedrijven in de periode 2016 tot en met 2019. Stijgende concentraties nitraat in het grondwater vanaf 2015 zijn voor een deel te verklaren uit de geringe hoeveelheid neerslag van de afgelopen jaren (RIVM, 2020c). Dit effect is ook zichtbaar in de freatische meetnetten. Voor het bodemtype bouwland podzol, met de hoogste nitraatconcentraties, zijn vanaf 2018 duidelijk hogere concentraties gemeten in het freatische grondwater, vergeleken met de jaren 2016 en 2017 (figuur 4-6).

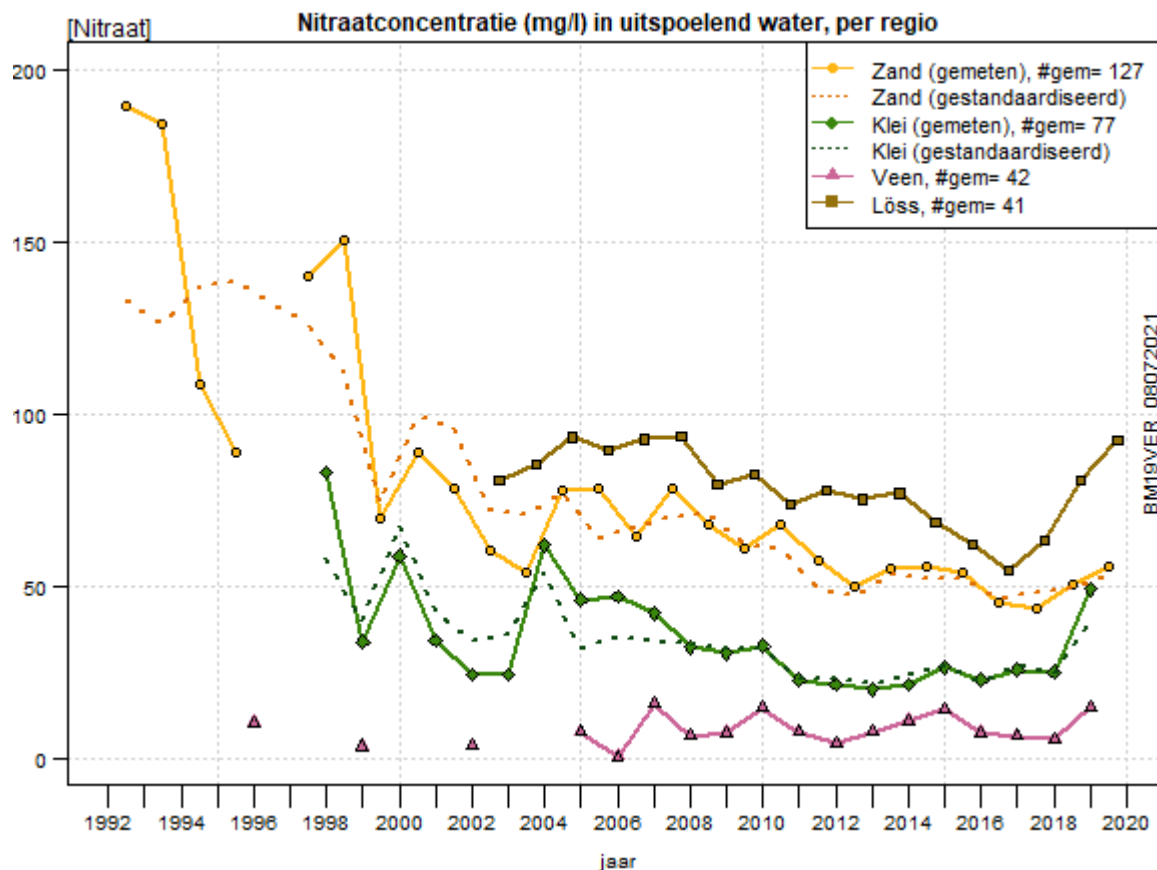
Figuur 4-6: Boxplots van de gemeten nitraatconcentraties in het freatische grondwater voor bouwland podzol in het provinciale freatische meetnet MPD (links) en het meetnet voor de Drentsche Aa (rechts).

Landelijk beeld nitraat

De ontwikkeling van de nitraatconcentraties wordt gemeten in het Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid (LMM). De WUR verzamelt bij deze bedrijven gegevens over de landbouwpraktijk. Het RIVM meet de waterkwaliteit op deze bedrijven. De gemeten concentraties worden geaggregeerd voor de vier hoofdgrondsoorten in Nederland, waarbij voor Drenthe de zand en veengebieden het meest relevant zijn.

De afgelopen twintig jaar vertoonde de gemiddelde nitraatconcentratie in het uitspoelend water op landbouwbedrijven in de Zandregio een dalende trend, maar deze wordt de laatste meetjaren gekeerd (figuur 4-7). In elke regio is de concentratie in 2019 toegenomen, in de Zandregio ook in 2018 al en in Lössregio vanaf 2017. In de Zandregio was de gemiddelde nitraatconcentratie eerder in 20 jaar gedaald van meer dan 150 mg/l naar onder de 50 mg/l in 2016. De stijging van de laatste jaren wordt waarschijnlijk veroorzaakt door het uitzonderlijk warme en droge weer van de afgelopen paar jaren.

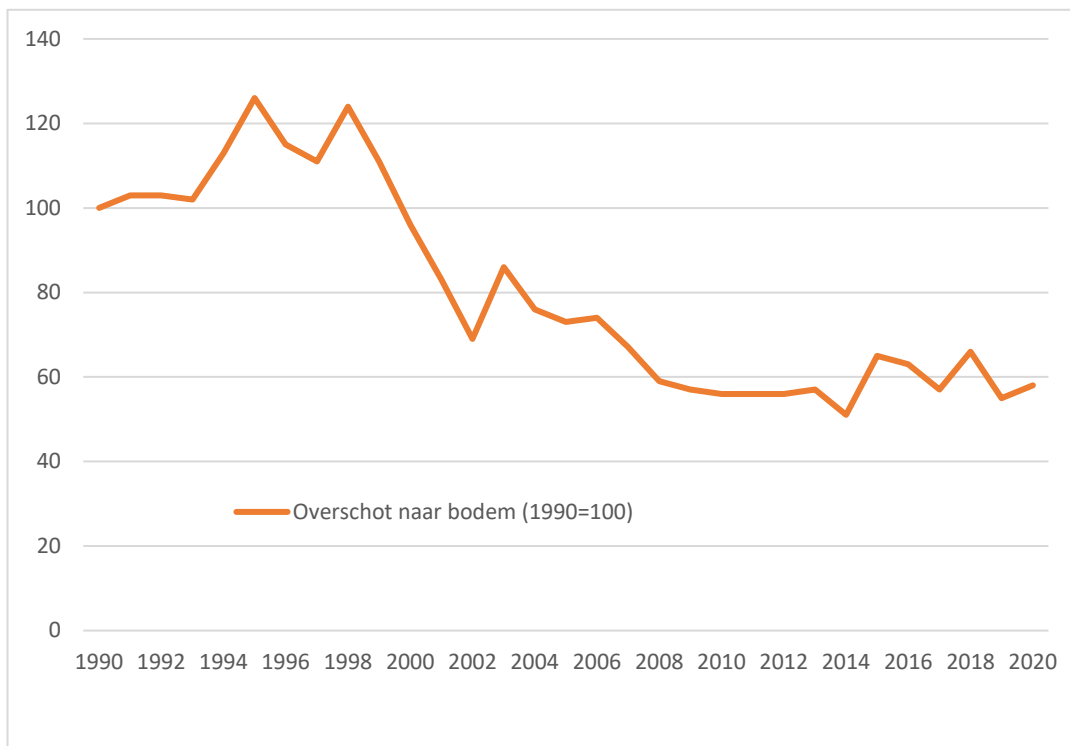
In de Veenregio is de nitraatconcentratie van alle regio's het laagst. Gemiddeld genomen ligt dit rond de 15 mg/l. Ook in de Veenregio is sprake van een kleine stijging, maar dit valt binnen de eerdere variatie.

Figuur 4-7: Landelijk bedrijfsgemiddelde nitraatconcentratie in het uitspoelend water in de vier Nederlandse grondsoortregio's; gemiddelde gemeten waarden en gestandaardiseerde waarden in de Zand- en Kleiregio. In de legenda wordt het gemiddeld aantal deelnemers gedurende de getoonde meetperiode aangegeven (Bron: rivm.nl).

De jaarlijks gemeten nitraatconcentraties vertonen als gevolg van variatie in de neerslag en wijzigingen in de groep landbouwbedrijven die aan het LMM deelneemt. Hierdoor is het moeilijker om de ontwikkeling van de nitraatconcentratie als gevolg van veranderingen in de landbouwpraktijk te ontdekken. Met een model is het mogelijk om deze twee invloeden eruit te filteren (RIVM, 2017). De gestandaardiseerde waarden zijn weergegeven met de stippellijnen in figuur 4-7. De gemiddelde nitraatconcentratie in het zandgebied blijft sinds 2012 rond de 50 mg/l NO_3 hangen.

De gemeten concentraties nitraat in het bovenste grondwater kunnen goed verklaard worden uit het stikstofoverschot. Het stikstofoverschot wordt berekend door de aangevoerde hoeveelheid stikstof (onder andere in de vorm van krachtvoer en kunstmest) te verminderen met de hoeveelheid die is vastgelegd in dierlijke en plantaardige producten en de stikstof die is afgezet buiten de landbouw. De overschotten dalen na een piek eind jaren '90, maar stabiliseren zich weer vanaf 2008 (figuur 4-8).

Figuur 4-8: Landelijke trend in stikstofoverschot in de landbouw gerelateerd aan het jaar 1990 (Bron: CBS).

Nitraat en mestoverschotten

De trends in nitraatconcentraties worden bepaald door een combinatie van het mestgebruik en de uitspoelingsgevoeligheid van de bodem. In de voorgaande rapportage (Alterra, 2013) is geconstateerd dat de daling in nitraatconcentraties in Drenthe achterloopt in vergelijking met het landelijke beeld. Dit werd verklaard uit de stikstof- en mestoverschotten van Drenthe in vergelijking met andere zandprovincies:

- De stikstofoverschotten van de landbouwbedrijven in Drenthe zijn in de eind jaren tachtig en begin jaren negentig van de vorige eeuw beduidend lager dan voor de landbouwbedrijven in het oosten en zuiden van Nederland. Dit komt overeen met een lagere 'startwaarde' van de nitraatconcentraties in Drenthe in het begin van de waarnemingsperiode.
- Export van dierlijke mest van de overschotgebieden in Nederland (grote delen van Noord-Brabant en Noord-Limburg, de Achterhoek en bepaalde delen van de Veluwe) naar gebieden die nog dierlijke mest kunnen accepteren is in het kader van het mestbeleid financieel aantrekkelijk gemaakt voor die landbouwbedrijven die dierlijke mest accepteren. Hierdoor is er, vooral vanaf 2007, netto meer dierlijke mest geïmporteerd in Drenthe. In de zuidelijke zandgebieden zijn de stikstofoverschotten van de melkveebedrijven sterk gedaald van 2005 naar 2009, terwijl die in de noordelijke zandgebieden nagenoeg gelijk zijn gebleven in diezelfde periode.

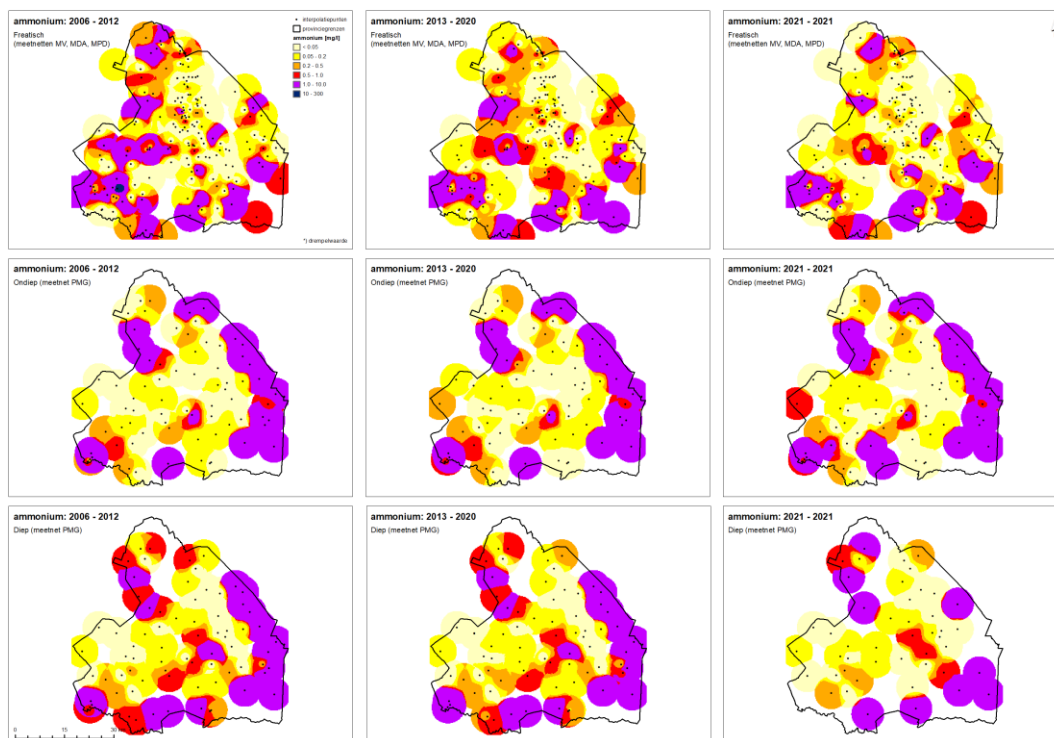
De mestdruk is in Drenthe nu nog steeds laag ten opzichte van de andere zandprovincies (figuur 4-9). Dit beeld is afgeleid uit de fosfaatdruk, berekend door de productie uit te drukken in procenten van de plaatsingsruimte. In Drenthe is de fosfaatdruk 78%, ofwel er is nog ruimte voor mest beschikbaar. In Noord-Brabant is dit getal 243%. Door mesttransporten wordt de plaatsingsruimte in Drenthe opgevuld.

Figuur 4-9: Fosfaatdruk per provincie in 2015 (%). Bron Wageningen Economic Research.

4.2 Ammonium

Ammonium (NH_4) is een nutriënt dat veel voorkomt in (dierlijke) mest. In de bodem wordt ammonium bij aanwezigheid van zuurstof snel omgezet tot nitraat (dit proces wordt nitrificatie genoemd). In gebieden met veel invloed van kwelwater of bodems die veel waterverzadigd zijn (veenbodems) kan stikstof ook in de vorm van ammonium voorkomen. Verder komt ammonium vrij bij de afbraak van organische stof in de bodem, waarna het positieve ion door (negatief geladen) kleimineralen kan worden gebonden. Ammonium komt dus relatief veel voor in bodems die rijk zijn aan organische stof en klei, zoals de bodems in veengebieden. De normstelling is hierop aangepast (er geldt een streefwaarde van 2 mg/l $\text{NH}_4\text{-N}$ (dit is 2,6 mg/l NH_4) voor zandgronden en van 10 mg/l $\text{NH}_4\text{-N}$ (dit is 12,8 mg/l NH_4) voor klei- en veengronden. De hoge ammoniumconcentraties komen daarom vooral voor waar de nitraatconcentraties laag zijn (vergelijk figuur 4-2 en figuur 4-10).

Figuur 4-10: Gemeten ammoniumconcentraties voor drie tijdsperiodes (2006-2012, 2013-2020 en 2021) en drie filterdieptes (freatisch, 10 en 25 meter diep).

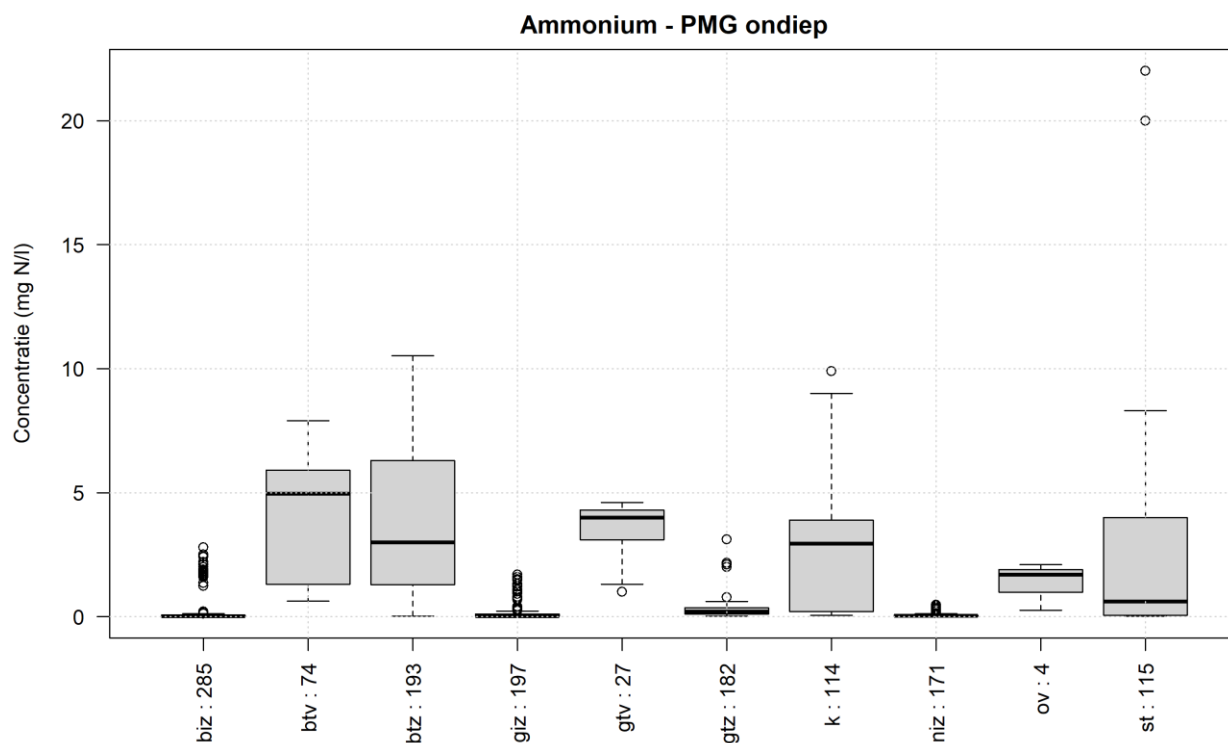
		Ammonium							
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur		Bouwland	Grasland
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand				
		Zand				Veen			
Bodem	MV								
	MDA								
	MPD								
Freatisch	MV					14	14		
	MDA	12	14	10	15	16	20	8	16
	MPD	8	18	9	15	29	47	11	16
Ondiep grondwater	PMG	13	16	10	15	8	11	11	19
	PMG	10	14	4	4	2	3	6	7
Diep grondwater	PMG	14	16	3	16	8	9	6	19
	PMG	10	12	1	6	1	2	6	4

Figuur 4-11: Toestand en trends voor ammonium.

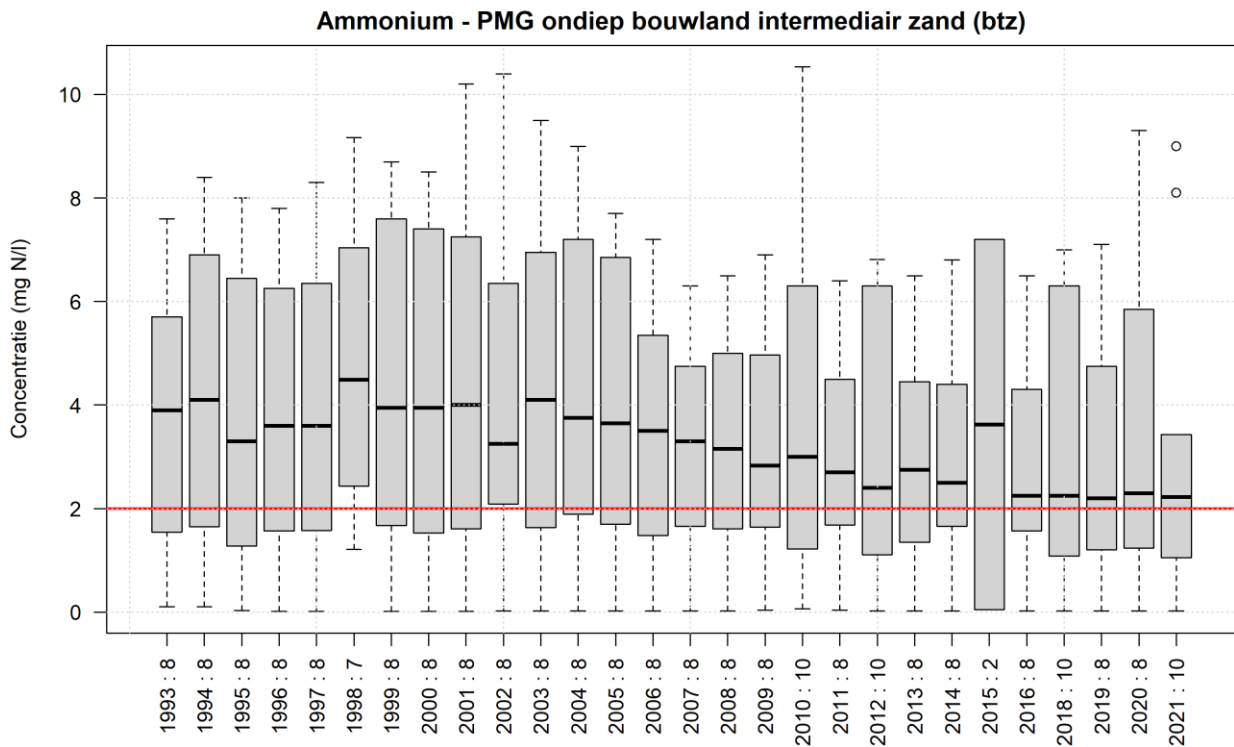
Figuur 4-11 is een weergave van het palet van toestand en trends van de ammoniumconcentraties. De norm op veengronden is minder streng gedefinieerd en wordt ook niet overschreden. Voor veengronden speelt de omzetting van ammonium naar nitraat (nitrificatie) nauwelijks een rol vanwege de hoge verzadiging van (bodem)water en een laag zuurstofgehalte. Binnen de zandgronden wordt onderscheid gemaakt tussen de podzol en moerige gronden. Op de moerige zanden wordt de norm overschreden. De hoge organische stofgehalten in de moerige zandgronden en veengronden zijn hiervoor de verklaring.

De trends voor ammonium wijzen op het eerste gezicht meer op een verslechtering dan op een verbetering. Vooral voor grasland op podzol en natuur is dit het geval (zowel voor ondiepe als diepe niveau van het PMG). Maar dit zijn gebiedstypes waar de gehalten ammonium van nature al laag zijn. Een kleine verhoging kan dan al snel een stijgende trend geven.

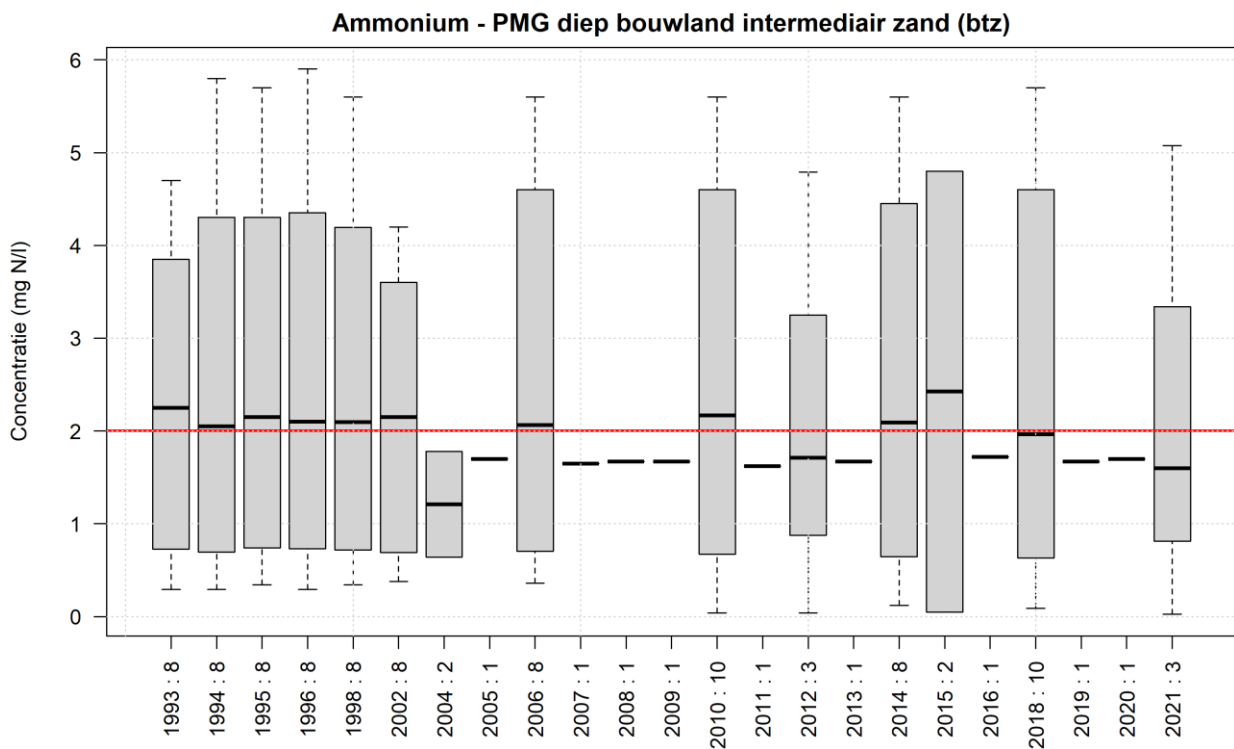
De spreiding in concentraties per bodemtype is beter te zien in de boxplot voor het PMG (figuur 4-12). Gronden die door kwel worden beïnvloed (type k) hebben te maken met een sterk gereduceerd milieu (ontbreken van zuurstof) en hebben van nature een hoger ammoniumgehalte. De intermediaire gronden (type btv en gtv) hebben ook hogere ammoniumgehalten doordat ze (gedeeltelijk) worden beïnvloed door kwelgebieden. De hoger gelegen zandgronden met infiltratie (type giz en biz) hebben altijd lage concentraties ammonium. Belangrijk is om te beseffen dat in de kleurenboxen de gebiedstypes voor zowel bouwgrond als grasland bestaan uit een combinatie van infiltratie en intermediaire gebiedstypes. De meeste meetpunten voor het homogeen gebiedstype bouwland intermediair zand voor het ondiepe grondwater hebben concentraties boven de norm voor zandgronden (figuur 4-13). De concentraties dalen hier wel in de tijd. Voor het diepe niveau zijn de concentraties lager. Voor het gebiedstype bouwland infiltratie zand zijn de concentraties ammonium nog veel lager (niet weergegeven).

Figuur 4-12: Boxplot voor ammonium per homogeen gebiedstype voor PMG (ondiep).

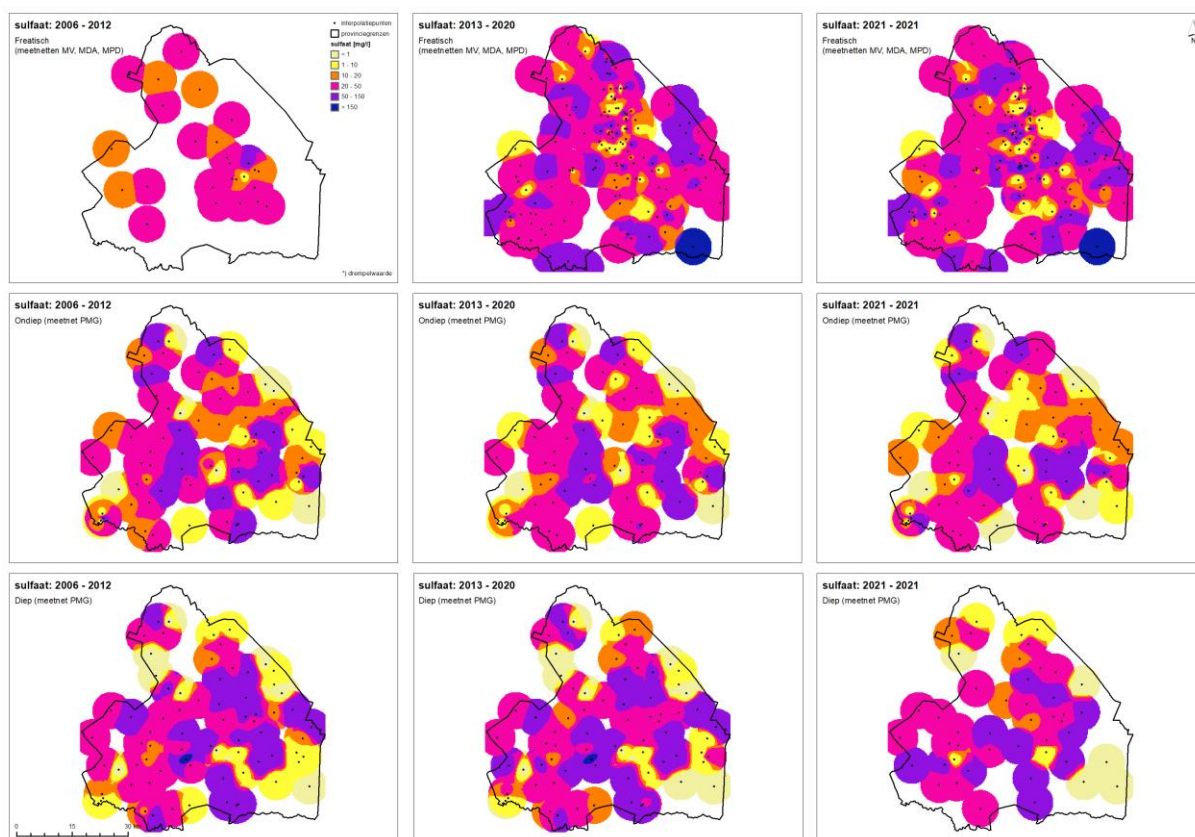
Figuur 4-13: Boxplot voor ammonium voor homogeen gebiedstype bouwland intermediair zand voor PMG (ondiep).

Figuur 4-14: Boxplot voor ammonium voor homogeen gebiedstype bouwland intermediair zand voor PMG (diep).

4.3 Sulfaat

Zwavel is net als stikstof, fosfor en kalium een belangrijke voedingsstof voor planten. Sulfaat wordt verhoogd door zure depositie en het toedienen van mest. Tot midden jaren tachtig van de vorige eeuw was nauwelijks zwavelbemesting nodig, omdat via atmosferische depositie en als bijproduct van andere meststoffen voldoende zwavel op de bodem kwam (RIVM, 2014). De atmosferische depositie van zwavel is in Nederland in de periode 1980-1990 sterk afgenomen, zoals ook in het volgende hoofdstuk bij verzuring aan de orde komt. Dit heeft geleid tot vernieuwde aandacht voor de bemesting van gewassen zoals grasland, akkerbouw, maïs en andere voeder gewassen, (RIVM, 2014). Er zijn niet alleen externe bronnen voor het sulfaat in het grondwater zoals bemesting en atmosferische depositie, maar ook bronnen in de bodem zelf, zoals mineralisatie van organische stof en omzetting van zwavelhoudende mineralen, zoals pyriet. Pyriet kan oxideren als zuurstof toetreedt in lagen die van nature anaeroob zijn (zie verdere uitleg in het kader bij de paragraaf over nitraat).

Figuur 4-15: Ruimtelijk beeld van gemeten sulfaatconcentraties voor drie tijdsperiodes (links naar rechts) en drie diepteniveaus (van boven naar onder).

Sulfaat komt verhoogd voor in grote delen van Drenthe. Het natuurlijk gehalte aan sulfaat wordt geschat op 10 – 15 mg/l (werkgroep pyriet, 2002). Dit is het gehalte dat ook voorkomt in freatische zuurstofhoudende winningen. Sulfaat kan ook door depositie vanuit verkeer en meststoffen in de bodem komen en het grondwater komen. Lokaal komen sterk verhoogde sulfaatgehaltes voor, in combinatie met lage nitraatgehaltes. Dit duidt op pyriet oxidatie (KIWA, 1999). Door de werkgroep pyriet werd de volgende regel geformuleerd: “Als de sulfaatconcentratie hoger is dan 40 mg/l en het nitraatgehalte is beduidend lager dan is waarschijnlijk sprake van pyrietoxidatie”.

Figuur 4-16 is een weergave van het palet van toestand en trends van de sulfaatconcentraties. De drinkwaternorm van 150 mg/l voor sulfaat wordt alleen sporadisch overschreden in het freatische grondwater. De trends voor sulfaat zijn voor het ondiepe grondwater overwegend dalend. In het diepe grondwater is de trend overwegend stijgend. Dit verschil in trendontwikkeling is ook eerder door het RIVM (2014) geconstateerd voor de Nederlandse zandregio. De kwaliteit van het ondiepe grondwater is waarschijnlijk beïnvloed door de afname van de emissies en depositie van zwavel in de afgelopen 35 à 40 jaar. De stijgende concentratie in het diepe grondwater hangt waarschijnlijk samen met de historische toename van de zwavelbelasting tot midden jaren zeventig van de vorige eeuw. Als dat zo is, dan zou in de toekomst ook in het diepe grondwater de sulfaatconcentraties moeten gaan afnemen (na-ijleffect).

		Sulfaat								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV					1414				
	MDA	1212		1011		1617		88		
	MPD	815	910	2932	1111		1414	1011		
Ondiep grondwater	PMG	1316	1015	811	1119	1014	44	23	67	712
Diep grondwater	PMG	1416	316	89	619	1012	16	12	6	415

Figuur 4-16: Toestand en trends voor sulfaat.

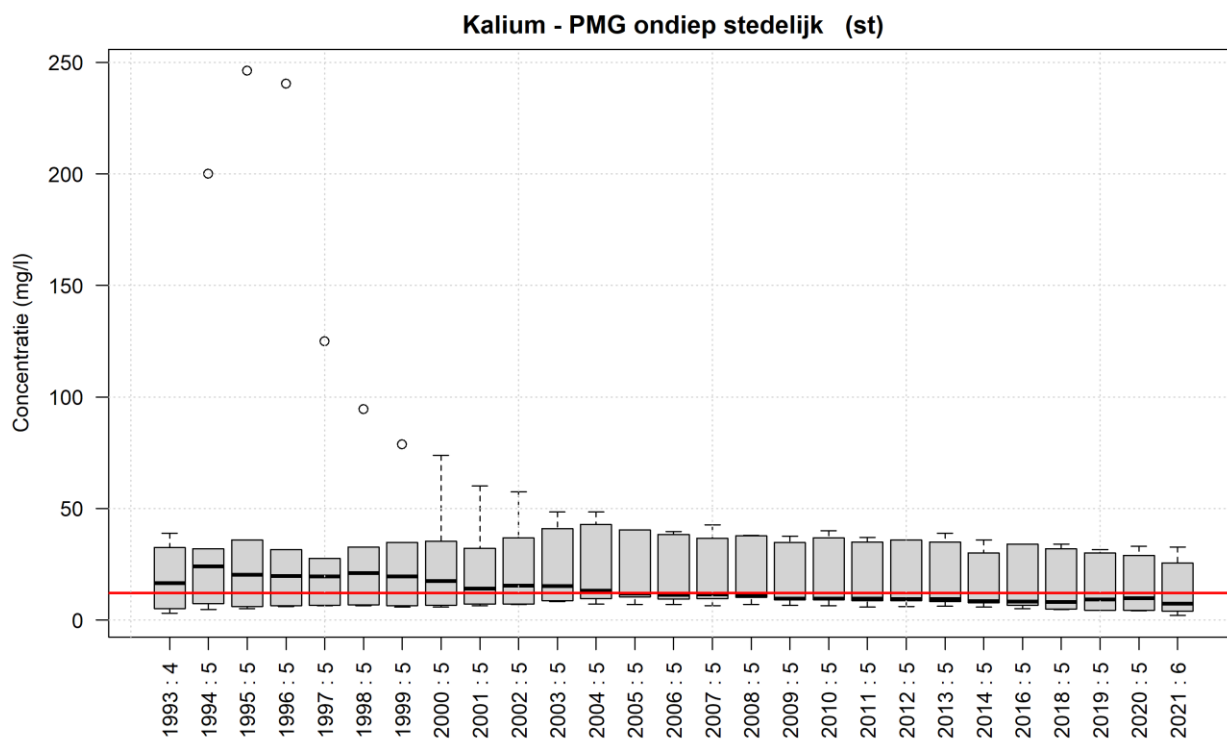
4.4 Kalium

Naast stikstof en fosfaat is kalium een voedingstof voor het gewas. Door bemesting van vooral kunstmest wordt kalium op landbouwgronden aangevoerd. De concentraties kalium nemen daarom af met de diepte (zie bijlage 4). Voor het grondwater is een streefwaarde voor kalium opgesteld van 12 mg/l K. Figuur 4-17 geeft het palet van toestanden en trends van de kaliumgehalten in de verschillende meetnetten weer. Uit figuur 4-17 blijkt dat kalium boven de norm voorkomt op vrijwel alle gebiedstypes, ook in de stad. In het ondiepe grondwater van het PMG dalen de kaliumconcentraties overwegend (met uitzondering van de veengebieden); in het diepe grondwater van het PMG is dit beeld (nog) niet terug te zien.

		Kalium																	
Compar- timent	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel									
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand														
		Zand					Veen												
Bodem	MV					 14													
	MDA																		
	MPD																		
Freatisch	MV					 14													
	MDA	 12	 15		 10	 15	 16		 8	 16									
	MPD	 8	 18	 9	 15	 29	 47	 11	 16										
Ondiep grondwater	PMG	 13	 16	 10	 15	 8	 11	 11	 19	 10	 14	 4	 4	 2	 3	 6	 7	 7	 12
Diep grondwater	PMG	 14	 16	 3	 16	 8	 9	 6	 19	 10	 12	 1	 6	 1	 2		 6	 4	 15

Figuur 4-17: Toestand en trends voor kalium.

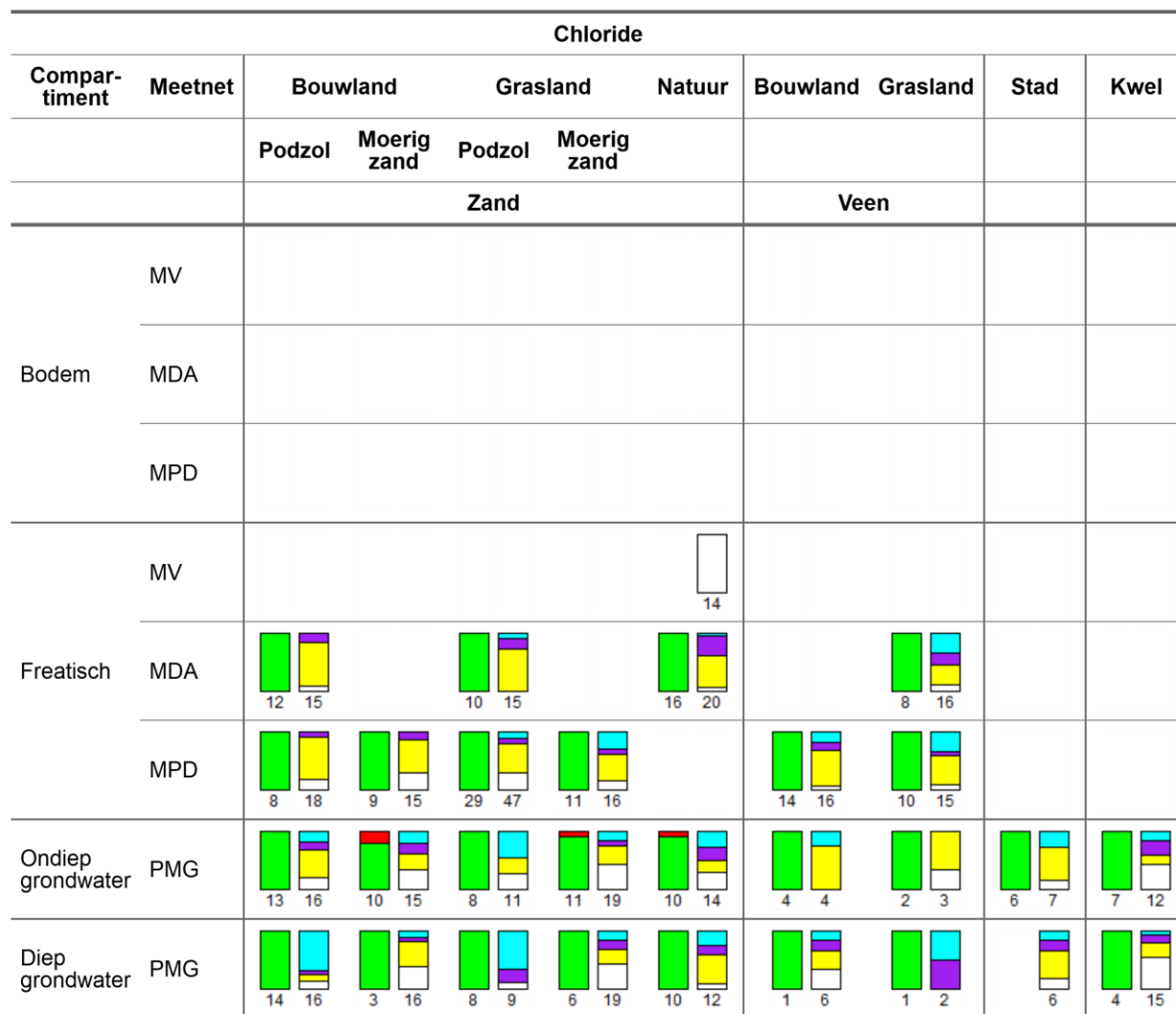
De hoogste kaliumconcentraties komen zelfs voor onder het homogeen gebiedstype stad. Maar de concentraties dalen hier wel (figuur 4-17 en figuur 4-18).

Figuur 4-18: Boxplot voor kalium voor homogeen gebiedstype stad voor PMG (ondiep).

4.5 Chloride

Chloride wordt vooral aangevoerd door kunstmest, dierlijke mest en atmosferische depositie. Naast gebieden met invloed van zoute kwel (kustgebieden) levert in de meeste gebieden in Nederland chloride geen milieuprobleem op. Voor chloride is voor het grondwater een KRW-drempelwaarde van 160 mg/l opgesteld voor de zoete grondwaterlichamen, zoals het geval is voor de provincie Drenthe.

Figuur 4-19: Toestand en trends voor chloride.

Figuur 4-19 geeft het palet van toestand en trends van het chloridegehalte in de verschillende meetnetten weer. Hieruit blijkt dat voor het freatisch grondwater op geen enkele meetlocatie de norm wordt overschreden. Voor het ondiepe grondwater wordt de norm wel op enkele meetlocaties overschreden. Alleen regio's met beïnvloeding van brak water in de ondergrond hebben hogere chlorideconcentraties in het grondwater. Dit gaat om de regio's in de zeekleigebieden en de laagveengebieden. In Drenthe komt zeer plaatselijk zout grondwater voor tot vlak onder maaiveld, in de regio rond Coevorden. De trends in het diepere grondwater (ondiep en diep van het PMG) zijn overwegend dalend, dit betekent het grondwatersysteem zich nog verzoet.

4.6 Elektrisch geleidingsvermogen (EGV)

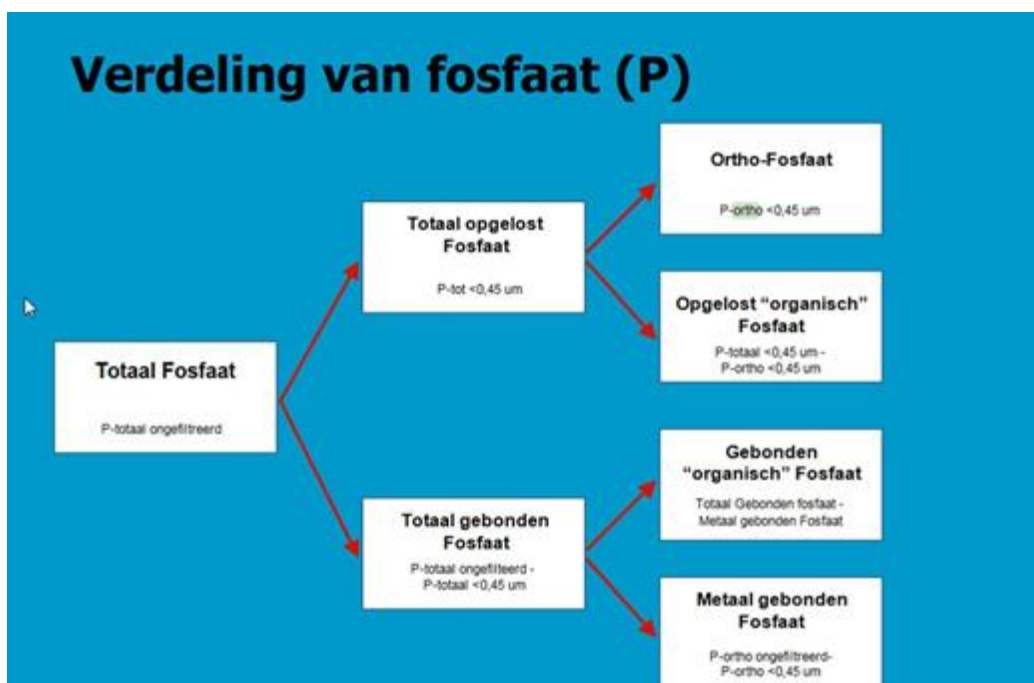
Het elektrisch geleidingsvermogen is een maat voor het totale gehalte aan zouten in het grondwater. Er is de meeste gevallen dan ook een verband tussen het waargenomen elektrisch geleidingsvermogen en het aanwezige chloridegehalte (vergelijk figuur 4-19 en figuur 4-20). Voor het EGV is voor het grondwater een norm van 125 mS/m opgesteld. Overschrijding van deze norm is vaak gerelateerd aan een hoog chloridegehalte.

		Geleidbaarheid																		
Compar- timent	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel										
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand															
		Zand					Veen													
Bodem	MV																			
	MDA																			
	MPD																			
Freatisch	MV																			
	MDA	 12	 15	 9	 15	 16		 8												
	MPD	 9	 18	 9	 15	 31	 46	 12	 16											
Ondiep grondwater	PMG	 13	 16	 10	 15	 8	 11	 11	 19	 10	 15		 4	 4	 7	 7	 12			
Diep grondwater	PMG	 14	 16	 3	 16	 8	 9	 6	 19	 10	 13		 1	 6	 1	 2		 6	 4	 15

Figuur 4-20: Toestand en trends voor het Elektrisch Geleidingsvermogen (EGV).

4.7 Fosfaat

Een andere belangrijke parameter voor vermesting van het milieu is fosfaat. In tegenstelling tot nitraat en andere negatief geladen elementen is fosfaat minder mobiel, maar bindt zich sterk aan de bodem. Echter, bij sterk met fosfaatverzadigde bodems kan fosfaat uitspoelen naar grond- en oppervlaktewater. Daarnaast kan fosfaat in de bodem mobieler worden onder gereduceerde omstandigheden; dat wil zeggen in omstandigheden met sterke waterverzadiging, bijvoorbeeld door kwel, intensieve neerslag of het opzetten van waterpeilen in het kader van vernatting of waterberging. Fosfor komt in de natuur het meest voor in fosfaatverbindingen. Dit zijn verbindingen van fosfor met zuurstof (bijvoorbeeld H_2PO_4 of P_2O_5). In het grondwater wordt het totaal opgelost fosfaat (P-totaal) gemeten en ortho-fosfaat. Het verschil is dat bij Totaal-fosfaat ook de opgeloste fosfaten worden meegenomen gebonden aan opgeloste organische deeltjes. Het meeste fosfaat zit gebonden aan vast organisch materiaal en metalen; deze vorm van fosfaat wordt meegenomen in de grondanalyses.

Figuur 4-21: De verdeling van fosfaat (P).

Belang van fosfor (Bron: Alterra, 2008)

Dieren en planten kunnen niet zonder fosfor. Fosfor komt voor in het celmateriaal van alle levende wezens en is nodig voor de energieoverdracht tussen levende cellen, groei, ontwikkeling en reproductie. Fosfor is dus een van de belangrijkste voedingsstoffen voor al het leven op aarde. In levende cellen komen minerale fosforvormen en organische fosforvormen voor als suikers, vetachtige stoffen, reservestoffen, enzymen, eiwitten en DNA. Verder is fosfor een essentieel onderdeel van botweefsel en tandweefsel. Een goede fosforvoorziening is dus van groot belang voor het goed functioneren van plant en dier.

Voor het grondwater geldt een KRW-drempelwaarde van 2,0 mg/l totaal-fosfor. Er zijn geen normen voor ortho-fosfaat. In dit rapport wordt ook een norm van 2,0 mg/l P gehanteerd.

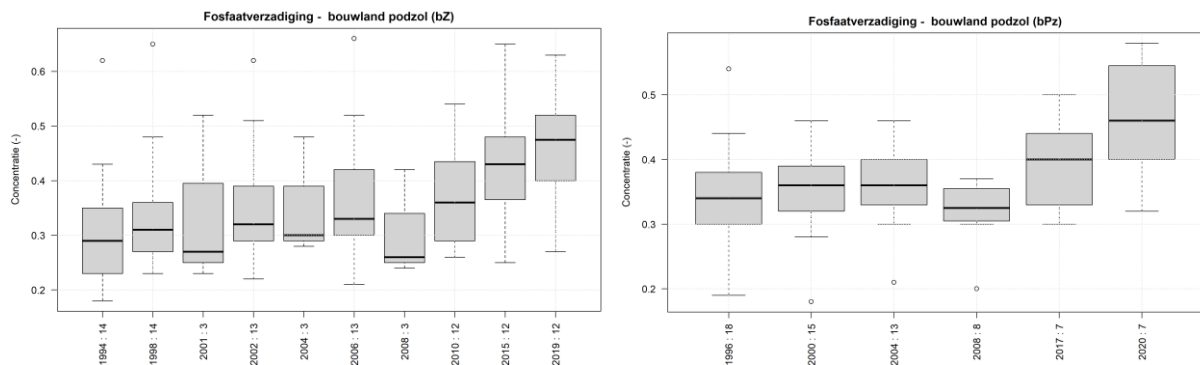
De fosfaattoestand van de bodem wordt in een aantal parameters uitgedrukt. Een belangrijke parameter om de fosfaattoestand van de bodem te beschrijven is de fosfaatverzadiging. Bij fosfaatverzadigde gronden is (een deel) van de bindingscapaciteit van de bodem benut en zal extra aan de bodem

toegediende fosfaat kunnen uitspoelen naar grond- en oppervlaktewater. In de praktijk wordt voor de zandgronden een fosfaatverzadiging van 25% als streefwaarde aangehouden (Alterra, 2008).

		Fosfaatverzadiging								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV					14				
	MDA	12 14		11 15			4 16			
	MPD	7 18	9 15	18 28	11 16		14 16	10 15		

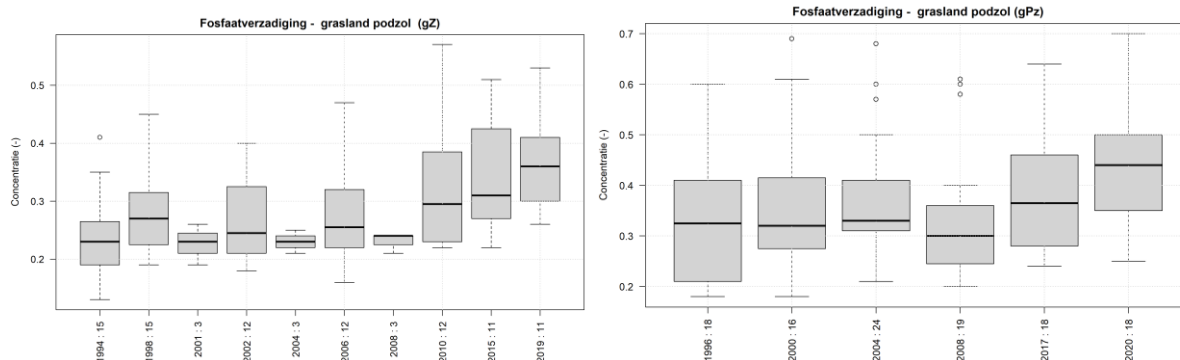
Figuur 4-22: Toestand en trends voor de fosfaatverzadiging.

Figuur 4-22 geeft het palet van toestand en trends van de fosfaatverzadiging van de bodem per meetnet. Hieruit blijkt dat bijna alle landbouwbodems sterk verzadigd zijn met fosfaat en dat zelfs 100% van de meetlocaties op bouwland op zandgronden van zowel het MDA als het MPD de streefwaarde overschrijdt (tabel 4-3). Bovendien is er sprake van een toenemende trend in zowel het MDA als het MPD op deze gronden (figuur 4-23).

Figuur 4-23: Boxplots voor de fosfaatverzadiging (weergegeven met een factor; 1 = 100%) voor bouwland podzol voor het MDA (links) en MPD (rechts).

Voor grasland is de mate van fosfaatverzadiging minder hoog, maar ook in het MDA en MPD wordt de laatste jaren een aanzienlijk hogere fosfaatverzadiging gemeten (figuur 4-24).

Figuur 4-24: Boxplots voor de fosfaatverzadiging (weergegeven met een factor; 1 = 100%) voor grasland podzol voor het MDA (links) en MPD (rechts).

Tabel 4-3: Percentage overschrijding van de streefwaarde voor fosfaatverzadiging in de bodem voor de verschillende meetnetten voor zandgronden.

Code (MPD/MDA)	Homogeen type	MPD	MDA
bMz	Bouwland op moerig zand	100%	
bPz /bZ	Bouwland op podzol / zand	100%	100%
bVe	Bouwland op veen	86%	
gMv /gV	Grasland op (moerig) veen	20%	0%
gMz	Grasland op moerig zand	82%	
gPz / gZ	Grasland op podzol	94%	100%

Bodemvruchtbaarheid

In figuur 4-25 en figuur 4-26 is het palet van toestanden en trends van de parameters voor de bodemvruchtbaarheid (Pw-getal en P-Al-getal) weergegeven.

PAI en P-w getal (Bron: Alterra, 2008)

In de bemestingsadviezen van de akkerbouw, vollegrondsgroente en bloembollen wordt de fosfaattoestand van de bouwvoor (ca 25-30 cm) uitgedrukt in het Pw-getal (uitgedrukt in mg P_2O_5 per liter grond). Het Pw-getal wordt bepaald aan de hand van een extractie van fosfaat uit de bodem met water bij een grond-vloeistofverhouding van 1 volumedeel grond met 60 volumedelen water. Het is een maat voor de direct beschikbare hoeveelheid fosfaat voor het gewas gedurende het seizoen (fosfaatintensiteit). Voor de bouwvoor van graslandpercelen (10 cm) en fruitteelt (ca. 25-30 cm) wordt het PAL-getal gehanteerd (mg P_2O_5 per 100 gram droge grond). Het PAL-getal wordt bepaald door extractie van fosfaat uit de bodem met een zurige oplossing (AmmoniumLactaat; pH 3,75) waarbij 1 gewichtsdeel grond wordt geëxtraheerd met 20 gewichtsdelen extractievloeistof ammoniumlactaat. Het is een maat voor de capaciteit van de bodem om fosfaat na te leveren (fosfaatcapaciteit).

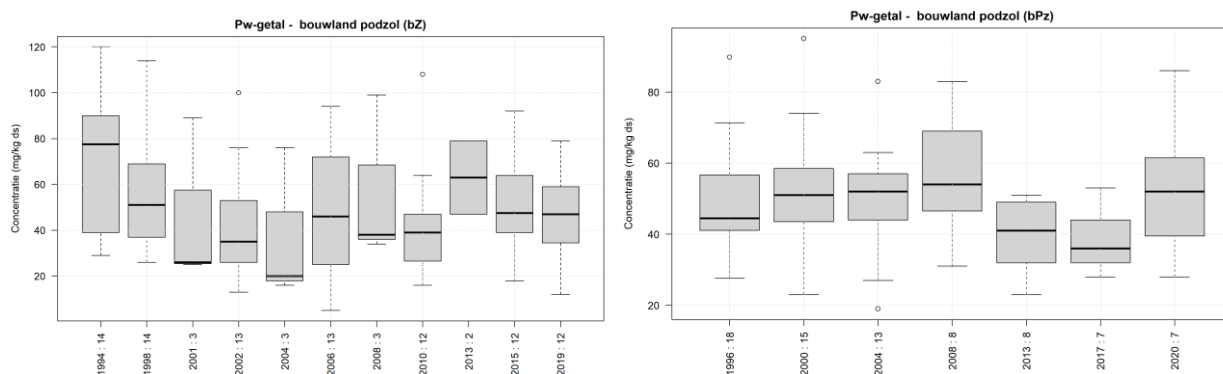
Dit geeft een gunstiger beeld in vergelijking met de fosfaatverzadiging. Voor graslanden is het bijbehorende streefgetal (P-Al) vaak lager dan de streefwaarde. Voor bouwland wordt het Pw-getal gehanteerd en deze wordt nog wel in grote mate overschreden. Er is ook niet sprake van een stijgende trend (figuur 4-27), zoals dit wel het geval was voor fosfaatverzadiging. Er moet wel worden opgemerkt dat Pw-getal en P-Al-getal waarden voor bemestingsadviezen zijn. Er is niet direct een relatie tussen deze waarden voor bemestingsadvies en risico op uitspoeling van fosfaat naar grond- en oppervlaktewater (zoals het geval is voor de fosfaatverzadigingsgraad).

P-AI-Getal										
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									

Figuur 4-25: Toestand en trends voor het P-AI getal.

Pw-Getal										
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									

Figuur 4-26: Toestand en trends voor het Pw getal.

Figuur 4-27: Boxplots het P-AI getal voor bouwland podzolgronden in het MDA meetnet (links) en MPD meetnet (rechts).

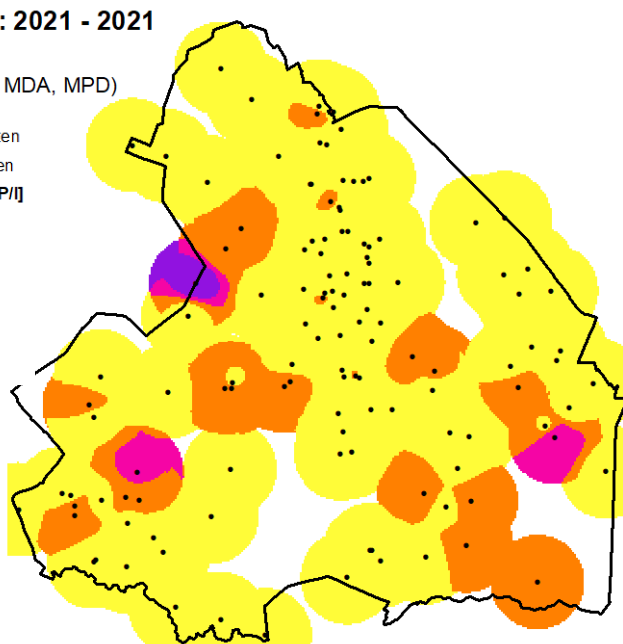
Orthofosfaat

In de praktijk wordt voor de zandgronden een fosfaatverzadiging van 25% als streefwaarde aangehouden (Alterra, 2008). Bij een fosfaatverzadiging van 25% (op zandgronden) zal theoretisch voor het bovenste grondwater een orthofosfaat-concentratie worden aangetroffen die boven de 0,10 mg/l P zal liggen. Echter deze vuistregel blijkt in de praktijk anders uit te pakken. Voor de meeste meetpunten is de orthofosfaat-concentratie lager dan 0,1 mg/l P (figuur 4-28).

orthofosfaat: 2021 - 2021

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

- interpolatiepunten
- provinciegrenzen
- orthofosfaat [mg P/l]
- < 0.01
- 0.01 - 0.1
- 0.1 - 0.5
- 0.5 - 1
- 1 - 10
- 10 - 60

Figuur 4-28: Gemeten ortho-fosfaatconcentratie in de freatische meetnetten in 2021.

In figuur 4-29 is het palet van toestand en trends van de orthofosfaat-concentraties (PO_4) in het freatisch grondwater en grondwater weergegeven. De norm voor fosfaat (2 mg/l P) wordt nooit overschreden. In het freatisch grondwater wordt voor orthofosfaat vaak een stijgende trend gedetecteerd (figuur 4-29). Echter de concentraties zijn laag, de absolute veranderingen in concentraties zijn ook erg klein.

		Orthofosfaat								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand				Veen				
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV					14				
	MDA	12 14		10 15		16 20		8 16		
	MPD	8 18	9 15	29 47	11 16		14 16	10 15		
Ondiep grondwater	PMG	5 7	2 7	3 4	6 12	3 5	1 1	1 2	6 6	4 8
Diep grondwater	PMG	5 7	2 7	3 5	6 10	3 4	1 1	1 1	1	4 8

Figuur 4-29: Toestand en trends voor orthofosfaat.

P-totaal

Voor P-totaal geldt een KRW-drempelwaarde van 2,0 mg/l P. In figuur 4-30 is het palet van toestand en trends van de totaal-fosforconcentraties (P) grondwater weergegeven. Uit de analyse van de toestand voor het grondwater (voor bodem is geen norm) blijkt dat P-totaal concentraties overschrijden niet de drempelwaarden, met uitzondering in het gebiedstype stad. De geringe mate van normoverschrijding komt deels doordat de norm voor grondwater veel ruimer is gesteld dan voor het oppervlaktewater (2,0 mg/l P-totaal voor het grondwater; 0,10 mg/l P-totaal voor het oppervlaktewater). Dit resultaat is goed verklaarbaar omdat fosfaat moeilijk uitspoelt naar het diepere grondwater. Fosfaat wordt aan de bodem gefixeerd en bij hoge grondwaterstanden tot in de fosfaatrijke bouwvoor (bijvoorbeeld na intensieve regenbuien) wordt fosfaat mobiel. Het gemobiliseerde fosfaat blijft dan niet in het grondwater, maar wordt meteen met het grondwater afgevoerd naar het oppervlaktewater. In hydrologische termen wordt dit 'het snelle systeem' genoemd.

Dit beeld komt overeen met andere zandgebieden in Nederland. De gemiddelde totale P-totaal concentratie in het grondwater in de ondergrond van dekzandgronden in het centrale, oostelijke en zuidelijke zandgebied is ongeveer 0,2 mg/l (Alterra, 2008).

Fosfor Totaal										
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV					14				
	MDA	12 14		10 15		16 20		8 16		
	MPD	8 18	9 15	29 47	11 16		14 16	10 15		
Ondiep grondwater	PMG	13 16	10 15	8 11	11 19	10 14	4 4	2 3	6 7	7 12
Diep grondwater	PMG	14 16	3 16	8 9	6 19	10 12	1 6	1 2	6	4 15

Figuur 4-30: Toestand en trends voor P-totaal.

4.8 Samenvatting en conclusies vermisting

Nitraat komt verhoogd voor op de hogere (podzol)zandgronden waar het nitraat niet afgebroken kan worden. In 19% van de grondwatermeetpunten (op 10 tot 25 meter diepte) is de concentratie nitraat hoger dan de Europese 50 mg/l norm. Er is sprake van een overwegend dalende trend, maar de daling in concentraties nitraat stagneert sinds 2010. In de laatste jaren is zelfs weer een sprake van een stijging in concentraties, mogelijk mede veroorzaakt door de droge jaren. De meetnetten in het freatische grondwater, net onder maaiveld, geeft een beeld van de actuele belasting van het grondwater. Dan blijkt dat in het merendeel van de meetpunten onder bouwland en grasland op zandgrond de nitraatnorm wordt overschreden. Nitraat wordt beter afgebroken onder de veen en moerige gronden, hier zijn de nitraatconcentraties aanmerkelijk lager. Gemiddeld wordt in 36% van de freatische meetpunten de nitraatnorm overschreden.

Fosfaat bindt zich sterk aan de bodem en komt weinig voor in het grondwater. De KRW-drempelwaarde voor totaal fosfaat (P-totaal) wordt nauwelijks overschreden. Dit komt deels doordat de norm voor grondwater veel ruimer is gesteld dan voor het oppervlaktewater (2,0 mg/l P-totaal voor het grondwater; 0,10 mg/l P-totaal voor het oppervlaktewater). Echter, bij sterk met fosfaatverzadigde bodems kan fosfaat uitspoelen naar grond- en oppervlaktewater, vooral in natte omstandigheden. De meeste Drentse bodems zijn fosfaatverzadigd en de fosfaatverzadiging is verder toegenomen. Echter dit is (nog) niet merkbaar is verhoogde (ortho)-fosfaatconcentraties in het grondwater.

Een afgeleide van de nitraatbelasting zijn ook de waargenomen hogere sulfaatconcentraties in het grondwater. Door de aanwezigheid van natuurlijk pyriet in de bodem wordt nitraat afgebroken, maar komt sulfaat terug in het grondwater, wat ook voor verzuring zorgt.

Voor de andere parameters voor vermisting (ammonium, kalium, chloride en elektrisch geleidingsvermogen) wordt de norm of streefwaarde niet tot nauwelijks overschreden.

5 Verzuring

Bij verzuring van bodem of water is er sprake van een verhoogde concentratie H^+ -ionen in bodem of water. Dit kan worden veroorzaakt door atmosferische depositie met stikstof- en zwavelverbindingen uit industrie en verkeer of door omzettingen van stikstofverbindingen uit dierlijke mest die aan landbouwbodems wordt toegediend. De zuurgraad (of pH) is een indicator voor de vermesting of verzuring van het milieu. Bij een lagere pH (verzuring) kunnen metalen, vooral aluminium, uit de bodem vrij komen en in oplossing gaan.

Voor het bepalen van de risico's en effecten van verzuring zijn, in de jaren 90 van de vorige eeuw, kritische depositieniveaus voor ecosystemen opgesteld (tabel 5-1). Deze kritische depositieniveaus zijn geen-effectniveaus, dat wil zeggen, niveaus waarbij geen enkele schade als gevolg van verzuring (door zuurdepositie) of vermesting (van stikstofdepositie) te verwachten is. Voor bodemverzuring wordt gekeken naar de maximale hoeveelheid zuur per hectare per jaar (mol potentieel zuur/ha/jaar)³.

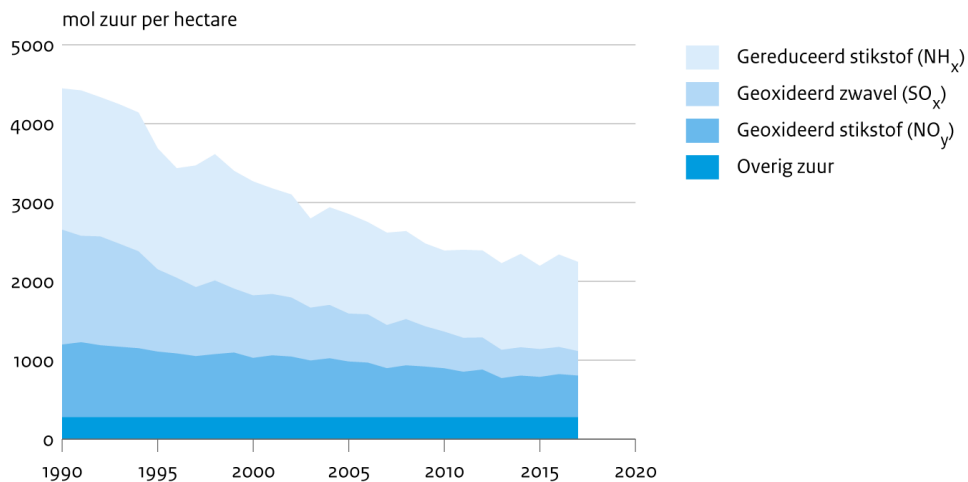
Tabel 5-1: Kritische depositieniveaus potentieel zuur voor ecosystemen (Bron: RIVM, 1995).

Ecosysteem (effect/indicatie)	Kritisch depositieniveau (mol potentieel zuur/ha)
Naaldbos (aluminiumuitputting)	1.650
Naaldbos (schade aan wortels, remming van opname)	1.900
Loofbos (aluminiumuitputting)	1.800
Loofbos (schade aan wortels, remming van opname)	2.450
Droge heidevegetatie	1.100-1.400
Natte heidevegetatie	1.100-1.400
Heideschraallanden	1.000-1.500
Kalkgraslanden	>5.000
Duinvegetaties	1.000-1.500
Zwak gebufferde wateren	400
Bronnen en stromend water	500 – 1.000

In de jaren '80 en '90 van de vorige eeuw werd gevreesd dat de extreem hoge emissies van deze stoffen zouden leiden tot grote schade aan de natuur. De maatregelen die zijn getroffen hebben de emissies van deze stoffen sterk teruggedrongen (figuur 5-1). Ondanks de dalende trend van verzurende depositie is de hoeveelheid potentieel zuur nog steeds hoog en worden de opgestelde kritische niveaus nog steeds overschreden.

³ Potentieel zuur is omschreven als de maximale verzuring die kan plaatsvinden in de bodem en het water door de stoffen zwaveldioxide, stikstofoxiden, ammoniak en alle omzettingsproducten van deze stoffen

Verzurende depositie

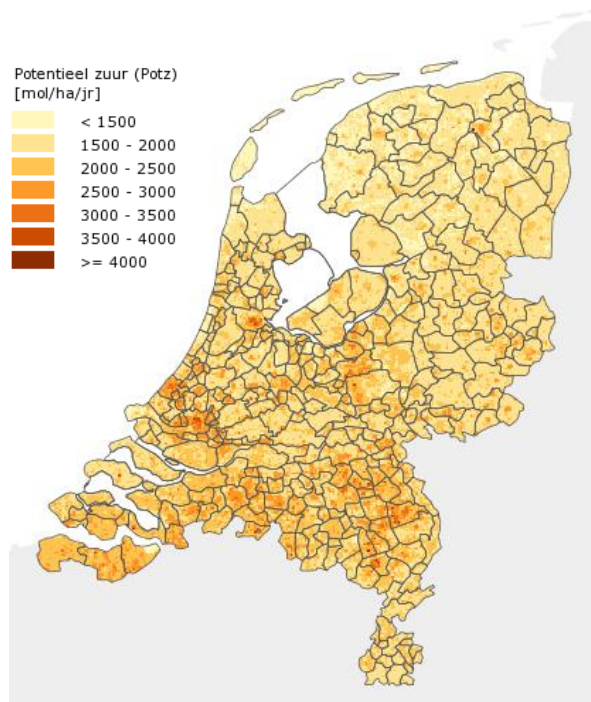

Bron: RIVM 2019

RIVM/jun19
www.clo.nl/nl018418

Figuur 5-1: Trend in verzurende depositie in Nederland (Bron: RIVM.nl).

Regionaal komen in Nederland grote verschillen voor in de verzurende depositie. In de Gelderse Vallei en de Peel komen depositiepieken voor van meer dan 4.500 mol per hectare. Dat komt door hoge lokale ammoniakuitstoot (NH_3) van intensieve veehouderij. In de Randstad is de depositie verhoogd door verkeer en industrie. In Drenthe zijn de depositiewaarden relatief laag, rond de 1.500 mol/ha/hr. Deze waarden zijn nog te hoog voor de meest kritische natuurtypes (tabel 5-1).

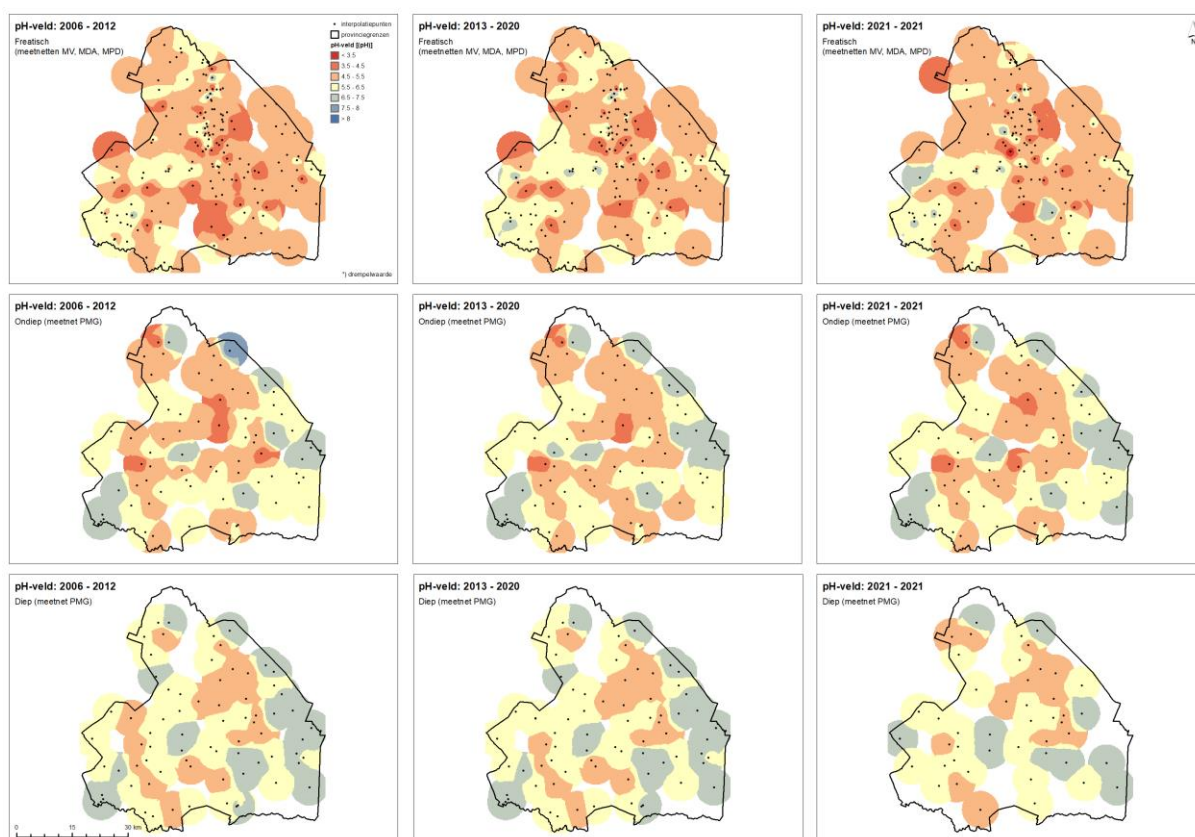
Figuur 5-2: Depositie potentieel zuur in Nederland in 2020 (Bron: <https://geodata.rivm.nl/gcn/>).

5.1 Zuurgraad (pH)

De bodem bevat van nature stoffen, zoals kalk, mineralen, humus, aluminium- en ijzeroxide die zuren kunnen bufferen. Ook door meststoffen treedt buffering op. In zure bodems zal meer denitrificatie plaats vinden (zie onder vermeting), waardoor nitraat vrijkomt. Vooral regenwater-gedomineerde of grondwaterafhankelijke systemen op kalkarme zandgronden (bijvoorbeeld heidevennen) zijn gevoelig voor verzuring. Grondwater dat door kalkrijke sedimenten stroomt of gevoed worden vanuit de grote rivieren zoals de IJssel, zijn ongevoelig voor verzuring.

Vooral de zandgronden op de Veluwe bevatten maar weinig van deze bufferende stoffen. Deze 'arme' gronden hebben maar een beperkte buffercapaciteit en zullen dus eerder verzuren.

figuur 5-3 geeft een ruimtelijk beeld van de zuurgraad van het grondwater. Lage pH-waarden betekent zuurder water. Te zien is dat de pH van het freatische grondwater kan dalen tot onder de pH van 4. Naar de diepte toe neemt de zuurgraad af. Aluminium, cadmium en zink zijn bij lage pH-waarden mobiel en kunnen daardoor uitspoelen naar het grondwater, wat negatieve gevolgen heeft voor natuur en milieu. Uitgespoelde aluminiumdeeltjes tasten de zeer fijne haarwortels aan. Ook voedingsstoffen als kalium, calcium en magnesium spoelen weg, wat bomen vatbaar maakt voor ziekten. Op landbouwgronden speelt dit minder omdat de pH van het ondiepe grondwater op peil wordt gehouden door te bekalken.

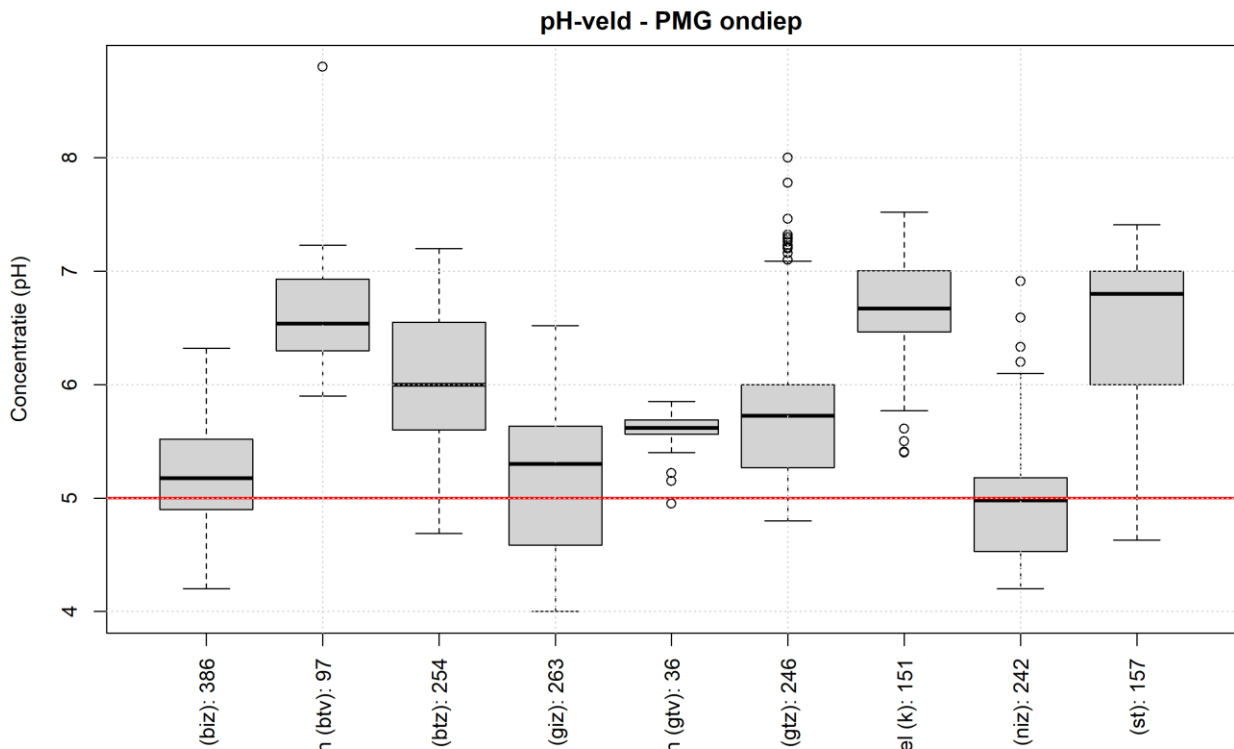
Figuur 5-3: Gemeten zuurgraad (pH-waarde) voor drie tijdperiodes (2006-2012, 2013-2020 en 2021) en drie filterdieptes (freatisch, 10 en 25 meter diep).

Voor de zuurgraad van het grondwater is een streefwaarde van 5,0 opgesteld.

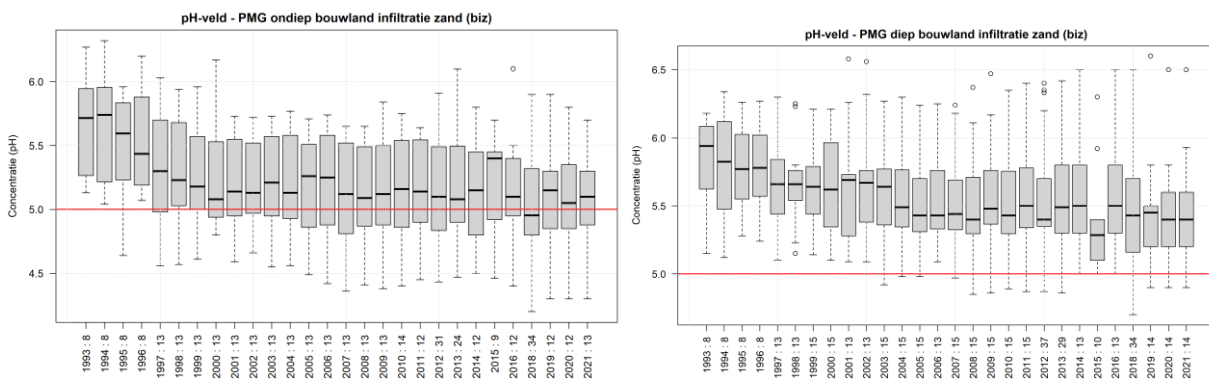
		Zuurgraad (Ph)								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand				Veen				
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV									
	MDA									
	MPD									
Ondiep grondwater	PMG									
Diep grondwater	PMG									

Figuur 5-4: Toestand en trends voor zuurgraad (pH).

Figuur 5-4 geeft het palet van toestand en trends van de zuurgraad voor het PMG. Het komt regelmatig voor dat het ondiepe grondwater onder de pH van 5,0 zakt (in dat geval is de toestand als slecht beoordeeld). Voor het diepe grondwater is de pH duidelijk hoger en bijna nooit problematisch. Er is overwegend sprake van een dalende trend, zowel in het ondiepe als diepe grondwater. Het grondwater wordt dus zuurder. De zuurgraad is het laagst onder natuurgebieden en in de infiltratiegebieden, zowel onder bouwland als onder grasland (figuur 5-5). Ook op de bemeste landbouwgronden is dus sprake van verzuring. De voortgaande verzuring is geïllustreerd voor bouwland zand infiltratie (figuur 5-6), de zuurgraad is hier gedaald tot ongeveer 5,0 op het ondiepe niveau en een pH van 5,5 op het diepe niveau. Veengronden hebben van nature een hogere pH-waarde.

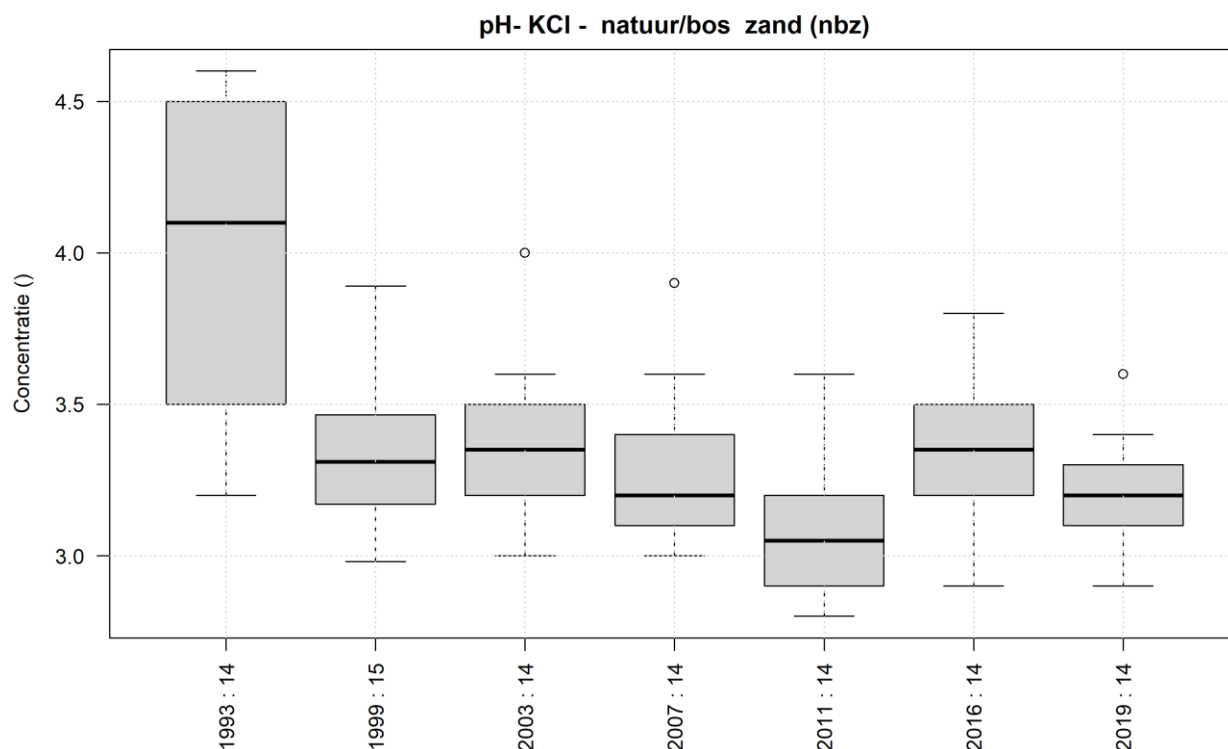

Figuur 5-5: Boxplot voor de zuurgraad in het PMG op het ondiepe niveau (10 meter diep) verdeeld per homogeen gebiedstype.

Figuur 5-6: Boxplot voor de zuurgraad voor bouwland infiltratie zand in het PMG op het ondiepe niveau (links; 10 meter diep) en het diepe niveau (rechts; 25 meter diep).

De laagste pH-waarden komen voor onder natuurgronden. Landbouwgronden worden gebufferd door gebruik van kalkmeststoffen, bij natuurgronden is dat niet het geval. Vooral zandgronden zijn daarom gevoelig voor verzuring. In het Meetnet Verzuring wordt de zuurgraad van de bodem gemeten sinds 1993. In de eerste meetronde was de pH aanzienlijk hoger dan in de volgende meetrondes (figuur 5-7).

Figuur 5-7: Boxplot voor de zuurgraad van de bodem in het MV voor natuurgronden.

5.2 Calcium

Om de zuurgraad van (landbouw)bodems te veranderen worden kalkmeststoffen gebruikt. In de kalkmeststoffen zit het element calcium, meestal in de vorm van calciumcarbonaat (CaCO_3). Verder komt calcium (Ca^{2+}) vrij bij verwerking van kalkhoudende gesteente. In de bodem zijn calciumionen de meest voorkomende uitwisselbare positieve ionen. Calcium en magnesium bepalen de hardheid van het drinkwater. Hoe meer calcium en magnesium in de drinkwaterbronnen voorkomt, des te harder is het water. In het huidige Drinkwaterbesluit worden wel maximale waarden gesteld voor calcium en magnesium in het drinkwater. Deze waarden hebben geen gezondheidkundige betekenis, maar een esthetische achtergrond. Calcium is een nuttig mineraal nodig voor de opbouw van het botweefsel. Hoge concentraties calcium en magnesium kunnen wel kalkafzetting in huishoudelijke apparaten, warmwatertoestellen, bad en douche en de warmwataanvoerleidingen veroorzaken. Hard water komt niet voor in Drenthe. WMD onthardt tot ongeveer 8 °dH, dat is water met weinig kalkaanslag.

5.3 Aluminium

Aluminium komt van nature in de bodem voor. Het is een belangrijk onderdeel van minerale bodemdeeltjes. Klei bestaat hoofdzakelijk uit aluminiumsilicaten. Door verwerking komt aluminium in de bodemoplossing voor. Bij een hoge zuurgraad (lage pH) kan aluminium in oplossing gaan. Bij pH 7 komt aluminium vrijwel niet voor in opgeloste vorm. Opgeloste Al^{3+} -ionen kunnen giftig zijn voor planten, omdat de ionen wortelbeschadigingen kunnen veroorzaken en daardoor de nutriëntenopname verlagen.

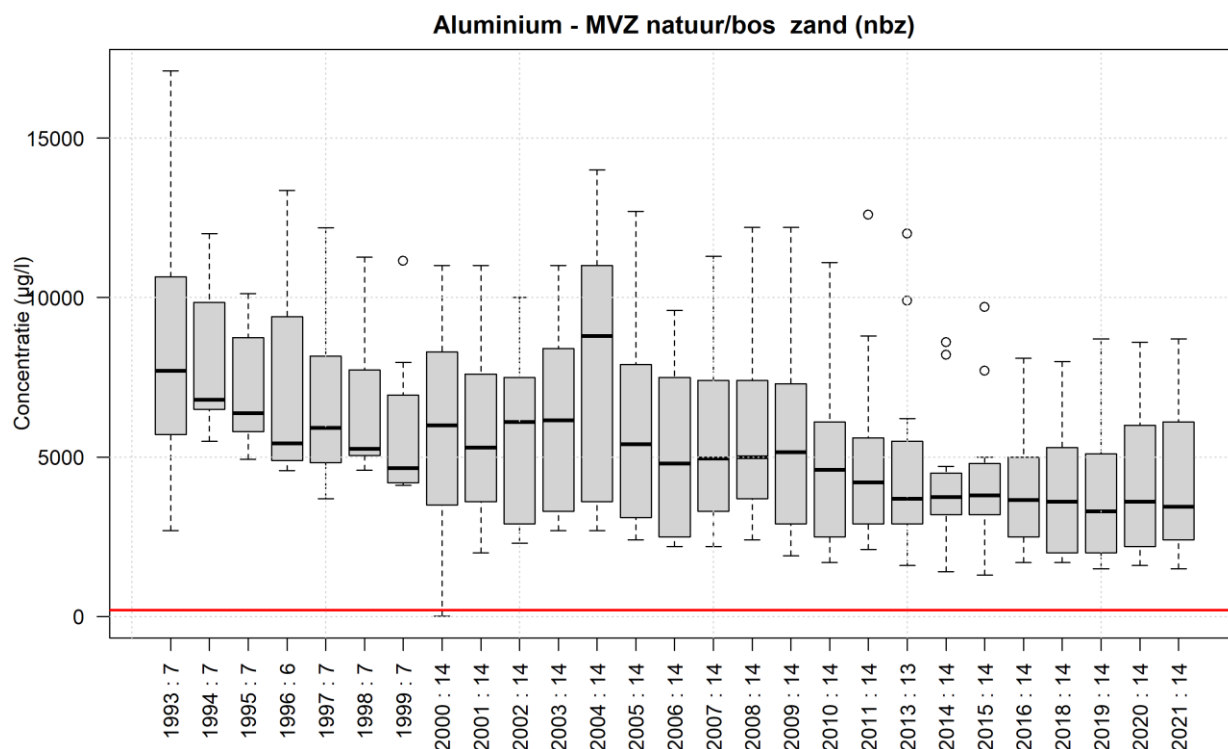
Voor het grondwater wordt getoetst aan de drinkwaternorm van 200 $\mu g/l$. Deze norm is afgestemd op de risico's voor de menselijke gezondheid en niet op de risico's voor ecologie.

		Aluminium								
Compar- timent	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV									
	MDA									
	MPD									
Ondiep grondwater	PMG									
	PMG									

Figuur 5-8: Toestand en trends voor aluminium.

Figuur 5-8 geeft het palet van toestand en trends van de aluminiumconcentraties in het grondwater in de verschillende meetnetten weer. Hieruit blijkt duidelijk de hoge mate van normoverschrijding voor het freatisch grondwater. In alle meetpunten wordt de drinkwaternorm overschreden. In het ondiepe grondwater zijn deze overschrijdingen al een stuk kleiner; in het diepe grondwater is er een uitzonderlijke overschrijding van de norm. Voor het freatisch grondwater in het MV wordt onder de natuurgronden een mediane aluminiumconcentratie van 4000 $\mu g/l$ aangetroffen (figuur 5-9). Dit is gerelateerd aan de zure

bodems van natuurgebieden. In gebieden met een geringe buffercapaciteit verzuurt de bodem door atmosferische depositie van stikstof- en zwavelverbindingen, waardoor aluminium oplost. Het opgeloste aluminium kan worden afgevoerd naar het grondwater. Bovendien vormt aluminium complexen met organische stoffen in de bodem, waardoor het in oplossing kan gaan (RIVM, 2010).

Figuur 5-9: Boxplot voor aluminiumconcentratie in het freatisch grondwater in het MV voor natuurgebieden.

5.4 Samenvatting en conclusies verzuring

De depositie van verzurende stoffen door landbouw, verkeer en industrie is de afgelopen decennia sterk afgenomen. Maar in grondwater is nog geen sprake van een verbetering:

- De zuurgraad van de bodem onder de natuurgebieden in Drenthe is hoog te noemen (lage pH). Dit is in overeenstemming met de bevindingen door Alterra (2013) en het landelijk beeld. Het ondiepe en diepe grondwater verzuurt nog steeds, ondanks de afgenomen zure depositie.
- De hoge zuurgraad (lage pH) van de bodem resulteert in hoge aluminiumconcentraties. Onder natuurgebieden wordt een gemiddelde aluminiumconcentratie van 4000 µg/l aangetroffen (drinkwaternorm voor aluminium is 200 µg/l). Echter voor aluminium is wel een positieve trend te zien. De aluminium concentraties in het ondiepe grondwater zijn ongeveer gehalveerd ten opzichte van de start van meten in 1993.

6 Verspreiding van metalen

In Nederland komen op diverse plaatsen verhoogde gehalten aan zware metalen in bodem en grondwater voor. Deze zijn veelal het gevolg van historische belasting of van andere bronnen dan de huidige industriële emissies. Voorbeelden zijn lokale verontreinigingen door vroegere lozingen van bedrijven, verhoogde gehalten aan lood en zink veroorzaakt door jarenlange uitloging uit bouwmaterialen (in stedelijke gebieden), verhoogde gehalten aan kwik in bloembollengebieden als gevolg van het toepassen van kwikhoudende fungiciden en sterk verhoogde concentraties lood in de bodem van schietterreinen. De directe bijdrage van de huidige industriële emissies aan de gehalten aan zware metalen in de bodem en het grondwater is zeer beperkt behalve voor chroom, dat door corrosie van en uitloging uit roestvast staal tot lokaal verhoogde concentraties kan leiden.

Zware metalen komen van nature in lage concentraties in bodem en grondwater voor. In grote hoeveelheden echter zijn zware metalen schadelijk voor mens en milieu. Bronnen van zware metalen zijn industrie, vuilverbranding, verkeer en landbouw. Door atmosferische depositie en bemesting van landbouwgronden kunnen verhoogde concentraties aan zware metalen in de bodem voorkomen. In combinatie met verzuring van bodem en grondwater (zie hoofdstuk 5) kunnen sommige zware metalen in oplossing gaan en zo in grond- en oppervlaktewater terecht komen. In de verschillende meetnetten is gekeken naar de aanwezigheid van de zware metalen arseen, cadmium, chroom, koper, lood en zink. Voor deze zware metalen zijn verschillende streefwaarden in het ondiepe en diepe grondwater opgesteld (zie paragraaf 3.3).

6.1 Koper

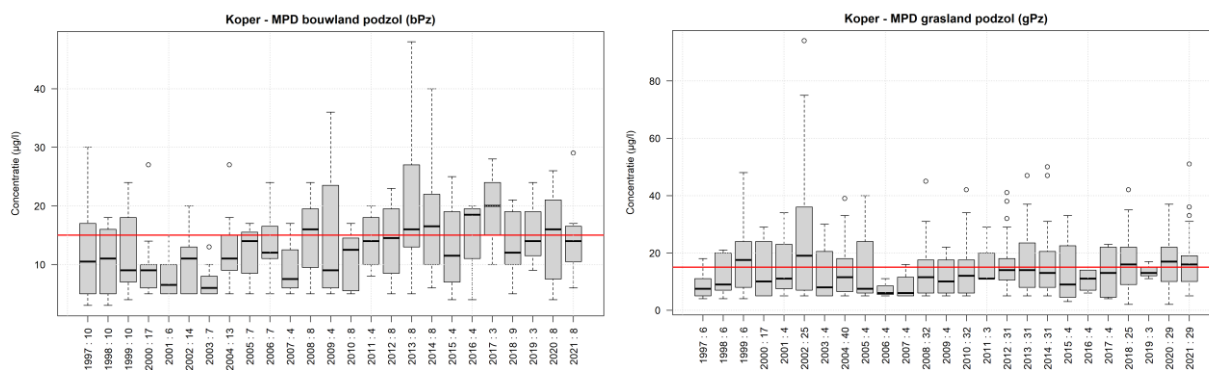
De herkomst van koper is gerelateerd aan het gebruik van dierlijke mest in de landbouw. Uit de meetresultaten blijkt dan ook dat hogere koperconcentraties worden waargenomen in de landbouwgebieden (figuur 6-1). De hoogste concentraties komen voor in het freatische grondwater (zie bijlage 4). In een aantal meetlocaties in de landbouwgebieden zijn de gehalten hoger dan de achtergrondwaarde. Vooral in bouwlandgronden zijn de gehalten vaak hoger dan de streefwaarden.

		Koper								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA									
	MPD									
Freatisch	MV									
	MDA									
	MPD									
Ondiep grondwater	PMG									
Diep grondwater	PMG									

Figuur 6-1: Toestand en trends voor koper.

In het diepe grondwater wordt de streefwaarde minder vaak overschreden dan in het ondiepe grondwater, ondanks dat de streefwaarde voor het diepe grondwater veel strenger is (1,3 µg/l) in vergelijking met het ondiepe en freatische grondwater (15 µg/l). Uit het boxplot voor het bodemmeetnet blijkt dat voor de meetlocaties op bouwland (figuur 6-2) iets hogere waarden worden gevonden vergeleken met de meetlocaties op graslanden. Er wordt geen trend aangetoond, maar in het boxplot (figuur 6-2) is te zien dat de koperconcentraties onder bouwland wel op een lager niveau zaten dan in de laatste jaren het geval is. De koperconcentratie in het ondiepe en diepe grondwater zijn vaak lager dan de rapportagegrens (2 µg/l in de laatste jaren en 5 µg/l in eerdere jaren). Dit illustreert dat ook moeilijk conclusies over de trend in het ondiepe en diepe grondwater kunnen worden getrokken, omdat veel metingen zich in de buurt van de rapportagegrens bevinden.

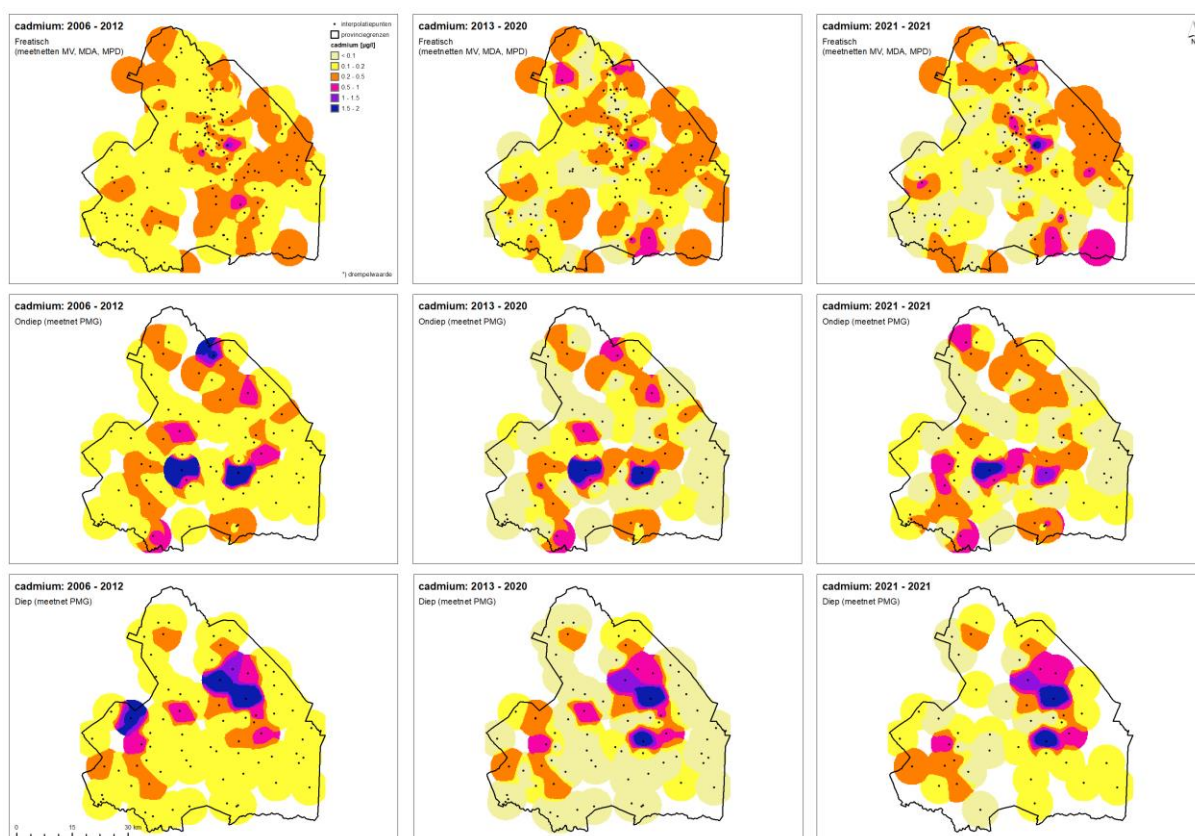
Voor de meeste meetlocaties wordt geen trend in de koperconcentraties geconstateerd. In enkele meetlocaties wordt een stijgende trend waargenomen. Voor de meetlocaties in de bodem in het MPD kan geen trend worden bepaald omdat het aantal meetmomenten te gering is.

Figuur 6-2: Boxplot voor koperconcentratie in provinciale bodemmeetnet (MPD) op podzolgronden onder bouwland (links) en grasland (rechts).

6.2 Cadmium

De herkomst van cadmium is gerelateerd aan het gebruik van kunstmest. Voor cadmium geldt een KRW-norm van 0,35 µg/l voor het grondwater; de norm voor grond in 0,6 mg/kg ds. Uit de meetresultaten blijkt dat onder landbouwgebieden alleen op veengronden de norm voor grond wordt overschreden (figuur 6-4). Vroeger werd voor gronden met hoge organische stofgehalte een hogere streefwaarde gehanteerd. In de nieuwe normen volgens de Regeling Bodemkwaliteit wordt dit verschil niet gehanteerd. Het risico op verspreiding van metalen uit veengronden naar het diepere grondwater is echter kleiner, omdat de metalen gebonden worden aan het organische stof. De norm voor grondwater wordt overschreden onder meerdere homogene gebiedstypes, maar vooral onder landbouwgrond. Opvallend is dat de hoogste concentraties in het diepe grondwater worden gemeten, en niet in het freatische grondwater (figuur 6-3). In het diepe grondwater wordt de KRW-drempelwaarde ook meer overschreden dan in het ondiepe en freatische grondwater (tabel 6-1).

Figuur 6-3: Gemeten cadmiumconcentraties voor drie tijdperiodes (2006-2012, 2013-2020 en 2021) en drie filterdieptes (freatisch, 10 en 25 meter diep).

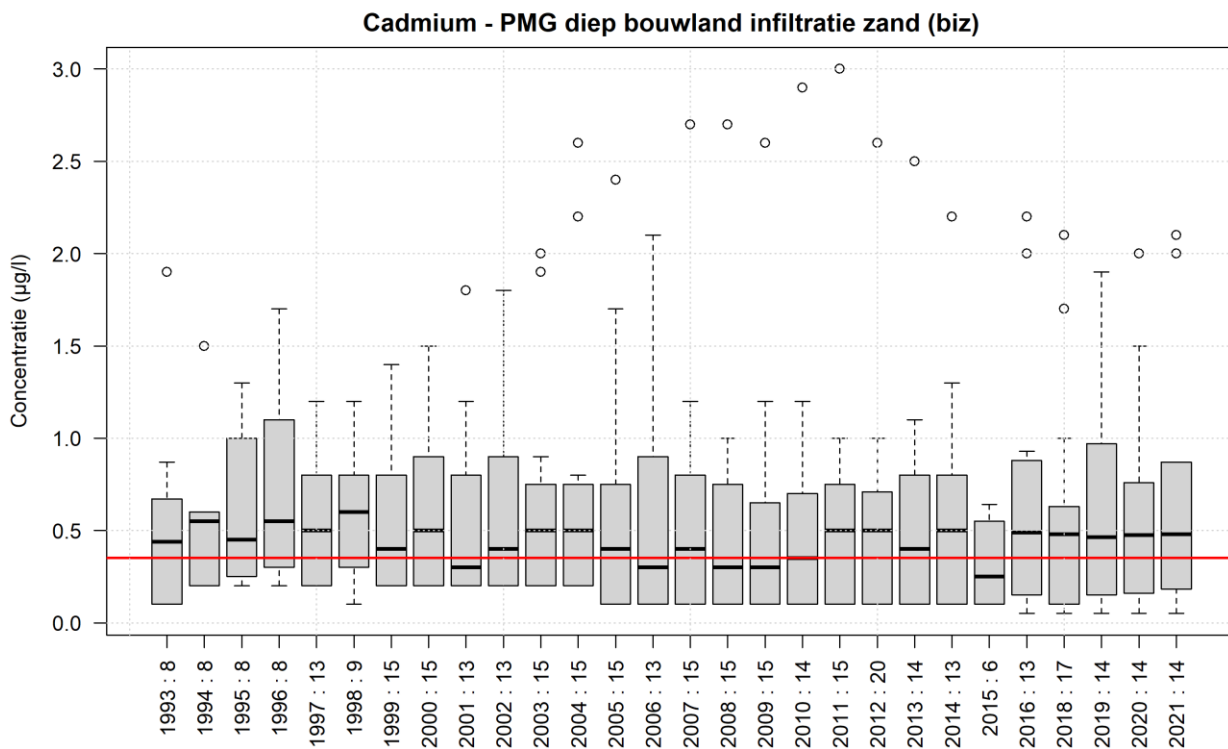
Tabel 6-1: Mate van normoverschrijding voor cadmium in de freatische meetnetten en het PMG.

Freatisch grondwater			PMG	
MDA	MPD	MV	Ondiep	Diep
17%	14%	14%	17%	23%
TOTAAL	15%		19%	

Figuur 6-4: Toestand en trends voor cadmium.

De norm wordt het meest overschreden onder bouwland op podzolbodems. De boxplot voor de infiltratiegronden voor dit bodemtype is gepresenteerd in figuur 6-5. Te zien is dat de mediane concentratie vaak boven de norm ligt en dat ook sprake is van een dalende trend, vooral ook omdat er minder hoge uitschieters zijn. Voor andere homogene gebiedstypes wordt ook een overwegend dalende trend gevonden, maar bij lage concentraties kan dit ook het resultaat zijn van de trend in rapportagegrens door de jaren heen.

Figuur 6-5: Boxplot voor cadmiumconcentratie in PMG op het diepe niveau (25 meter) onder bouwland infiltratie zandgronden.

6.3 Zink

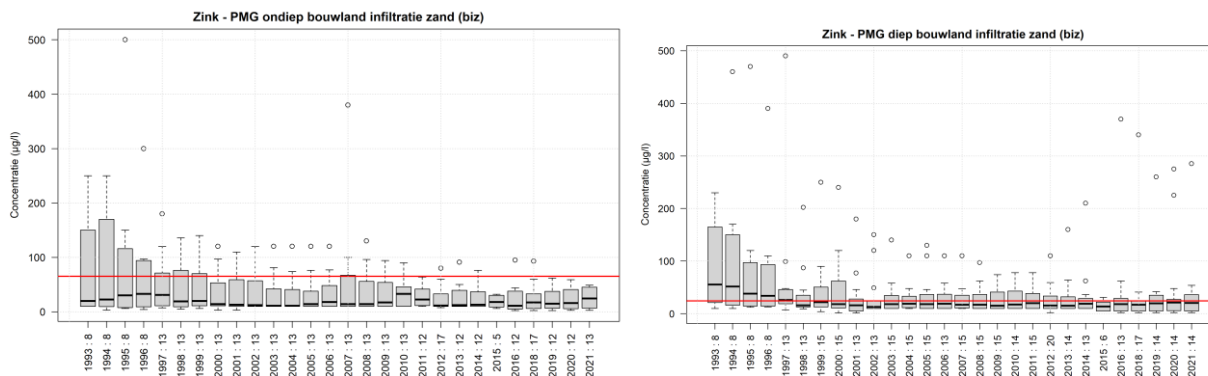
De herkomst van zink is gerelateerd aan het gebruik van dierlijke mest in de landbouw. Voor zink geldt een gedifferentieerde streefwaarde (65 µg/l voor het ondiepe en freatische grondwater; 24 µg/l voor het diepe grondwater). De norm voor grond in 140 mg/kg ds.

De norm voor grond wordt niet overschreden in de bodemmeetnetten (figuur 6-6), uitgezonderd één meting onder grasland veen. Voor het freatische en diepere grondwater is dit wel het geval, vooral voor de landbouw podzolbodems. Ook onder natuurgronden wordt de streefwaarde soms overschreden.

Op de meetlocaties in de natuurgebieden wordt de streefwaarde voor freatisch grondwater vaker overschreden. Net als voor koper en cadmium wordt in het ondiepe en diepe grondwater de streefwaarde overschreden. Voor podzolgronden wordt de norm relatief veel in het diepe grondwater overschreden. Ook hier is dit toe te rekenen aan een strengere streefwaarde voor het diepe grondwater (24 µg/l voor het diepe grondwater tegen 65 µg/l voor het freatisch en ondiep grondwater).

		Zink								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA	 12 14		 11 15		 21		 4 16		
	MPD	 7 18	 9 15	 18 28	 11 16		 14 16	 10 15		
Freatisch	MV									
	MDA	 12 13		 10 13		 16 19		 8 15		
	MPD	 8 18	 9 15	 29 47	 11 15		 14 16	 10 15		
Ondiep grondwater	PMG	 13 15	 10 13	 8 11	 11 15	 10 12	 4 4	 2 2	 6 6	 7 11
Diep grondwater	PMG	 14 16	 3 13	 8 8	 6 16	 10 12	 1 5	 1 2	 6	 4 11

Figuur 6-6: Toestand en trends voor zink.

Figuur 6-7: Boxplot voor zinkconcentraties in PMG onder bouwland infiltratie zandgronden op het ondiepe (10 meter) en diepe niveau (25 meter).

De streefwaarden op het diepe niveau worden meer overschreden dan op het ondiepe niveau. Dit heeft te maken met de gedifferentieerde normen per diepteniveau. Dit wordt geïllustreerd in figuur 6-7 voor de bouwland infiltratiezandgronden. De concentraties zink in het ondiepe en grondwater zitten in hetzelfde concentratie-interval, maar de norm verschilt. Ook te zien is dat gedurende de tijd er minder uitschieters en hoge waarden zink worden gemeten. Die afnemende trend is meer zichtbaar dan de afname in mediane concentraties in de tijd.

6.4 Chroom

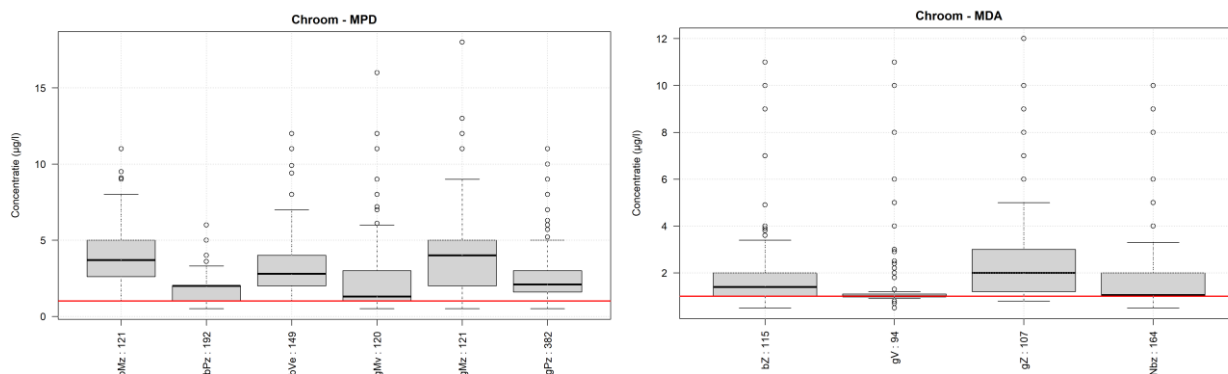
De herkomst van chroom is vooral gerelateerd aan consumenten (gebruik van gewolmaniseerd hout), maar ook vanuit meststoffen (zowel dierlijke mest als kunstmest) wordt chroom aangevoerd. Voor chroom geldt een gedifferentieerde streefwaarde (1 µg/l voor het ondiepe en freatische grondwater; 2,4 µg/l voor het diepe grondwater). De norm voor bodem in 55 mg/kg ds.

Uit de meetresultaten blijkt dat er voor chroom geen overschrijdingen van de streefwaarden in de bodem voorkomt (figuur 6-8). In het freatisch grondwater echter wordt de streefwaarde zeer regelmatig overschreden. Mogelijk speelt de verhoogde zuurgraad hierbij een rol. In tegenstelling tot de andere zware metalen is voor chroom een ruimere norm voor het diepe grondwater opgesteld (2,4 µg/l voor het diepe grondwater tegen 1 µg/l voor het freatisch en ondiep grondwater). Deze ruimere norm resulteert in een lagere overschrijding van de streefwaarde in het diepe grondwater (figuur 6-8).

Chroom										
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA	 12 14		 11 15		 21		 4 16		
	MPD	 7 18	 9 15	 18 28	 11 16		 14 16	 10 15		
Freatisch	MV									
	MDA	 12 13		 10 13		 16 19		 8 15		
	MPD	 8 18	 9 15	 29 47	 11 15		 14 16	 10 15		
Ondiep grondwater	PMG	 13 15	 10 13	 8 11	 11 15	 10 12	 4 4	 2 2	 6 6	 7 11
Diep grondwater	PMG	 14 16	 3 13	 8 8	 6 16	 10 12	 1 5	 1 2	 6	 4 11

Figuur 6-8: Toestand en trends voor chroom.

In figuur 6-9 zijn de boxplots per gebiedstype voor het chroomgehalte in het freatische grondwater voor de twee bodemkwaliteitsmeetnetten weergegeven. Hieruit blijkt dat de mediaanwaarde voor alle gebiedstypes op of boven de streefwaarde ligt.

Figuur 6-9: Boxplot voor chroomconcentraties voor verschillende gebiedstypen voor het MPD (links) en MDA (rechts).

In het ondiepe grondwater wordt de norm ook regelmatig overschreden en is er sprake van overwegend dalende trends. Echter de variërende rapportagegrens door de jaren heen speelt hier een grote rol.

6.5 Lood

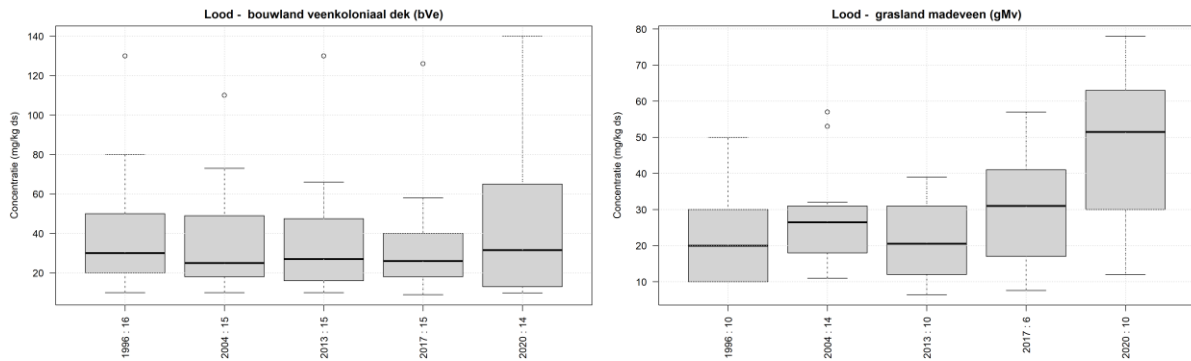
De herkomst van lood is vooral gerelateerd aan verkeer (loodhoudende benzine) en veel minder aan landbouw. Lood verplaatst zich erg langzaam door het grondwater. Dit is de reden dat de stof meestal niet boven de rapportagegrens wordt aangetroffen. Overschrijding van de norm voor lood in het grondwater vindt, op één uitzondering na, nooit plaats (figuur 6-10).

		Lood								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA	 12 14		 11 15		 21		 4 16		
	MPD	 7 18	 9 15	 18 28	 11 16		 14 16	 10 15		
Freatisch	MV									
	MDA	 12 13		 10 13		 16 19		 8 15		
	MPD	 8 18	 9 15	 29 47	 11 15		 14 16	 10 15		
Ondiep grondwater	PMG	 13 15	 10 13	 8 11	 11 15	 10 12	 4 4	 2 2	 6 6	 7 11
Diep grondwater	PMG	 14 16	 3 13	 8 8	 6 16	 10 12	 1 5	 1 2	 6	 4 11

Figuur 6-10: Toestand en trends voor lood.

Lood komt wel verhoogd voor in de bodem. In het MPD komen de meeste overschrijdingen voor onder veengrond (figuur 6-10). De trend voor deze twee gebiedstypes is af te lezen uit figuur 6-11. Voor grasland geldt dat de loodconcentraties in de laatste meetronde van 2021 aanmerkelijk hoger was dan voorgaande jaren. De reden hiervan is onbekend.

In het diepere grondwater in het PMG zijn de concentraties laag, altijd onder de KRW-drempelwaarde (7,4 µg/l).

Figuur 6-11: Boxplot voor loodconcentraties in het MPD op veengronden voor bouwland (links) en grasland (rechts).

6.6 Arseen

Van oorsprong komt arseen van nature voor in pleistocene afzettingen, vooral in het oosten en zuiden van Nederland, maar ook in de kustgebieden. Door grondwaterstroming is het arseen verplaatst en in kwelgebieden geaccumuleerd en weer vastgelegd. Ook pyrietoxidatie door nitraat in het diepere grondwater speelt hierbij een rol. Arseen kan ook een menselijke bron hebben via atmosferische depositie (grotendeels afkomstig van emissies in het buitenland) en uitloging van gewolmaniseerd hout.

		Arseen								
Compartiment	Meetnet	Bouwland		Grasland		Natuur	Bouwland	Grasland	Stad	Kwel
		Podzol	Moerig zand	Podzol	Moerig zand					
		Zand					Veen			
Bodem	MV									
	MDA	1214		1115		21		416		
	MPD	718	915	1828	1116		1416	1015		
Freatisch	MV					14				
	MDA	1213		1013		1619		815		
	MPD	818	915	2947	1115		1416	1015		
Ondiep grondwater	PMG	1315	1013	811	1115	1012	44	22	66	711
Diep grondwater	PMG	1416	313	88	616	1012	15	12	6	411

Figuur 6-12: Toestand en trends voor arseen.

Voor arseen is een KRW-drempelwaarde bepaald van 13,2 µg/l. Uit de meetresultaten blijkt dat er voor arseen nagenoeg geen gehalten of concentraties boven de norm voorkomen (figuur 6-12). In de bodem is alleen sprake van een overschrijding onder de veengronden op gras in het MPD. Voor het grondwater is sporadisch sprake van de overschrijding van de KRW-norm (13,2 µg/l). Overschrijding van de norm wordt dan veroorzaakt door een uitschieter in meetwaarde (figuur 6-12).

6.7 Samenvatting en conclusies verspreiding metalen

- Voor de meeste zware metalen wordt de streefwaarde in de bodem en het freatisch en ondiep grondwater niet overschreden.
- Voor de aan landbouw gerelateerde zware metalen (koper, zink en cadmium) wordt een enkele maal de streefwaarde overschreden in meetlocaties in de landbouwgebieden.
- Cadmium is de meest kritische parameter, omdat hiervoor een Europese KRW-drempelwaarde voor is afgeleid. Deze norm wordt in 19% van de meetpunten in het ondiepe en diepe grondwater overschreden. Er is overwegend sprake van een dalende trend.
- Het metaal chroom wijkt af van de andere zware metalen dat in het freatisch grondwater de streefwaarde voor chroom regelmatig wordt overschreden. In het diepere grondwater is voor chroom juist een ruimere streefwaarde opgesteld. Daar vinden dan ook minder overschrijdingen van de streefwaarde plaats.
- Trendafleiding voor metalen is lastig in geval veel van de meetwaarden onder de rapportagegrens liggen. Aangezien de rapportagegrens door de jaren heen verandert, wordt er mogelijk ten onrechte een trend geconstateerd.

7 Toestand en trends bestrijdingsmiddelen en metabolieten

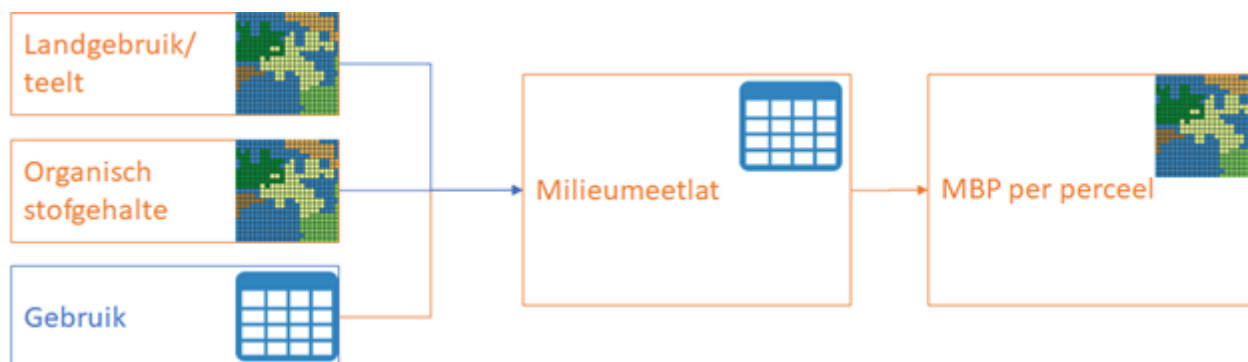
In dit hoofdstuk is een beeld gegeven van de aanwezigheid van bestrijdingsmiddelen in het grondwater. Begonnen wordt met een beschouwing van de belasting met bestrijdingsmiddelen in Noordoost Nederland gerelateerd aan het type landgebruik en bodemtype (paragraaf 7.1). Daarna volgt een beschrijving van het algemene beeld van de aangetroffen bestrijdingsmiddelen en de verdeling hiervan over de provincie en de diepte (paragraaf 7.2). De volgende paragraaf gaat in op de verdeling van de bestrijdingsmiddelen per homogeen gebiedstype (paragraaf 7.3). In paragraaf 7.4 is voor vijf veel aangetroffen bestrijdingsmiddelen achtergrondinformatie gegeven en de ruimtelijke spreiding is op kaart toegelicht. De volgende paragrafen gaan in op de normoverschrijding (paragraaf 7.5) en een vergelijking met de voorgaande meetronden (paragraaf 7.6).

7.1 Belasting met bestrijdingsmiddelen

De aanwezigheid van bestrijdingsmiddelen in het grondwater is gerelateerd aan het gebruik van bestrijdingsmiddelen in landbouwgebied, maar ook door industrie, overheden en particulieren. De belasting van het grondwater verschilt sterk per regio in Noord en Oost-Nederland (figuur 7-1). Deze kaart is gebaseerd op het gebruik van bestrijdingsmiddelen, zowel binnen als buiten de landbouw. Dit is vertaald naar de belasting van het bovenste grondwater in de vorm van milieubelastingspunten (MBP) (RHDHV, 2020b). Dit is gedaan door het combineren van het gebruik van middelen per teelt en sector in combinatie met landgebruik en bodemtype (figuur 7-2). Hoe hoger het organisch stofgehalte in de bodem hoe lager de MBP voor het grondwater. Dit komt doordat bestrijdingsmiddelen kunnen worden vastgehouden en afgebroken worden in de bodem. In de systematiek van de MilieuMeetlat komen 100 MBP overeen met een concentratie van 0,1 µg/l. Berekende risico-scores van 500 en 1000 MBP komen daarmee overeen met concentraties van respectievelijk 0,5 en 1,0 µg/l. Te zien is dat de milieubelasting in Drenthe relatief lager is in vergelijking met Flevoland, de waddenkust en zuidoost Groningen.

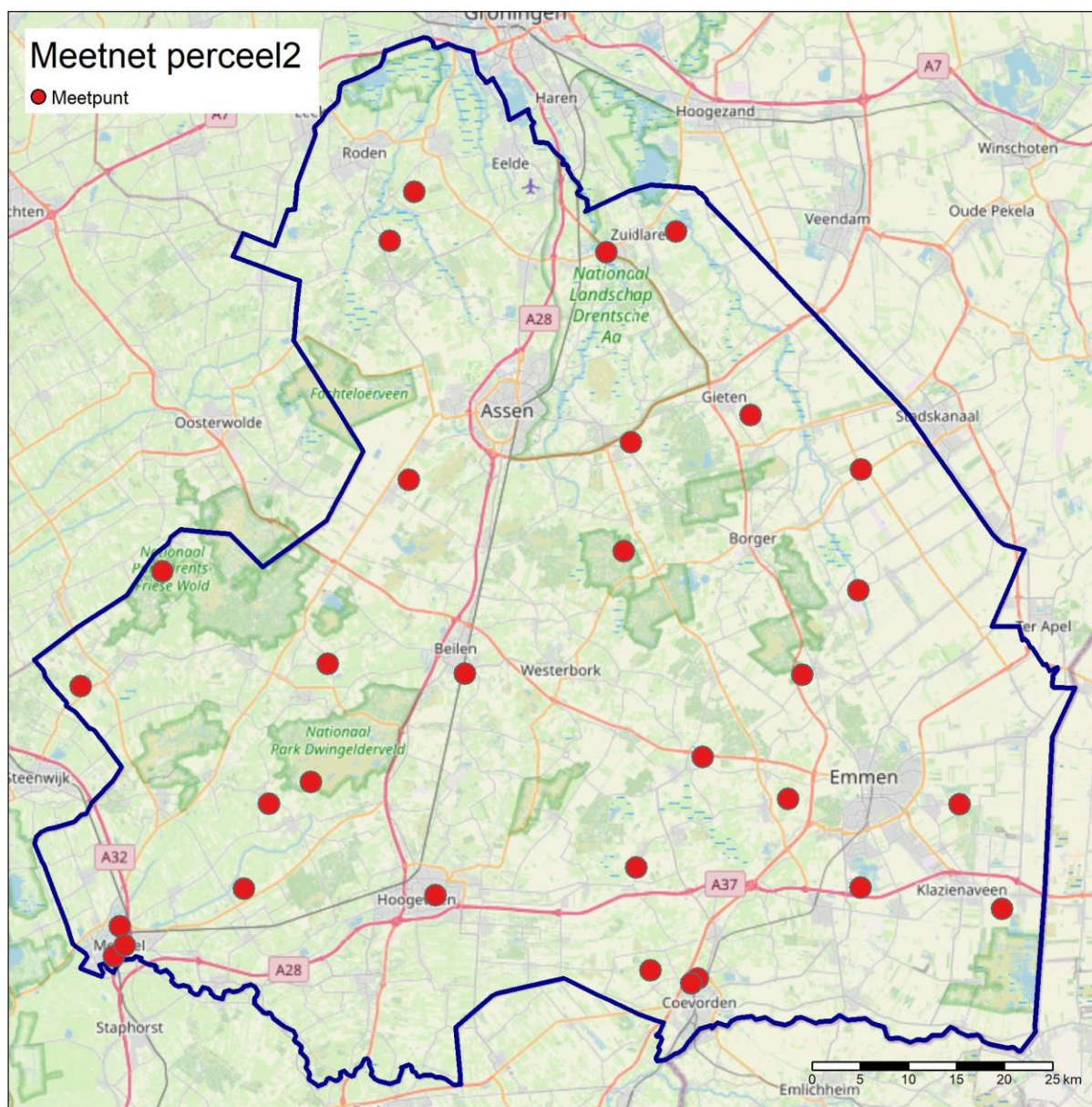
Figuur 7-1: Berekende milieubelastingspunten voor het bovenste grondwater voor 2018 (Bron: RHDHV 2020b).

Figuur 7-2: Gebruikte informatie om te komen tot de belasting van het bovenste grondwater door bestrijdingsmiddelen (Bron: RHDHV, 2020b).

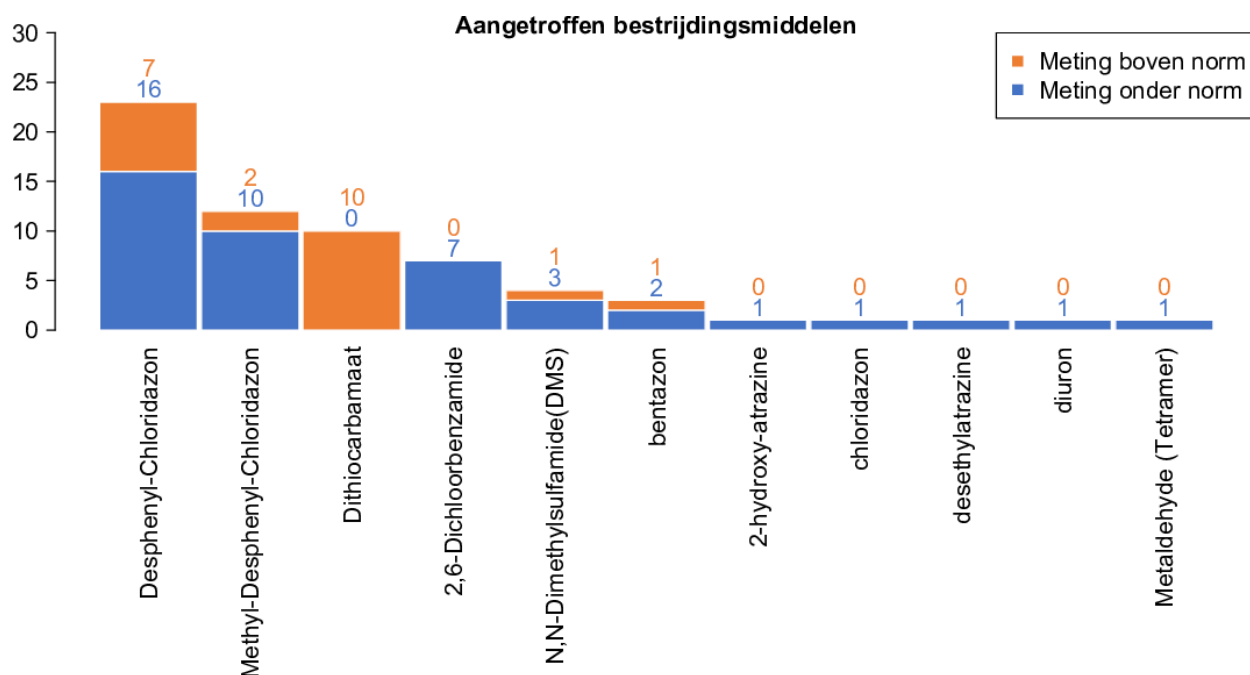
7.2 Algemeen beeld KRW-meetronde 2021

In totaal is op 96 verschillende bestrijdingsmiddelen / metabolieten geanalyseerd voor 56 bemonsterde peilbuisfilters, zoals weergegeven in figuur 7-3. Uit 25 peilbuizen is een monster genomen uit zowel het ondiepe en diepe filter. Uit 6 peilbuizen is alleen een monster uit het ondiepe filter genomen. Dit geeft samen 31 ondiepe monsters en 25 diepe monsters (56 in totaal).

Figuur 7-3: Meetnet met locaties waar in 2021 is geanalyseerd op het voorkomen van bestrijdingsmiddelen en hun metabolieten.

In totaal zijn er 5337 afzonderlijke metingen uitgevoerd. Bij 1,2 % van deze metingen bevindt de gemeten waarde zich boven de rapportagegrens van de gebruikte analyses. Dit zijn in totaal 64 metingen verdeeld over 11 verschillende bestrijdingsmiddelen. De overige 85 geanalyseerde bestrijdingsmiddelen / metabolieten zijn niet aangetroffen. De aangetroffen stoffen zijn gepresenteerd in figuur 7-4. De bestrijdingsmiddelen zijn zowel op het ondiepe als diepe niveau aangetroffen (tabel 7-1).

Figuur 7-4: Aantal aangetoonde bestrijdingsmiddelen / metabolieten in 2021 (onder en boven de norm).

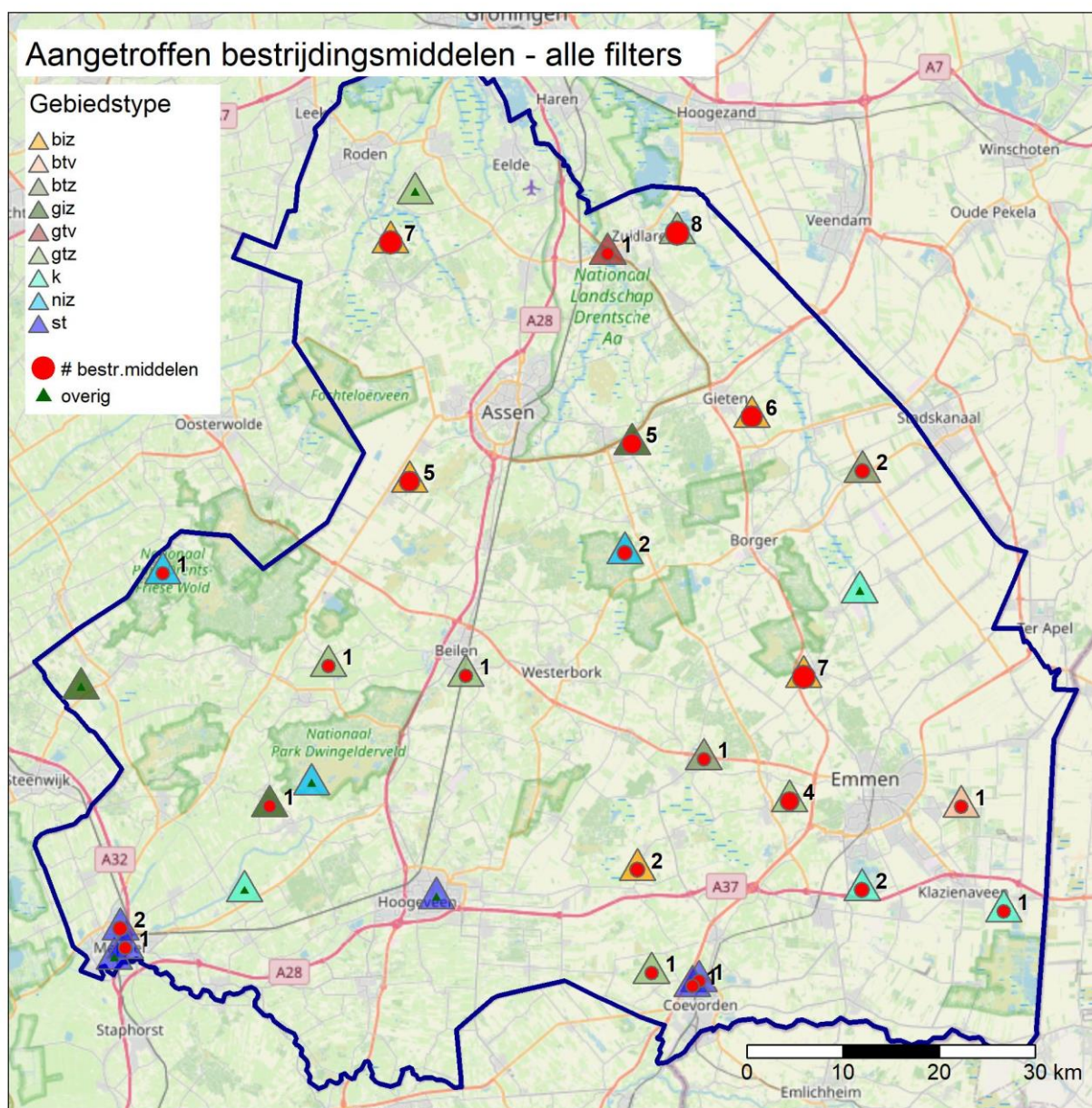
Tabel 7-1: Aangetroffen bestrijdingsmiddelen / metabolieten (gesorteerd per aantal keer aangetroffen) per diepteniveau.

Parameter	Aantal keer aangetroffen		Aantal maal boven norm		Maximum concentratie (µg/l)	
	ondiep	diep	ondiep	diep	ondiep	diep
2,6-Dichloorbenzamide (BAM)*	5	2				
2-Hydroxy-atrazine	1					
Bentazon	2	1		1		2,5
Methyl-Desphenyl-Chloridazon*	6	6	2		1,5	
Chloridazon	1					
N,N-Dimethylsulfamide(DMS)	3	1	1		0,18	
Desphenyl-Chloridazon*	14	9	2	5	7,6	7,9
Diuron	1					
Metaldhyde (Tetramer)	1					
Dithiocarbamaat	5	5	5	5	0,4	0,4
Desethylatrazine		1				
TOTAAL	39	25	10	11		

Voor bestrijdingsmiddelen en toxicologisch relevante metabolieten geldt een norm van 0,1 µg/l. * die als humaan toxisch niet relevant zijn aangemerkt. Hiervoor geldt een hogere norm van 1 µg/l. Voor de KRW worden deze stoffen niet meegenomen in de toetsing.

7.3 Ruimtelijke verdeling per homogene gebiedstypen

Van de 96 geanalyseerde bestrijdingsmiddelen zijn er 11 stoffen in detecteerbare concentraties aangetroffen in 25 verschillende peilbuizen (figuur 7-5). Ofwel in 91% van de peilbuislocaties is een bestrijdingsmiddel aangetroffen. In 6 peilbuizen is geen enkel bestrijdingsmiddel aangetroffen. In sommige peilbuizen komen de bestrijdingsmiddelen in meerdere filters voor; in 33 van de 66 bemonsterde peilbuisfilters zijn bestrijdingsmiddelen aangetoond. In de meeste van deze filters zijn één tot twee bestrijdingsmiddelen aangetroffen; in één of meerdere van de bemonsterde filters. Het grootste aantal bestrijdingsmiddelen (8 stuks) is gemeten in peilbuis B12E0249; 5 verschillende stoffen in het diepe filter en 3 verschillende stoffen in het ondiepe filter. Deze peilbuis staat in een graslandperceel ongeveer 2 km ten oosten van Zuidlaren, vlak ten zuiden van het natuurgebied Tusschenwater.

Figuur 7-5: Aantal aangetoonde bestrijdingsmiddelen per peilbuis (som van alle bemonsterde filters per peilbuis). Groene punten geven peilbuizen aan waar geen bestrijdingsmiddelen zijn aangetoond.

In tabel 7-2 wordt samengevat welke bestrijdingsmiddelen in welk homogeen gebiedstype zijn aangetoond. Het aantal peilbuizen per homogeen gebiedstype verschilt. Bijvoorbeeld in grasland intermediair staan 12 meetlocaties terwijl er in het veengebied maar 4 meetlocaties zijn bemonsterd.

Tabel 7-2: Aangetroffen bestrijdingsmiddelen per homogeen gebiedstype (en totaal aantal filters waarin geanalyseerd).

Stoffen	Bouwland zand		Grasland zand		Natuur (6)	Veen (4)	Stad (6)	Kwel (8)
	Infiltratie (4)	Interm. (10)	Infiltratie (6)	Interm. (12)				
2-hydroxy atrazine				1				
BAM		4	1	1			1	
Bentazon		1		2				
Chloridazon				1				
Desethylatrazine	1							
Desphenyl-Chloridazon*	1	9	2	5		2	1	3
Dithiocarbamaat	1	3	2	1	3			
Diuron				1				
DMS		1		1			2	
Metaldehyde (Tetramer)							1	
Methyl-desphenyl-chloridazon*	1	8	1	2				
TOTAAL	4	26	6	15	3	2	5	3

Het volgende patroon komt naar voren:

- Relatief de meeste middelen worden aangetroffen onder bouwland intermediair.
- Desphenyl-Chloridazon wordt in alle gebiedstypes, behalve natuur, aangetroffen.
- In natuurgebieden wordt alleen dithiocarbamaat aangetroffen.

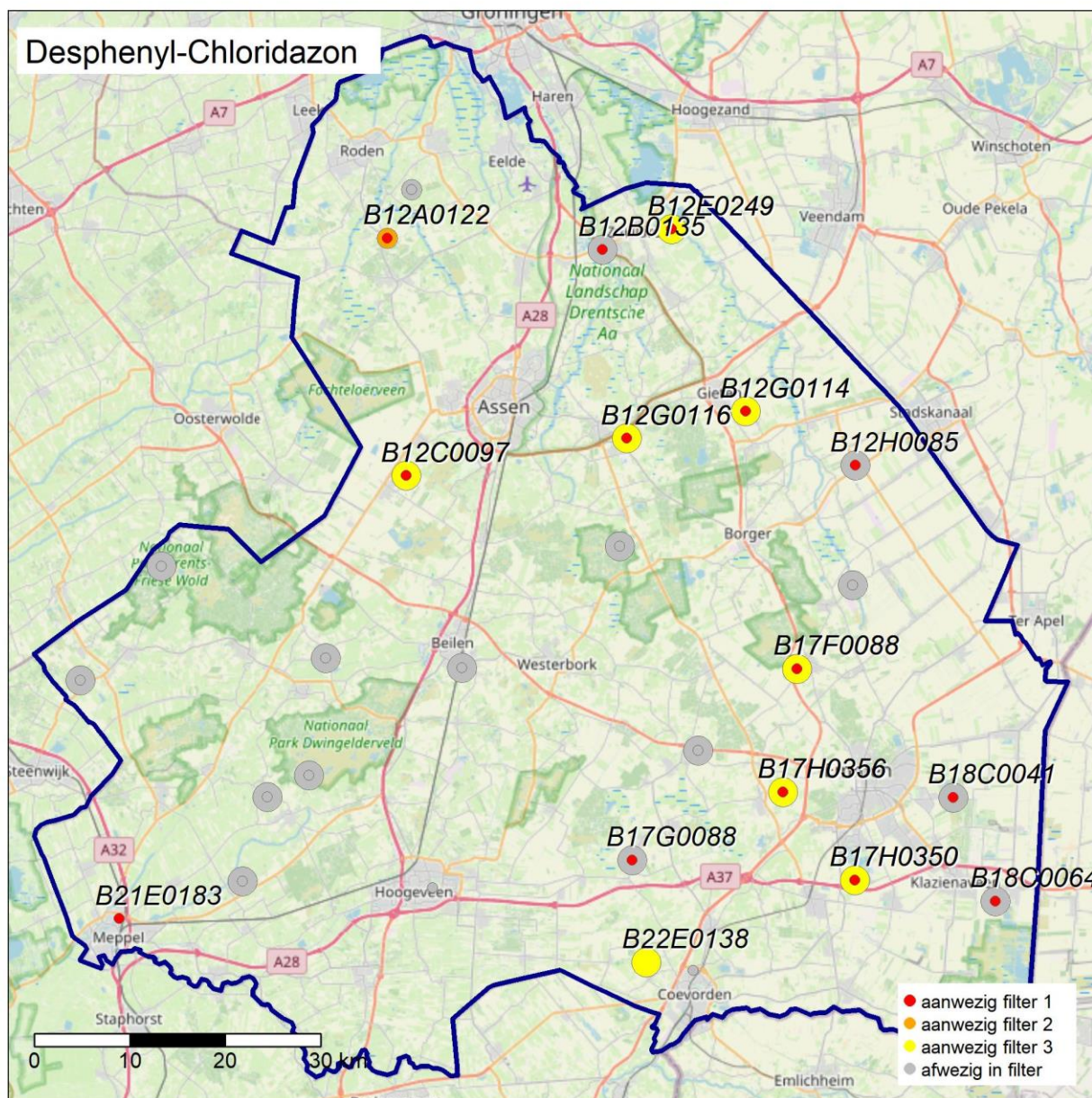
7.4 Toelichting per stof

7.4.1 Desphenyl-chloridazon en methyl-desphenyl-chloridazon

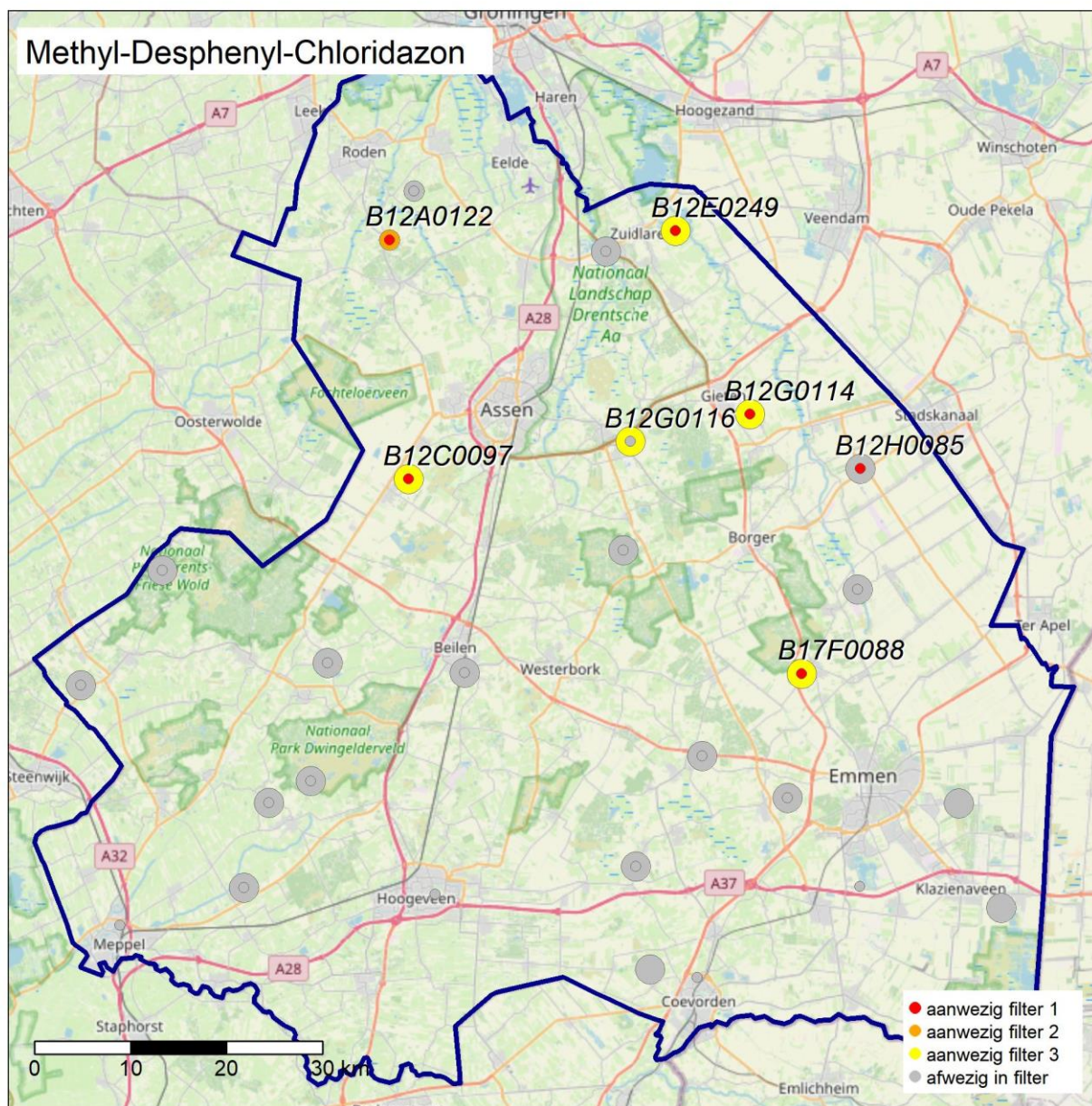
Chloridazon is een selectief herbicide dat sinds de jaren 60 op de markt is en gebruikt werd bij de teelt van bieten, bloembollen, bomen en uien. In 2020 is deze stof niet meer toegelaten door het Ctgb. Chloridazon spoelt nauwelijks uit (Swartjes et. al, 2016), maar het afbraakproduct chloridazon-desfenyl en in mindere mate het afbraakproduct chloridazon-methyl-desfenyl spoelen wel veel meer uit.

Van alle stoffen is desphenyl-chloridazon het meeste (23 keer) aangetroffen en overschrijdt in 7 gevallen de wettelijke norm (1 µg/l) (figuur 7-6). De gemethyleerde vorm van desphenyl-chloridazon is in totaal 12 keer aangetroffen (figuur 7-7), waarvan twee keer boven de wettelijke norm van 1 µg/l. Chloridazon zelf is één keer aangetroffen in 2021. Methyl-desphenyl-chloridazon komt alleen voor in het noordelijk deel van de provincie. Desphenyl-chloridazon komt in hetzelfde gebied voor en daarnaast ook in het zuid-oostelijk deel van de provincie. Mogelijk is de reden dat in dit deel van de provincie meer akkerbouw en bloementeelt voorkomt dan in de rest van de provincie.

Deze stoffen worden relatief veel onder bouwland aangetroffen en minder onder grasland of land dat niet in gebruik is door de landbouw. Beide stoffen worden zowel ondiep als diep teruggevonden in het grondwater.

Figuur 7-6: Aangetroffen desphenyl-chloridazon per peilbuis en per filter in 2021.

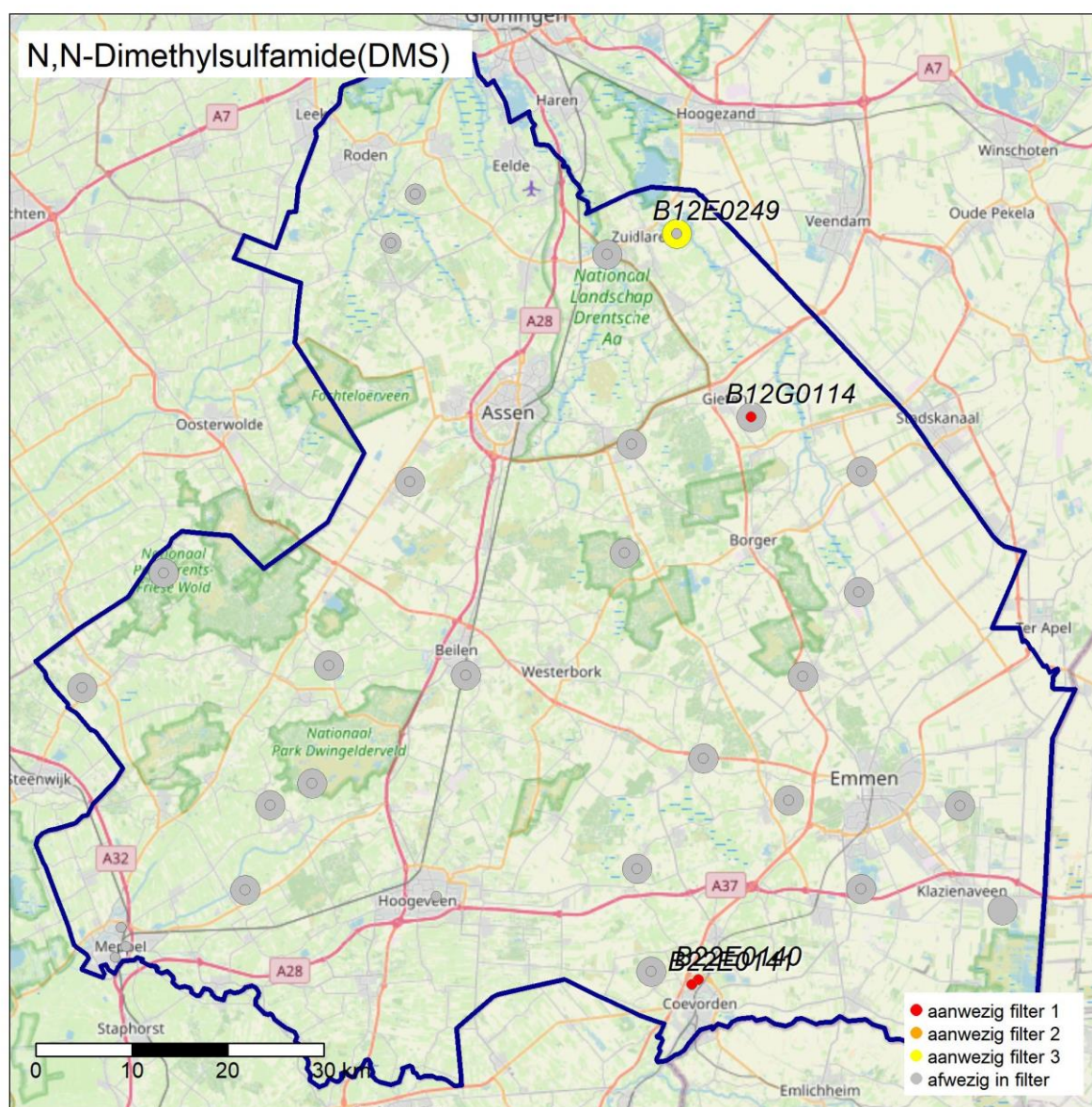

Figuur 7-7: Aangekomen methyl-desphenyl-chloridazon per peilbuis en per filter in 2021.

7.4.2 N,N-dimethylsulfamide

N,N-dimethylsulfamide is vier keer aangetroffen, waarvan relatief veel onder stedelijk gebied. Dit zijn twee nabij elkaar gelegen meetpunten binnen Coevorden. De stof is zowel in het ondiepe als diepe grondwater aangetroffen. In één geval komt de concentratie boven de wettelijke norm uit van 0,1 µg/l.

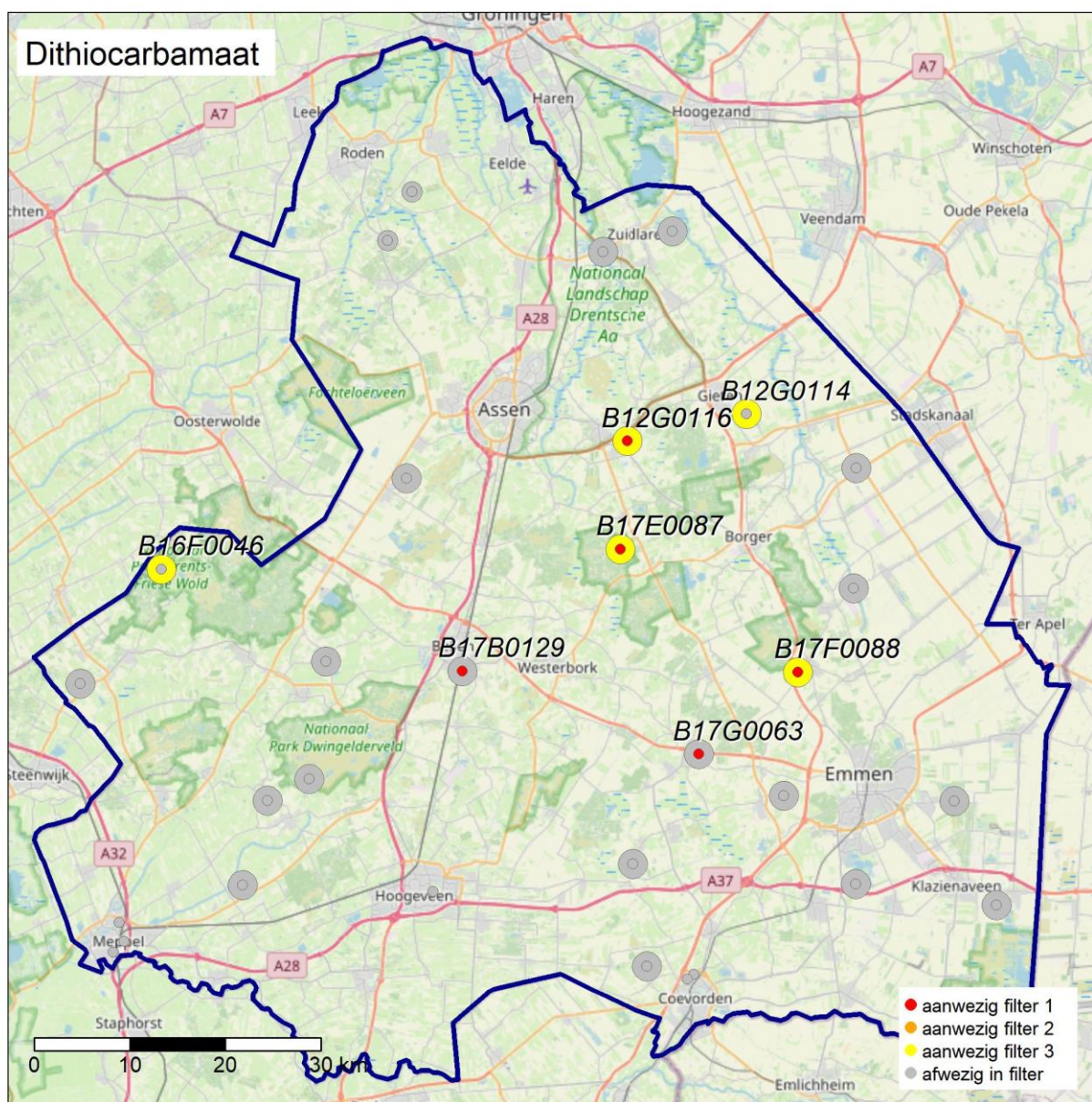
N,N-dimethylsulfamide wordt ook wel afgekort als DMS, maar moet niet verward worden met dimethylsulfide of dimethylsulfaat, die ook worden afgekort tot DMS. De stof ontstaat als metaboliet van de fungiciden dichlofluamide en tolylfluamide. Deze twee stoffen worden gebruikt in bestrijdingsmiddelen, antifouling op schepen en houtverduurzamingsmiddelen. De meeste middelen die tolylfluamide en dichlofluamide bevatten zijn sinds enkele jaren verboden. Bij behandeling met ozon van water dat N,N-dimethylsulfamide bevat, wordt het zeer toxische dimethylnitrosamine (DMN) gevormd (Hauswirth, 2008). In de waterzuiveringen van de WMD wordt ozon momenteel niet toegepast.

Figuur 7-8: Aangetroffen N,N-dimethylsulfamide per peilbuis en per filter.

7.4.3 Dithiocarbamaat

Dithiocarbomaten worden nog steeds gebruikt en zijn een verzameling van verschillende fungiciden, herbiciden of insecticiden (mancozeb, maneb, metam-natrium, metiram, natrium-dimethyldithiocarbamaat, thiram, tri-allaat, zineb, ziram) die niet direct gemeten kunnen worden in het laboratorium. Deze stoffen worden omgezet in koolstofdissulfide (CS₂) ten behoeve van de chemische analyse. De gemeten dithiocarbamaat concentraties kunnen dus niet worden gelinkt aan het gebruik van een specifiek bestrijdingsmiddel, maar zijn wel een indicator van het gebruik van verschillende bestrijdingsmiddelen. Dithiocarbamaat (als CS₂) is 10 keer aangetroffen (figuur 7-9), allemaal in concentraties boven de wettelijke norm van 0,1 µg/l. Het betreft 5 metingen in het bovenste filter en ook 5 metingen in het diepe filter. Deze stof is vooral in het centrum van de provincie aangetoond.

Figuur 7-9: Aangetroffen dithiocarbamaat per peilbuis en per filter in 2021.

7.4.4 BAM (2,6-dichloorbenzamide)

De metabool BAM (2,6-dichloorbenzamide) is 7 keer aangetroffen (figuur 7-10), waarvan 5 metingen in het ondiepe filter en twee in het diepe filter. BAM wordt als humaan toxicologisch niet relevante metabool gezien waardoor er een hogere norm van 1,0 µg/l wordt gehanteerd. Deze norm wordt niet overschreden.

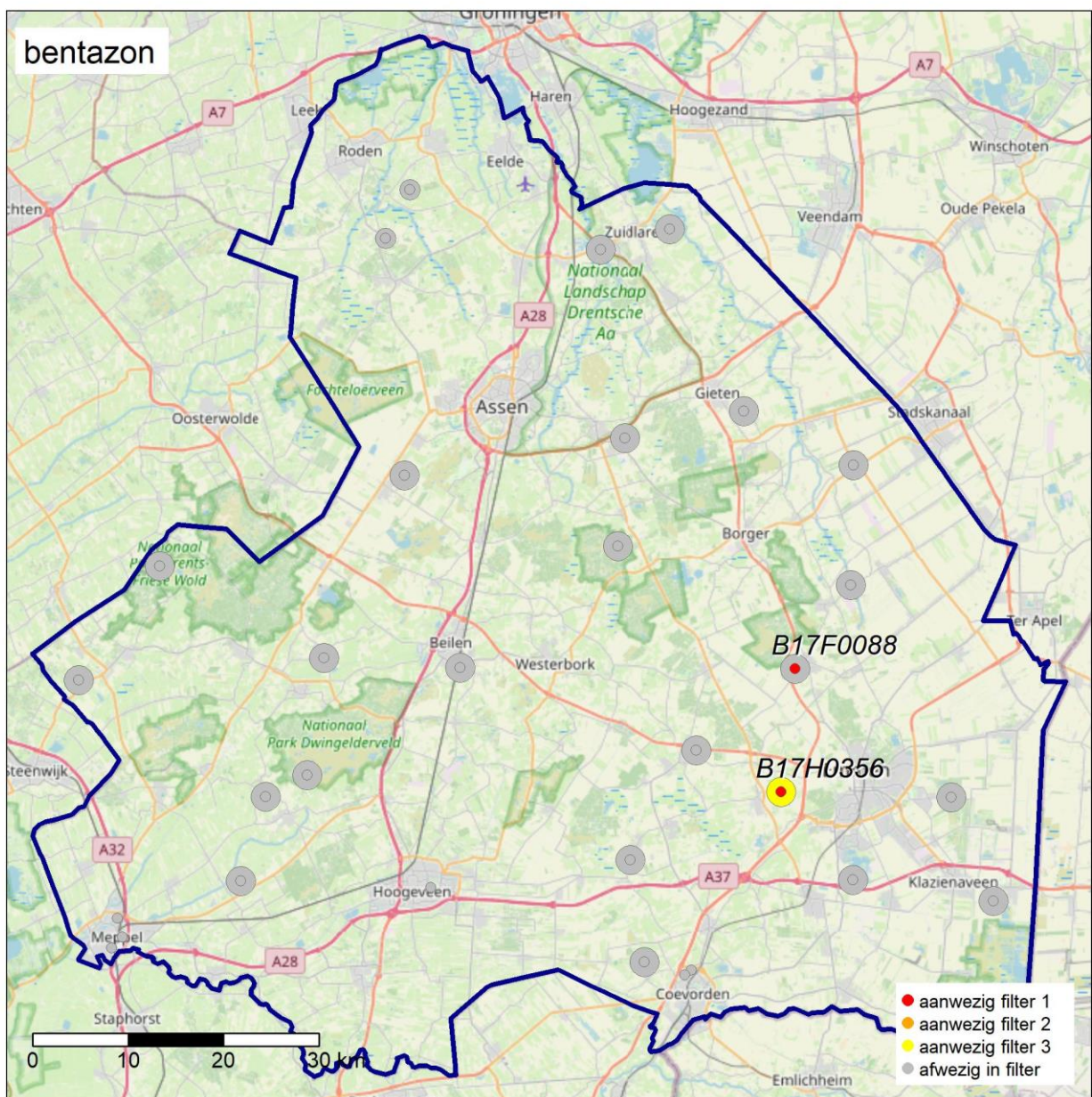
BAM is een metabool van de herbicide dichlobenil dat was toegelaten voor gebruik tot en met oktober 2008. Dichlobenil breekt af in de bodem en verdwijnt ook na toepassing via vervluchtiging. Dit middel werd voornamelijk gebruikt bij het onderhoud van openbaar groen, halfverhardingen en onbedeeld terrein in industriegebieden (Schuttelaar et al., 2007). Het gebruik in de agrarische sector was zeer beperkt. Het aantal meetpunten in stedelijk gebied is beperkt in Drenthe; alleen in Meppel is de stof teruggevonden. De overige zes metingen boven rapportagegrens zijn buiten stedelijk gebied. De metabool BAM is persistent en uitspoelingsgevoelig. Ook is BAM een metabool van het gewasbeschermingsmiddel fluopicolide. Deze stof zit onder meer in het middel InFinito dat beschermt tegen fytoftora (schimmelziekte bij aardappels).

Figuur 7-10: Aangetroffen BAM (2,6 dichloorbenzamide) per peilbuis en per filter in 2021.

7.4.5 Bentazon

Bentazon is 3 keer aangetroffen (figuur 7-11). De meting in het diepe filter zat boven de norm van 0,1 µg/l; de twee metingen in het ondiepe filter waren lager dan deze norm. Het herbicide met merknaam basagran dat bentazon bevat is toegelaten voor de bestrijding van éénjarige onkruiden in grasland, maïs en andere akkerbouw- en groentegewassen. Het gebruik van bentazon is sinds 2000 sterk verminderd door etiketbeperkingen en de toelating van nieuwe onkruidbestrijdingsmiddelen. Verder heeft mais de laatste jaren meer last van andere onkruiden waardoor ook andere middelen zijn ingezet. De toepassing van bentazon mag nog tot eind 2022 gebruikt worden in grondwaterbeschermingsgebieden en is daarna verboden.

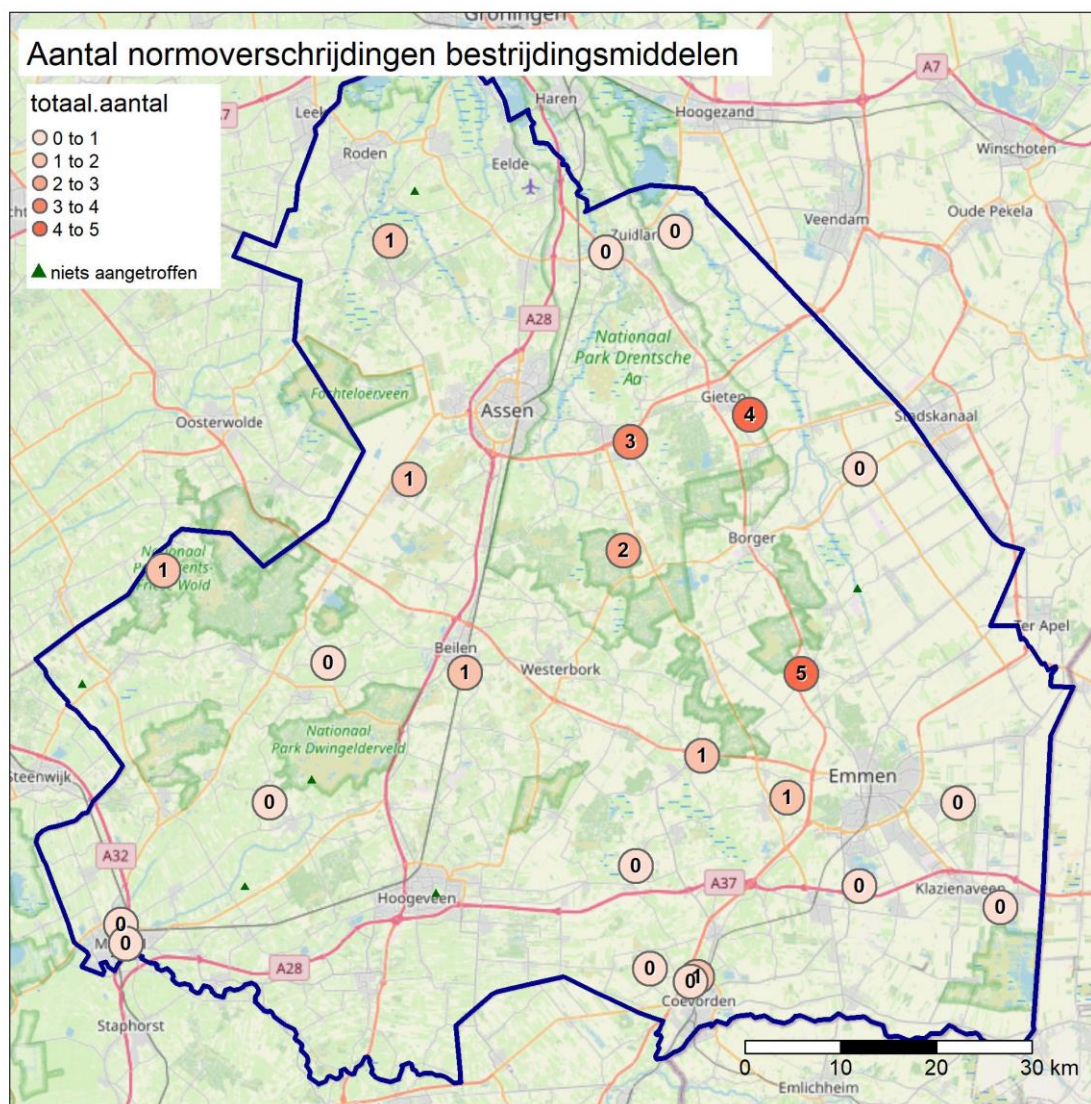
Figuur 7-11: Aangetroffen bentazon per peilbuis en per filter in 2021.

7.5 Normoverschrijding

In deze paragraaf wordt een vergelijking gemaakt met de wettelijke normen voor bestrijdingsmiddelen. In deze paragraaf beoordelen we welk percentage van de peilbuizen in Drenthe de norm overschrijdt. Er zijn vijf stoffen aangetroffen die de norm overschrijden. Dit zijn dithiocarbamaat, DMS, bentazon, desphenyl-Chloridazon en methyl-Desphenyl-Chloridazon. De laatste twee zijn humaan toxicologische niet relevante metabolieten.

Individuele overschrijding drinkwaterbesluit per peilbuis

Van de 59 bemonsterde peilbuisfilters wordt in 22 filters (37% van het totaal) de drinkwaterbesluit norm voor één of meerdere bestrijdingsmiddelen in één of meerdere filters overschreden. Per filter worden maximaal drie verschillende stoffen boven de norm aangetoond. Aangezien vaak twee verschillende filters per peilbuizen zijn bemonsterd is het aantal stoffen boven de norm per peilbuis hoger. Er zijn 11 verschillende peilbuizen (figuur 7-12) waar één tot maximaal vijf verschillende stoffen boven de norm zijn aangetoond. De norm uit het drinkwaterbesluit wordt maximaal met een factor 25 overschreden (voor bentazon).

Figuur 7-12: Aantal stoffen per peilbuis die de drinkwater norm overschrijden in meetronde 2021.

Aantal normoverschrijdingen bestrijdingsmiddelen

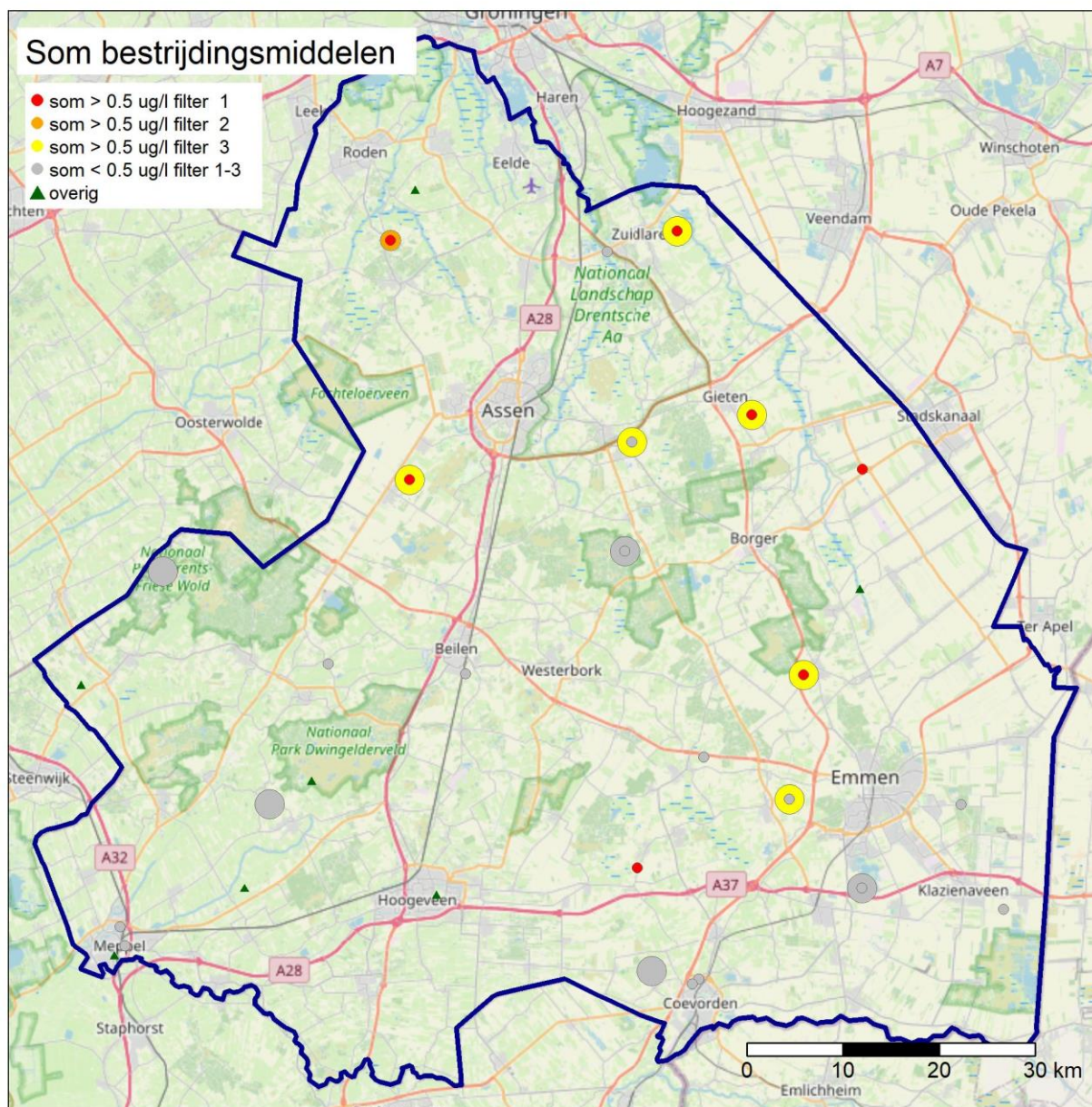
totaal.aantal
○ 0 to 1
● 1 to 2
▲ niets aangetroffen

This map displays the number of pesticide norm violations across various locations in Drenthe. The legend indicates three categories: white circles for 0 to 1 violation, red circles for 1 to 2 violations, and green triangles for areas where nothing was detected. Locations with 1-2 violations include Zuidlaren, Assen, Gieteren, Borger, Beilen, Westerborg, Emmen, Klazienaveen, Coevorden, and Middelstum. Locations with 0-1 violations include Leel, Roden, Eelde, Haren, Hoogeveen, Meppel, and Staphorst. Green triangles are scattered throughout the province, particularly in the northern and western parts. Major roads like A7, A28, A32, and A37 are shown in pink. National parks such as Nationaal Park Drentsche Aa and Nationaal Park Dwingelderveld are highlighted in green. A scale bar at the bottom right shows distances up to 30 km.

3 november 2022

Som van alle bestrijdingsmiddelen drinkwaterbesluit

Voor alle bestrijdingsmiddelen gesommeerd geldt een som-norm van maximaal 0,5 µg/l. Deze norm wordt bij negen peilbuizen en 14 filters overschreden (figuur 7-14). Het zijn vijf ondiepe filters en negen diepe filters.

Figuur 7-14: Overschrijding van de som-norm (0,5 µg/l) voor bestrijdingsmiddelen incl. niet relevante metabolieten in meetronde 2021.

Echter voor een groot aantal van deze peilbuizen wordt deze normoverschrijding veroorzaakt humaan toxicologisch niet-relevant verklaarde metabolieten. Wanneer deze stoffen buiten beschouwing worden gelaten blijft er één diep filter over waar de som-norm wordt overschreden (figuur 7-15).

Figuur 7-15: Overschrijding van de som-norm ($0,5 \mu\text{g/l}$) voor bestrijdingsmiddelen excl. niet relevante metabolieten in meetronde 2021.

7.6 Vergelijking met vorige meetronden

Bestrijdingsmiddelen zijn eerder gemeten in de jaren 2007, 2008, 2012, 2015 en 2018. In 2006 is ook een meetronde uitgevoerd, maar deze gegevens zijn niet meer beschikbaar. Het analysepakket en het aantal bemonsterde filters verschilt per jaar (tabel 7-3). Het is daarom moeilijk om harde conclusies te trekken:

- De meetronde van 2007 en vooral 2008 was beperkt ten opzichte van de latere meetrondes. Vanaf 2012 is namelijk op een veel breder pakket stoffen geanalyseerd.
- De nauwkeurigheid van meten is de laatste jaren verbeterd en daardoor is de rapportagegrens lager geworden. Daarom is de statistische kans dat een stof wordt aangetroffen groter in 2021 ten opzichte van 2007.
- Het totaal aantal aangetroffen metingen waarin een bestrijdingsmiddel is aangetroffen schommelt tussen de 1%; het totaal aantal metingen dat boven de norm uitkomt schommelt rond de 0,5%.
- 2015 was een afwijkend jaar; alhoewel veel stoffen zijn gemeten, zijn relatief weinig stoffen aangetroffen.
- Het aandeel filters waar minimaal een bestrijdingsmiddel is aangetroffen schommelt tussen de 50%; en het aandeel filters waar een norm wordt overschreden is ongeveer 30%.
- Het totaal aantal verschillend aangetroffen stoffen schommelt rond de 10, met het jaar 2018 als een uitschieter (18).
- DMS, methyl-desphenyl-chloridazon en desphenyl-chloridazon zijn sinds 2015 of 2018 aan het analysepakket toegevoegd en komen relatief veel voor. Dit kan het beeld vertekenen.

Op grond van deze statistieken kan dus niet geconcludeerd worden of de problematiek met bestrijdingsmiddelen in het grondwater verslechterd is.

Tabel 7-3: Statistieken van aangetroffen bestrijdingsmiddelen en de metabolieten voor alle beschikbare meetrondes (2007-2021).

	2007	2008	2012	2015	2018	2021
Aantal onderzochte stoffen	35-48	36	63	187-192 [#]	187-192 [#]	92-96
Totaal aantal analyses	1578	396	3149	9474	9096	5393
Totaal aantal gevonden stoffen	29	18	35	48	64	64
Aandeel totaal gevonden stoffen	1,8%	4,5%	1,1%	0,5%	0,7%	1,2%
Aantal gevonden verschillende stoffen	9	8	9	12	18	11
Meest aangetroffen stof	Bentazon	Bentazon	Glyfosaat	DMS	Desphenyl-chloridazon	Desphenyl-chloridazon
Totaal aantal metingen boven norm	7	4	17	4	18	11
Meest aangetroffen boven norm	1,2-Dichloorpropan	-	Glyfosaat	Bentazon	Desphenyl-chloridazon	Dithiocarbamaat
Aantal gevonden stoffen boven norm	0,4%	1,0%	0,5%	0,04%	0,7%	0,2%
Aantal bemonsterde filters	45	12	50	50	49	56
Aantal filters waar een stof is aangetoond	18	10	21	27	28	33
Aandeel filters met een bestrijdingsmiddel	40,0%	83,3%	42,0%	54,0%	57,1%	58,9%
Aantal filters met een stof boven de norm	7	4	13	4	15	22
Aandeel filters met bestrijdingsmiddel boven norm	15,6%	33,3%	26,0%	8,0%	30,0%	33,3%

[#] In 2015 en 2018 waren er respectievelijk vijf monsters en één monster waar slechts zes bestrijdingsmiddelen waren gemeten (allen onder rapportagegrens). Deze waarnemingen zijn uit dit overzicht weggelaten.

De gevonden stoffen (in alle filters) zijn voor de zes monitoringrondes op kaart gezet (figuur 7-16). Hierin is te zien dat het beeld weinig verandert de afgelopen 14 jaar. Locaties waar veel bestrijdingsmiddelen worden aangetroffen komen in elke monitoringronde weer tevoorschijn.

Voor 8 veel voorkomende bestrijdingsmiddelen en metabolieten is een overzicht gemaakt van het aandeel filters waar deze stof is aangetroffen (tabel 7-4).

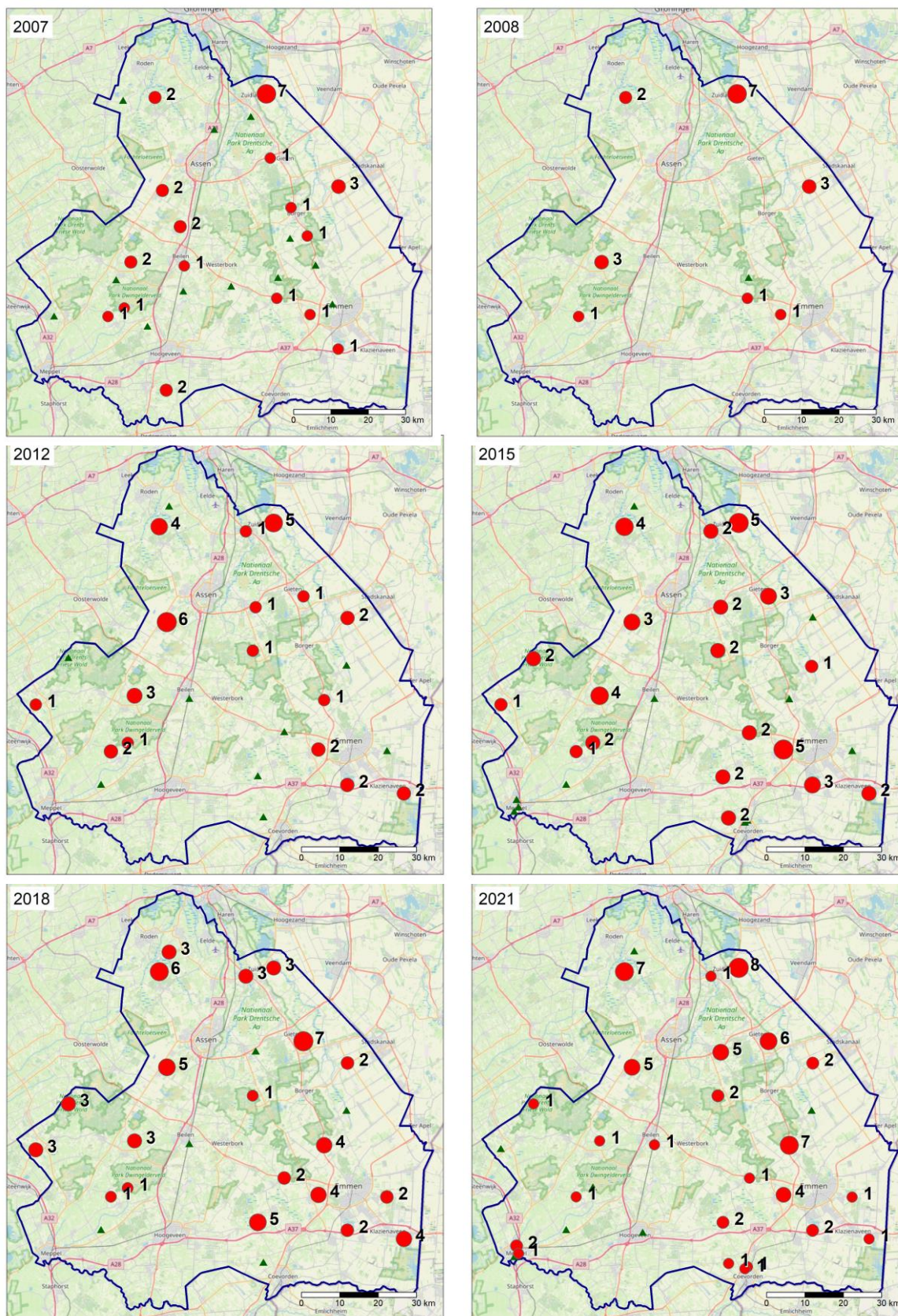
Tabel 7-4: Aantal van filters waar een bestrijdingsmiddel of afbraakproduct is aangetroffen per meetronde.

Jaar	2007	2008	2012	2015	2018	2021
Aantal filters met monster	45	12	50	50	49	56
bentazon	20,0%	41,7%	8,0%	20,0%	12,2%	5,4%
BAM (2,6-dichloorbenzamide)	8,9%	33,3%	6,0%	4,0%	6,1%	12,5%
MCP (mecoprop-p)	2,2%	8,3%	8,0%	8,0%	8,2%	0,0%
Diuron	8,9%	16,7%	2,0%	6,0%	4,1%	1,8%
Chloridazon	4,4%	16,7%	2,0%	0,0%	2,0%	1,8%
DMS (N,N-Dimethylsulfamide)				40,0%	12,2%	7,1%
Desphenyl-chloridazon					32,7%	41,1%
Methyl-desphenyl-chloridazon					24,5%	21,4%

Uit deze tabel blijkt ook niet een duidelijk trend in de tijd per stof:

- Het jaar 2008 is minder representatief vanwege het beperkte meetprogramma.
- BAM is relatief veel in de meetronde van 2021 aangetoond.
- MCP is voor het eerst in 2021 in geen enkel bemonsterde filter aangetoond.
- De stoffen DMS, methyl-desphenyl-chloridazon en desphenyl-chloridazon zijn pas recent aan het monitoringprogramma toegevoegd.

Voor een gedetailleerd beeld per jaar zijn grafieken met de aangetroffen middelen per meetronde opgenomen in bijlage 5.

Figuur 7-16: Totaal aangetroffen bestrijdingsmiddelen en metabolieten in zes monitoringrondes (2007-2021).

8 Geneesmiddelen, medische stoffen

In dit hoofdstuk wordt een beeld gegeven van de aanwezigheid van geneesmiddelen in het grondwater. Begonnen wordt met een beschrijving van het algemene beeld (paragraaf 8.1). In paragraaf 8.2 wordt voor de vijf aangetroffen geneesmiddelen achtergrondinformatie gegeven en de ruimtelijke spreiding wordt op kaart toegelicht. Daarna wordt een korte vergelijking gegeven met de eerdere meetrondes in de provincie Drenthe (paragraaf 8.3) en de landelijke meetronde (paragraaf 8.4). Locaties met opvallende meetresultaten worden soms uitgelicht. Dit is niet voor alle meetlocaties gedaan, ook omdat vaak een logische verklaring mist voor de verhoogde meetwaarden.

8.1 Algemene beeld

In totaal zijn 51 verschillende stoffen geanalyseerd in 35 verschillende monsters. Niet alle 51 stoffen zijn altijd geanalyseerd in alle filters. Het aantal analyseresultaten per filter varieert tussen de 41 en 51. In totaal zijn er 1635 afzonderlijke metingen uitgevoerd. In 0,37% van deze metingen is een geneesmiddel boven de rapportagegrens aangetoond. Het gaat in totaal om zes metingen waar een geneesmiddel of stof met medicinale werking is aangetroffen boven de rapportagegrens. Acesulfaam is twee keer aangetroffen. Daarnaast zijn de stoffen clopidol, gabapentine, johexol en sulfadimine één keer aangetroffen (tabel 8-1).

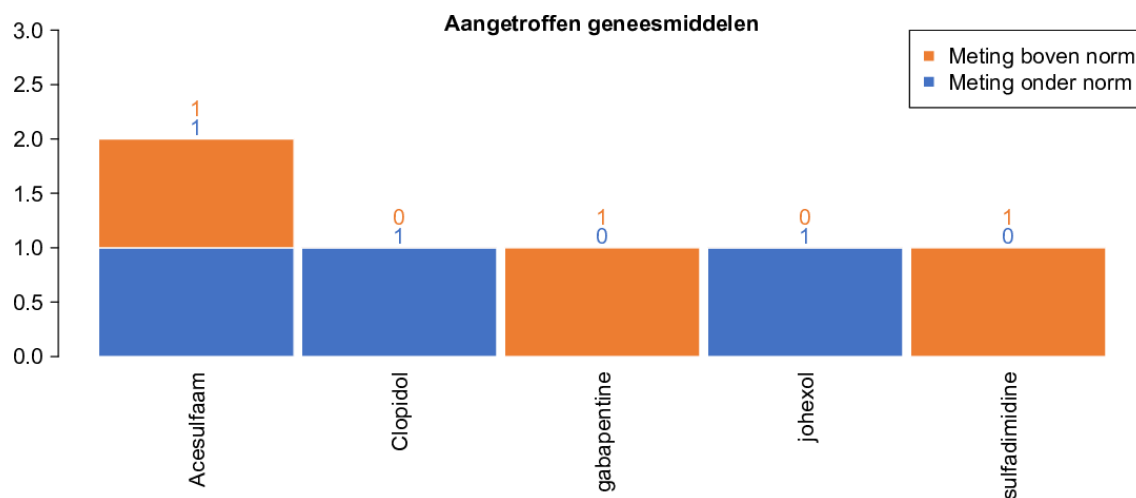
Het meetnet voor geneesmiddelen in 2021 bestond uit 31 ondiepe filters en vier diepe filters. Alle zes stoffen zijn in een ondiep filter aangetroffen. Bij het B12E0249_01 zijn drie verschillende stoffen gevonden: acesulfaam, gabapentine en johexol. Dit was het meetpunt waar ook het meeste bestrijdingsmiddelen zijn aangetoond. Deze peilbuis staat in een graslandperceel ongeveer 2 km ten oosten van Zuidlaren, vlak ten zuiden van het natuurgebied Tusschenwater (figuur 8-2).

In 3 meetpunten is één geneesmiddel aangetoond en in de overige 31 meetpunten zijn dus geen geneesmiddelen of medische stoffen aangetoond. In 13% van de 31 onderzochte peilbuislocaties is een geneesmiddel aangetoond.

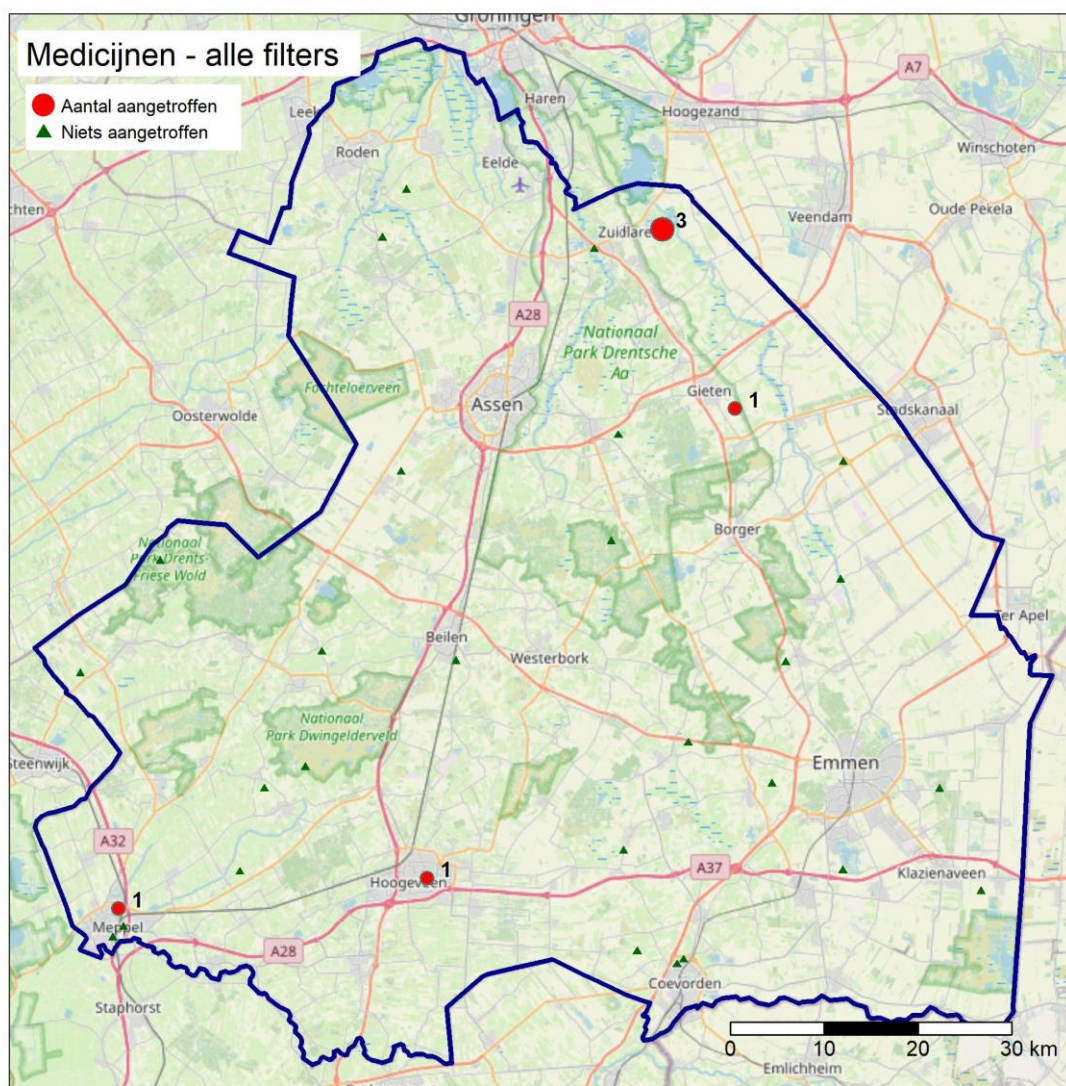
Tabel 8-1: Aangetroffen geneesmiddelen (Gesorteerd per aantal keer aangetroffen).

Stofnaam	Soort stof	Aantal keer aangetroffen	Aantal maal boven 0,1 µg/l grens	Maximum concentratie (µg/l)
Acesulfaam	Zoetstof	2	1	0,39
Clopidol	Antistollingsmedicijn	1	0	0,06
Gabapentine	Anti-epilepticum	1	1	0,15
Johexol	Röntgencontrastmiddel	1	0	0,04
Sulfadimidine	Diergeneesmiddel	1	1	0,17

Acesulfaam, gabapentine en sulfadimidine zijn ook boven de 0,1 µg/l grens aangetroffen (figuur 8-1). De concentraties zijn nooit hoger dan 1 µg/l.

Figuur 8-1: Aantal aangetroffen geneesmiddelen in het grondwater onder en boven de norm.

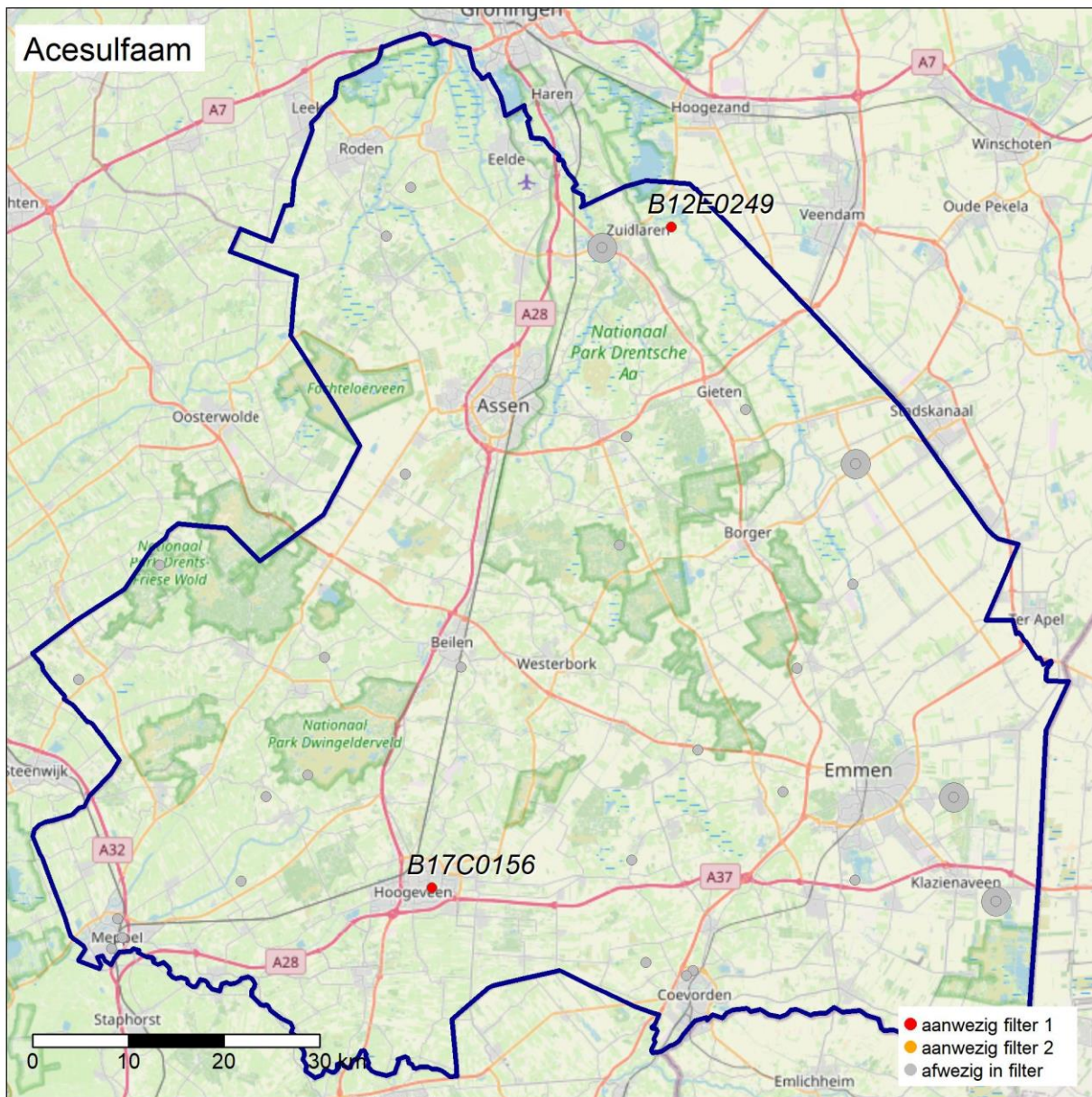

Figuur 8-2: Aantal aangetoonde geneesmiddelen per meetpunt in de meetronde 2021.

8.2 Toelichting per stof

Acesulfaam

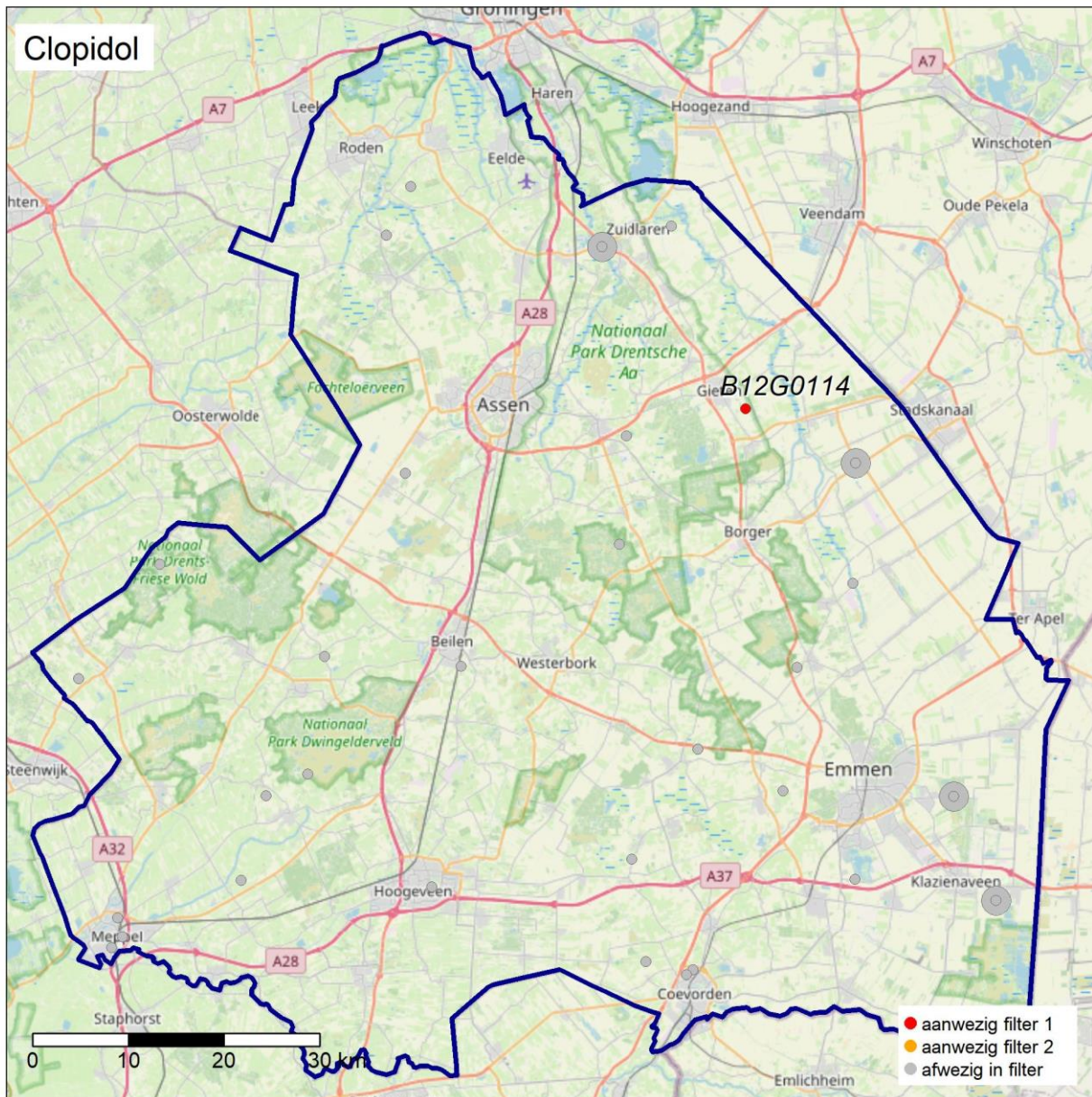
Acesulfaam-K is een synthetische zoetstof met een 200 maal sterkere zoetkracht dan normale suiker. Het wordt in voedingsmiddelen aangeduid met E950. De K duidt op het element kalium. Acesulfaam wordt op de markt verkocht met onder andere de merknamen Sunett en Sweet One. Acesulfaam is in twee ondiepe filters aangetroffen.

Figuur 8-3: Locaties waar 17 acesulfaam is aangetoond in de meetronde van 2021.

Clopidol

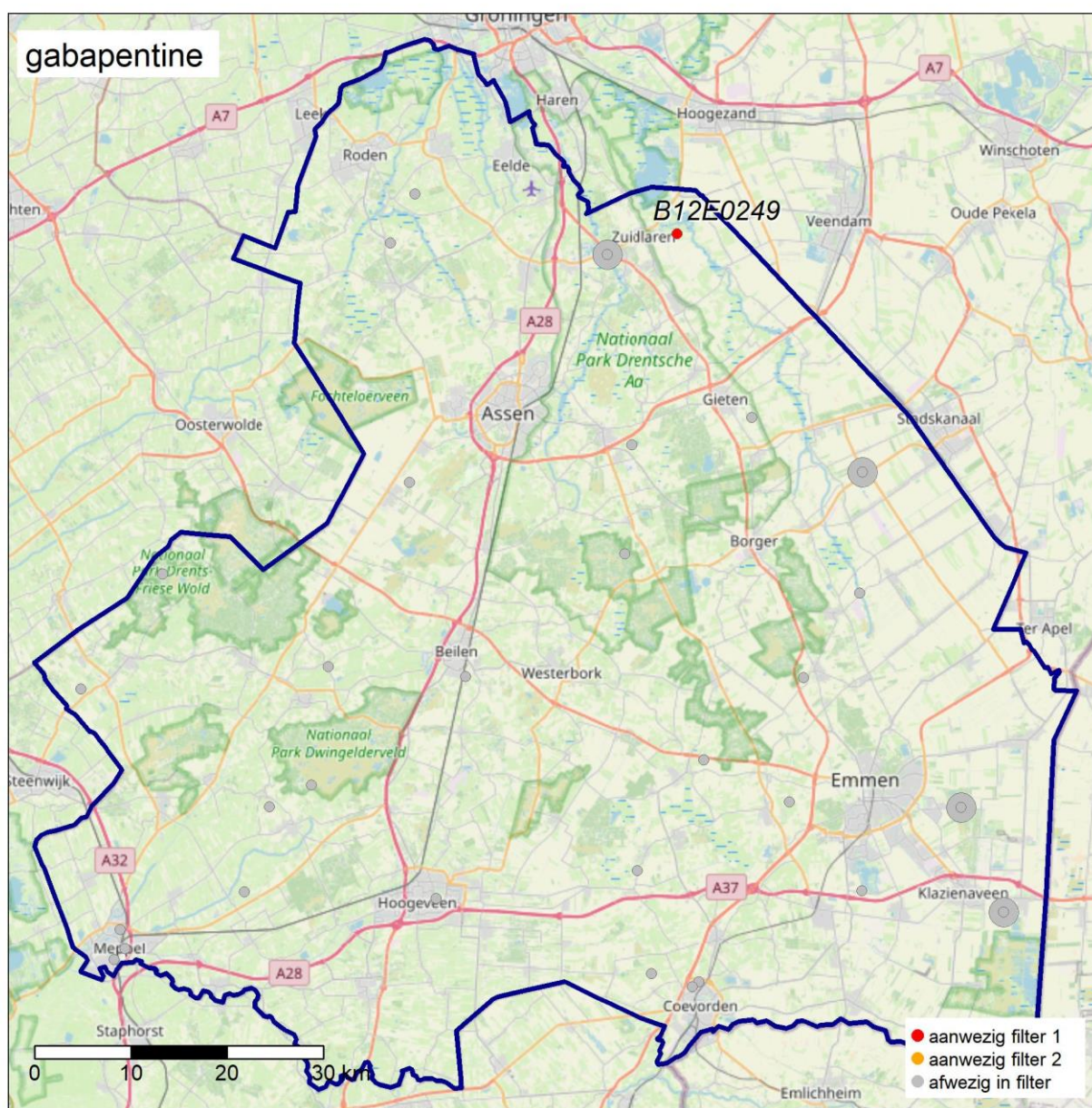
Clopidol is een antistollingsmedicijn; het zorgt ervoor dat bloed minder makkelijk samenklontert. Het wordt daarom gebruikt om de kans op trombose te verminderen na een hartinfarct, beroerte of hartkramp. Het middel wordt in een gel aangebracht. Clopidol is in één waarnemingsfilter aangetoond in de buurt van Gieten.

Figuur 8-4: Locatie waar clopidol is aangetoond in meetronde van 2021.

Gabapentine

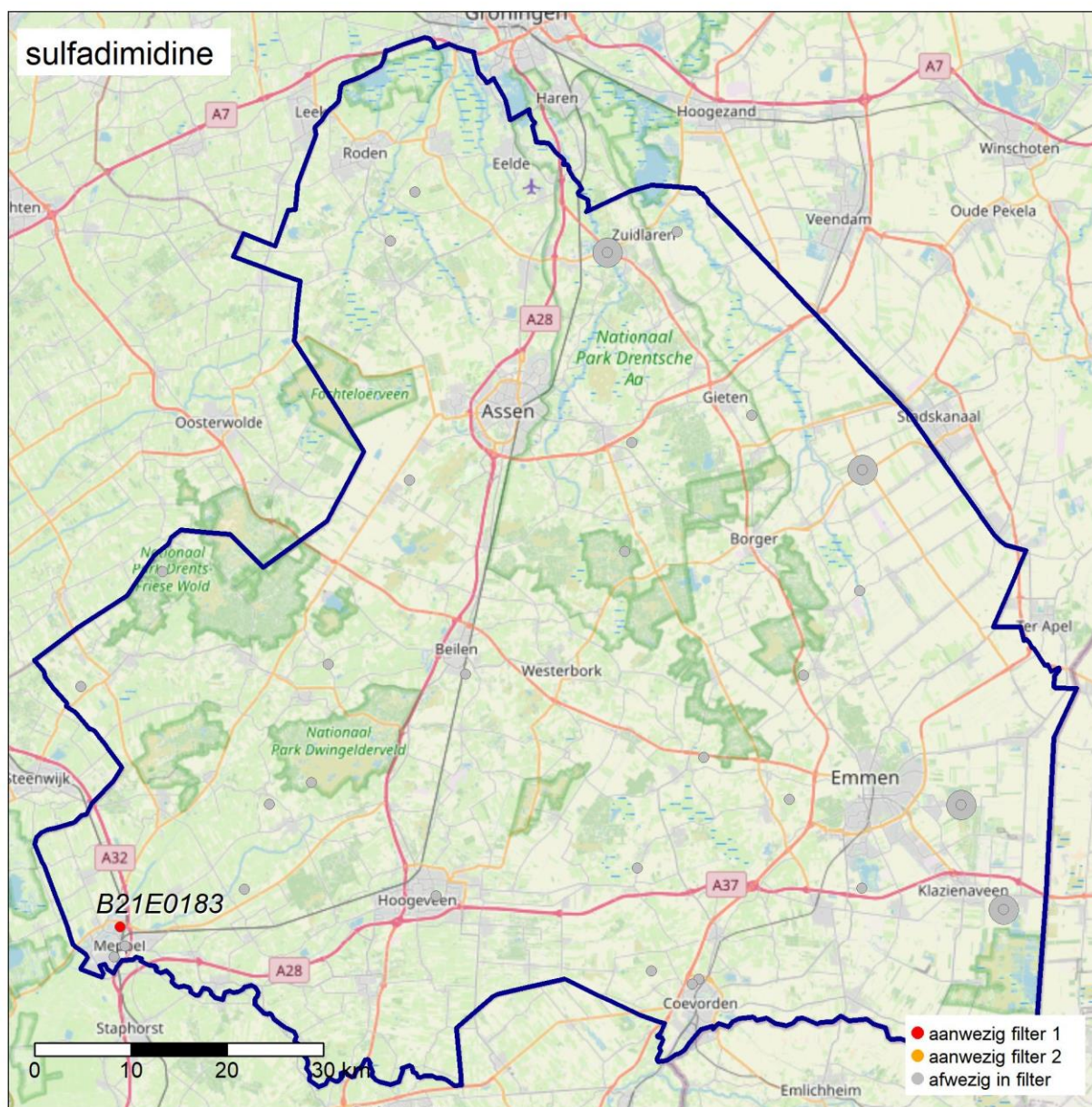
Gabapentine (of Neurontin) is een anti-epilepticum, maar wordt ook voorgeschreven voor zenuwpijn. De stof wordt maar beperkt in RWZI's verwijderd en komt daarom veel voor in het effluent (RIVM, 2016). Infiltrerend oppervlaktewater is daarom een mogelijke bron van verontreiniging van het grondwater. Gabapentine is één waarnemingsfilter aangetoond in de buurt van Zuidlaren in een concentratie boven de signaleringswaarde van 0,1 µg/l (0,17 µg/l). In Zuidlaren is een kleine RWZI die water loost op het aanliggende oppervlaktewater (figuur 8-5).

Figuur 8-5: Locatie waar Gabapentine is aangetoond in meetronde van 2021.

Sulfadimidine

Sulfadimidine (sulfamethazine) is één keer aangetoond in het grondwater, in de buurt van Meppel (0,15 µg/l in B12F0168) boven de 0,1 µg/l signaleringswaarde (*figuur 8-6*).

Figuur 8-6: Locatie waar Sulfadimidine is aangetoond in meetronde van 2021.

Sulfadimidine is een diergeneesmiddel (antibioticum) gebruikt bij pluimvee, varkens en rundvee (informatie van fabrikant Dopharma). Het middel is niet geschikt voor dieren die melk of eieren voor humane consumptie produceren. In tegenstelling tot sommige andere antibiotica wordt sulfadimidine niet humaan gebruikt. Het middel wordt gebruikt bij bacteriële infecties. Sulfadimidine is een geregistreerd diergeneesmiddel, maar kwam niet naar voren als een recent in de praktijk gebruikt middel uit de gebruiksgegevens van dierartspraktijken (mededeling CLM, C. Rougoor). Sulfadiazine is landelijk regelmatig aangetroffen in de mest van melkvee, kalveren en zeugen en verspreidt zich goed via het grondwater (Kivits e.a., 2018). De risico's van sulfadimidine zijn nog niet bekend (STOWA, 2019).

Sulfadimidine is landelijk ook het diergeneesmiddel dat het meest frequent werd aangetroffen in het grondwater. Vanaf 1990 werd de stof steeds vaker aangetroffen, met een piek rond 2005-2007 en een afname in meer recente jaren (STOWA, 2019). Dit patroon komt overeen met de verkoop van sulfonamiden (de verzamelnaam van deze stoffen) in Nederland.

Geneesmiddelen kunnen zowel door de mens als door dieren gebruikt zijn en zo in het milieu terecht komen. Restanten van diergeneesmiddelen kunnen via urine en mest van (landbouw)huisdieren op de bodem en uiteindelijk in het grond- en oppervlaktewater terechtkomen. Een andere emissieroute is de lozing van het effluent van mestverwerking op het riool en vervolgens via de rioolwaterzuiveringsinstallatie naar het oppervlaktewater. Er is echter geen centrale registratie van het gebruik van diergeneesmiddelen. Er is daarom nog weinig bekend over de verhouding in humaan en dierlijk gebruik en bijbehorende risico's.

8.3 Vergelijking met eerdere jaren

Geneesmiddelen zijn eerder in Drenthe onderzocht in de jaren 2015 en 2018.

In 2018 zijn nauwelijks geneesmiddelen aangetoond. In één monster is jopromide (een röntgencontrastmiddel) aangetoond in het grondwater in een lage concentratie (0,02 µg/l). Het analysepakket was toen groter (93 stoffen ten opzichte van 51 stoffen in 2021), maar veel van deze stoffen hadden een verhoogde rapportagegrens (1 µg/l) en zijn daarom niet toetsbaar op de drinkwaternorm. Het aantal onderzochte locaties was kleiner (25 ten opzichte van 35).

In 2015 waren er 9 resultaten boven de rapportagegrens verdeeld over zes stoffen. Evenals in 2021 werd sulfadimidine twee keer gevonden. Daarnaast werden carbamazepine (1 keer), gemfibrozil (1 keer), joxitalaminezuur (1 keer), jopromide (1 keer) en 17-beta-estradiol (3 keer) aangetoond in het grondwater. Alle concentraties waren relatief laag en altijd onder de 0,1 µg/l grens.

2021 is daarom het eerste jaar dat geneesmiddelen boven de 0,1 µg/l signaleringswaarde in het grondwater van Drenthe zijn aangetoond.

8.4 Vergelijking met landelijk beeld

Door KWR (2020) is een landelijk overzicht gemaakt van de aanwezigheid van geneesmiddelen in het grondwater in Nederland. De meetresultaten van de meetrondes van 2015/2015 en 2018/2019 zijn hiervoor gecombineerd.

	Aangetroffen in filters	Aangetroffen boven signaleringswaarde	Meest aangetroffen stof
Nederland meetronde 2015/2016 en 2018/2019	35%	7%	Fenazon en carbamazepine
Drenthe meetronde 2015	30%	0%	17-Beta-estradiol
Drenthe meetronde 2018	4%	0%	Jopromide
Drenthe meetronde 2021	11%	9%	Sulfadimine

Ten opzichte van het landelijke beeld zijn in Drenthe minder geneesmiddelen aangetroffen.

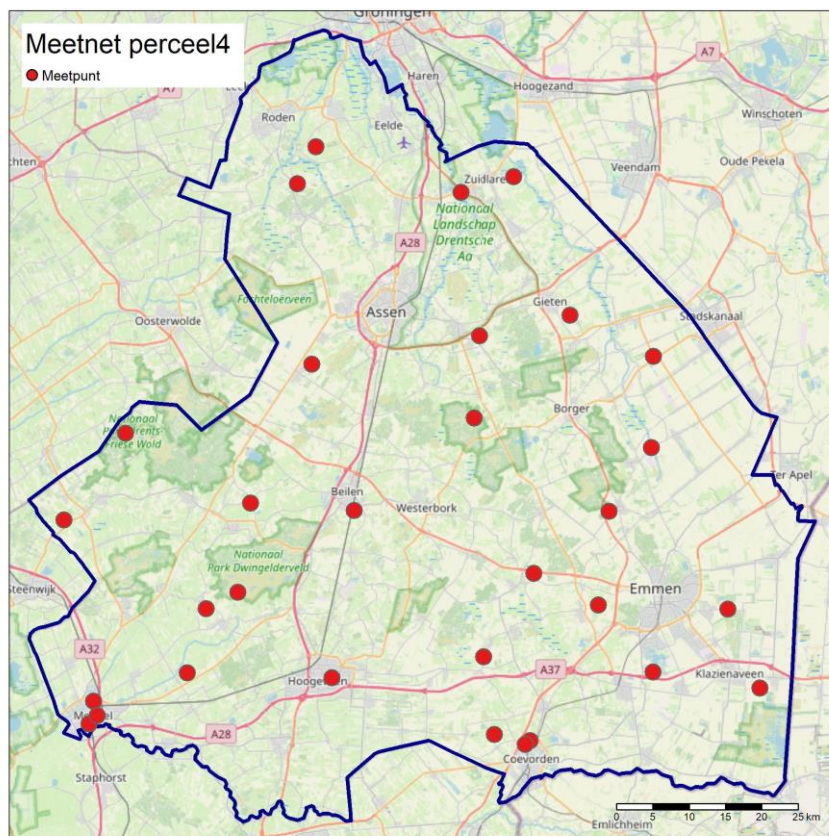
9 Overig verontreinigende stoffen

In dit hoofdstuk wordt een beeld gegeven van de aanwezigheid van overig verontreinigende stoffen (PAK's, VOCL's en exotische stoffen) in het grondwater. Begonnen wordt met een beschrijving van het algemene beeld (paragraaf 9.1). In paragraaf 9.2 wordt een toelichting gegeven op enkele relevante stoffen en de ruimtelijke spreiding wordt op kaart toegelicht. Locaties met opvallende meetresultaten worden soms uitgelicht. Dit is niet voor alle meetlocaties gedaan, ook omdat vaak een logische verklaring mist voor de verhoogde meetwaarden.

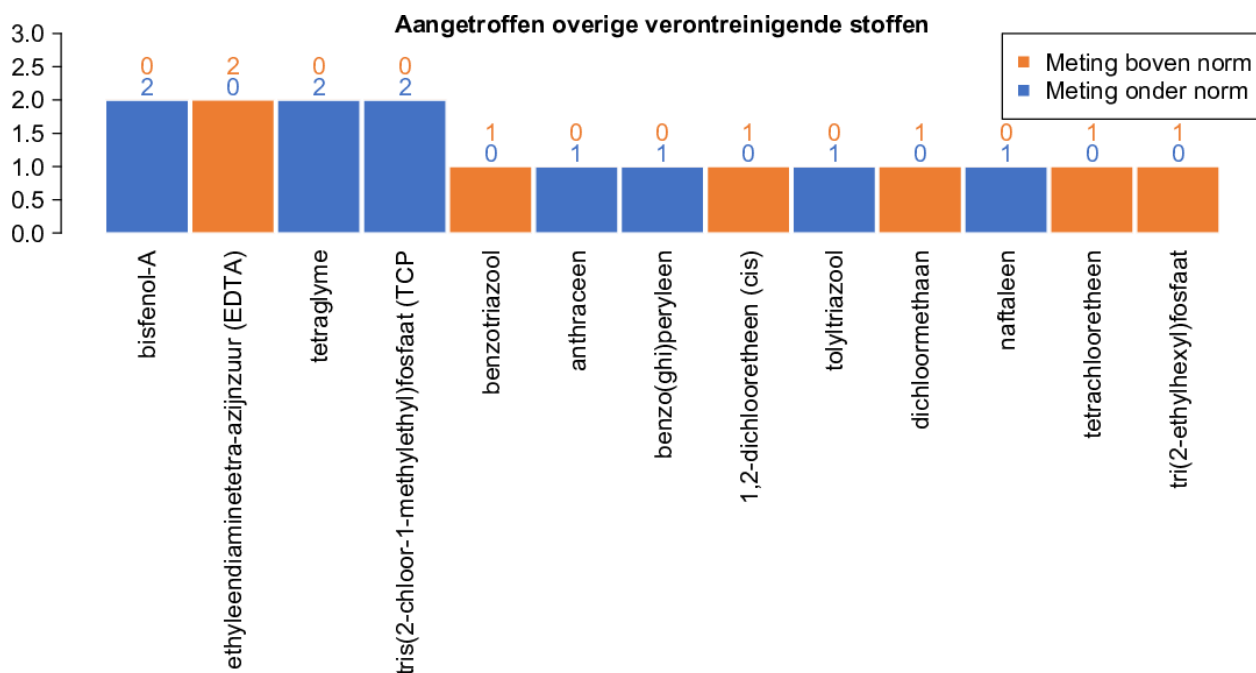
9.1 Algemeen beeld

In totaal is op 98 verschillende overige stoffen geanalyseerd in 113 verschillende monsters. Overige stoffen zijn chemicaliën (microverontreinigingen) die niet van nature in het grondwater thuishoren, exclusief bestrijdingsmiddelen, geneesmiddelen en PFAS-verbindingen.

In totaal zijn maximaal 68 verschillende stoffen geanalyseerd in 32 verschillende monsters. Niet alle 68 stoffen zijn altijd geanalyseerd in alle filters. Het aantal beschikbare analyseresultaten per filter varieert tussen de 55 en 68. In totaal zijn er 1889 afzonderlijke metingen uitgevoerd. In 0,90% van deze metingen is een overige verontreinigende stof boven de rapportagegrens aangetoond. Het gaat in totaal om 17 metingen. Er zijn vier stoffen die twee keer zijn aangetoond: bisfenol-A, EDTA, tetraglyme en TCP. Deze stoffen worden nader toegelicht in paragraaf 9.2. Daarnaast zijn negen stoffen één keer aangetoond. (tabel 9-1). Van de 68 geanalyseerde stoffen zijn er dus 13 stoffen in detecteerbare concentraties aangetroffen (tabel 9-1).

Figuur 9-1: Meetnet voor analyse overig verontreinigende stoffen in 2021.

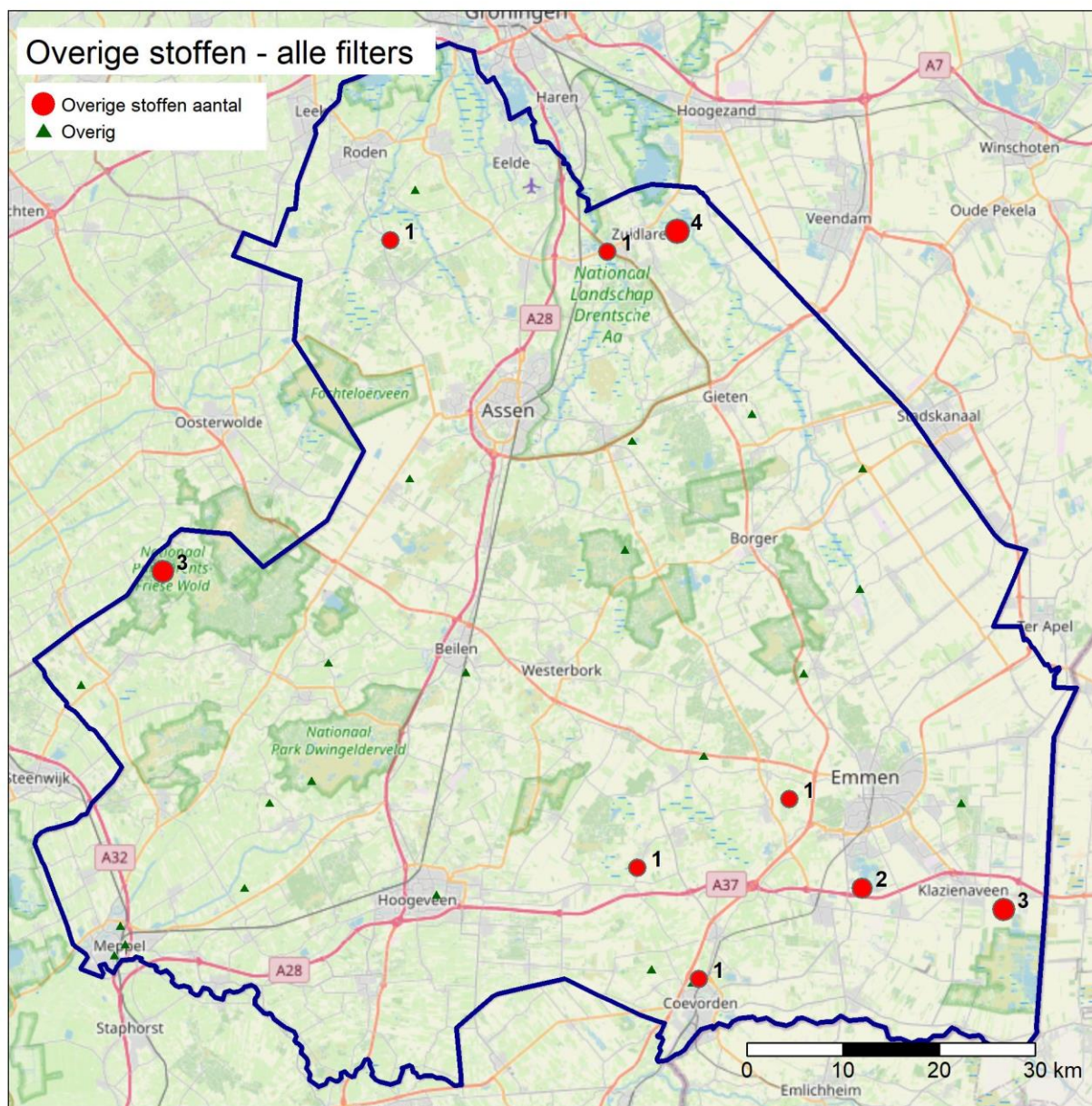
Figuur 9-2: Aantal aangetroffen overige verontreinigende stoffen in het grondwater onder en boven de norm.

Tabel 9-1: Aangetroffen overige verontreinigende stoffen (alfabetisch gesorteerd).

Stofnaam	Soort stof / toepassing	Aantal keer aangetroffen	Aantal maal boven norm	Maximum concentratie (µg/l), boven norm
1,2-Dichlooretheen(cis)	Oplosmiddel	1	1	0,11
Anthraceen	PAK	1	0	
Benzo(ghi)peryleen	PAK	1	0	
Benzotriazool	Complexvormer	1	1	0,32
Bisfenol-A	In plastics	2	0	
Dichloormethaan	Oplosmiddel	1	1	0,40
Ethyleendiaminetetra-azijnzuur(EDTA)*	Complexvormer	2	2	3,0
Naftaleen	PAK	1	0	
Tetrachlooretheen	Ontvettingsmiddel	1	1	0,44
Tetraglyme	Oplosmiddel	2	0	
Tolyltriazool	Corrosieremmer	1	0	
Tri(2-ethylhexyl)fosfaat	Lijcomponent	1	1	0,12
Yris(2-chloor-1-methylethyl)fosfaat (TCP)	Brandvertrager	2	0	
TOTAAL		17	7	

EDTA heeft een grenswaarde van 1 µg/l. Op deze waarde is getoetst

Het meetnet voor overige verontreinigende stoffen in 2021 bestond uit 31 ondiepe filters en één diep filter (B12G0114_03). In het diepe filter zijn geen verontreinigen aangetroffen. In negen filters zijn wel overige verontreinigende stoffen aangetoond (1 tot maximaal 4 stoffen). In 22 filters zijn dus geen overige verontreinigende stoffen gevonden. In 29% van de 31 onderzochte peilbuislocaties is een overig verontreinigende stof aangetoond.

Figuur 9-3: Totaal aantal aangetoonde overige verontreinigende stoffen in 2021.

In meetpunt B12E0249 bij Zuidlaren zijn de meeste (4) stoffen aangetoond (TCP, benzo(ghi)peryleen, dichloormethaan en tri(2-ethylhexyl)fosfaat). Dit meetpunt wordt mogelijk beïnvloed door infiltrerend oppervlaktewater vanuit de nabijgelegen RWZI (figuur 9-2). Ook rond Emmen/Klazienaveen en in het meetpunt bij het natuurgebied Friesche Wold worden relatief veel stoffen aangetoond.

9.2 Vergelijking met eerdere jaren

Overig verontreinigende stoffen zijn eerder in 2015 en 2018 onderzocht. In 2015 werden 15 verschillende stoffen aangetroffen; in 2018 waren dit zes stoffen. EDTA en bisfenol-A zijn in voorgaande meetrondes ook regelmatig aangetroffen in het grondwater.

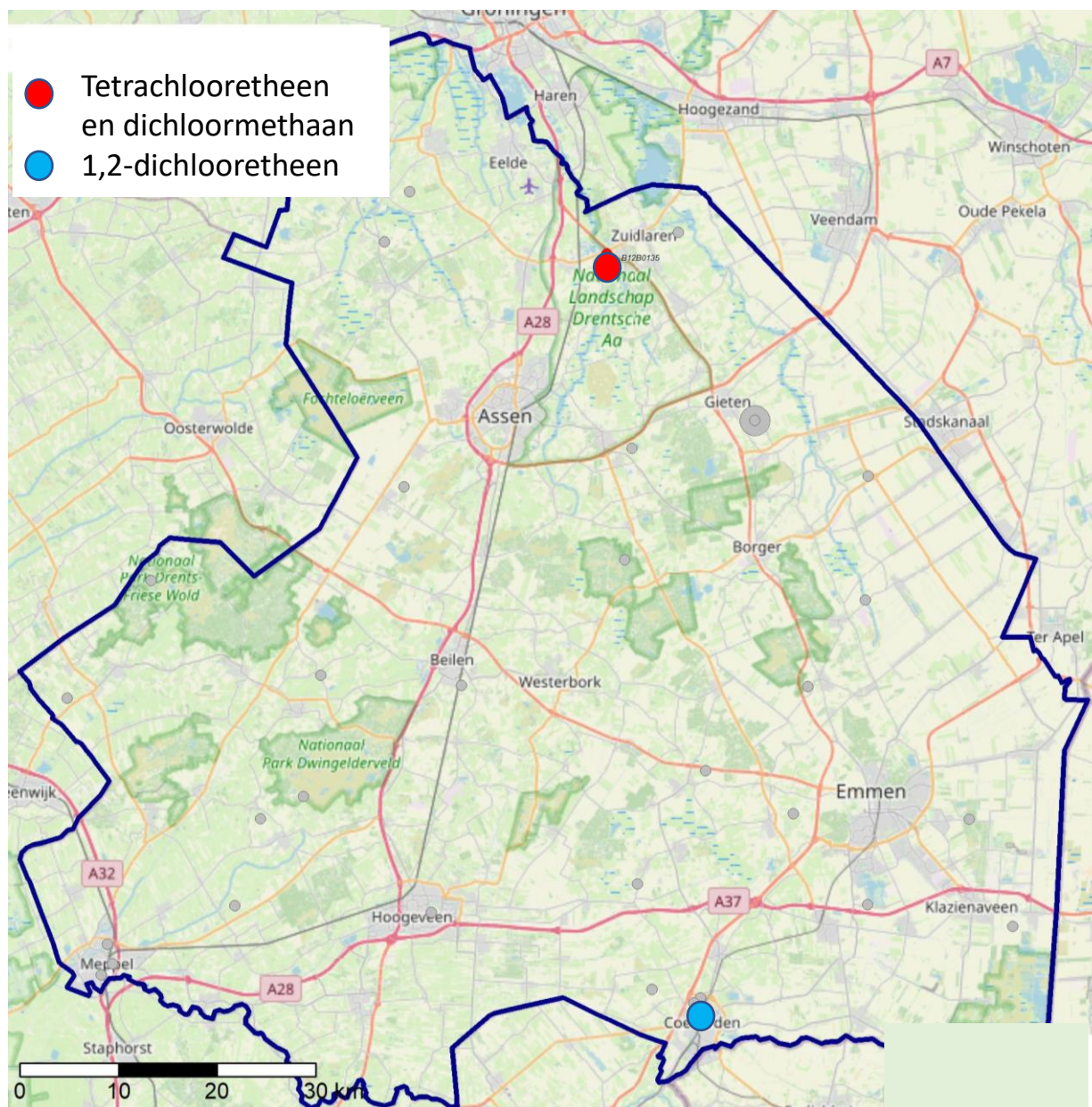
9.3 Toelichting per stof

VOCI's

VOCI's zijn Vluchtige Organo Chloor Verbindingen. Ze kennen veel toepassingsmogelijkheden, met name als oplosmiddel of ontvettingsmiddel. Omdat ze zo veel gebruikt werden, zijn er vroeger veel locaties verontreinigd geraakt met deze stoffen. Bekende middelen zijn Tri en Per (tri en tetrachlooretheen) die zwaarder zijn dan water. Hierdoor verspreidt dit zich goed in verticale richting. VOCI's kunnen onder bepaalde omstandigheden afbreken naar andere stoffen, die soms toxischer zijn dan het hoofdproduct (bijvoorbeeld vinylchloride).

Zowel dichloormethaan als cis-1,2-dichlooretheen zijn aangetoond in het meetpunt in de buurt van Zuidlaren (B12E0249). De RWZI van Zuidlaren ligt hier in de buurt, maar verwacht mag worden dat vluchtige stoffen in de waterzuivering ontsnappen na beluchting en daarom niet in het effluent voorkomen.

Tetrachlooretheen is aangetroffen in het noordelijk deel van Coevorden (B22E0140). Coevorden heeft diverse elkaar overlappende grondwater verontreinigen, maar deze liggen ten zuiden en stroomafwaarts van het meetpunt. Er moet hier sprake zijn van een lokale bron.

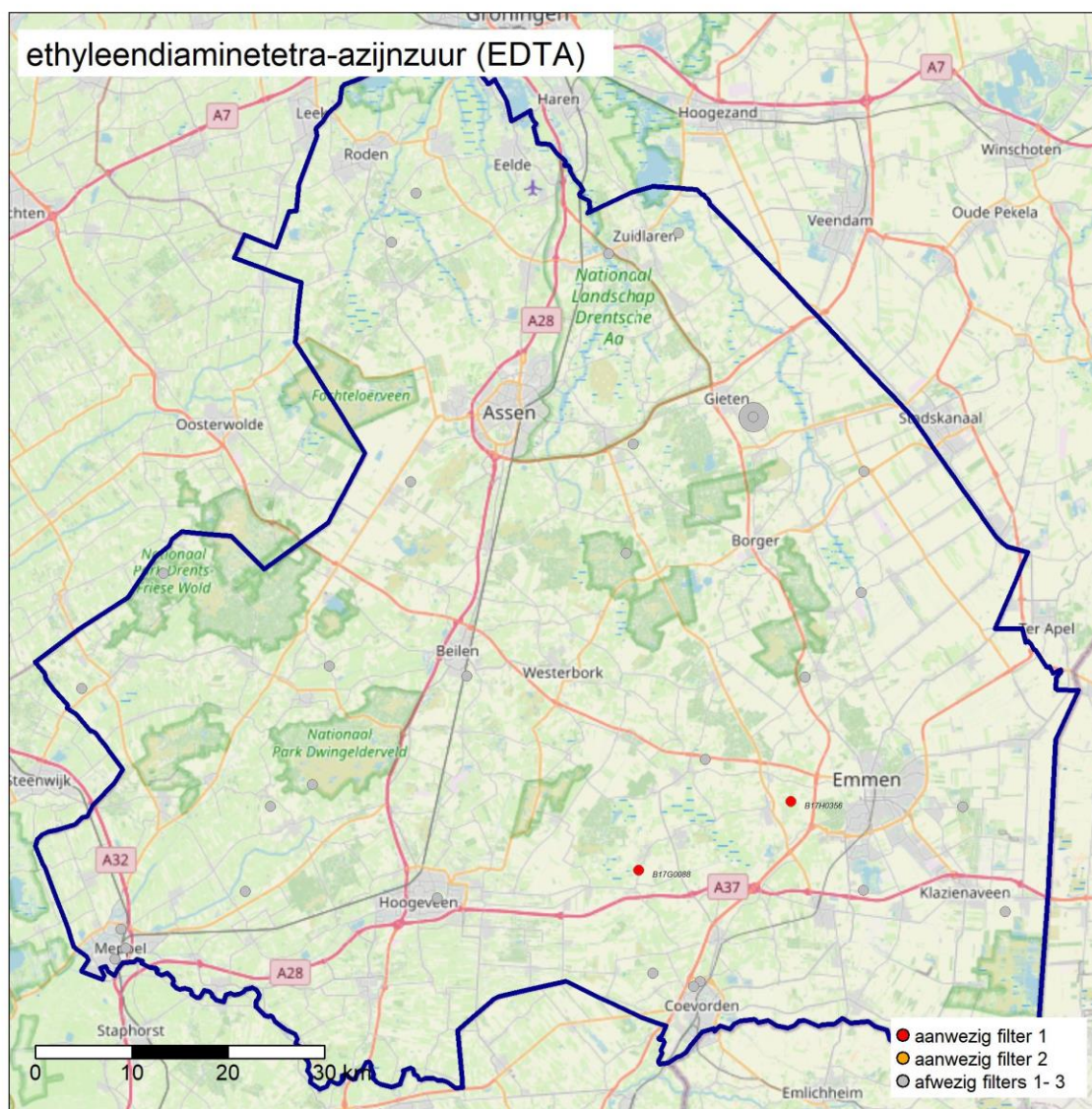

Figuur 9-4: Locaties waar dichloormethaan, cis-1,2-dichlooretheen en tetrachlooretheen zijn aangetoond in meetronde van 2021 in filter 1.

EDTA

EDTA is twee keer aangetroffen, beide in een concentratie (3 en 4 µg/l) hoger dan de norm in het drinkwaterbesluit (1 µg/l). In vergelijking met het landelijk beeld (KWR, 2020) is dit weinig. In heel Nederland werd in 60% van de filters sporen van EDTA teruggevonden, in Drenthe is dit 6%.

EDTA (ethyleendiaminetetra-azijnzuur) is een complexvormer gebruikt in onder andere voeding, cosmetica, shampoo, kunstmest en industriële toepassingen (foto, textiel, papier). De stof wordt in wasmiddel gebruikt als waterontharder om calcium te binden. EDTA-verbindingen kunnen helpen om de zuurgraad (pH waarde) van een product optimaal te houden. Uit onderzoek van de Internationale commissie ter bescherming van de Rijn (ICBR) blijkt dat het merendeel van de complexvormers wordt geloosd door industrie en MKB, maar ook de huishoudens dragen bij aan emissies. De stof komt voor als een wit amorf poeder, dat slecht oplosbaar is in water en slecht afbreekbaar is. EDTA werd tot voor kort niet gezien als een gevaarlijke stof en heeft daarom een vrij hoge streefwaarde (22 µg/l) en een hogere norm in het drinkwaterbesluit (1 µg/l).

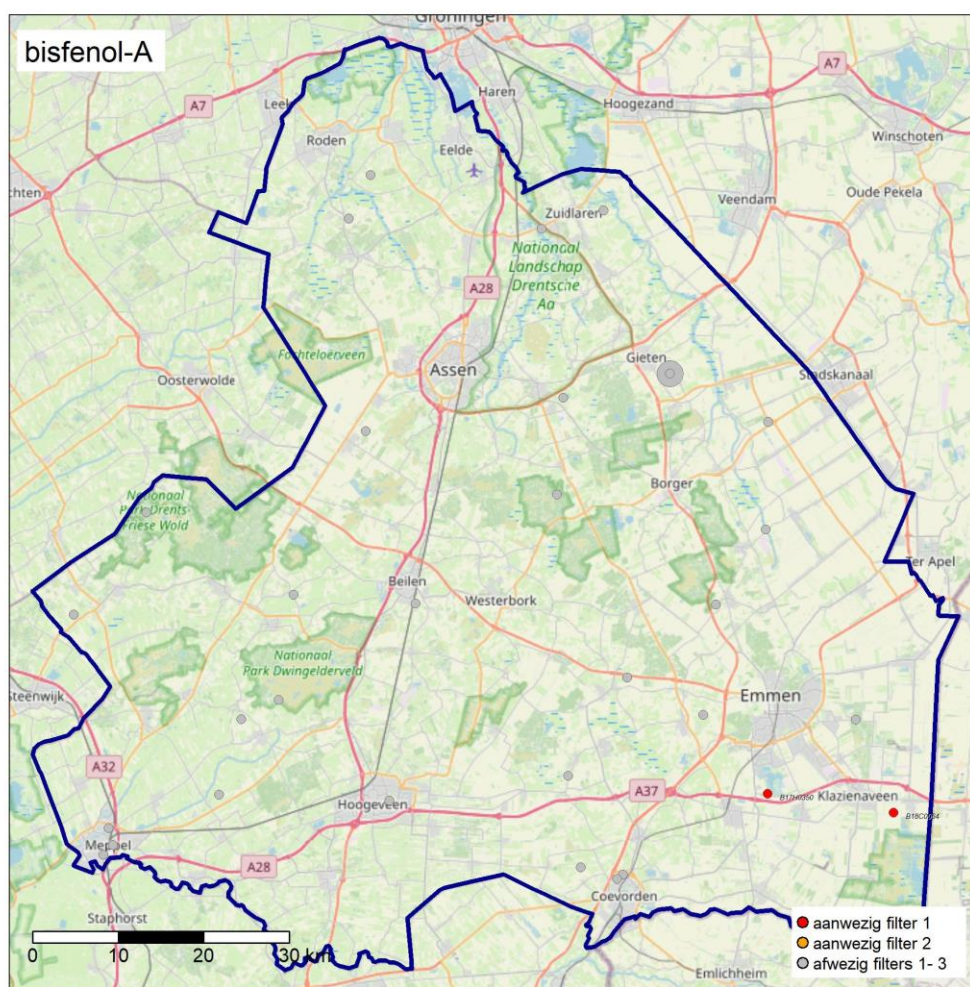
Figuur 9-5: Locaties waar EDTA is aangetoond in meetronde van 2021.

Bisfenol-A

Bisfenol-A (BPA) is 2 keer aangetroffen ten zuiden van Emmen, maar overschrijdt niet de 0,1 µg/l grens (figuur 9-6). In vergelijking met landelijk beeld (KWR, 2020) is dit weinig. In heel Nederland werd in 19% van de filters sporen van EDTA teruggevonden, in Drenthe is dit 6%.

Bisfenol-A is een industriële stof die op commerciële schaal al gebruikt wordt sinds 1957. Het is één van de meest geproduceerde chemicaliën ter wereld met een jaarlijkse productie van meer dan 2,2 miljoen ton in 2009 (Wikipedia). Het wordt voornamelijk (>95%) gebruikt in polycarbonaat plastic en epoxyhars (RIVM, 2013). Bisfenol-A zit in harde soorten plastic; plastic drinkbeker, broodtrommels, bestek, waterleidingpijpen, PVC en plastic speelgoed. Epoxyharsen zijn het plastic dat aan de binnenkant van blikjes zit of aan de binnenkant van deksel van potjes. Tot slot zit bisfenol-A ook vaak in epoxy-verven en lijmen, cd's, bouwmaterialen en inkt en bijvoorbeeld kassabonnen. Bisfenol-a heeft hormoonverstorende eigenschappen, maar wordt niet specifiek gebruikt in farmaceutische toepassingen (KWR, 2020). Volgens de ECHA CLP Inventory database heeft bisfenol-A huidsensibilisatie en mogelijke effecten op vruchtbaarheid van mens en dier.

Bisfenol-A is ook in andere Europese landen in verhoogde concentraties aangetoond in het grondwater zoals in Spanje, Zwitserland en Engeland (Careghini et al. 2015). Mogelijke bronnen waren hier pesticiden (onder andere druiventeelt) en een munitieverniegingsdepot.

Figuur 9-6: Locaties waar bisfenol-A is aangetoond in meetronde van 2021.

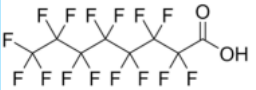
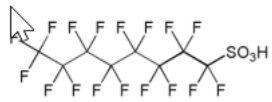
10 PFAS-verbindingen

In dit hoofdstuk wordt een beeld gegeven van de aanwezigheid van PFAS-verbindingen in het grondwater. Er wordt begonnen met een algemene inleiding over wat PFAS-verbindingen zijn en wat de risico's zijn (Paragraaf 10.1). Daarna wordt het algemene beeld beschreven met welke verbindingen zijn aangetroffen (paragraaf 10.2). In paragraaf 10.3 wordt voor de drie aangetroffen PFAS-verbindingen achtergrondinformatie gegeven en de ruimtelijke spreiding wordt op kaart toegelicht. Locaties met opvallende meetresultaten worden soms uitgelicht. Dit is niet voor alle meetlocaties gedaan, ook omdat vaak een logische verklaring mist voor de verhoogde meetwaarden.

10.1 PFAS verbindingen en risico's

De groep poly- en geperfluoreerde alkyl verbindingen (PFAS) omvat een grote groep van meer dan 6000 individuele stoffen. PFAS hebben als overeenkomst dat ze een compleet (per-) of gedeeltelijk (poly-) geperfluoreerde koolstofketen bevatten, met een variërende lengte, normaal gesproken 2 tot 16 koolstofatomen. Twee belangrijke families zijn de geperfluoreerde sulfonzuren en de geperfluoreerde carbonzuren. De stofnaam binnen deze familie wordt bepaald door de lengte van de keten (het aantal C-atomen). Vanuit de milieu- en toxicologisch oogpunt zijn langketenige verbindingen het meest zorgwekkend, omdat deze accumuleren in het lichaam (Expertisecentrum PFAS, 2018).

Tabel 10-1: Geperfluoreerde sulfonzuren en de geperfluoreerde carbonzuren.

Stofnaam	Afkorting	Lengte van de keten (Aantal C atomen)
Perfluorcarbonzuren (met hiernaast voorbeeld PFOA)		
Perfluorbutaanzuur	PFBA	4
Perfluorpentaanzuur	PFPeA	5
Perfluorhexaanzuur	PFHxA	6
Perfluorheptaanzuur	PFHpA	7
Perfluoroctaanzuur	PFOA	8
Perfluornonaanzuur	PFNA	9
Perfluordecaanzuur	PFDA	10
Perfluorundecaanzuur	PFUnA	11
Perfluorsulfonzuren (met hiernaast voorbeeld PFOS)		
Perfluorbutaansulfonaat	PFBS	4
Perfluorhexaansulfonaat	PFHxS	6
Perfluoroctaansulfonaat	PFOS	8

Poly- en perfluoralkylstoffen (PFAS) Poly- en perfluoralkylstoffen zijn chemische stoffen die door de mens zijn gemaakt. Zij komen van nature niet in het milieu voor. Stoffen die landelijk in het nieuws kwamen waren GenX (lozing bij Chemours te Dordrecht) en FBSA met lozing door 3M op de Schelde. PFAS zijn

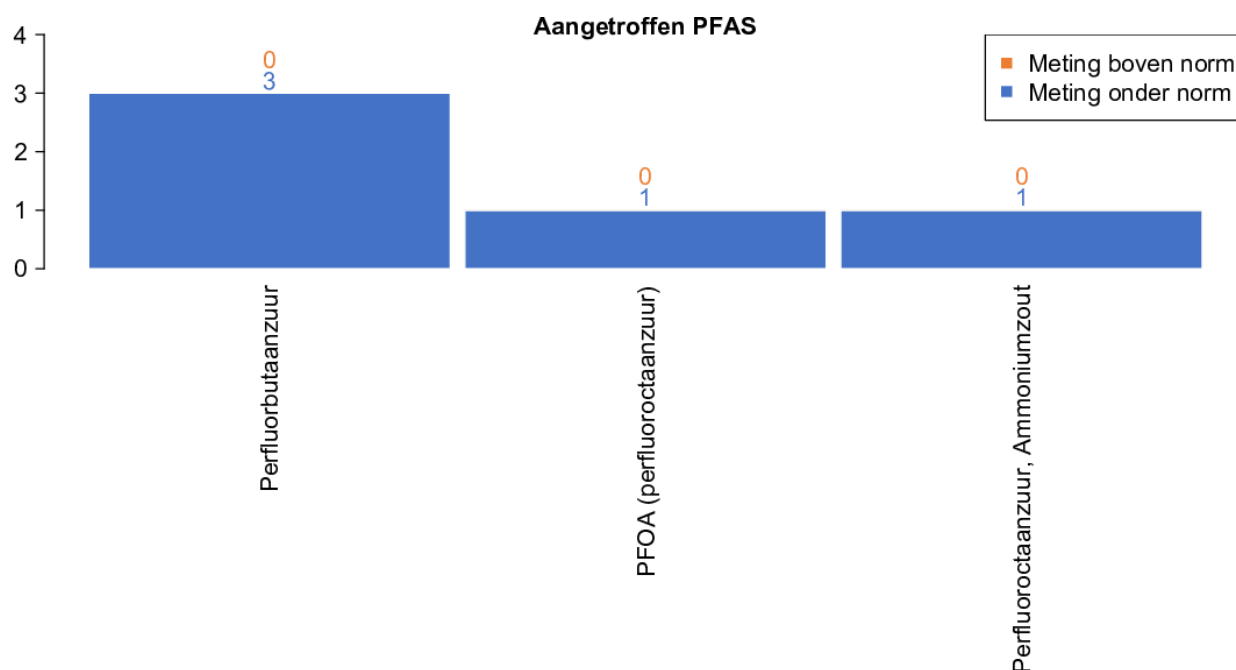
water-, vet- en vuilafstotend en daarom verwerkt in verschillende producten. Bijvoorbeeld in smeermiddelen, antiaanbaklagen van pannen, voedselverpakkingsmaterialen, blusschuim, kleding, textiel en cosmetica. Ook worden ze gebruikt in verschillende industriële toepassingen en processen.

In Nederland wordt veelvuldig met PFOS-houdend blusschuim gewerkt. Bij incidenten bestaat het risico dat de grond en het grondwater vervuild raken met PFOS. Inmiddels worden op oefenterreinen van de brandweer verspreid over heel Nederland verhoogde concentraties PFAS gevonden. Vaak gaat het daar om nieuwe PFAS-soorten die niet of nauwelijks met standaardanalyses worden gevonden.

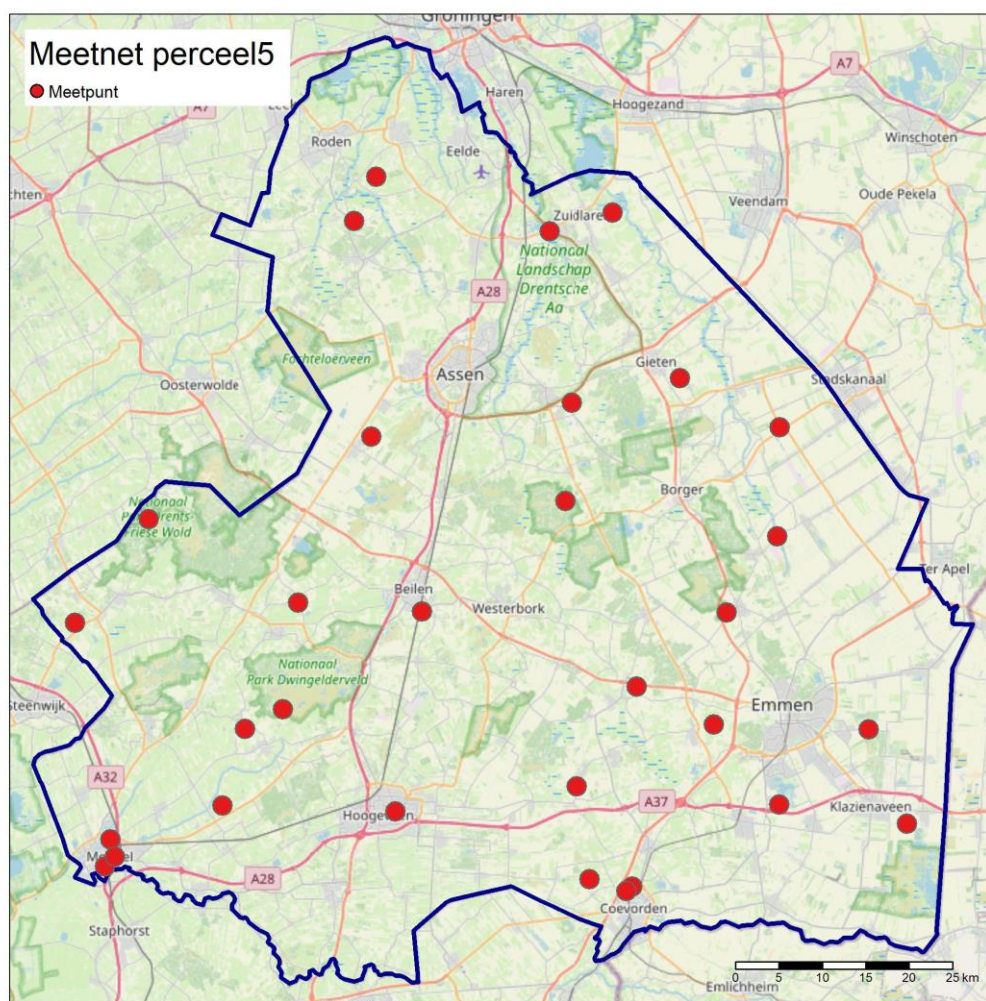
Van PFAS is bekend dat ze schadelijke effecten kunnen hebben op de gezondheid van mensen en dieren (rivm.nl). De stoffen kunnen effect hebben op het immuunsysteem, op de voortplanting en ontwikkeling van het ongeboren kind. Ook kunnen PFAS een effect hebben op cholesterol in het bloed, effecten op de lever geven en nier- en testiskanker veroorzaken. De stoffen kunnen verder schadelijk zijn voor dieren in de top van de voedselketen, zoals vogels en zoogdieren. PFOA en PFOS zijn inmiddels verboden, maar dit geldt niet voor alle PFAS-soorten.

10.2 Algemene beeld

In totaal zijn 34 verschillende PFAS-verbindingen geanalyseerd in 31 verschillende monsters. Alle monsters zijn genomen uit een ondiep filter (circa 10 meter diep). Dit geeft in totaal 1054 afzonderlijke metingen uitgevoerd. In 0,47% van deze metingen is een PFAS-verbinding boven de rapportagegrens aangetoond.

Figuur 10-1: Aantal aangetroffen PFAS-verbindingen in het grondwater onder en boven de norm.

Figuur 10-2: Locaties waar in 2021 een grondwatermonster is geanalyseerd op PFAS-verbindingen.

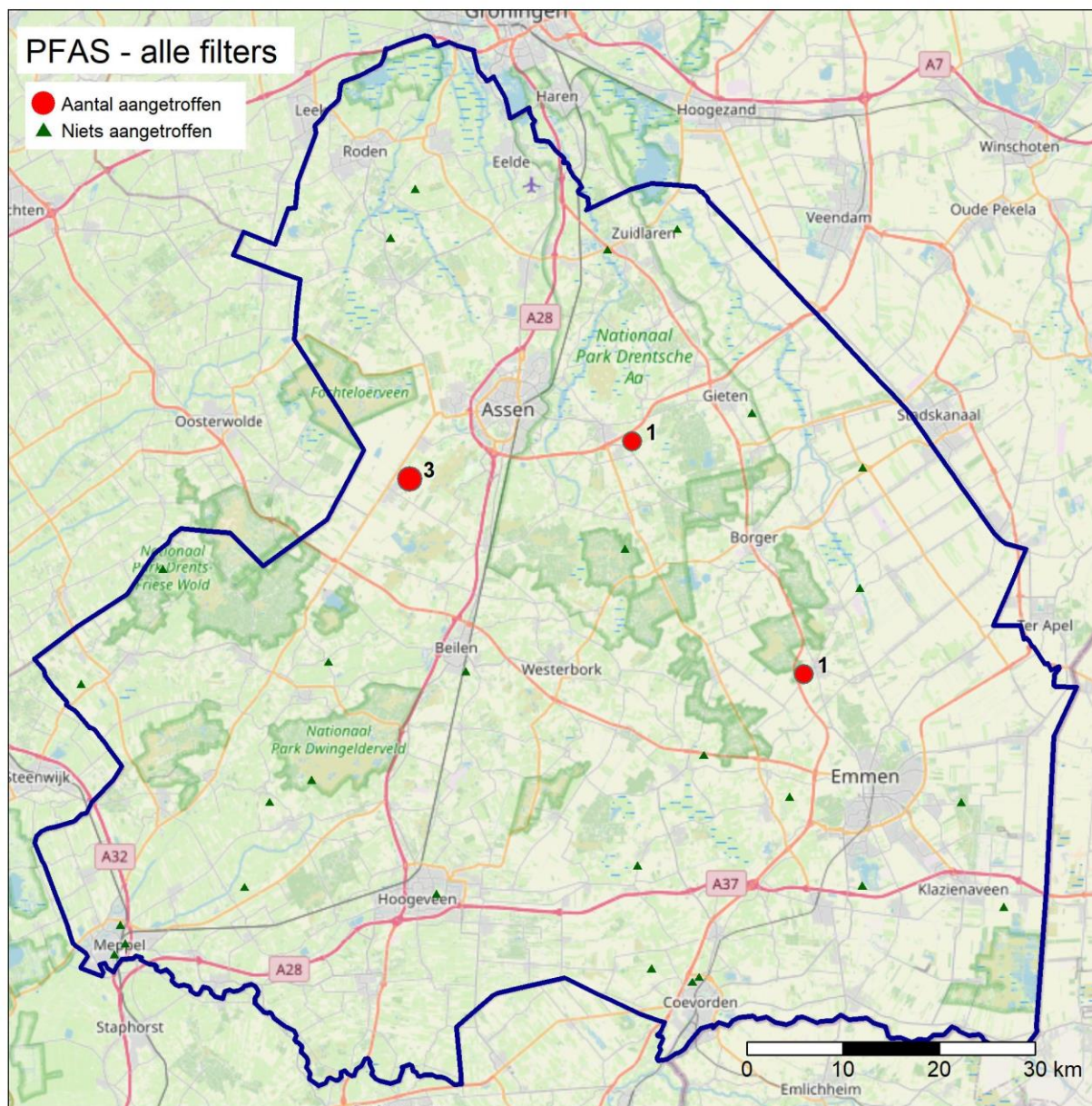
Van de 34 geanalyseerde stoffen zijn er 5 analyses van PFAS-verbindingen in detecteerbare concentraties aangetroffen (tabel 10-2 en figuur 10-1). In 3 van de 31 meetpunten (10%) zijn PFAS-verbindingen aangetoond.

Bij het meetpunt B12C0097_01 zijn drie verschillende stoffen gevonden: PFBA, PFOA en PFOA_NH4. Deze peilbuis ligt tussen de dorpen Smilde en Bovensmilde, ongeveer 1,5 km ten westen van het schietterrein Witterveld. In twee andere peilbuizen is PFBA aangetroffen.

Tabel 10-2: Aangetroffen PFAS-verbindingen.

Afkorting	Volledige naam	Aantal keer aangetroffen	Aantal maal boven 0,1 µg/l grens	Maximum concentratie (µg/l)
PFBA	Perfluorbutaan zuur	3	0	0.0208
PFOA	perfluor octaan zuur	1	0	0.0154
PFOA_NH4	Perfluor octaan zuur, Ammoniumzout	1	0	0.0156

De gemeten concentraties liggen voor de drie stoffen altijd ruim onder de signaleringswaarde van 0,1 µg/l (figuur 8-1). Voor PFOA geldt sinds 2021 ook een strengere risicogrens van 0,02 µg/l (RIVM, 2021b), ook deze grens wordt niet overschreden. Voor alle PFAS verbindingen is de rapportagegrens 0,01 µg/l, alle stoffen kunnen getoetst worden.

Figuur 10-3: Aantal aangetoonde PFAS-verbindingen per meetpunt.

10.3 Toelichting per stof

10.3.1 PFBA (Perfluorbutaanzuur)

Er is er weinig bekend over het gebruik van PFBA door de industrie. Deze stof werd vroeger gebruikt voor de productie van filmrollen (OECD, 2015), maar dit wordt nu niet meer toegepast. PFBA heeft een korte C-keten en wordt daarom nauwelijks door de waterzuivering tegengehouden. De stof komt daarom veelvuldig in RWZI-effluent voor (RIVM, 2020). Infiltrerend oppervlaktewater is een mogelijke bron van verontreiniging van het grondwater.

10.3.2 PFOA (Perfluoroctaanzuur)

PFOA is in het verleden veel gebruikt als hulpstof voor de productie van PTFE/Teflon (Expertisecentrum PFAS, 2018). Het gebruik van PFOA is niet meer toegestaan. In Nederland is de bekendste locatie de Teflon-fabriek in Dordrecht, maar sinds 2013 is het gebruik van PFOA in de productieprocessen vervangen door het gebruik van GenX (Expertisecentrum PFAS, 2018). PFOA breekt niet af in de bodem en grondwater en hoopt zich daarom op.

10.3.3 PFOA_NH4 (Perfluoroctaanzuur-ammoniumzout)

PFOA_NH4 lijkt sterk op PFOA; het is PFOA met ammoniumzout eraan.

10.4 Vergelijking met eerdere jaren

PFAS-verbindingen zijn eerder in Drenthe in zeer beperkte mate onderzocht in de jaren 2015 en 2018.

In 2018 is er alleen onderzoek gedaan naar PFOA en PFOS. In geen van de 25 onderzochte filters zijn deze stoffen toen aangetroffen. Ook in 2015 is er alleen onderzoek gedaan naar deze twee verbindingen. En ook toen zijn deze niet aangetroffen in het grondwater.

2021 is daarom het eerste jaar dat er PFAS-verbindingen in het grondwater van Drenthe zijn aangetoond.

10.5 Vergelijking met landelijk beeld

Door RIVM (2021) is een landelijk overzicht gemaakt van de aanwezigheid van PFAS-verbindingen in het grondwater in Nederland. Hiervoor zijn op voorhand verdachte LMG meetpunten bemonsterd. Het is dus een selecte steekproef. In totaal zijn er 100 LMG meetpunten (waarvan 9 in Drenthe) en 101 freatische meetpunten (waarvan 3 in Drenthe). Dit onderzoek liet zien dat PFAS zowel in freatisch als in ouder en dieper gelegen grondwater worden aangetroffen (tabel 10-3). Van de 30 PFAS-componenten die zijn geanalyseerd zijn er 13 teruggevonden in het grondwater. Er is sprake van een duidelijke relatie tussen de concentraties en aantallen aangetroffen PFAS en reistijd van het grondwater. De hoogste concentraties en de meeste waarnemingen boven de rapportagegrens worden aangetroffen in het freatisch grondwater dat zich direct onder de grondwaterspiegel bevindt. Dit grondwater wordt het meest direct beïnvloed door de bodem. De laagste concentraties en de geringste aantallen waarnemingen boven de rapportagegrens worden aangetroffen in de putfilters van het LMG met 'oud grondwater', de dieper gelegen putfilters (25 m-mv). De putfilters met jong en doorgaans ondiep grondwater (~10 m) vormen een tussencategorie. Voor dit grondwater geldt dat in de meerderheid van de filters (70 %) PFAS is aangetroffen.

Tabel 10-3: Vergelijking tussen landelijke en Drentse meetronde PFAS.

	Aangetroffen in filters	Meest aangetroffen stof
Nederland meetronde 2020 Freatisch (onder gw spiegel)	96%	L-PFOA, PFBA en PFBS
Nederland meetronde 2020 (ondiep: 10 meter diep)	70%	FFBA, L-PFOA en V-PFOA
Nederland meetronde 2020 (diep: 25 meter diep)	22%	
Drenthe meetronde 2021	10%	PFBA

Het landelijk beeld is dus niet helemaal vergelijkbaar, met het uitgevoerde onderzoek in Drenthe. De meetronde in Drenthe is gedaan op het ondiepe niveau (10 meter diep). Het landelijk onderzoek laat zien dat in het freatisch grondwater meer PFAS-verbindingen zijn te verwachten en in het diepe grondwater minder.

11 Conclusies en aanbevelingen voor meetnetoptimalisatie

11.1 Conclusies

Het Drentse grondwatermeetnet is begin jaren negentig van de vorige eeuw opgezet met als doel het volgen van de vermessing, verzuring en verspreiding van metalen in het grondwater. Deze drie thema's zijn nog steeds actueel:

- Wat betreft vermessing is nitraat de grootste probleemstof. Nitraat komt verhoogd voor op de hogere (podzol)zandgronden waar het nitraat niet afgebroken kan worden. In het freatische grondwater wordt in 40% van de meetpunten op landbouwgrond (MDA en MPD) de nitraatnorm overschreden. In het meetnet op 10 en 25 meter diepte, de KRW toetsdiepte, wordt in bijna 20% van de meetpunten de norm overschreden.
- Het freatische grondwater op de hoge zandgronden blijft zuur (pH-waarde van 5) en in het ondiepe en diepe grondwater is zelfs sprake van een verzurende trend (op 10 meter diepte).
- Aluminiumconcentratie in het freatische grondwater in natuurgebieden zijn hoger dan de norm ten gevolge van verzuring. Ook de andere metalen zijn gevoelig voor verdere verspreiding bij zuurder grondwater, zoals cadmium. De trends zijn echter dalend.

De laatste jaren komt er steeds meer aandacht voor milieuvreemde stoffen, die van nature niet in het grondwater voorkomen. Op veel locaties in Drenthe maar ook andere delen van Nederland worden deze stoffen in lage concentraties aangetroffen, maar komen soms boven gestelde normen of signaleringswaarden uit. Dit wordt de vergrijzing van het grondwater genoemd, puur schoon grondwater wordt steeds zeldzamer:

- Bestrijdingsmiddelen en hun afbraakproducten zijn aangetroffen in het ondiepe en diepe grondwater. In 91% van de onderzochte locaties komen resten van bestrijdingsmiddelen voor. Ten opzichte van eerdere onderzoeken vanaf het jaar 2007 is de situatie niet wezenlijk verbeterd.
- Er zijn vijf type geneesmiddelen gevonden in het Drentse grondwater (in 13% van de onderzochte locaties).
- De PFAS-verbindingen zijn voor het eerst in 2021 uitgebreid onderzocht en ook drie PFAS-verbindingen zijn aangetroffen. Deze stoffen komen in 10% van de onderzochte locaties in het ondiepe grondwater voor. Voor PFAS bestaan nog geen wettelijke normen. De tijdelijke indicatieve risicogrenzen worden niet overschreden.
- De overige soorten verontreinigingen zijn aangetroffen in 29% van de onderzochte locaties. Hieronder vallen de overige microverontreinigingen die al bekend zijn uit historische bodemverontreinigingen (oplosmiddelen, PAK-verbindingen), maar ook nieuwe type verontreinigingen zoals vlamvertragers (TCP) of industriële stoffen (bisfenol-A en EDTA).
- In totaal zijn 12 verschillende soorten milieuvreemde stoffen boven de norm aangetroffen.

11.2 Aanbevelingen voor meetnetoptimalisatie

De provinciale bodem- en grondwatermeetnetten van de provincie Drenthe zijn opgezet in de jaren '90 van de vorige eeuw. De meetnetten hebben als doel om de toestand en trends ten aanzien van vermessing, verzuring en verspreiding van metalen in beeld te brengen. De laatste jaren komt er steeds meer aandacht voor milieuvreemde stoffen. In een meetnetevaluatie kan uitgezocht worden op welke manier het meetprogramma aangepast kan worden aan de actuele vragen.

Aandachtspunten om nader te onderzoeken zijn:

- Een betere relatie tussen monitoring van het oppervlaktewater en grondwater, met name op locaties waar veel interactie is tussen grond- en oppervlaktewater.
- Afstemmen met monitoringprogramma's van waterschappen en de waterbedrijven. Zo kan beoordeeld worden of er specifieke probleemstoffen ontbreken in de verschillende meetprogramma's. Metingen van andere partijen kunnen gebruikt worden voor een betere beschrijving van de verspreiding van stoffen.
- Een optimalisatie van het meetnet waarbij grondwatermeetpunten geselecteerd worden met een relatie tussen bronnen van verontreiniging (bijvoorbeeld stedelijk gebied met lekkende riolering, industriegebied, infiltrerend RWZI-effluent). Zo ontstaat een beter beeld van de problematiek en kan meer over trends worden gezegd. Bedoeling is niet om de effecten van individuele puntbronnen in beeld te brengen; hier zijn meer metingen voor nodig.
- Het uitbreiden van metingen van milieuvreemde stoffen in (een selectie) van de meetlocaties in het freatische grondwater. Dit kan als een early-warning meetnet worden gezien.
- Het uitbreiden van metingen in de diepte. We weten nu dat het grondwater tot 25 meter is beïnvloed met bestrijdingsmiddelen, maar niet tot hoe diep dit front rijkt. Mogelijk kunnen bestaande diepere (kwantiteits)meetpunten hiervoor gebruikt worden.
- Aan de andere kant kan gekeken worden of het grondwatermeetnet op andere locaties verminderd kan worden. Het is echter minder gewenst om lange meetreeksen te onderbreken. In de meetnetevaluatie kan beoordeeld worden of er meetreeksen zijn, die veel onderbroken en daarom minder waardevol zijn.
- Overwegen of de huidige monsternamen in het bodemkwaliteitsmeetnet efficiënter kan. In hoeverre zijn deze metingen nog van belang? En kan het meetprogramma geoptimaliseerd worden (minder metingen in de tijd, minder boringen per meetpunt of minder meetpunten)?
- Overwegen of een leeftijdsbepaling van het grondwater van toegevoegde waarde is. Dit geeft meer inzicht in de herkomst van het water en de reistijd van grondwater. Met dit gegeven kunnen betere trendanalyses worden uitgevoerd.

Literatuur

Alterra (2008). 30 vragen en antwoorden over fosfaat in relatie tot landbouw en milieu.

Alterra (2013). Integrale rapportage bodem- en grondwaterkwaliteit Drenthe. Alterra-rapport 2419.

Bkmw (2009). Besluit kwaliteitseisen en monitoring water. Besluit van 30 november 2009, houdende regels ter uitvoering van de milieudoelstellingen van de kaderrichtlijn water.

Careghini, A., F. Mastorgio, S. Saponaro en E. Sezenna (2015). Bisphenol A, nonylphenols, benzophenones, and benzotriazoles in soils, groundwater, surface water, sediments, and food: a review, *Environ Sci Pollut Res* 22:5711–5741 DOI 10.1007/s11356-014-3974-5.

Drinkwaterbesluit (2011). Besluit van 23 mei 2011, houdende bepalingen inzake de productie en distributie van drinkwater en de organisatie van de openbare drinkwatervoorziening.

Expertisecentrum PFAS (2018). Poly- en PerFluor Alkyl Stoffen (PFAS) Kennisdocument over stofeigenschappen, gebruik, toxicologie, onderzoek en sanering van PFAS in grond en grondwater.

Hauswirth S. (2008). Dimethylsulfamid im Grund- und Trinkwasser – der Schadstoff des Jahres? In: *Das Gesundheitswesen*. Band 70, Nr. 3, 2008, 38, doi:10.1055/s-2008-1076545.

Kivits, T., H.P. Broers, H. Beeltje, M. van Vliet en J. Griffioen (2018). Presence and fate of veterinary antibiotics in age-dated groundwater in areas with intensive livestock farming. *Environmental Pollution* 241: 988-998.

KIWA, 1999. Prognose van de chemische samenstelling van het onttrokken grondwater op pompstation Dinxperlo. Opdrachtnummer 30.3178.018. december 1999.

KWR (2020). Grondwaterkwaliteit Nederland 2020 Anorganische parameters, bestrijdingsmiddelen, farmaceutica en overige verontreinigende stoffen in de grondwatermeetnetten van de provincies KWR 2020.067.

Landelijke Werkgroep Grondwater (2019). Protocol voor toestand- en trendbeoordeling van grondwaterlichamen KRW - Herzien 2019.

LNV (2019). Niet alles kan – Eerste advies van het Adviescollege Stikstofproblematiek. In Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

LNV (2020). Niet alles kan overal- Eindadvies over structurele aanpak Adviescollege Stikstofproblematiek. In Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit.

OECD (2015). Working towards a global emission inventory of pfass: focus on PFCAS - status quo and the way forward. OECD Environment, Health and Safety Publications Series on Risk Management No. 30.

PBL (2010). Zure regen. Planbureau voor de Leefomgeving (PBL).

Regeling bodemkwaliteit (2007). Regeling van 13 december 2007, nr. DJZ2007124397, houdende regels voor de uitvoering van de kwaliteit van de bodem.

RIVM (1995) Eindrapport Additioneel Programma Verzuuringsonderzoek, derde fase (1991-1994). Rapport 200-09.

RIVM (2010). De kwaliteit van ondiep en middeldiep grondwater in Nederland in het jaar 2008 en de verandering daarvan in 1984-2008.

RIVM (2013). De risico's van Bisfenol A (BPA). Factsheet december 2013.

RIVM (2014). Sulfaat in grondwater en oppervlaktewater in Nederland Overzicht van meetresultaten van nationale meetnetten RIVM Briefrapport 2014-0120.

RIVM (2016). Geneesmiddelen en waterkwaliteit. RIVM Briefrapport 2016-0111.

RIVM (2016b) Bestrijdingsmiddelen in grondwater bij drinkwaterwinningen: huidige belasting en mogelijke maatregelen. RIVM Rapport 2016-0083.

RIVM (2017). Actualisering van de trendmodellering van gemeten nitraatconcentraties bij landbouwbedrijven Landelijk Meetnet effecten Mestbeleid. RIVM Rapport 2016-0211.

RIVM (2020). Bronnen van PFAS voor het Nederlandse oppervlaktewater.

RIVM (2020b). Memo: beleidsmatig vaststellen niet-relevantie van metabolieten van gewasbeschermingsmiddelen.

RIVM (2020c). Landbouwpraktijk en waterkwaliteit in Nederland; toestand (2016-2019) en trend (1992-2019). RIVM rapport 2020-0121.

RIVM (2021). Landsdekkend beeld van PFAS in Nederlands grondwater. RIVM-briefrapport 2021-0205.

RIVM (2021b). Risicogrenzen ten behoeve van de vaststelling van Interventiewaarden voor PFOS, PFOA en GenX. RIVM briefrapport 20 juli 2021.

RIVM (2022). Impact Assessment Interventiewaarden PFAS. Bijlage 1 horend bij DMG-2022-0014.

RIWA (2015). Jaarrapport 2014 De Maas. RIWA - Vereniging van Rivierwaterbedrijven.

Royal HaskoningDHV (2020). KRW Trendanalyse Grondwaterkwaliteit.

Royal HaskoningDHV (2020b). Belasting van grondwater met gewasbeschermingsmiddelen.

Swartjes, F.A., A.M.A. van der Linden en N.G.F.M. van der Aa 2016. Bestrijdingsmiddelen in grondwater bij drinkwaterwinningen: huidige belasting en mogelijke maatregelen RIVM Rapport 2016-0083.

TNO-IGG (1991). Ontwerp van het primaire grondwaterkwaliteit meetnet van de provincie Drenthe.

VROM (1997). Ministerie van VROM, Integrale Normstelling Stoffen, Milieukwaliteitsnormen bodem, water, lucht.

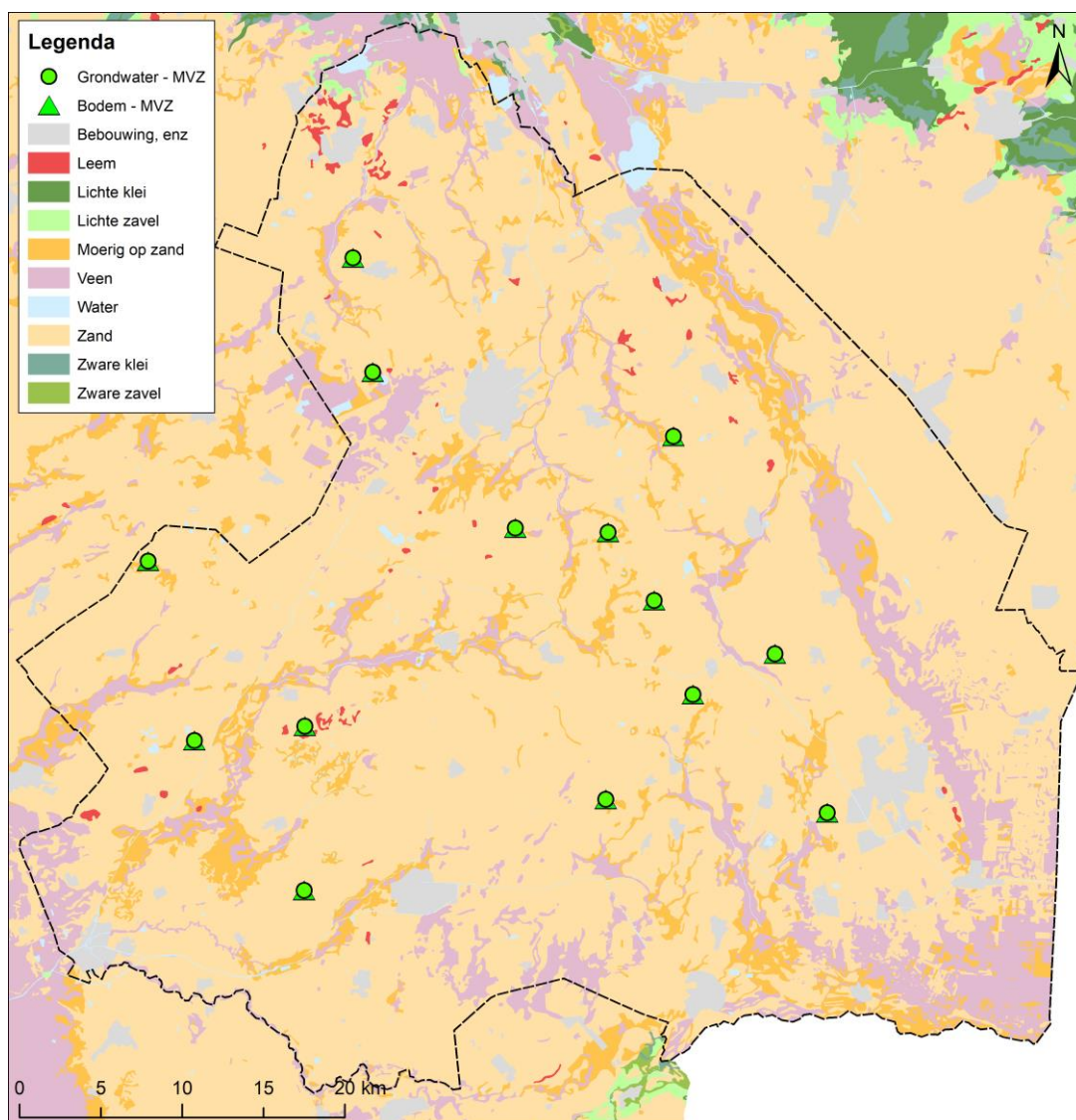
Werkgroep pyriet (2002). Over het voorkomen en de afbraak van pyriet in de Nederlandse ondergrond.

Bijlage 1

Provinciale meetnetten bodem en grondwaterkwaliteit

Provinciaal Meetnet Verzuring (MV)

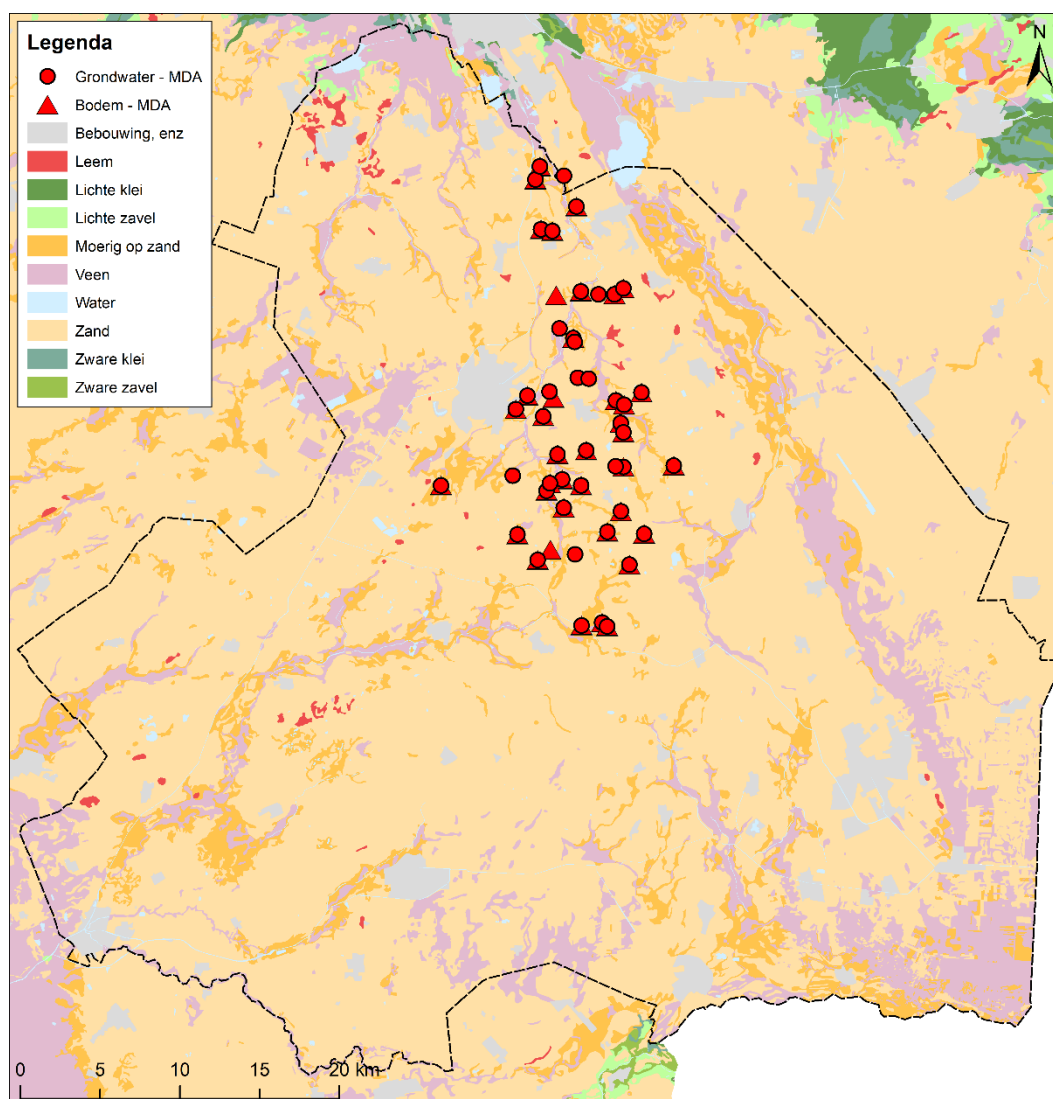
Het Provinciaal Meetnet Verzuring (MV) meet sinds 1993 de kwaliteit van de bodem en het freatische grondwater uit peilbuizen. Er is gestart met zeven meetpunten en in 1999 zijn daar acht meetpunten bijgekomen, waarvan er ook weer één is afgefallen in 2000. Er zijn dus 14 meetpunten (figuur b1- 1). De meetpunten liggen allen in naaldbossen op zandgrond, omdat daar de meeste verzuring optreedt. De kwaliteit van het freatisch grondwater wordt jaarlijks gemeten en die van de bodem doorgaans elke vier. Bij elke bodemronde worden ook de zware metalen gemeten. Freatisch grondwater is elk jaar met uitzondering van 2017 bemonsterd.

Figuur B1- 1: Locaties van de meetpunten (bodem en grondwater) van het Provinciaal Meetnet Verzuring.

Meetnet Bodemkwaliteit Drentsche Aa / Elperstroom (MDA)

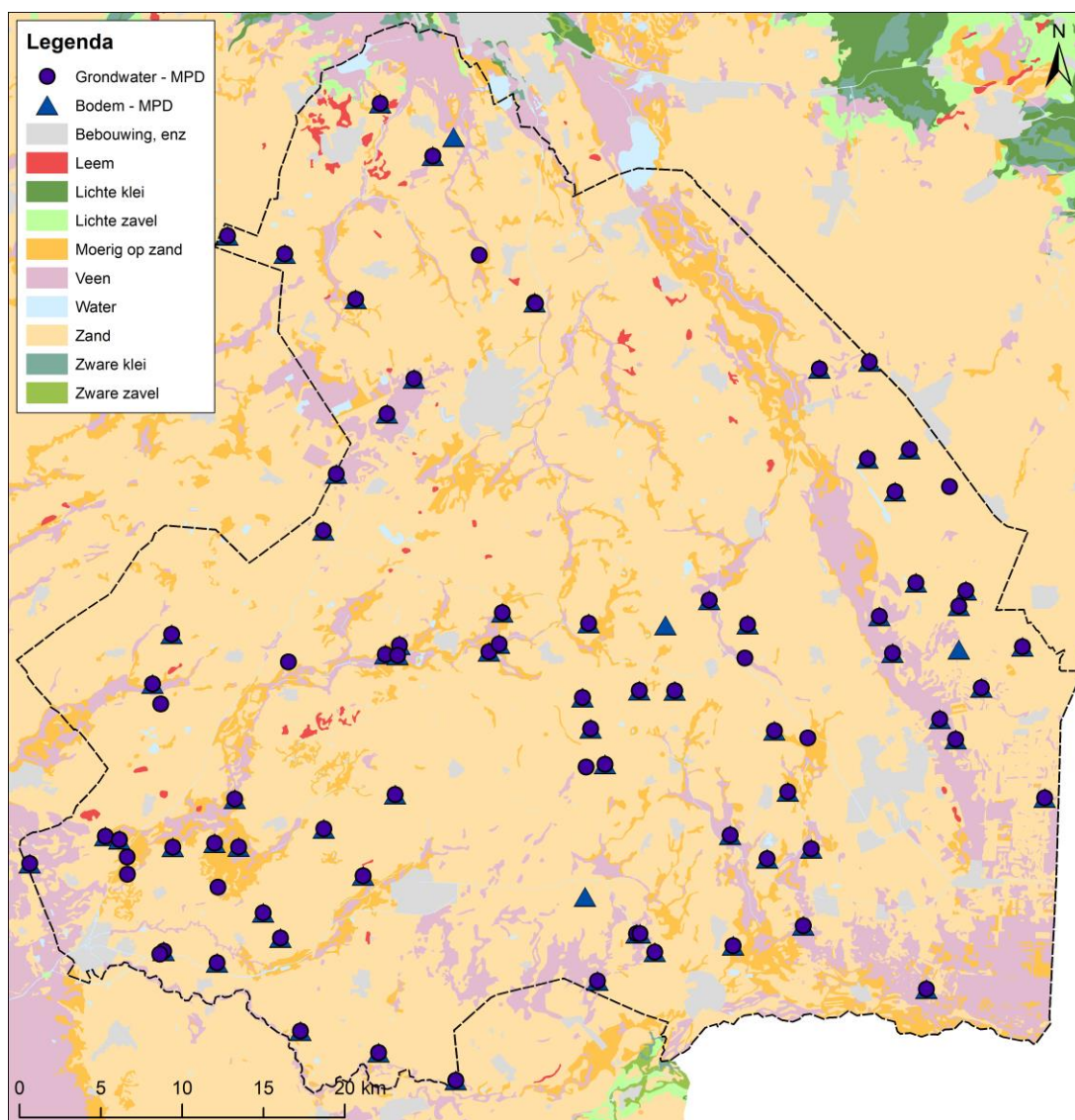
Het meetnet Bodemkwaliteit Drentsche Aa / Elperstroom (MDA) meet sinds 1994 regelmatig, circa elke twee jaar, de kwaliteit van de bodem (met daarbij elke acht jaar ook de zware metalen) en meet sinds 1995 elk jaar de kwaliteit van het freatisch grondwater. Het grondwater wordt bemonsterd met de snelle peilbuismethode. Dat wil zeggen dat een tijdelijk boorgat wordt gemaakt waaruit een grondwatermonster wordt genomen. Dit meetnet bestaat nu uit 67 meetpunten (figuur b1- 2) op zand- of veengrond, waarvan 37 in landbouwgebieden en 30 in natuurgebieden (21 in natuur/bos en negen in natuurlijk beheerd grasland). In de laatste 10 jaar is alleen in 2013, 2015 en 2018/2019 een meetronde uitgevoerd voor de bodemkwaliteit. Freatisch grondwater is elk jaar bemonsterd.

Figuur B1- 2: Locaties van de meetpunten (bodem en grondwater) van meetnet Bodemkwaliteit Drentsche Aa / Elperstroom (MDA).

Meetnet Provincie Drenthe Bodemkwaliteit (MPD)

Het meetnet Provincie Drenthe Bodemkwaliteit (MPD) meet sinds 1996 elke vier jaar de kwaliteit van de bodem (met daarbij elke acht jaar ook de zware metalen) en meet sinds 1997 elk jaar de kwaliteit van het freatisch grondwater. Het grondwater wordt bemonsterd met de snelle peilbuismethode. Dat wil zeggen dat een tijdelijk boorgat wordt gemaakt waaruit een grondwatermonster wordt genomen. Het meetnet bestaat momenteel uit 124 meetpunten, die allemaal in landbouwgebieden liggen, op zand- of veengrond. Het meetnet is in 2002 uitgebreid met 31 meetpunten bij landbouwbedrijven bij circa 100 melkveebedrijven. De monitoring is gericht op het terugdringen van nutriëntverliezen, door beter gebruik te maken van de nutriëntenkringlopen. In de laatste 10 jaar zijn alleen in 2013, 2017 en 2020 een meetronde uitgevoerd voor de bodemkwaliteit. Freatisch grondwater is elk jaar bemonsterd.

Figuur B1- 3: Locaties van de meetpunten (bodem en grondwater) van meetnet Provincie Drenthe Bodemkwaliteit (MPD).

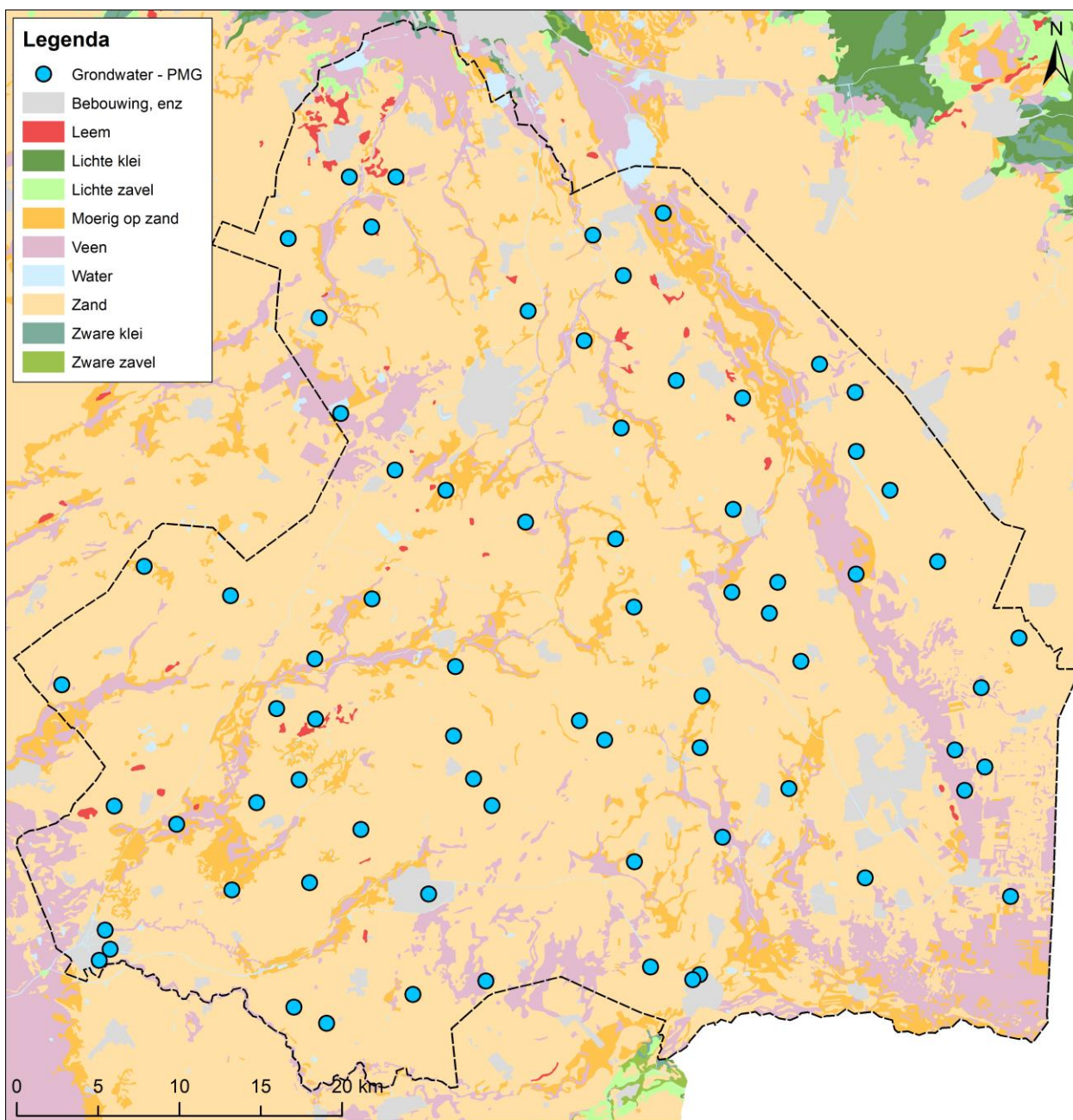
Provinciaal Meetnet Grondwaterkwaliteit en Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit (PMG/LMG)

Combinatie van PMG en LMG omvat 90 peilbuisfilters (figuur b1- 4).

- a. Het Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit (LMG) meet sinds 1984 jaarlijks de kwaliteit van het ondiepe en het diepe grondwater in Nederland en omvat momenteel 28 meetpunten in Drenthe. De meetpunten zijn geselecteerd op basis van landgebruik, bodemtype en geohydrologische situatie (met als klassen infiltratie, intermediair en kwel). De meeste meetpunten hebben drie filters van elk twee meter lang. De ondiepe filters (aangeduid als filter 1) liggen meestal ergens tussen acht en twaalf meter onder maaiveld en de diepe filters (aangeduid als filter 3) ergens tussen 20 en 27 meter onder maaiveld. Er is ook nog een tussenliggend filter (aangeduid als filter 2), maar dat is een reservefilter dat slechts sporadisch wordt bemeten.
- b. Het Provinciaal Meetnet Grondwaterkwaliteit (PMG) meet sinds 1993 jaarlijks de kwaliteit van het ondiepe en het diepe grondwater en bestaat uit 68 meetpunten. Deze zijn net als de meetpunten van het LMG geselecteerd op basis van landgebruik, bodemtype en geohydrologische situatie. Verder hebben ze dezelfde filterdiepten als de meetpunten van het LMG.

Het PMG/LMG bestaat uit 90 meetpunten en niet uit 96 (= 68 + 28), aangezien zes meetpunten zowel in het PMG als in het LMG zijn opgenomen. In één van deze zes meetpunten meet het LMG filters 1 en 2 en het PMG filter 3, terwijl in de overige vijf het LMG de drie filters meet en het PMG alleen filter 3. Elk van deze meetnetten heeft als belangrijkste doelstellingen het beschrijven van de toestand en van de toestandswijzigingen (trends).

Metingen in het PMG worden gedaan ten behoeve van de KRW monitoring. Hiervoor is uit het PMG en LMG een deelverzameling van meetpunten geselecteerd. Alleen deze meetpunten worden gebruikt voor de KRW monitoring. Recente KRW meetjaren waren 2012, 2015, 2018 en 2021. Er worden ook meetrondes uitgevoerd in de PMG meetpunten die niet in het KRW meetnet zijn opgenomen. Dit is de afgelopen 10 jaar gebeurd in 2013, 2014, 2016, 2018 en 2021.

Figuur B1- 4: Locaties van de meetpunten (grondwater van het Provinciaal Meetnet Grondwaterkwaliteit en Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit (PMG/LMG)).

Bijlage 2

Lijst met monsterpunten

Bijlage 2a Meetnet verzuring

Naam	X	Y	Landgebruik	Bodem	Gebiedstype
MVZ001	225028	565775	natuur/bos	zand	nbz
MVZ002	235017	549145	natuur/bos	zand	nbz
MVZ003	240720	548884	natuur/bos	zand	nbz
MVZ004	245945	538905	natuur/bos	zand	nbz
MVZ005	222072	536949	natuur/bos	zand	nbz
MVZ006	215283	536066	natuur/bos	zand	nbz
MVZ007	222022	526855	natuur/bos	zand	nbz
MVZ008	226239	558745	natuur/bos	zand	nbz
MVZ009	212436	547102	natuur/bos	zand	nbz
MVZ010			natuur/bos	zand	nbz
MVZ011	244735	554794	natuur/bos	zand	nbz
MVZ012	250992	541412	natuur/bos	zand	nbz
MVZ013	243557	544686	natuur/bos	zand	nbz
MVZ014	240583	532455	natuur/bos	zand	nbz
MVZ015	254194	531632	natuur/bos	zand	nbz

Bijlage 2b Meetnet Bodemkwaliteit Drentsche Aa / Elperstroom (MDA)

Naam	X	Y	Landgebruik	Hydrologie	Gebiedstype
MDA001	240785	563271	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA002	239020	562180	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA003	238338	561131	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA004	239520	566480	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA005	236850	572850	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA006	238620	570703	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA007	235410	551908	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA008	242310	545980	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA009	238420	548130	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA010	236830	570461	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA011	237531	550963	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA012	237580	552930	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA013	238608	549908	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA014	238175	546930	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA015	241006	542706	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA016	232400	553600	Nat grasland	Eerdveen	gV
MDA017	237119	571288	Grasland	Podzol	gZ
MDA018	237179	567353	Grasland	Podzol	gZ
MDA019	238128	563211	Grasland	Podzol	gZ
MDA020	241792	563270	Grasland	Podzol	gZ
MDA021	237323	555636	Grasland	Podzol	gZ
MDA022	242190	555217	Grasland	Podzol	gZ
MDA023	238000	554150	Grasland	Podzol	gZ
MDA024	230907	551301	Grasland	Podzol	gZ
MDA025	237898	567236	Grasland	Podzol	gZ
MDA026	235400	550650	Grasland	Podzol	gZ
MDA027	236800	551750	Grasland	Podzol	gZ
MDA028	239703	551298	Grasland	Podzol	gZ
MDA029	243700	549600	Grasland	Podzol	gZ
MDA030	242723	546338	Grasland	Podzol	gZ
MDA031	239721	542528	Grasland	Podzol	gZ
MDA032	242347	563647	Bouwland	Podzol	bZ
MDA033	241100	564570	Bouwland	Podzol	bZ
MDA034	239204	560535	Bouwland	Podzol	bZ
MDA035	241884	556625	Bouwland	Podzol	bZ
MDA036	243490	557131	Bouwland	Podzol	bZ
MDA037	242396	556349	Bouwland	Podzol	bZ
MDA038	235598	556072	Bouwland	Podzol	bZ
MDA039	242347	554620	Bouwland	Podzol	bZ
MDA040			Bouwland	Podzol	bZ
MDA041	238213	553252	Bouwland	Podzol	bZ
MDA042	240019	553490	Bouwland	Podzol	bZ
MDA043	242355	552460	Bouwland	Podzol	bZ
MDA044	238512	551675	Bouwland	Podzol	bZ
MDA045	238870	551020	Bouwland	Podzol	bZ
MDA046	241335	542473	Bouwland	Podzol	bZ
MDA047	239398	568780	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA048	239686	563449	natuur/bos	Podzol	Nbz

MDA049	237739	551444	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA050	242203	549685	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA051	243650	548271	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA052	236326	556933	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA053	237970	556780	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA054	245504	552541	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA055	233770	548135	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA056	235700	548225	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA057	236976	546634	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA058	237776	547270	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA059	239320	546987	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA060	241347	548399	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA061	235800	549375	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA062	239293	560294	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA063	239488	558046	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA064	240176	557995	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA065	230340	554240	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA066	237714	557180	natuur/bos	Podzol	Nbz
MDA067	241869	552500	natuur/bos	Podzol	Nbz

Bijlage 2c Meetnet Provincie Drenthe Bodemkwaliteit (MPD)

Naam	Compartiment	X	Y	Landgebruik	Hydrologie	Bodem	Gebiedstype
MPD001	GrondwaterBodem	226710	575267	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD003	GrondwaterBodem	231220	573185	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD004	GrondwaterBodem	229953	572025	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD005	GrondwaterBodem	228175	570680	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD006	GrondwaterBodem	217313	567121	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD011	GrondwaterBodem	236204	563016	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD015	GrondwaterBodem	256795	559376	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD016	GrondwaterBodem	253724	558937	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD017	GrondwaterBodem	228792	558328	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD018	GrondwaterBodem	247785	555890	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD021	GrondwaterBodem	259259	553977	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD022	GrondwaterBodem	256685	553402	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD025	GrondwaterBodem	258381	551381	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD029	GrondwaterBodem	223213	548985	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD033	GrondwaterBodem	217697	545520	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD036	GrondwaterBodem	234217	543931	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD037	GrondwaterBodem	244250	543150	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD038	GrondwaterBodem	246945	544703	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD039	GrondwaterBodem	249035	544729	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD041	GrondwaterBodem	259663	545775	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD042	GrondwaterBodem	262302	544347	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD043	GrondwaterBodem	262727	545293	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD044	GrondwaterBodem	257407	543717	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD045	GrondwaterBodem	213886	542613	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD046	GrondwaterBodem	266216	541837	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD047	GrondwaterBodem	262300	541658	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD048	GrondwaterBodem	241372	540965	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD051	GrondwaterBodem	212715	539556	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD052	GrondwaterBodem	227031	541368	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD054	GrondwaterBodem	251947	541073	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD055	GrondwaterBodem	263682	539308	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD057	GrondwaterBodem	261124	537388	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD058	GrondwaterBodem	250954	536671	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD059	GrondwaterBodem	241689	536478	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD060	GrondwaterBodem	234348	537473	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD061	GrondwaterBodem	227633	532743	grasland	droog	Podzol	gPz

MPD064	GrondwaterBodem	237250	535550	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD065	GrondwaterBodem	230450	534450	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD066	GrondwaterBodem	267576	532540	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD067	GrondwaterBodem	251781	532913	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD070	GrondwaterBodem	248231	530247	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD072	GrondwaterBodem	209804	530175	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD073	GrondwaterBodem	210676	529972	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD074	GrondwaterBodem	213955	529512	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD075	GrondwaterBodem	217998	529515	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD076	GrondwaterBodem	223240	530645	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD078	GrondwaterBodem	253216	529407	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD080	GrondwaterBodem	250517	528799	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD082	GrondwaterBodem	237466	528617	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD083	GrondwaterBodem	205158	528502	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD084	GrondwaterBodem	214890	527542	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD085	GrondwaterBodem	225652	527742	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD086	GrondwaterBodem	254950	527900	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD089	GrondwaterBodem	239300	526450	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD090	GrondwaterBodem	225462	526144	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD091	GrondwaterBodem	217629	526608	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD092	GrondwaterBodem	219517	525464	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD093	GrondwaterBodem	260551	523971	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD095	GrondwaterBodem	248408	523449	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD096	GrondwaterBodem	243599	523054	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD097	GrondwaterBodem	242484	524187	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD098	GrondwaterBodem	213390	523113	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD100	GrondwaterBodem	238650	522050	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD102	GrondwaterBodem	260300	520777	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD105	GrondwaterBodem	221810	518189	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD106	GrondwaterBodem	231365	515160	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD107	GrondwaterBodem	231050	574300	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD108	GrondwaterBodem	225195	563224	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD109	GrondwaterBodem	217759	532472	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD110	GrondwaterBodem	232550	536100	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD116	GrondwaterBodem	231285	530640	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD117	GrondwaterBodem	262104	536144	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD118	GrondwaterBodem	252725	524680	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD119	GrondwaterBodem	224013	552473	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD120	GrondwaterBodem	258226	541445	bouwland	droog	Moerig zand	bMz

MPD121	GrondwaterBodem	244821	539136	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD122	GrondwaterBodem	239655	536793	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD123	GrondwaterBodem	223628	549818	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD124	GrondwaterBodem	249306	543205	bouwland	droog	Moerig zand	bMz
MPD127	GrondwaterBodem	220697	539526	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD128	GrondwaterBodem	216677	522393	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD129	GrondwaterBodem	226611	516860	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD130	GrondwaterBodem	216527	529751	grasland	droog	Moerig zand	gMz
MPD131	GrondwaterBodem	240076	521280	bouwland	nat	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD132	GrondwaterBodem	227128	556169	bouwland	droog	Veenkoloniaal dek	bVe
MPD134	GrondwaterBodem	248120	539583	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD135	GrondwaterBodem	239158	538711	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD136	GrondwaterBodem	235140	537609	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD137	GrondwaterBodem	234200	541750	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD138	GrondwaterBodem	247066	532403	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD139	GrondwaterBodem	242650	539145	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD140	GrondwaterBodem	242153	534961	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD141	GrondwaterBodem	233397	541531	grasland	nat	Moerig zand	gMz
MPD143	GrondwaterBodem	220836	566015	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD144	GrondwaterBodem	220580	523925	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD145	GrondwaterBodem	242685	524178	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD250	GrondwaterBodem	239375	534440	bouwland	droog	Podzol	bPz
MPD201	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD202	GrondwaterBodem	242685	524178	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD203	GrondwaterBodem			grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD204	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD205	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD206	GrondwaterBodem	227899	541935	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD207	GrondwaterBodem	234032	542011	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD208	GrondwaterBodem	240536	534612	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD209	GrondwaterBodem	239524	543274	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD210	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD211	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD212	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD213	GrondwaterBodem	227776	541308	grasland	nat	Madeveen	gMv
MPD220	GrondwaterBodem	213163	522924	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD221	GrondwaterBodem	211160	527850	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD222	GrondwaterBodem	213211	538322	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD223	GrondwaterBodem	211144	528905	grasland	droog	Podzol	gPz

MPD224	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD225	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD228	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD229	GrondwaterBodem	236265	562970	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD230	GrondwaterBodem	232798	565935	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD231	GrondwaterBodem	261728	551687	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD232	GrondwaterBodem	249146	541139	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD233	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD234	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD235	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD236	GrondwaterBodem			grasland	droog	Podzol	gPz
MPD240	GrondwaterBodem	253017	536228	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD241	GrondwaterBodem	221065	540905	grasland	droog	Podzol	gPz
MPD242	GrondwaterBodem	216734	527041	grasland	droog	Podzol	gPz

Bijlage 2d: Provinciaal Meetnet Grondwaterkwaliteit en Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit (PMG/LMG)

Naam	Compartiment	X	Y	Landgebruik	Hydrologie	Bodem		
B07C0193	grondwater	229103	578641	grasland	kwel	zand/veen		
B12A0122	grondwater	226347	567529	bouwland	infiltratie	zand		
B12A0150	grondwater	227843	570606	grasland	intermediair	zand		
B12A0151	grondwater	221213	566821	grasland	infiltratie	zand		
B12A0123	grondwater	224944	570597	natuur/bos	infiltratie	zand		
B12C0097	grondwater	227781	552588	bouwland	infiltratie	zand		
B12C0098	grondwater	223120	561950	bouwland	intermediair	zand		
B12C0084	grondwater	224457	556063	bouwland	intermediair	zand		
B12D0284	grondwater	237879	554097	grasland	intermediair	zand		
B12D0285	grondwater	235970	562365	grasland	infiltratie	zand		
B12D0286	grondwater	230905	551338	grasland	intermediair	zand		
B12D0269	grondwater	239471	560570	natuur/bos	infiltratie	zand		
B12E0258	grondwater	241819	564541	bouwland	infiltratie	zand		
B16F2055	grondwater	217666	544862	natuur/bos	infiltratie	zand		
B12G0114	grondwater	249161	557010	bouwland	infiltratie	zand		
B12G0115	grondwater	248581	550170	bouwland	infiltratie	zand		
B12G0116	grondwater	241700	555170	grasland	infiltratie	zand		
B12G0104	grondwater	245069	558075	bouwland	infiltratie	zand		
B12H0101	grondwater	258221	551344	bouwland	intermediair	zand		
B12H0102	grondwater	256091	557361	bouwland	intermediair	veen		
B12H0103	grondwater	253890	559094	bouwland	intermediair	zand		
B16E0095	grondwater	207294	539389	grasland	infiltratie	zand		
B16F0046	grondwater	212353	546664	natuur/bos	infiltratie	zand		
B16F0014	grondwater	217659	544817	natuur/bos	infiltratie	zand		
B16H0088	grondwater	210517	531929	bouwland	infiltratie	zand		
B16H0107	grondwater	219270	532130	grasland	infiltratie	zand		
B16H0108	grondwater	214359	530800	grasland	kwel	zand/veen		
B17A0101	grondwater	226368	544659	grasland	intermediair	zand		
B17A0102	grondwater	220500	537920	grasland	infiltratie	zand		
B17A0098	grondwater	220517	547672	ov	ov	ov		
B17B0150	grondwater	235820	549385	natuur/bos	infiltratie	zand		
B17B0154	grondwater	230740	546820	bouwland	infiltratie	zand		
B17C0157	grondwater	221867	533541	natuur/bos	infiltratie	zand		
B17C0184	grondwater	225680	530490	grasland	infiltratie	zand		
B17C0185	grondwater	222880	537260	natuur/bos	infiltratie	zand		

B17C0186	grondwater	222530	527220	natuur/bos	infiltratie	zand		
B17D0072	grondwater	233750	531950	grasland	intermediair	zand		
B17D0087	grondwater	232620	533600	bouwland	intermediair	zand		
B17D0090	grondwater	231380	536240	grasland	infiltratie	zand		
B17D0091	grondwater	239120	537180	bouwland	infiltratie	zand		
B17E0070	grondwater	242558	544216	natuur/bos	infiltratie	zand		
B17E0087	grondwater	241352	548354	natuur/bos	infiltratie	zand		
B17E0088	grondwater	246673	538705	bouwland	infiltratie	zand		
B17E0089	grondwater	248500	545070	bouwland	infiltratie	zand		
B17F0063	grondwater	253476	538225	bouwland	intermediair	zand		
B17F0086	grondwater	251320	545680	bouwland	infiltratie	zand		
B17F0088	grondwater	252740	540820	bouwland	infiltratie	zand		
B17F0089	grondwater	250800	543790	natuur/bos	infiltratie	zand		
B17G0086	grondwater	240677	535982	bouwland	intermediair	zand		
B17G0087	grondwater	247923	530015	grasland	kwel	zand/veen		
B17G0088	grondwater	242500	528500	bouwland	infiltratie	zand		
B17H0356	grondwater	252000	533000	grasland	intermediair	zand		
B17H0359	grondwater	255560	534600	bouwland	infiltratie	zand		
B18A0097	grondwater	266162	542260	bouwland	intermediair	zand		
B18A0098	grondwater	261150	546960	bouwland	intermediair	zand		
B18A0099	grondwater	263832	539202	bouwland	intermediair	veen		
B18C0062	grondwater	264059	534329	bouwland	intermediair	veen		
B18C0063	grondwater	262222	535369	bouwland	kwel	zand/veen		
B18C0064	grondwater	265640	526368	bouwland	kwel	zand/veen		
B21E0182	grondwater	209591	522433	stedelijk				
B21E0183	grondwater	209956	524298	stedelijk				
B21F0168	grondwater	210260	523121	stedelijk				
B22A0098	grondwater	228888	520345	grasland	infiltratie	zand		
B22A0136	grondwater	223572	518573	grasland	intermediair	zand		
B22A0074	grondwater	221537	519576	grasland	intermediair	zand		
B22B0111	grondwater	233372	521173	grasland	intermediair	veen		
B22E0087	grondwater	245973	524031	grasland	intermediair	zand		
B22E0138	grondwater	243500	522030	grasland	intermediair	zand		
B22E0140	grondwater	246514	521560	stedelijk				
B22E0141	grondwater	246095	521250	stedelijk				
B22E0095	grondwater	247868	523327	grasland	infiltratie	zand		

Bijlage 3

Databeheer

Databeheer en gemaakte verbeteringen

Alle meetgegevens van bodem- en grondwaterkwaliteit zijn opgeslagen in een Dawaco-databestand. De Dawaco-database bevat alle gevalideerde meetgegevens, ook van voorgaande jaren en de kenmerken van de peilbuizen en bodemmeetpunten. Uit Dawaco zijn exportbestanden gemaakt ten behoeve van de data-analyse.

Consistente lijst van monsterpunten en bemonsteringstrajecten

Als eerste is een overzicht gemaakt met unieke en logische namen van de meetpunten van de verschillende meetnetten. Het is belangrijk dat voor een uniek monsterpunt altijd dezelfde naam wordt gebruikt. Op die manier wordt de data in Dawaco onder dezelfde velden opgeslagen en is het mogelijk om trendanalyses per monsterpunt uit te kunnen voeren. Meetpunten met monsters voor bodem en grondwater hebben we eenzelfde code gegeven, zodat gegevens van bodem en grondwater met elkaar vergeleken kunnen worden. Bij de controle kwamen we de volgende aandachtspunten tegen:

1. Voor bodemmonsters worden in de aangeleverde data verschillende namen gehanteerd per dieptetraject. Bijvoorbeeld:
  - a. mda010gm BKM DA perceel 10 G mengmonster.
  - b. mda010ba BKM DA perceel 10 traject 0-10.
  - c. mda010bb BKM DA perceel 10 traject 0-25.
2. Dit is opgelost door in Dawaco het monsterpunt mda010 te noemen en een specificatie op te nemen van het monstertraject. Voor mengmonsters is het totale bemonsterde traject gebruikt.
3. Bij verschillende bestanden is niet opgegeven welk dieptetraject het betreft. Deze gegevens zijn aangevuld op basis van aangeleverde informatie door de provincie.
4. Inconsistenties in format en naamgeving van monsterpunten zijn verbeterd.
5. Missende gegevens van monsterpunten zijn aangevuld.

De gehele lijst met monsterpunten is opgenomen in bijlage 2.

Nieuwe parameterlijst

We hebben een nieuwe parameterlijst opgesteld met vermelding van de Aquo-code en het CAS-nummer. Dit geeft een lijst met unieke stofnamen. In het originele Dawaco bestand kwamen nog dubbele of soms drie dubbele stofnamen voor. Een voorbeeld is het afbraakproduct BAM dat drie keer voorkwam in de originele Dawaco database met de volgende namen:

- 2,6-Dichloorbenzamide
- 2,6-dichloorbenzamide BAM
- BAM

De aanwezige stofnamen zijn gekoppeld aan de BRO-tabel. Van de in totaal 450 unieke parameters waren er 350 stoffen snel te koppelen via de naam, omschrijving of CAS-nummer. Voor 100 stoffen was dit niet het geval. Hiervoor moest uitgebreider gezocht worden om te kunnen koppelen. Soms is dit een kwestie van Nederlandse en Engelse stofnamen, maar het kan ook zijn dat er meerdere synoniemen per stofnaam gebruikt worden. Aan de hand van de molecuulformule en internetbronnen is bepaald welke synoniemen voor een stof gebruikt worden. Wanneer de stofnaam ontbrak is een nieuwe stofnaam toegevoegd aan Dawaco.

Sommige parameters waren in het originele bestand opgeslagen met twee verschillende meeteenheden. Bijvoorbeeld NH₄ en NO₃ kunnen als N mg/l worden weergegeven of als de concentratie voor het gehele molecuul (NH₄ of NO₃). We lezen standaard de concentratie in als N mg/l. Hetzelfde geldt voor PO₄ dat we inlezen als P mg/l. Hardheid was zowel opgenomen in Duitse hardheid (Dh) als in mmol/l.

Er waren de nodige vragen over de betekenis van sommige stofnamen. De omschrijving van sommige namen was cryptisch en hiervoor was een nadere verklaring nodig van de provincie of het laboratorium dat de analyses had uitgevoerd.

De verbetering in stofnamen is integraal uitgevoerd voor de Dawaco database van Drenthe en Groningen, zodat voor beide provincies dezelfde unieke stofnamen en parameternummers worden gebruikt. In tabel b3- 1 wordt samengevat welke stofnamen zijn samengevoegd en voor welke naam is gekozen. Het kwam soms ook voor dat er dubbele stofnamen voorkwamen waarbij onderliggende data niet was ingevoerd bij één van twee stofnamen, voor zowel provincie Groningen als Drenthe. In dat geval is de stofnaam met ontbrekende data verwijderd uit de database (tabel b3- 2).

Tabel B3- 1: Verbetering in dubbele stofnamen met vermelding van de oude en verwijderde naam en de gehanteerde naam. De stofnamen zijn integraal verbeterd voor de Groningen en Dawaco database.

Data aanwezig	Oude naam (vervallen)	Gehanteerde naam	Eenheid	Casnr.
Gr en Dr	2,4-DP (dichlorprop)	dichloorprop	µg/l	120-36-5
Gr en Dr	BAM 2,6-dichloorbenzamide BAM	2,6-Dichloorbenzamide	µg/l	2008-58-4
Gr en Dr	simazin	simazine	µg/l	122-34-9
Gr en Dr	opgz-t	Totaal opgeloste zouten (berekend)	mg/l	
Gr en Dr	12CL2PA	1,2-dichloorpropan	µg/l	78-87-5
Gr en Dr	Methyl tert-butylether methyl-t-butylether (MtBE)	MTBE, methyl-tertiar- butylether	µg/l	1634-04-4
Gr	boor	B	µg/l	7440-42-8
Gr en Dr	geleidendheid	EGV - Lab	mS/m	NVT
Gr	IC-BROMI-W	bromide	µg/l	24959-67-9
Gr	IC-CHLOR-W	Cl	mg/l	16887-00-6
Gr	IC-FLUOR-W	fluoride	mg/l	16984-48-8
Gr	n-decaan	decaan	µg/l	124-18-5
Gr en Dr	OPGPO4	Totaal fosfaat	mg/l P	
Gr	SO4-IC(W2)	SO4	mg/l	14808-79-8
Gr	xyleen (som m+p)	(som) 1,3-xyleen + 1,4-xyleen	µg/l	NVT
Gr	Chloorantraniliprol	chloorantraniliprole	µg/l	500008-45-7
Gr	Dimethyltolylsulfamide(DMST)	DMST	µg/l	66840-71-9
Gr	MCPB	2-methyl-4- chloorfenoxycarboxylzuur	µg/l	94-81-5
Gr	Metabenzthiazuron	methabenzthiazuron	µg/l	18691-97-9
Gr	Propham	profam	µg/l	122-42-9
Gr	Metolachloor (R/S)	metolachlor	µg/l	51218-45-2
Gr en Dr	pH – KCl	pH lab	-	NVT
Gr en Dr	CS2	Dithiocarbamaat als CS2	µg/l	75-15-0

Tabel B3- 2: Verbetering in dubbele stofnamen met vermelding van de oude en verwijderde naam en de gehanteerde naam. Onder de oude naam was geen meetdata opgeslagen in de Dawaco database van Groningen en Drenthe.

Oude naam (vervallen)	Gehanteerde naam	Eenheid	CAS nr.
(som) 2,4-dichlooraniline + 2,5 dichloor	2,4-/2,5-Dichlooraniline	µg/l	NVT
1,3 diphenylguanidine	1.3-difenyguanidine	µg/l	102-06-7
4-(4-chloor-2-methylfenoxy)boterzuur	2-methyl-4-chloorfenoxyboterzuur	µg/l	94-81-5
atraquinone	Anthrachinon	µg/l	84-65-1
bezafibrate	bezafibraat	µg/l	41859-67-0
chlooretheen	vinylchloride	µg/l	75-01-4
chloramphenicol	chlooramfenicol	µg/l	56-75-7
ciclofenac	diclofenac	µg/l	15307-86-5
cis-1,2-dichlooretheen	1,2-dichlooretheen (cis)	µg/l	156-59-2
clofibril acid	clofibrinezuur	µg/l	882-09-7
desethylsimazin	Desisopropylatrazine	µg/l	1007-28-9
di(2-methyl-propyl)ftalaat	di-isobutylftalaat	µg/l	84-69-5
di(ethylhexyl)ftalaat	di(2-ethylhexyl)ftalaat	µg/l	117-81-7
diethyl ftalaat	diethylftalaat	µg/l	84-66-2
ETBE, 2-ethoxy-2-methylpropaan	Ethyl-tert-butylether (ETBE)	µg/l	637-92-3
iopromide	jopromide	µg/l	73334-07-3
lohexol	johexol	µg/l	66108-95-0
lomeprol	jomeprol	µg/l	78649-41-9
lopamidol	jopamidol	µg/l	62883-00-5
methylbenzeen Tolueen	tolueen	µg/l	108-88-3
trans-1,2-dichlooretheen	1,2-dichlooretheen (trans)	µg/l	156-60-5
xyleen (1,2 dimethylbenzeen)	xyleen (ortho)	µg/l	95-47-6
Aldicarbulfon	aldicarb-SO	µg/l	1646-88-4
Aldicarbulfoxide	aldicarb-SO ₂	µg/l	1646-87-3
24DP	dichloorprop	µg/l	120-36-5

Invoeren van ontbrekende data en samenvoegen van bestanden

Vervolgens is een nieuw verbeterd Dawaco bestand gemaakt in een nieuwe lege (off-line) werkomgeving door het combineren van:

- Van de reeds ingevoerde data voor bodem- en grondwaterkwaliteit uit het originele Dawaco-bestand. In dit bestand zit data vanaf 1993 voor zowel de provincie Groningen als de provincie Drenthe. Alleen de data van het Bodemmeetnet, Verzuring en Drentsche Aa van voor 2014 zijn overgenomen in de nieuwe dataset.
- Verbeterde dataset voor de LMG/PMG data. In opdracht van het Informatiehuis Water (IHW) is door Sweco een landelijke controle uitgevoerd op de PMG dataset (grondwaterkwaliteit). Het betreft data tot en met 2018. Door Sweco zijn verbeteringen uitgevoerd en daarmee is dit het meest accurate databestand. Daarom zijn de PMG metingen vervangen met deze dataset.
- Ontbrekende data is toegevoegd (rode markerings in tabel b3- 3). Provincie Drenthe heeft hiervoor verschillende spreadsheets per meetnet en per perceel aangeleverd.

Alle beschikbare data per meetnet en per jaar is samengevat in tabel b3- 1. Deze tabel toont de data vanaf het jaar 1993 omdat toen de provinciale meetnetten zijn gestart. In de periode 1983 – 1992 zijn ook metingen uit het Landelijk Meetnet Grondwaterkwaliteit beschikbaar. In rood is weergegeven welke data we hebben toegevoegd aan de bestaande Dawaco database. Het gaat voornamelijk om data vanaf 2014, maar soms ontbraken ook oudere metingen.

Tabel B3- 3: Beschikbare data in het Dawaco bestand. In blauw was al beschikbaar. Rood is nieuw ingevoerd voor dit project.

Jaar	Drentsche Aa		Grondwater / Bodem		PMG - KRW	Verzuring	
	Bodem Strooisel	GW	Bodem	GW	GW	Bodem	GW
1993					Perceel 1	X	X
1994	X				Perceel 1		X
1995		X			Perceel 1		X
1996		X	X		Perceel 1		X
1997		X		X	Perceel 1		X
1998	X	X		X	Perceel 1		X
1999		X		X	Perceel 1	X	X
2000		X	X	X	Perceel 1		X
2001	X	X		X	Perceel 1		X
2002	X	X		X	Perceel 1		X
2003		X		X	Perceel 1	X	X
2004	X	X	X	X	Perceel 1		X
2005		X		X	Perceel 1		X
2006	X	X		X	Perceel 1		X
2007		X		X	Perceel 1 / 2	X	X
2008	X	X	X	X	Perceel 1 / 2		X
2009		X		X	Perceel 1		X
2010	X	X		X	Perceel 1		X

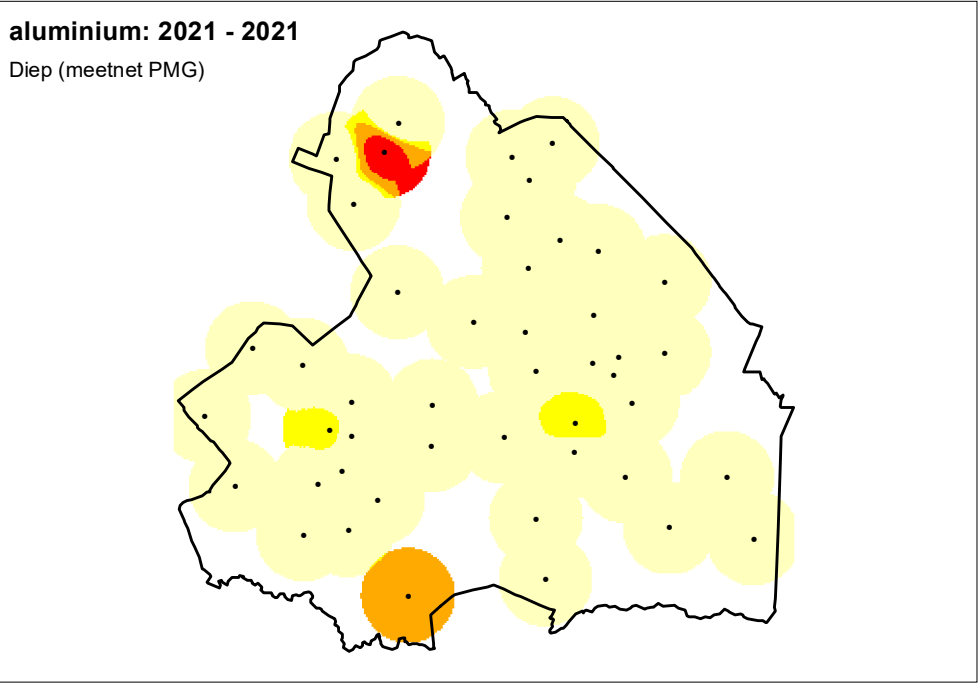
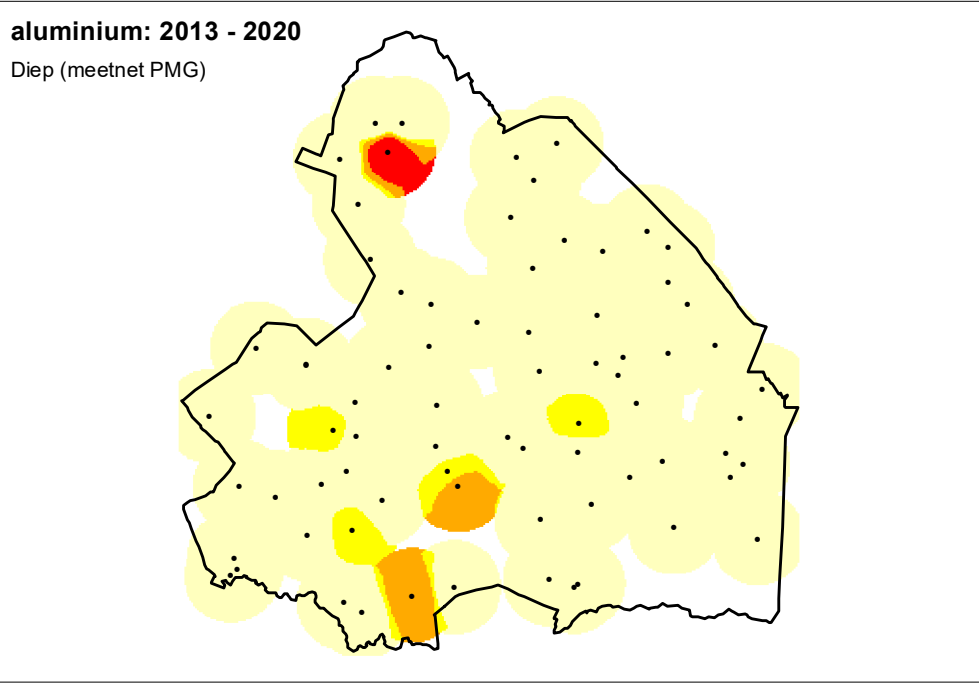
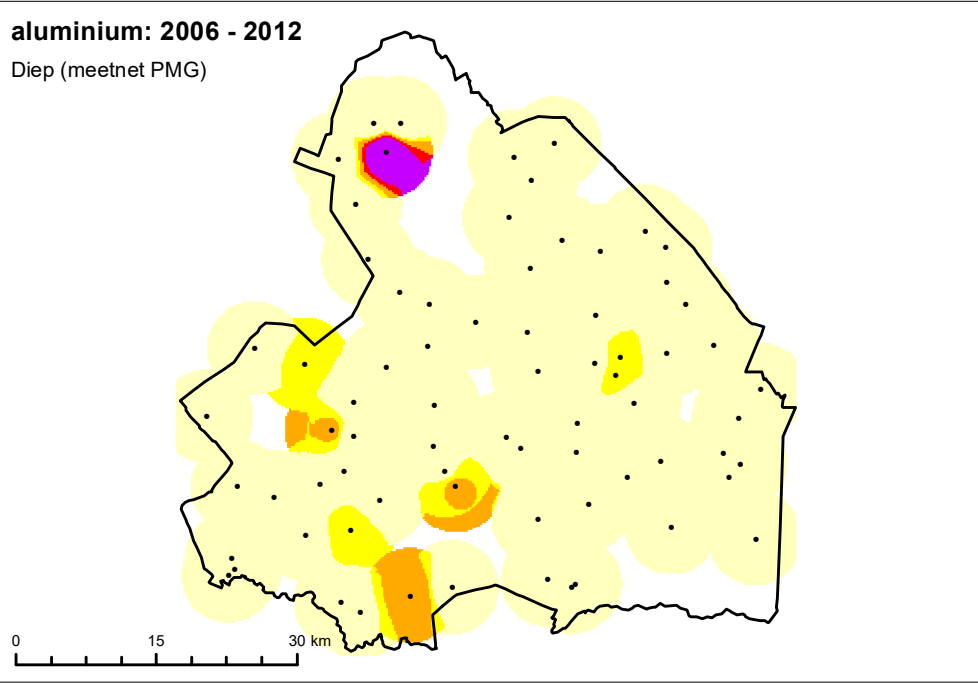
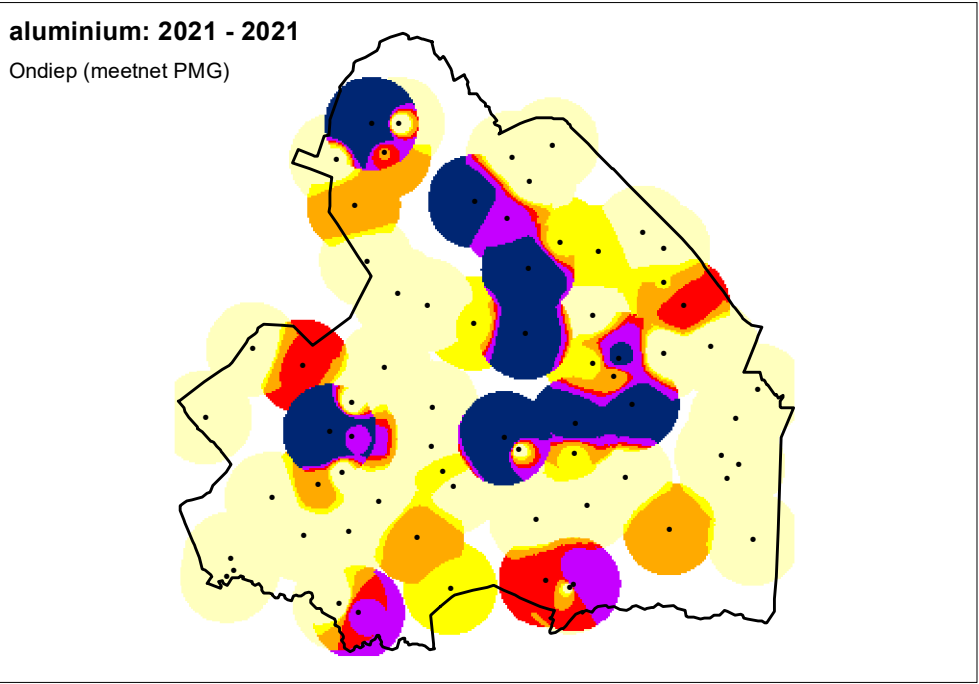
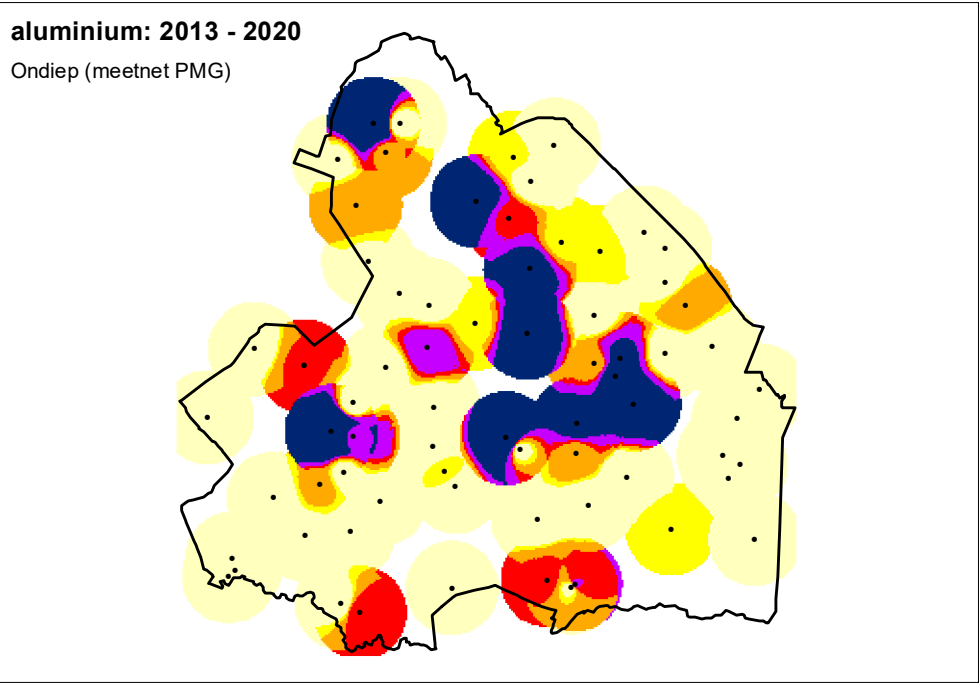
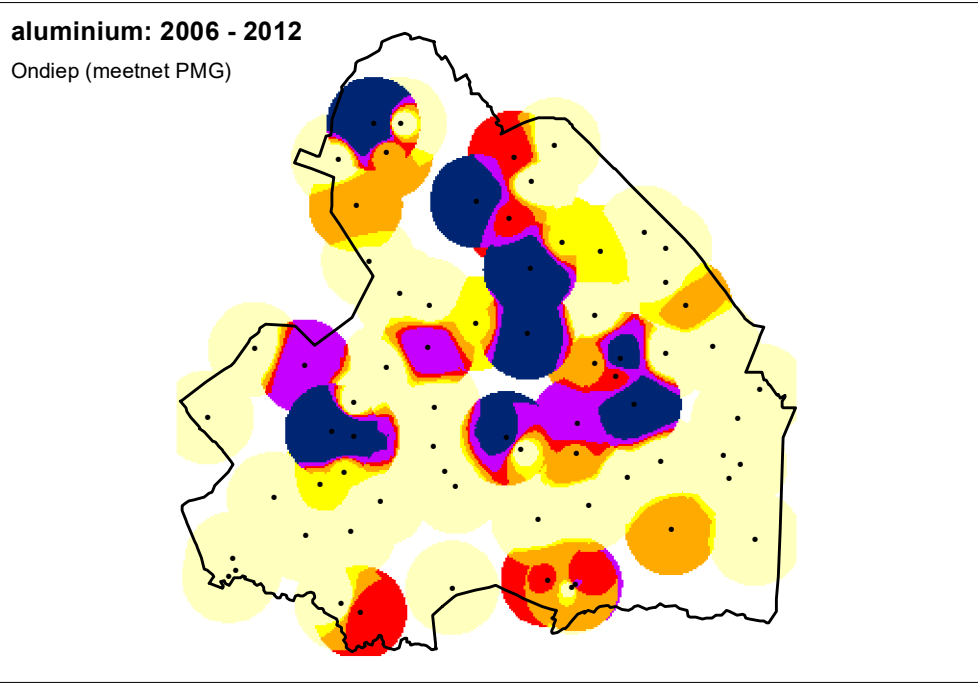
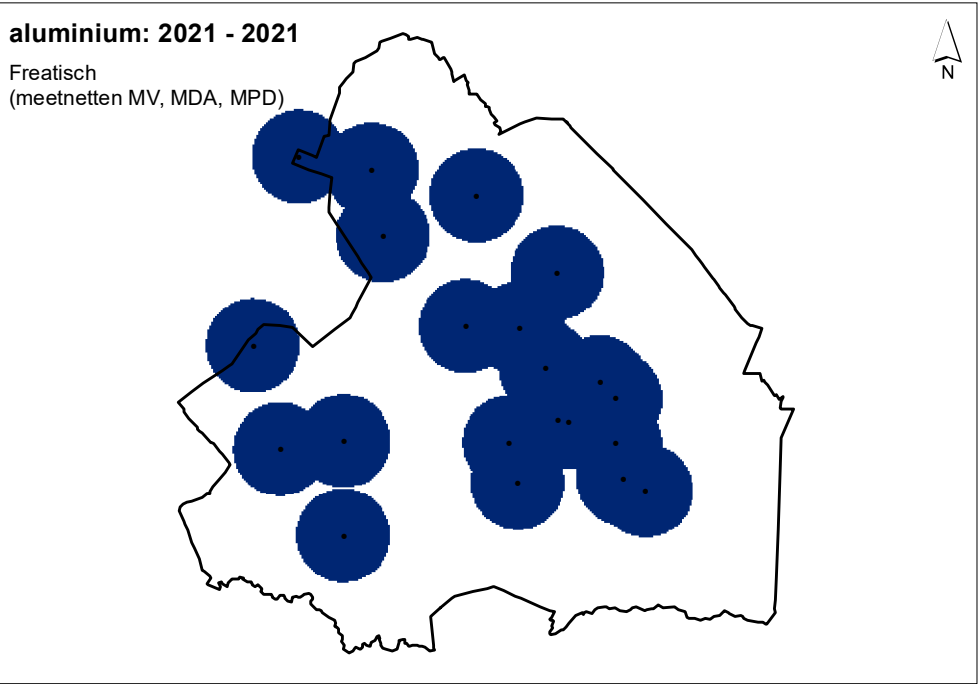
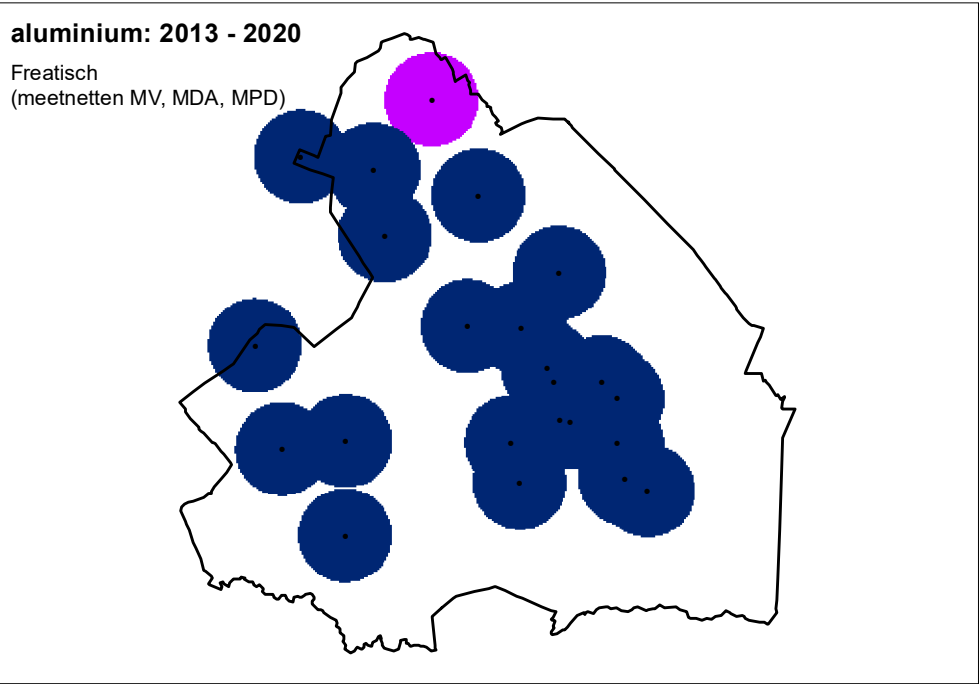
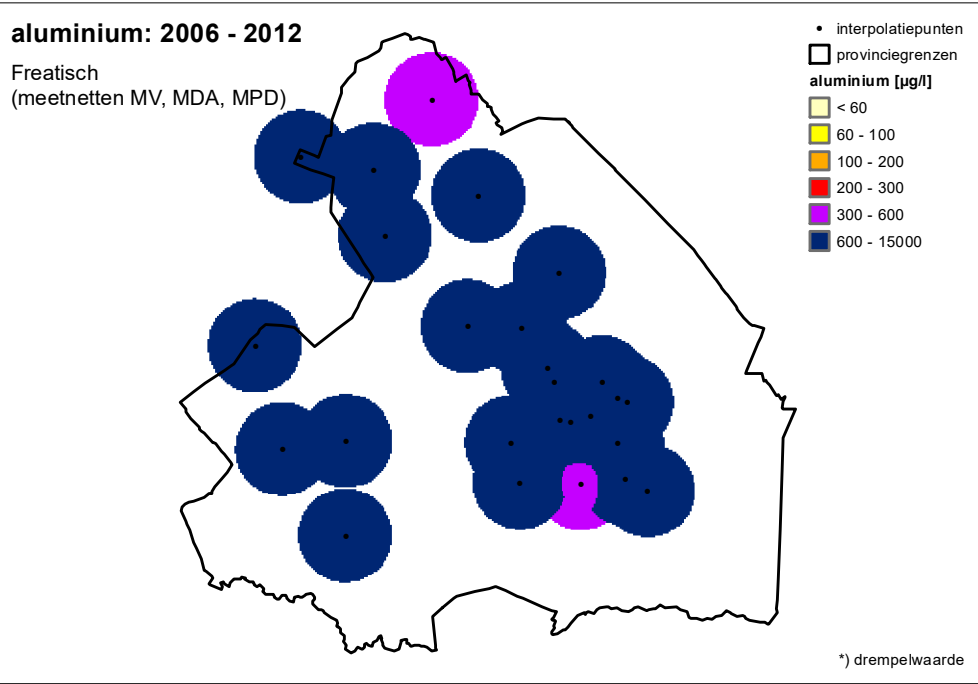
Jaar	Drentsche Aa		Grondwater / Bodem		PMG - KRW	Verzuring	
	Bodem Strooisel	GW	Bodem	GW	GW	Bodem	GW
2011		X		X	Perceel 1	X	X
2012		X		X	Perceel 1 /2		X
2013	X	X	X	X	Perceel 1 ⁴		X
2014		X		X	Perceel 1 ¹		X
2015	X	X		X	Perceel 1 ⁵ 234		X
2016		X		X	Perceel 1	X	X
2017		X	X	X			
2018	X	X		X	Perceel 1 ¹ 234		X
2019	X	X		X	Perceel 1	X	X
2020		X	X	X	Perceel 1		X
2021		X		X	Perceel 1-5		X

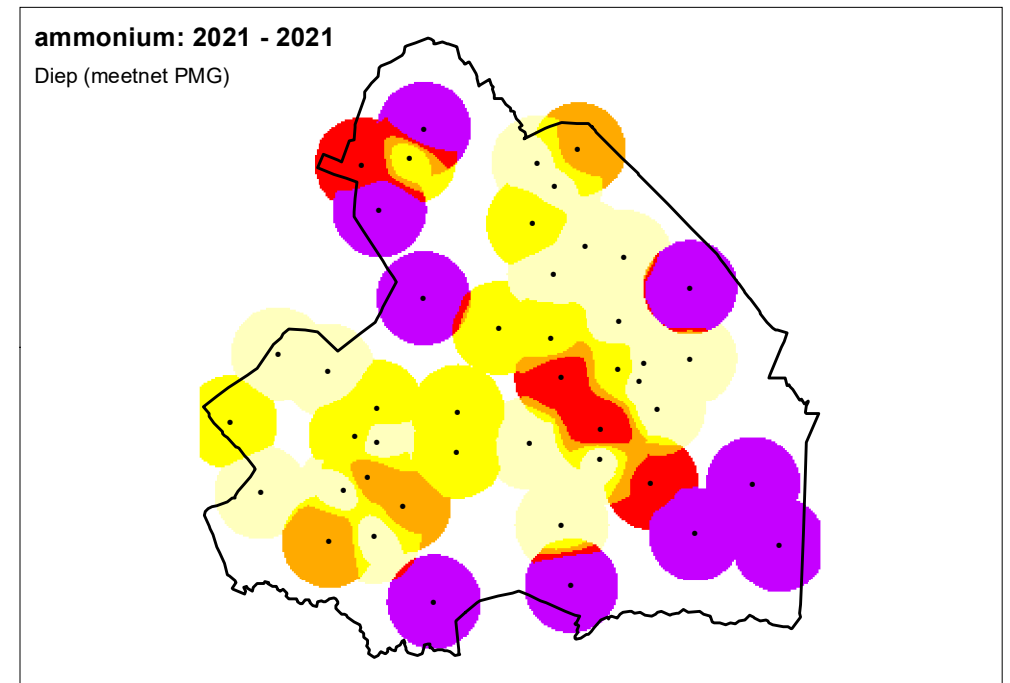
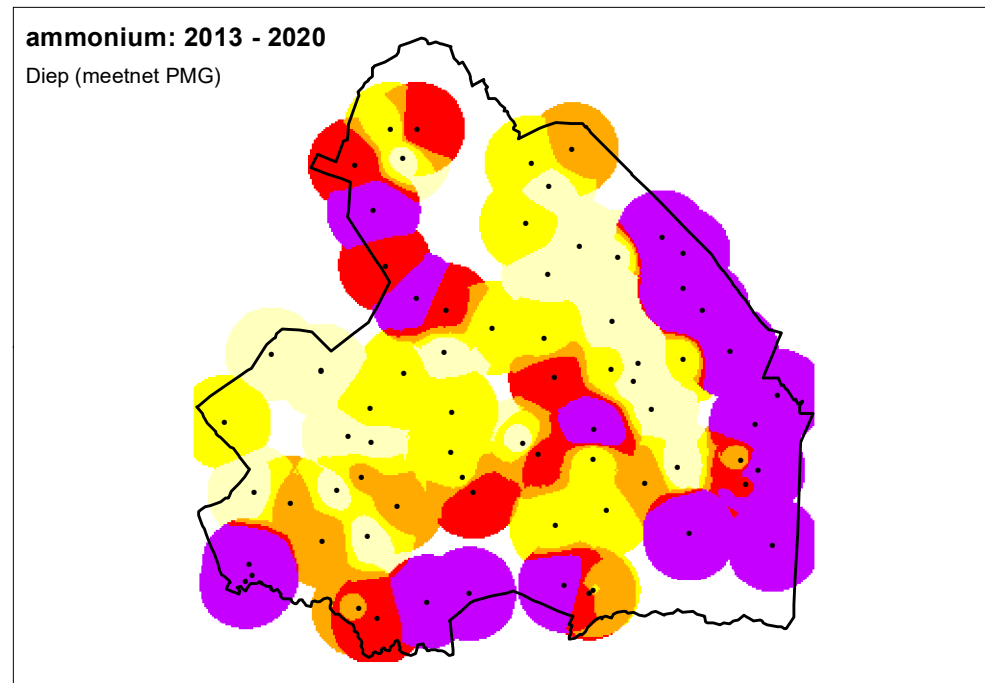
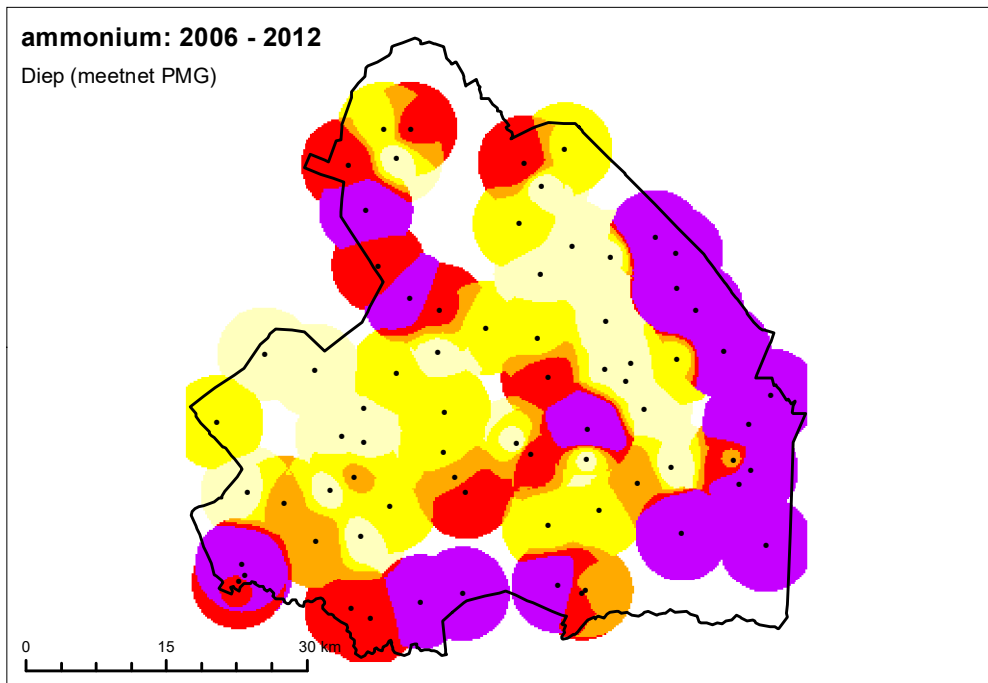
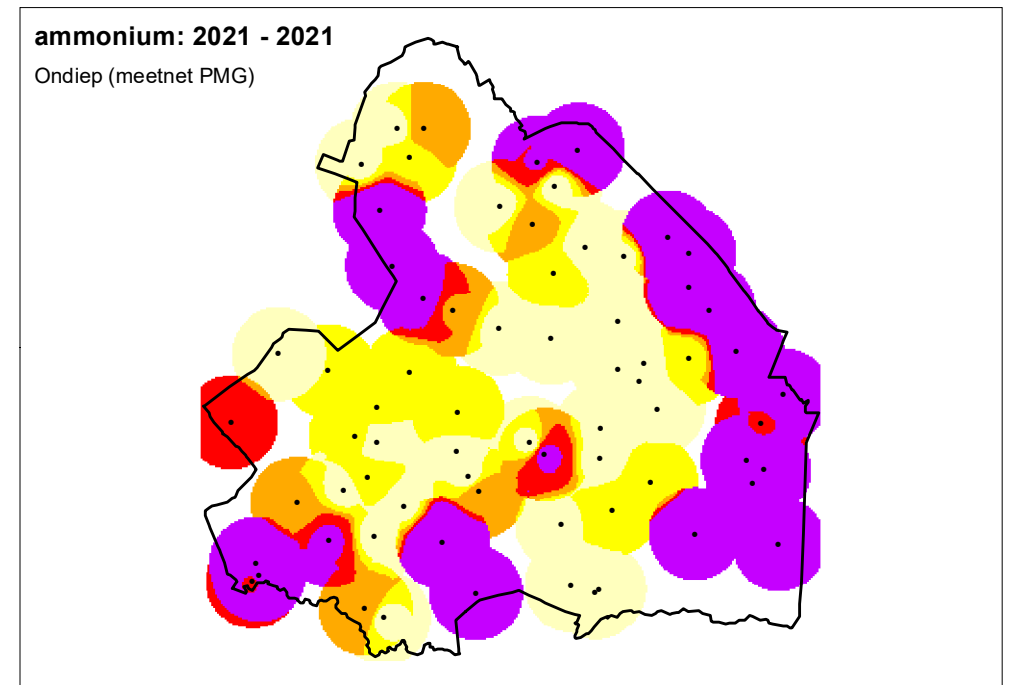
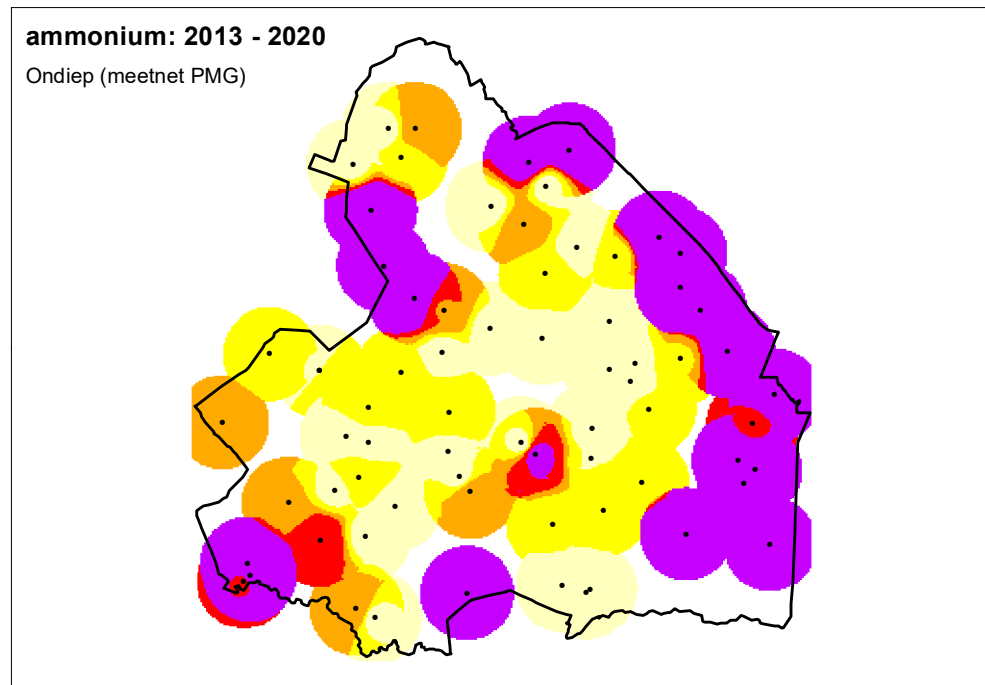
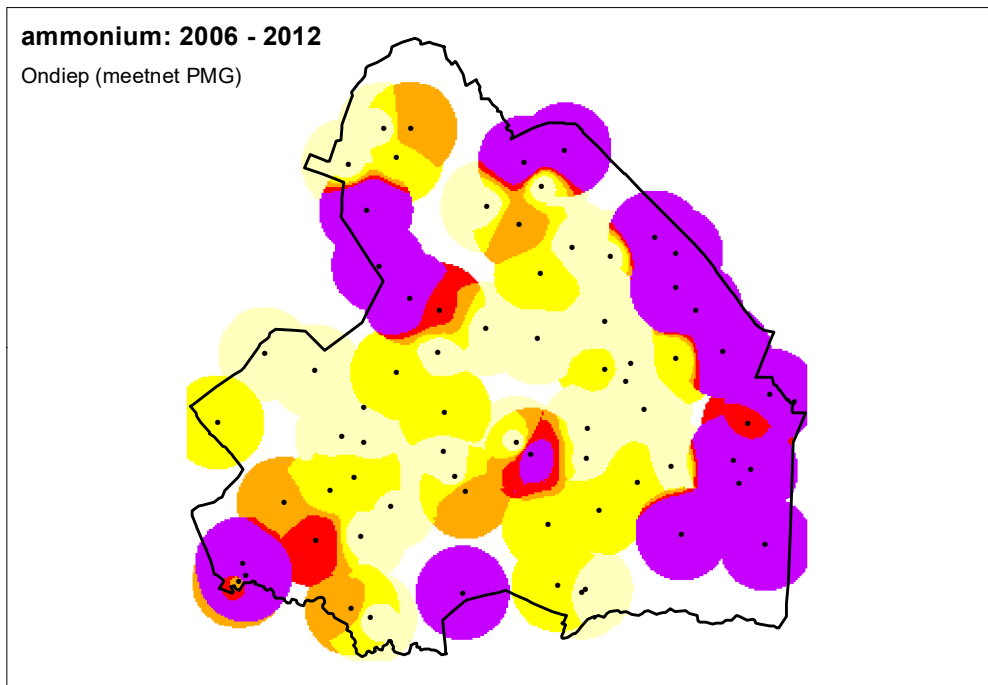
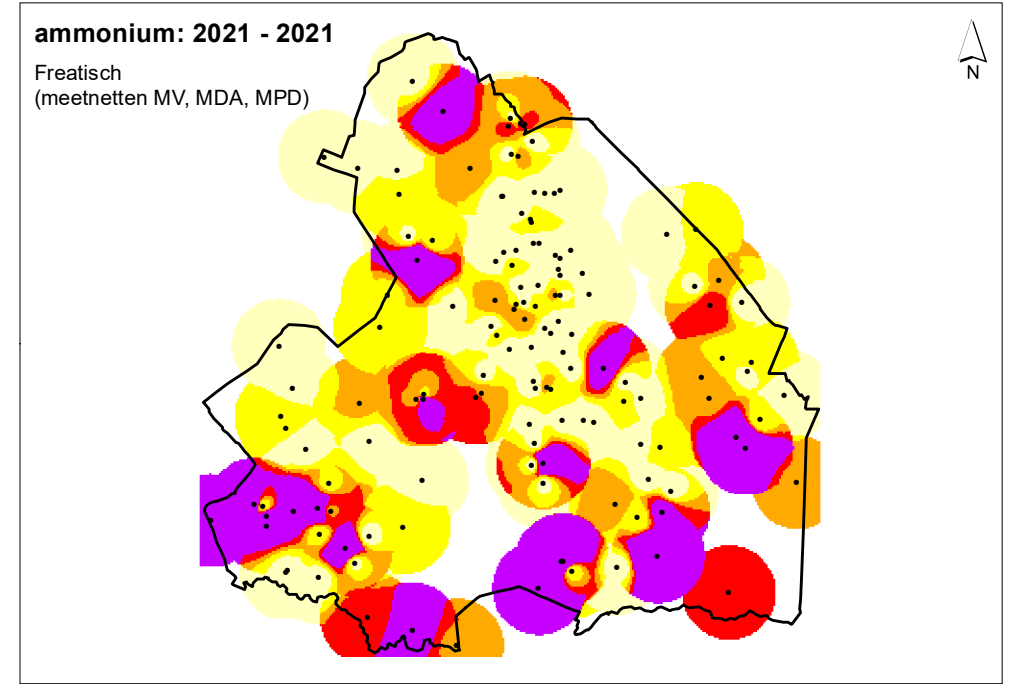
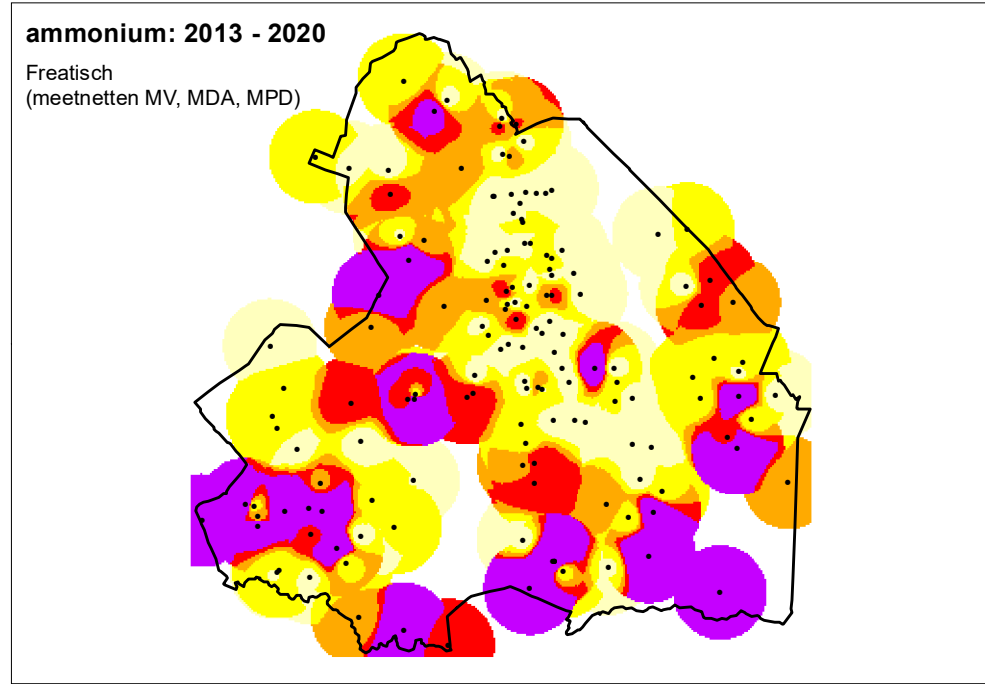
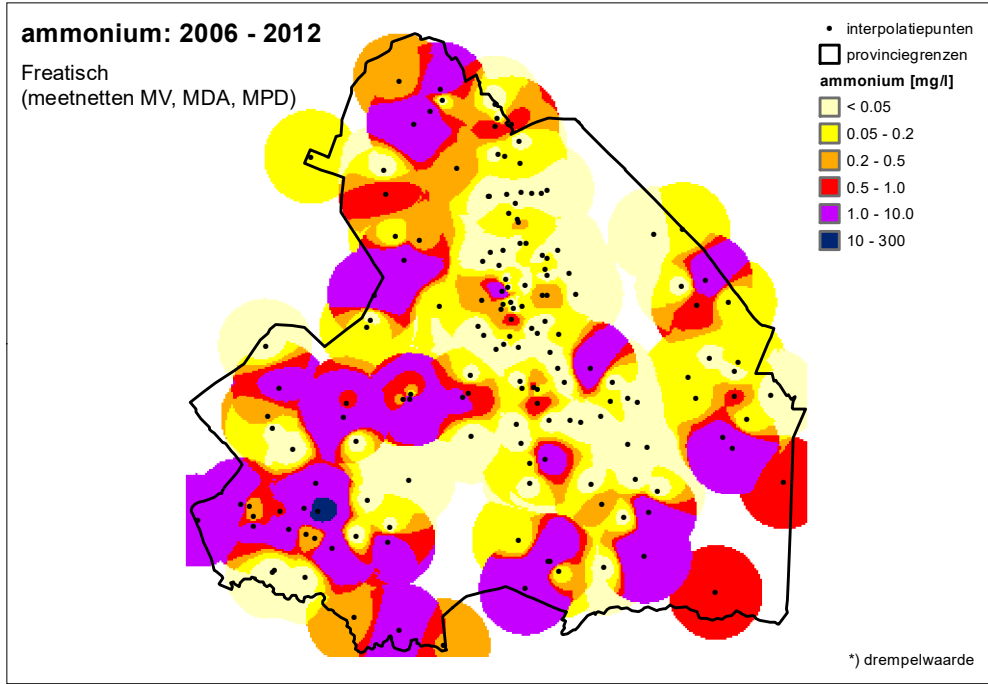
⁴ Alleen het KRW meetnet was ingevoerd. Aanvullende metingen uit het eigen Drentse meetnet zijn ingevoerd.

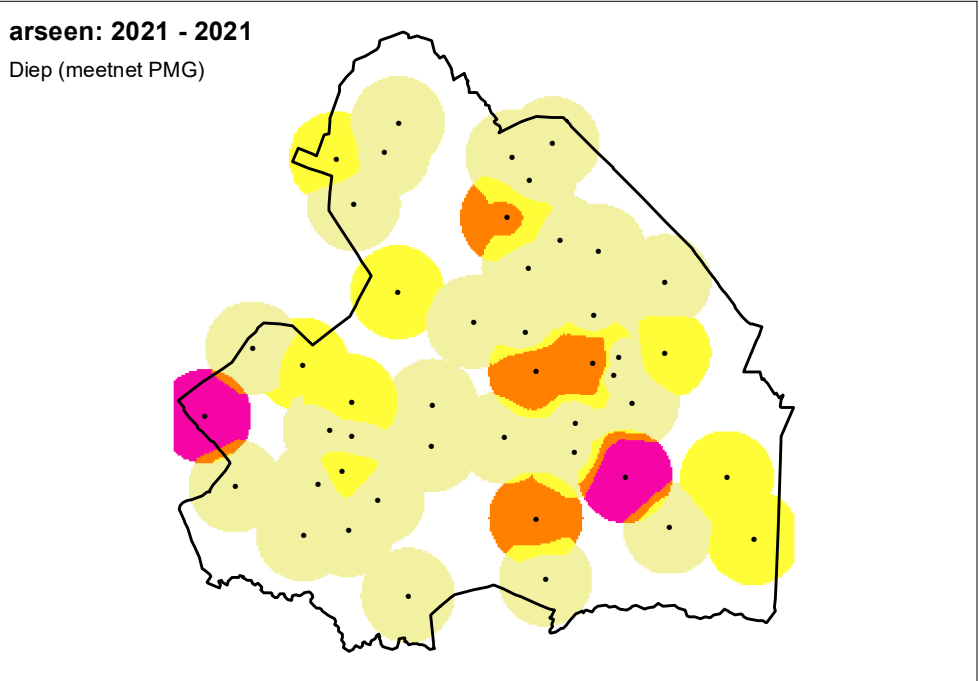
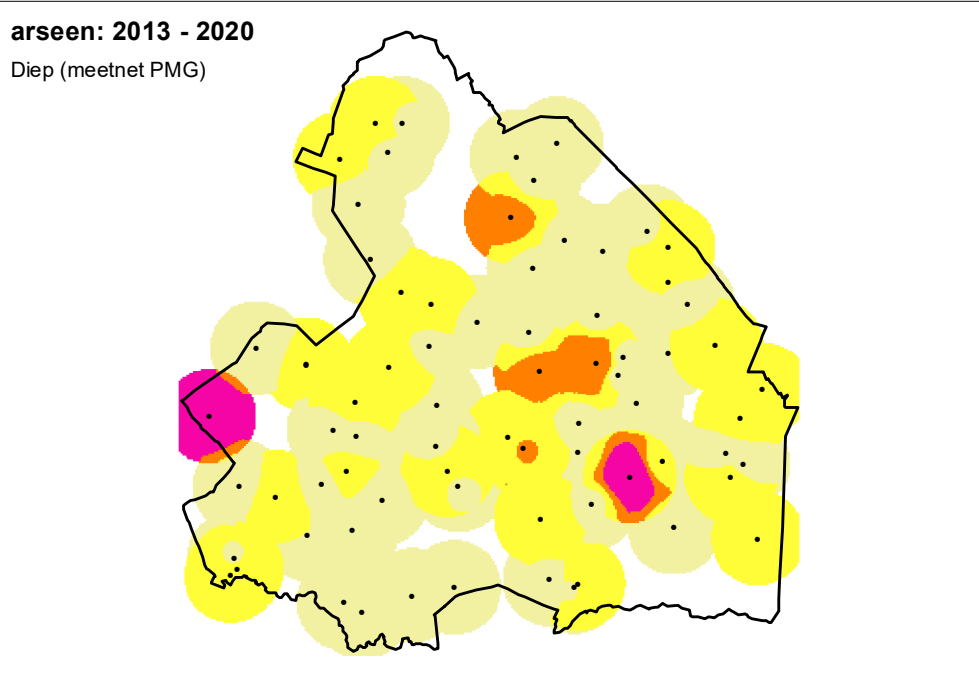
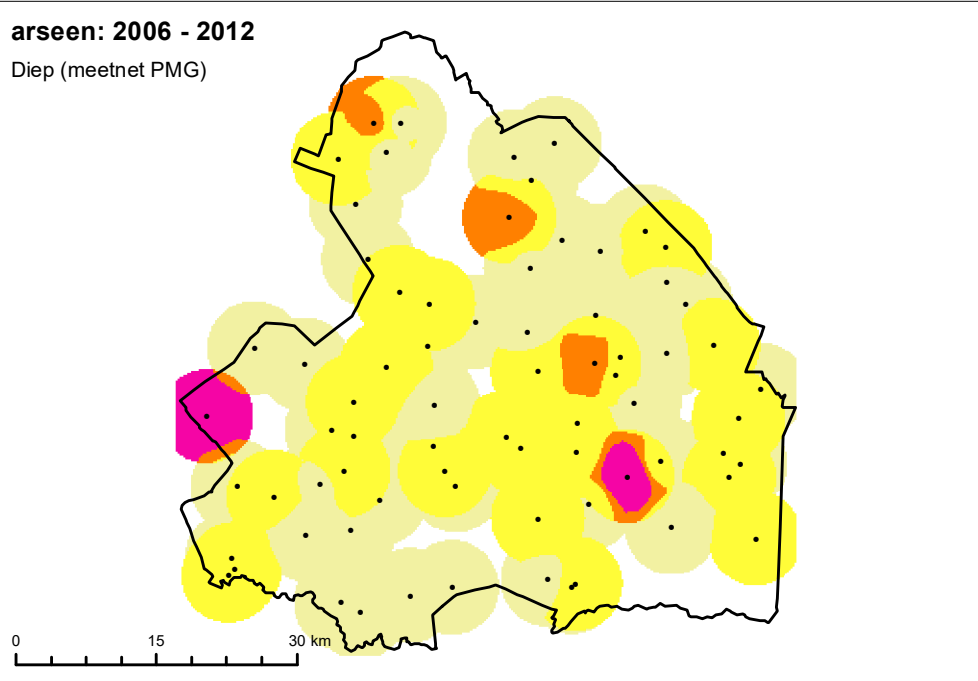
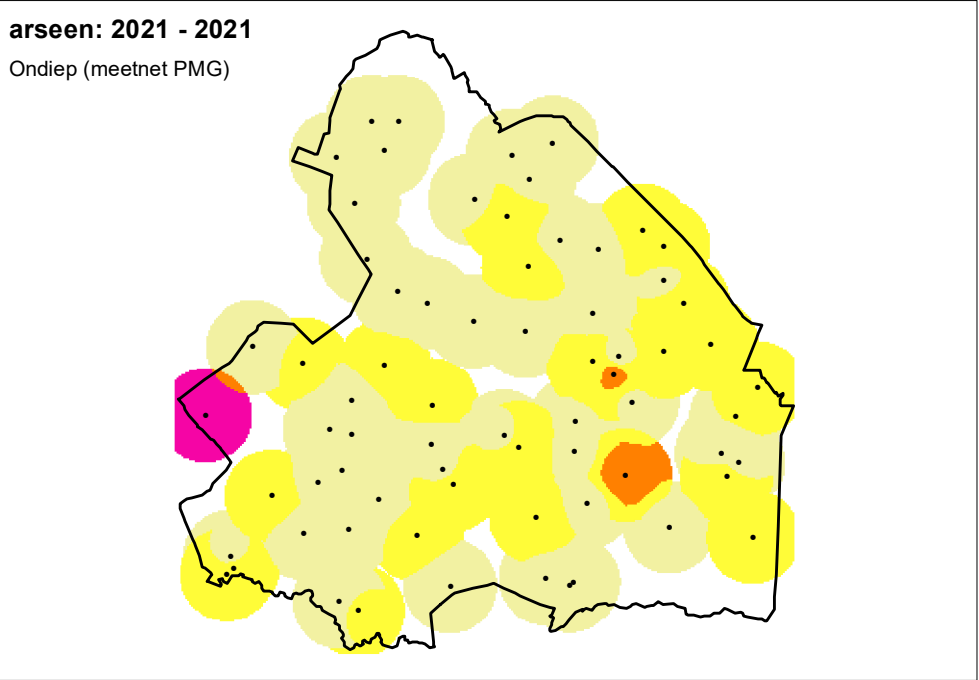
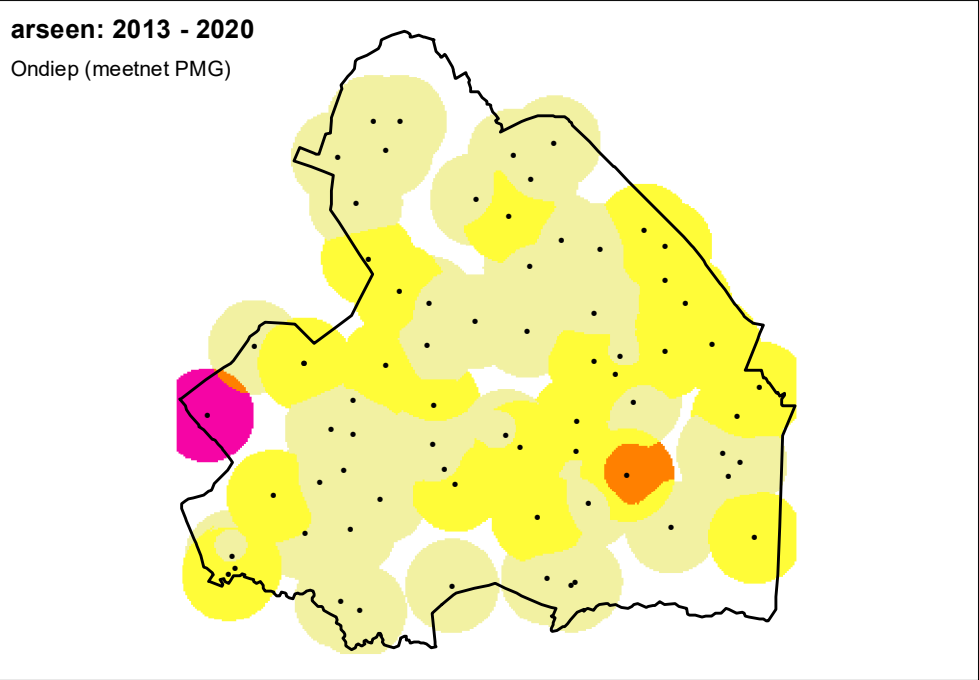
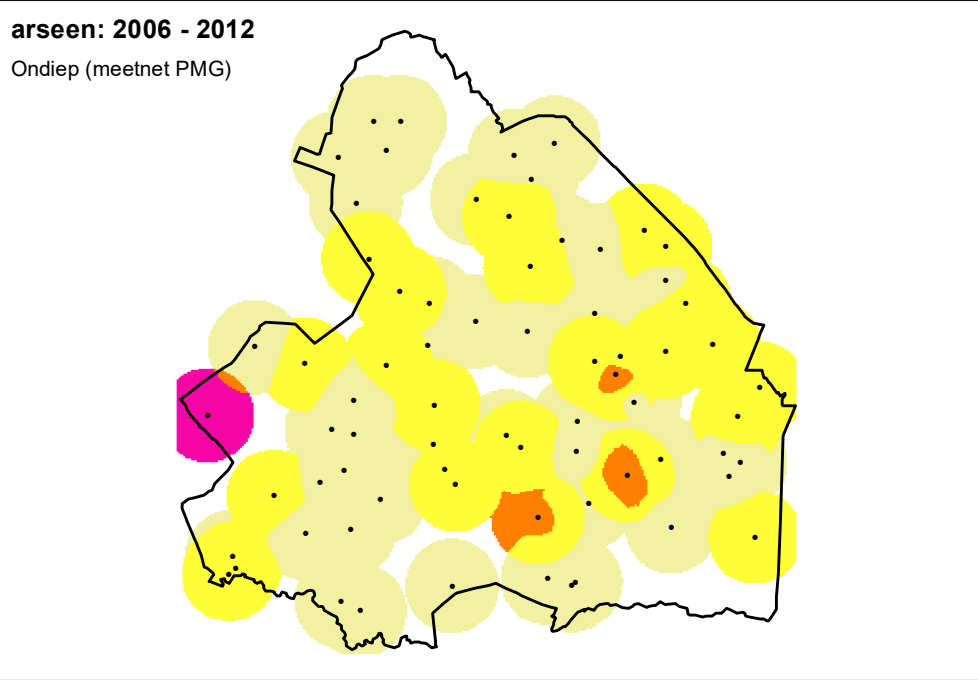
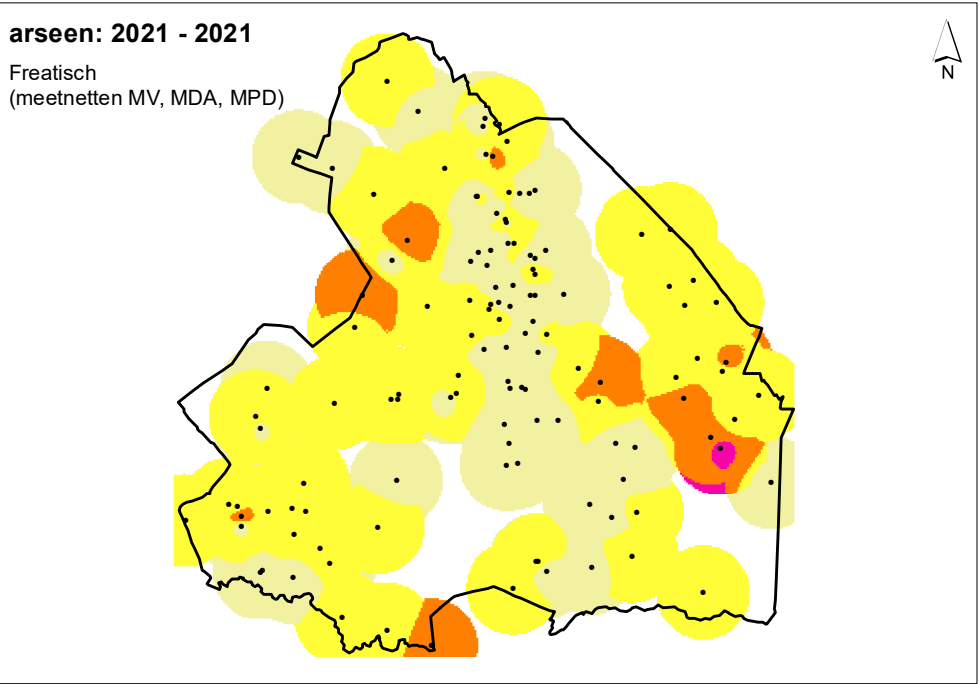
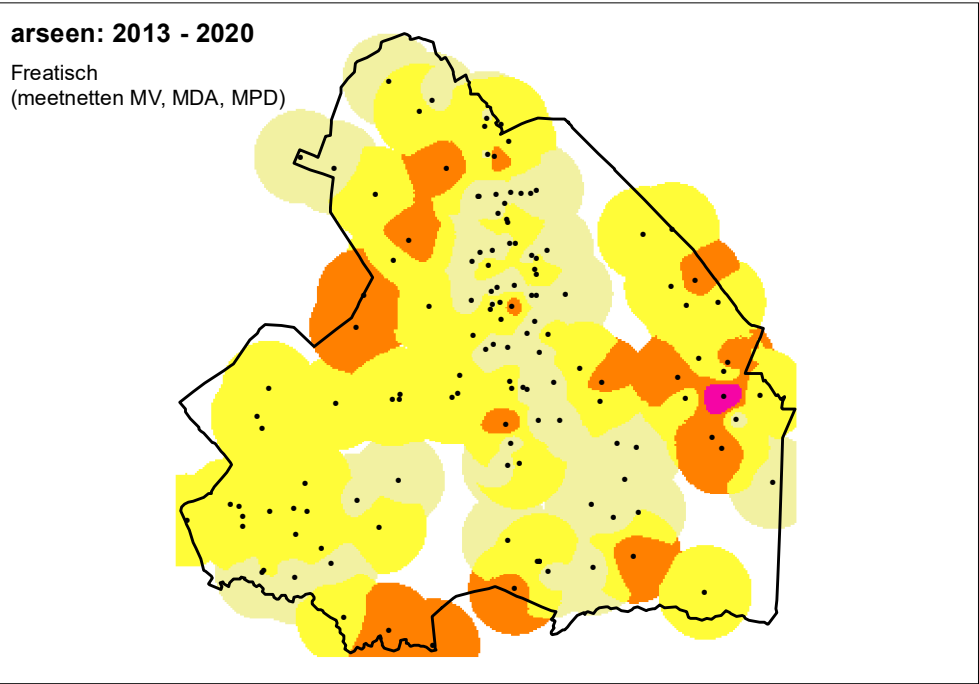
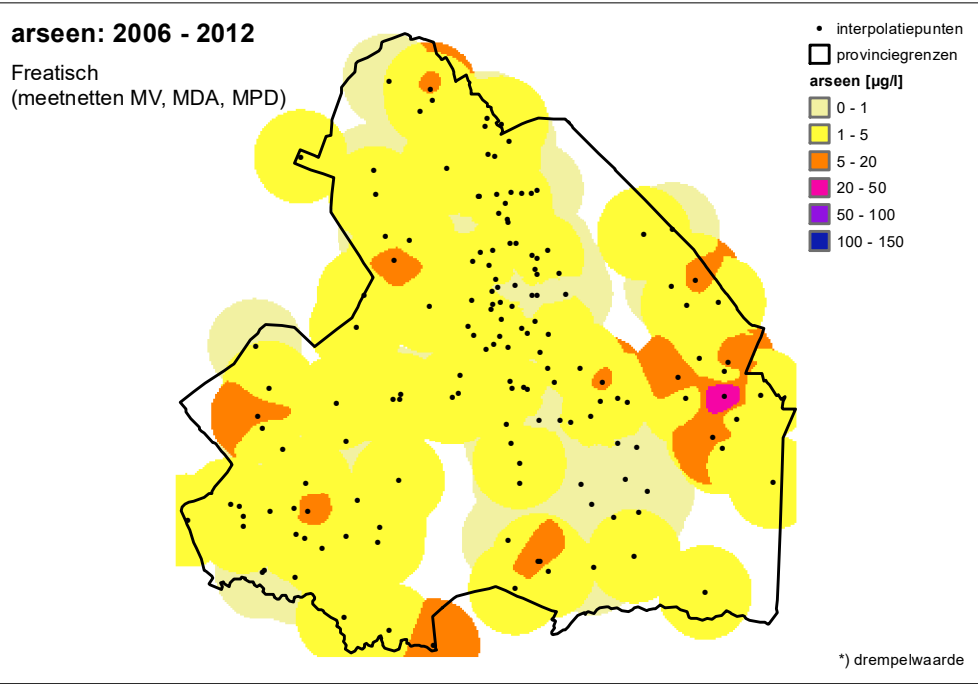
⁵ Voor perceel 1 zijn 27 filters aanvullend. 24 filters waren al beschikbaar in het IHW-bestand. Het IHW bestand is hiervoor leidend.

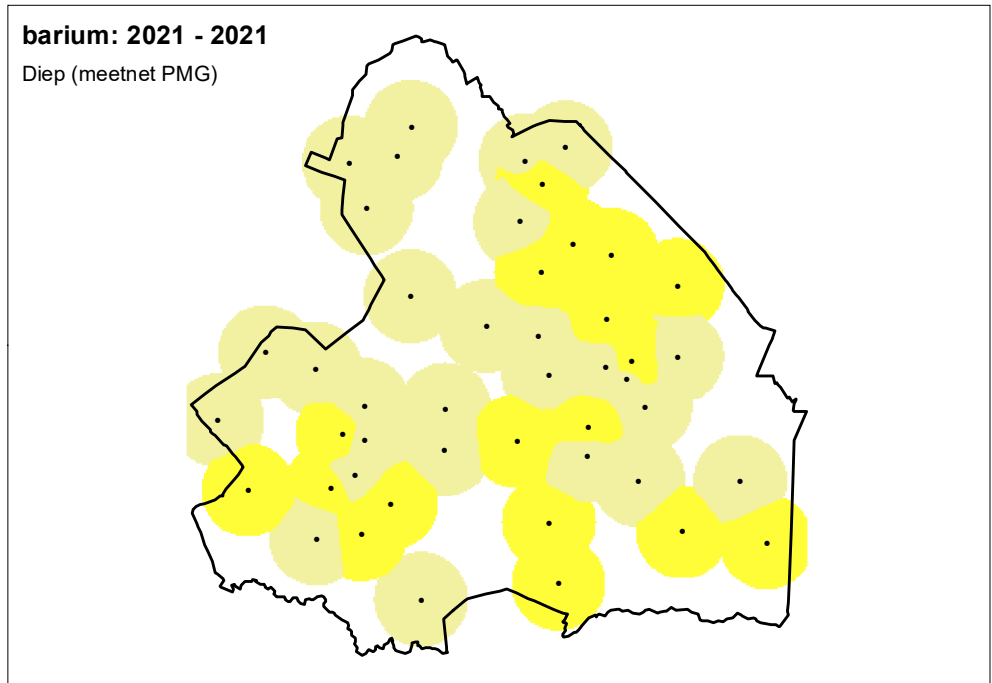
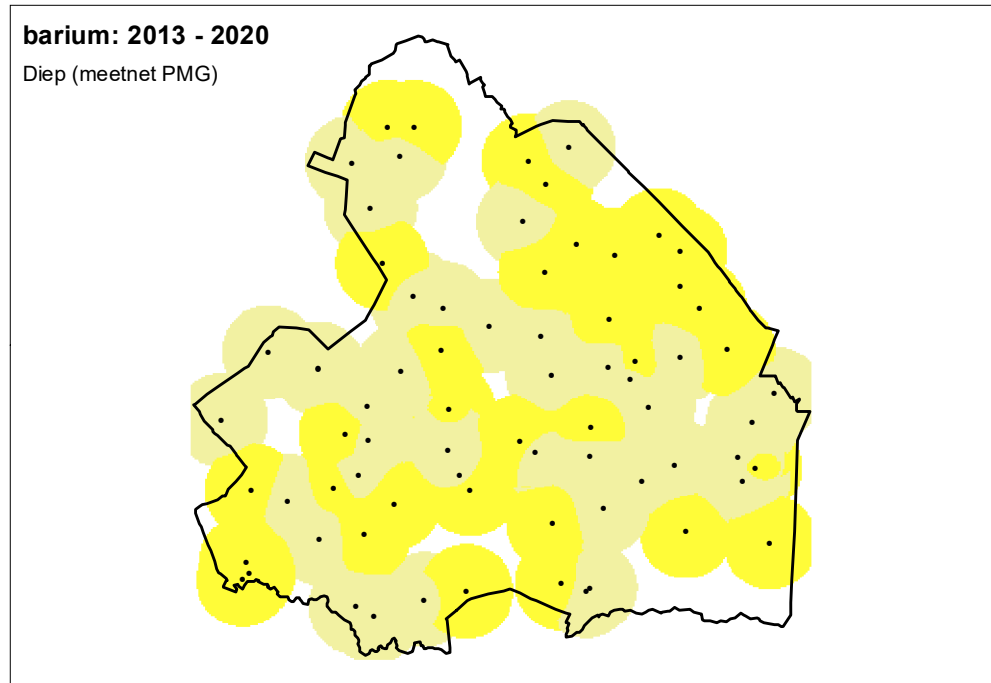
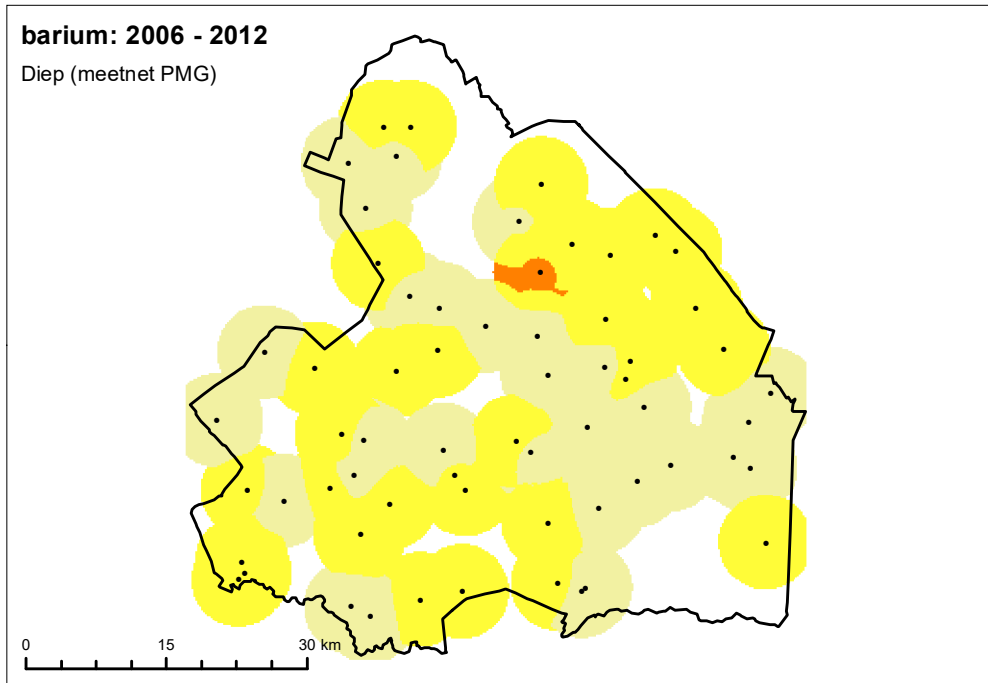
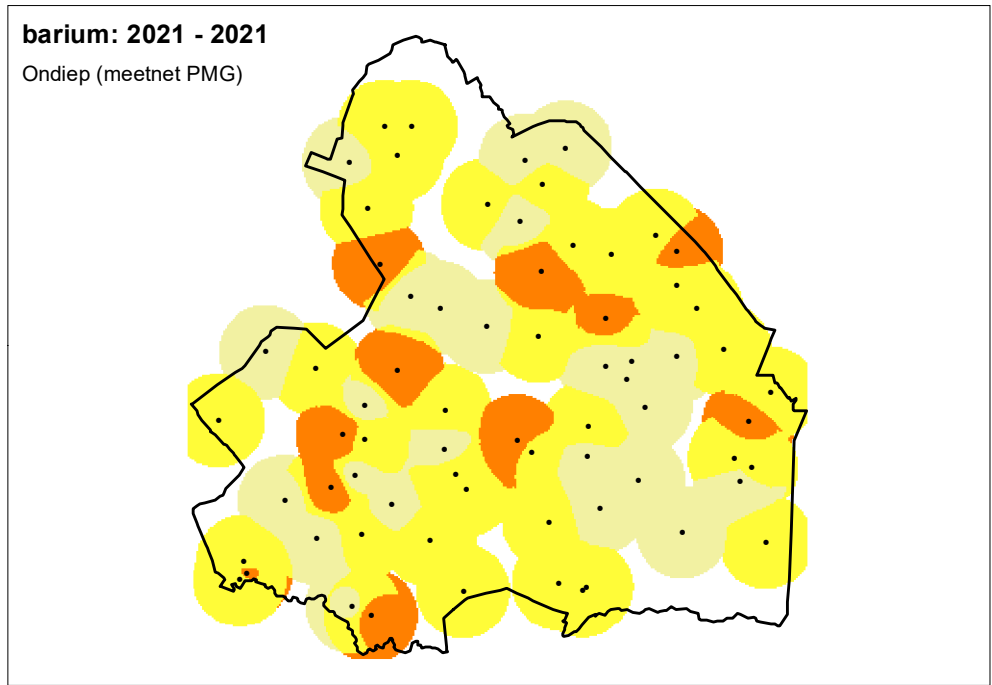
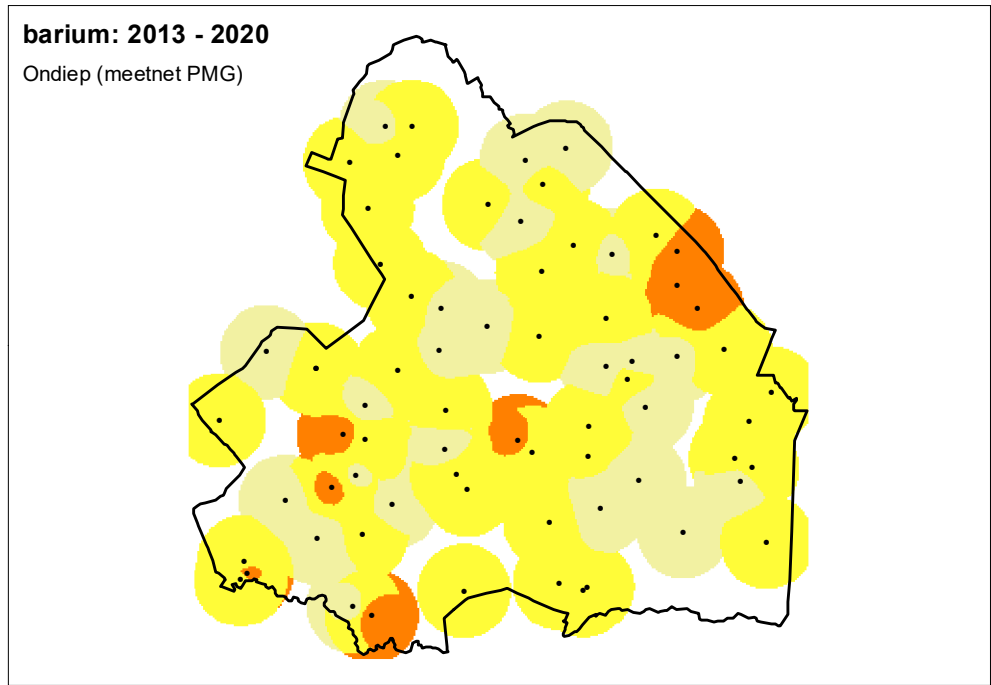
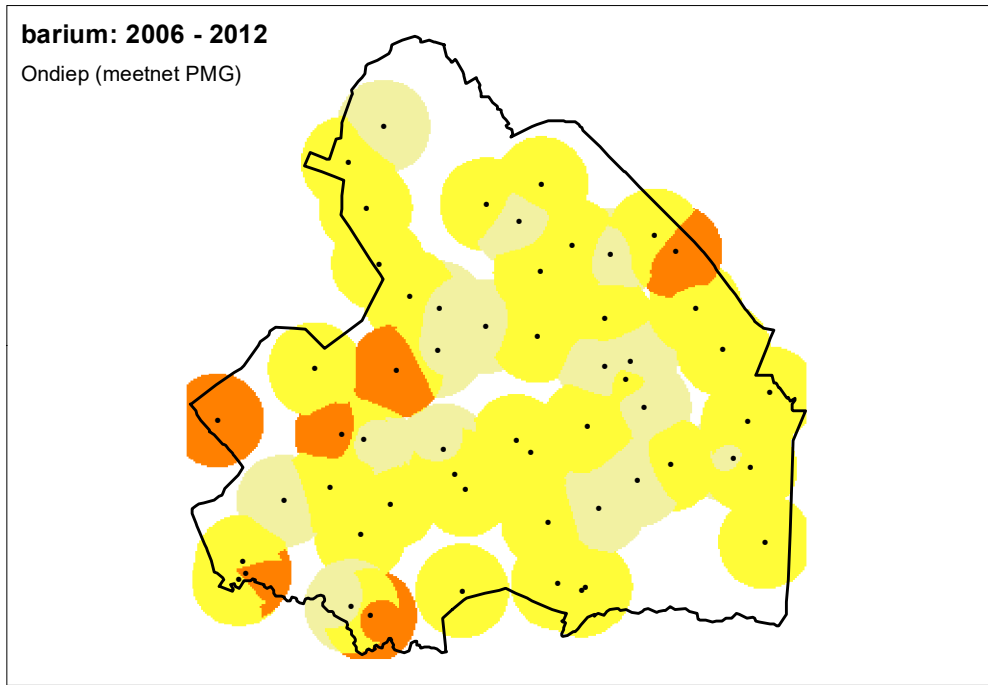
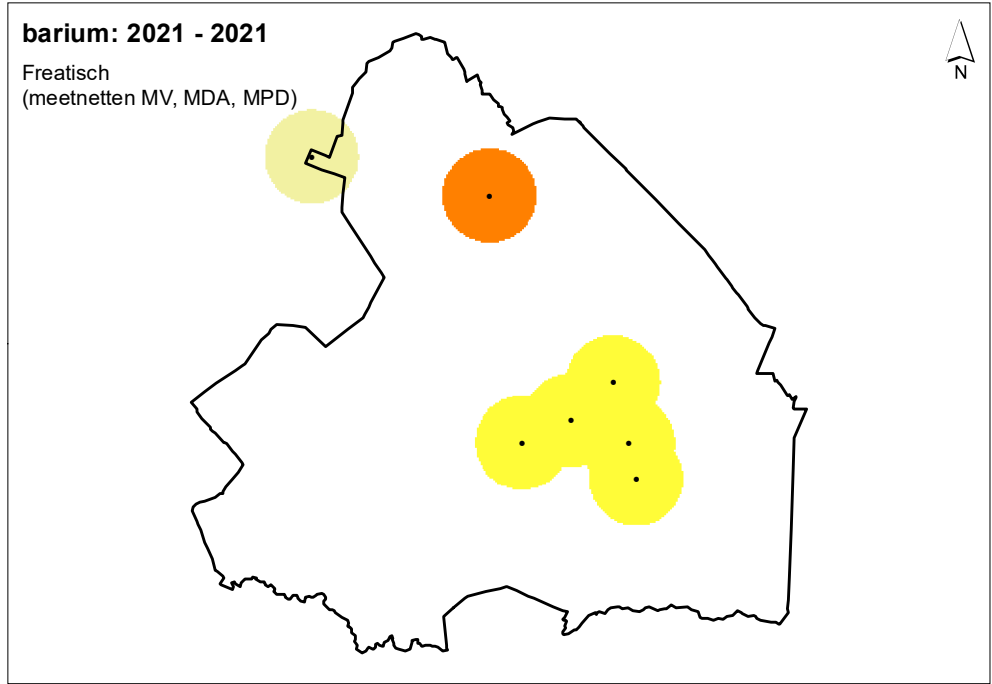
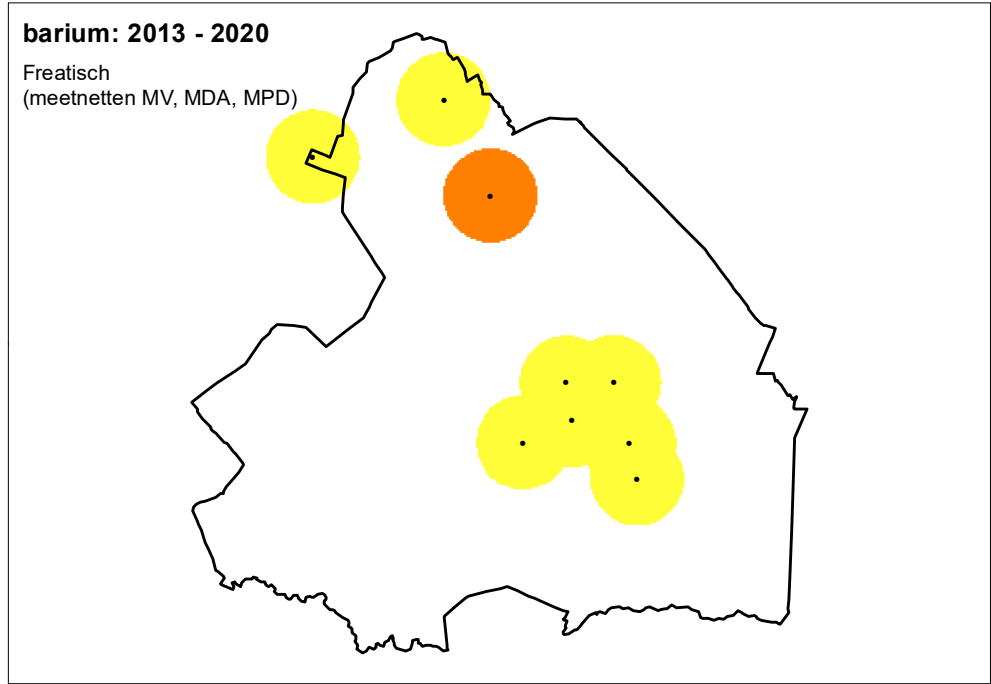
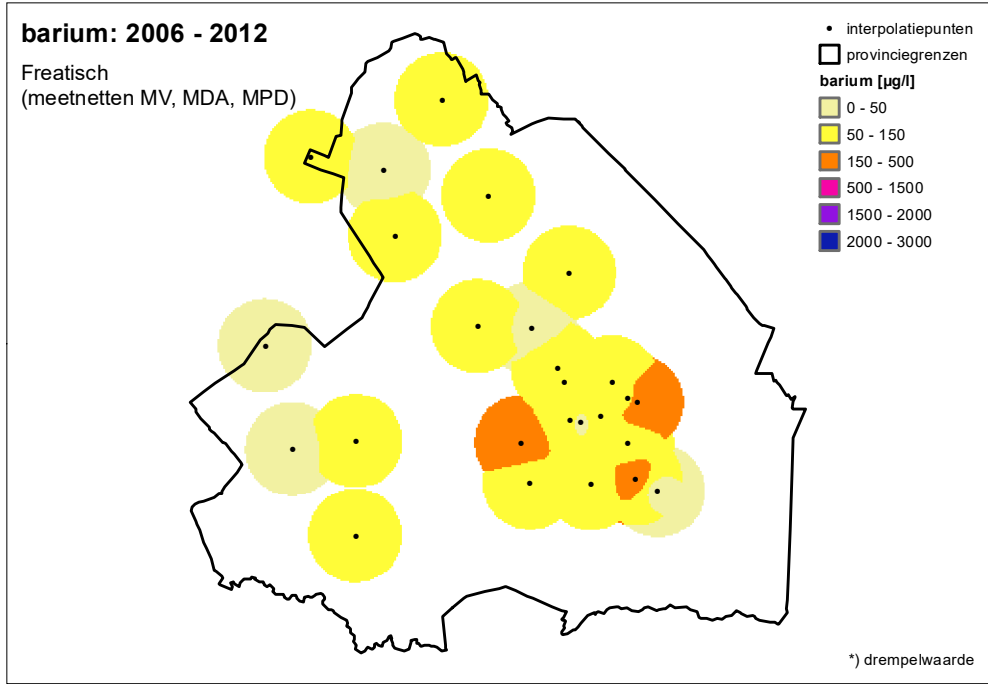
Bijlage 4

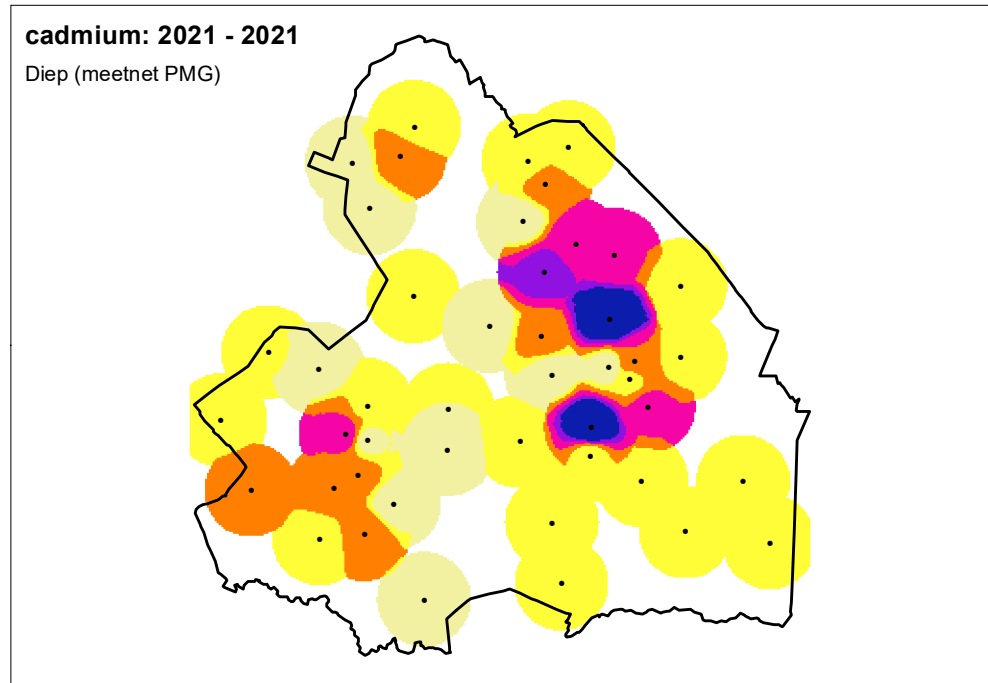
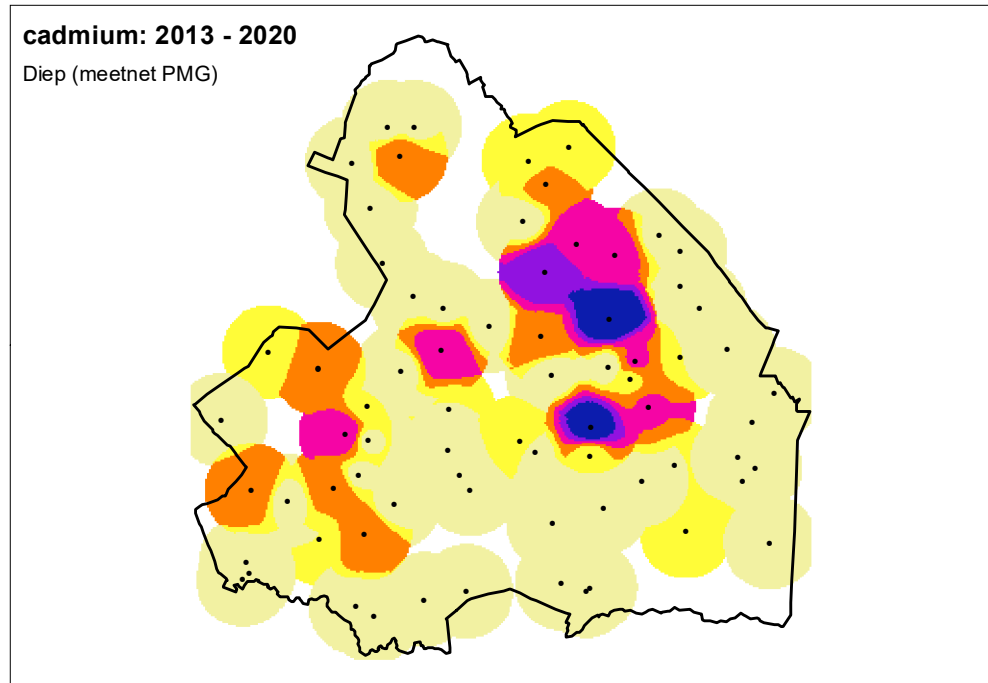
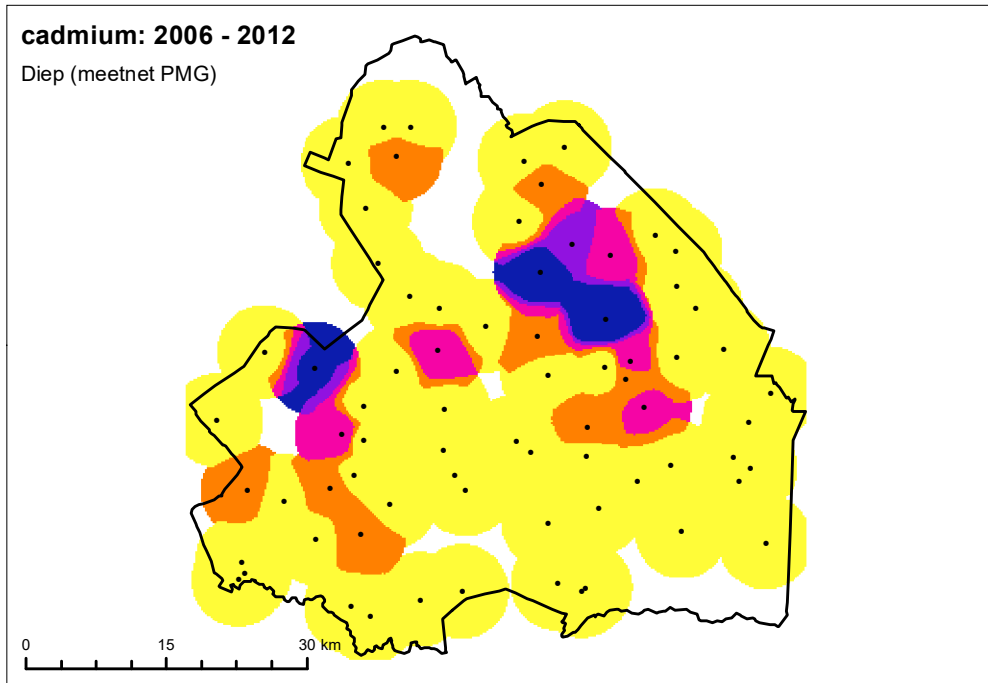
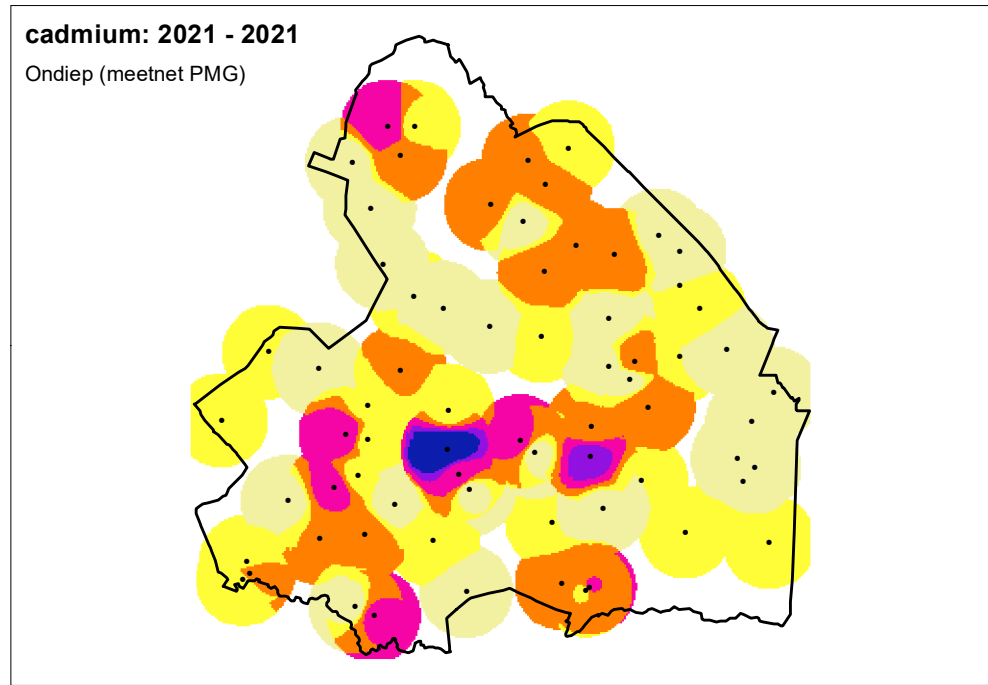
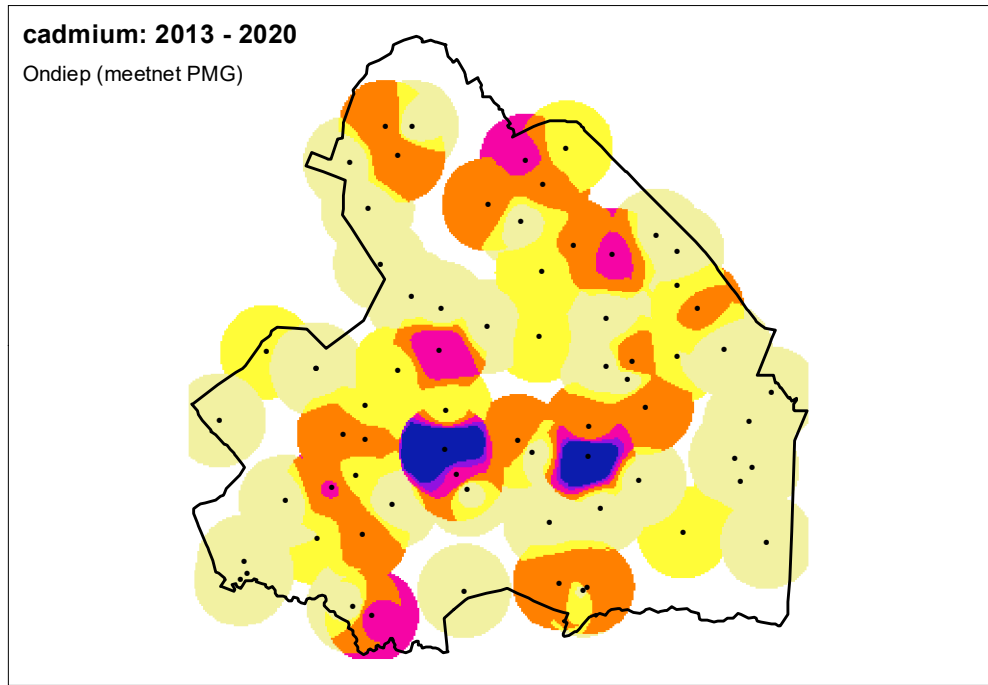
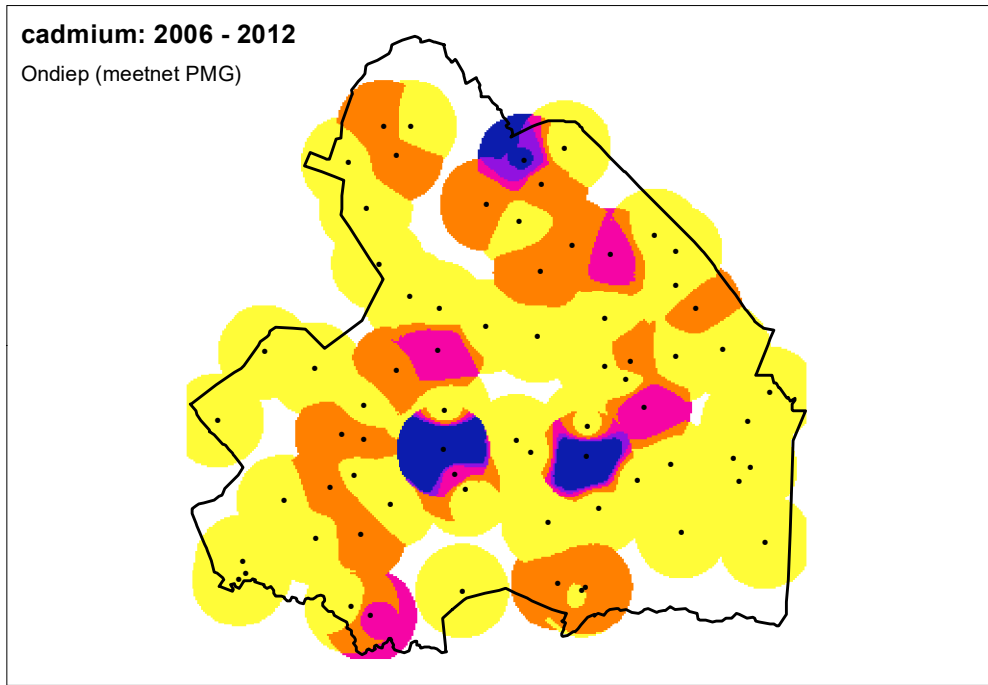
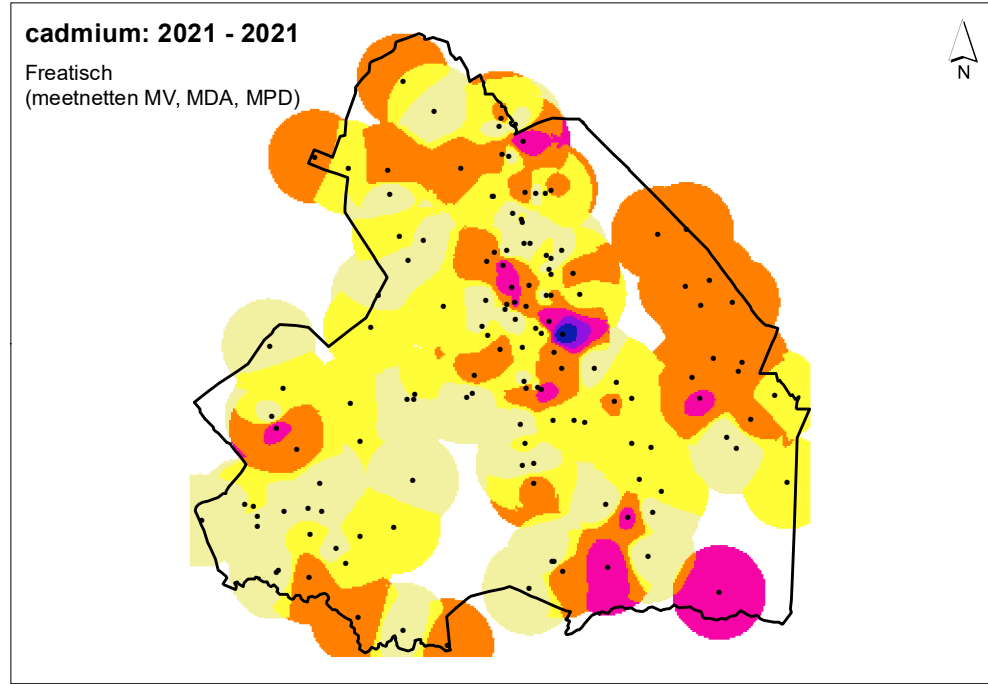
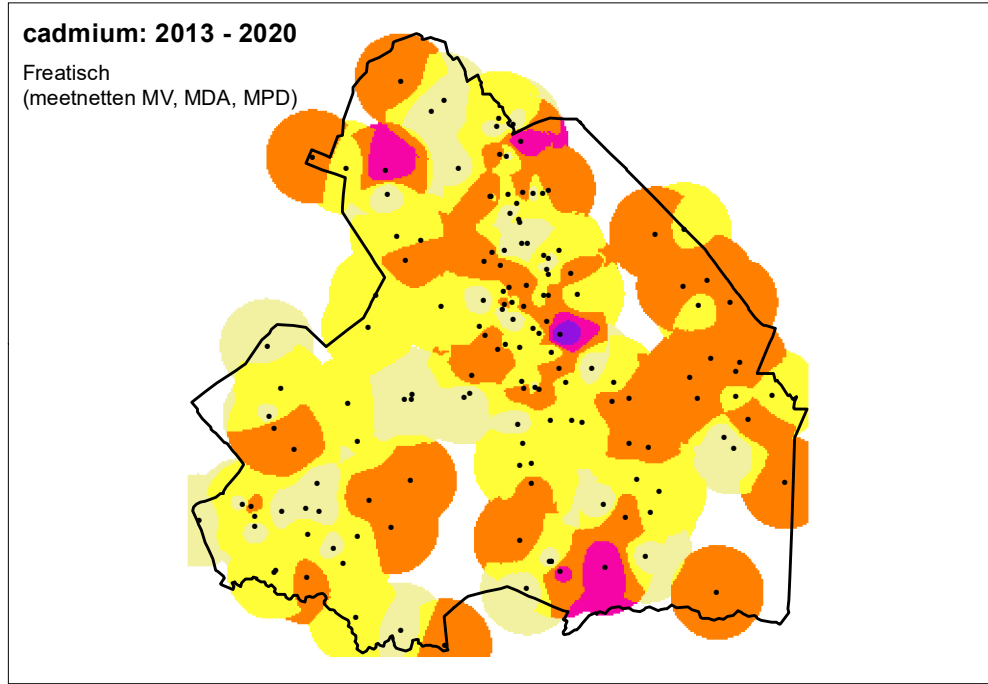
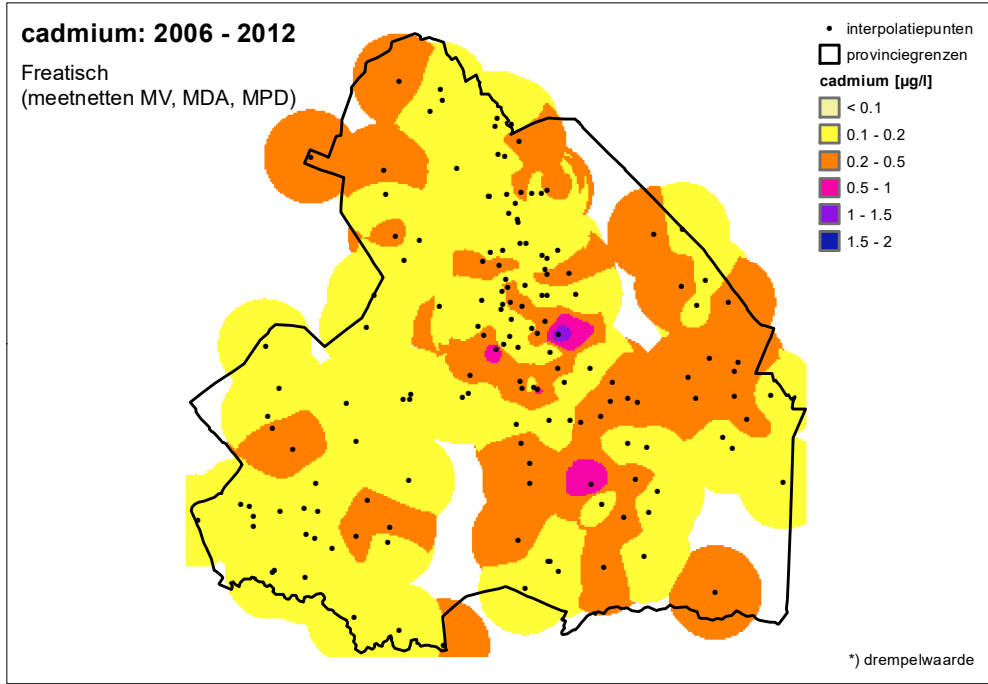
**Kaarten (23 algemene parameters)
voor drie tijdsperiodes en drie
filterdieptes**

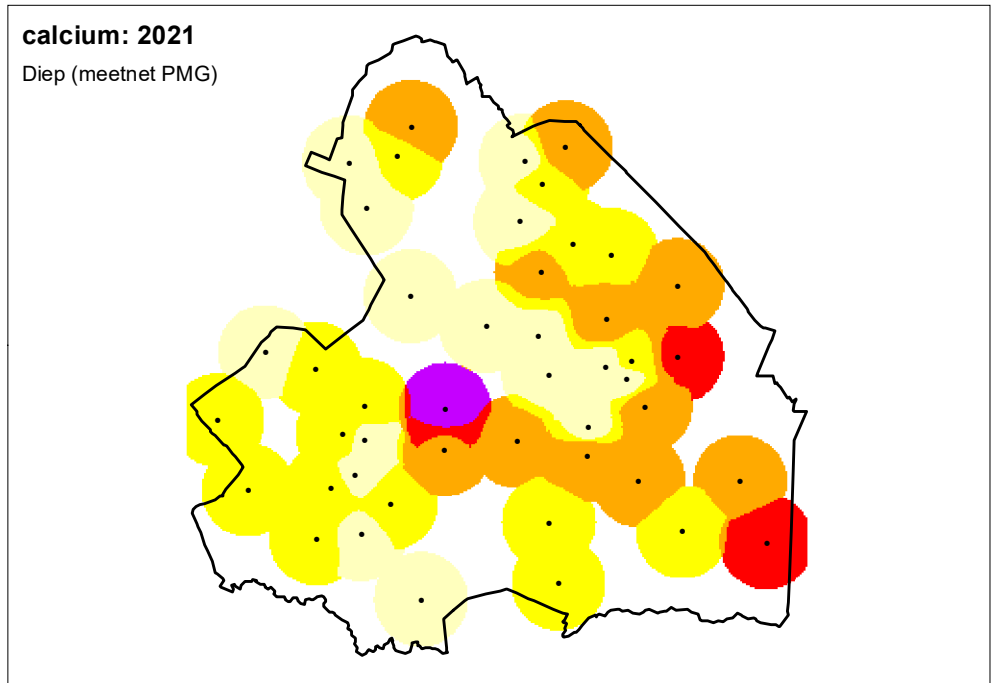
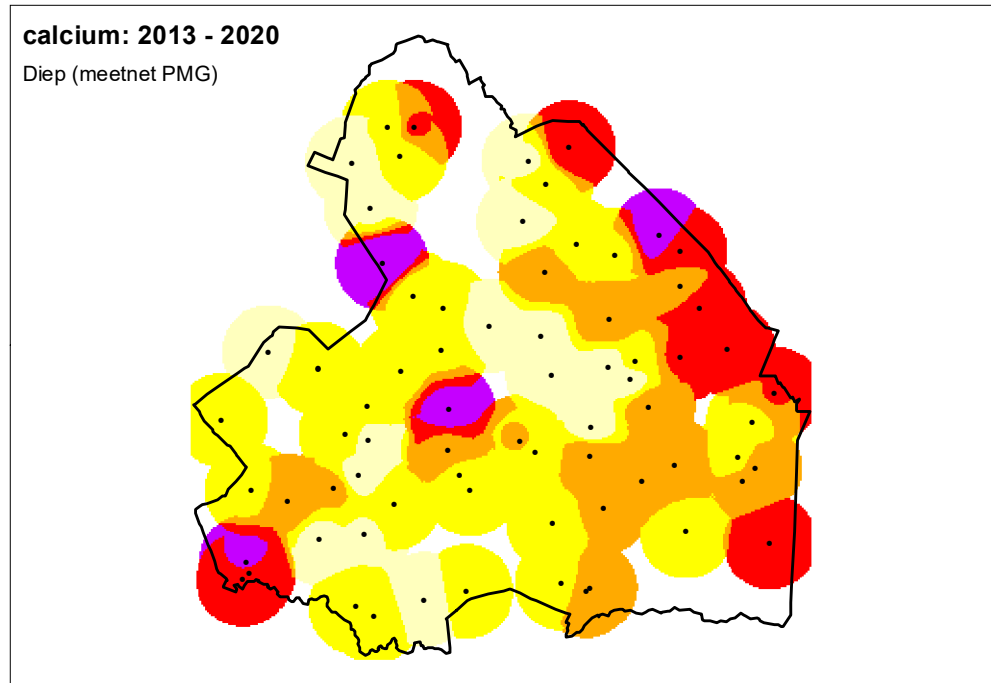
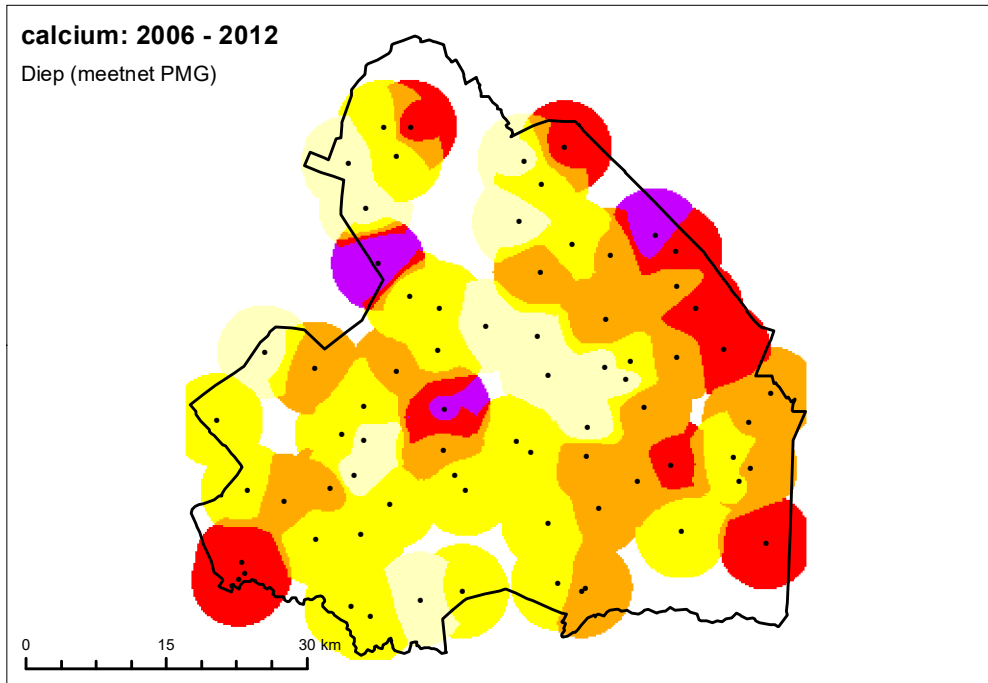
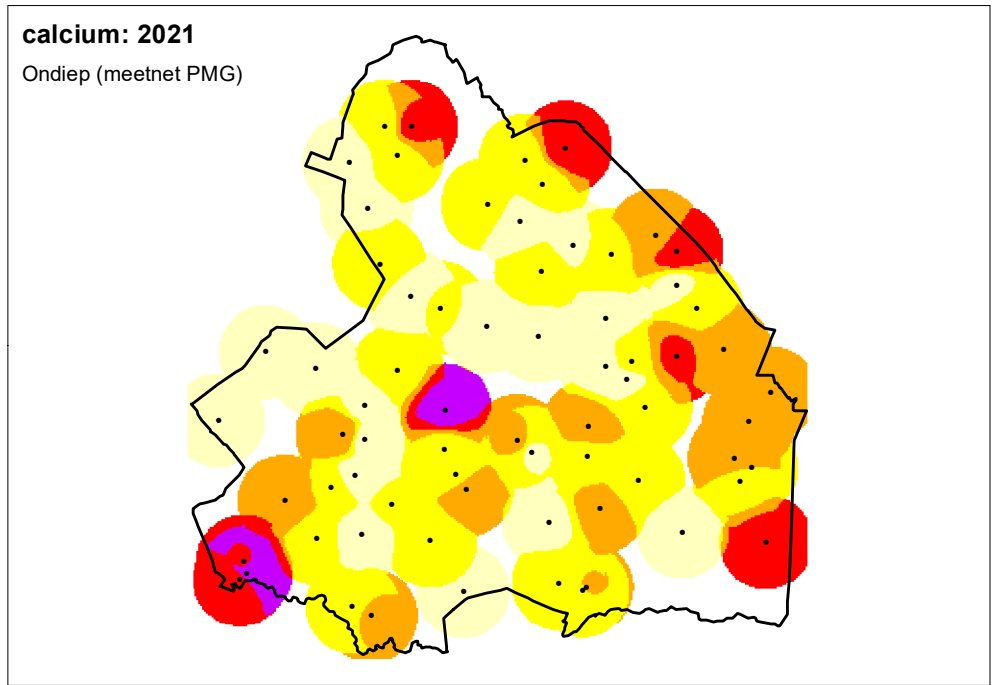
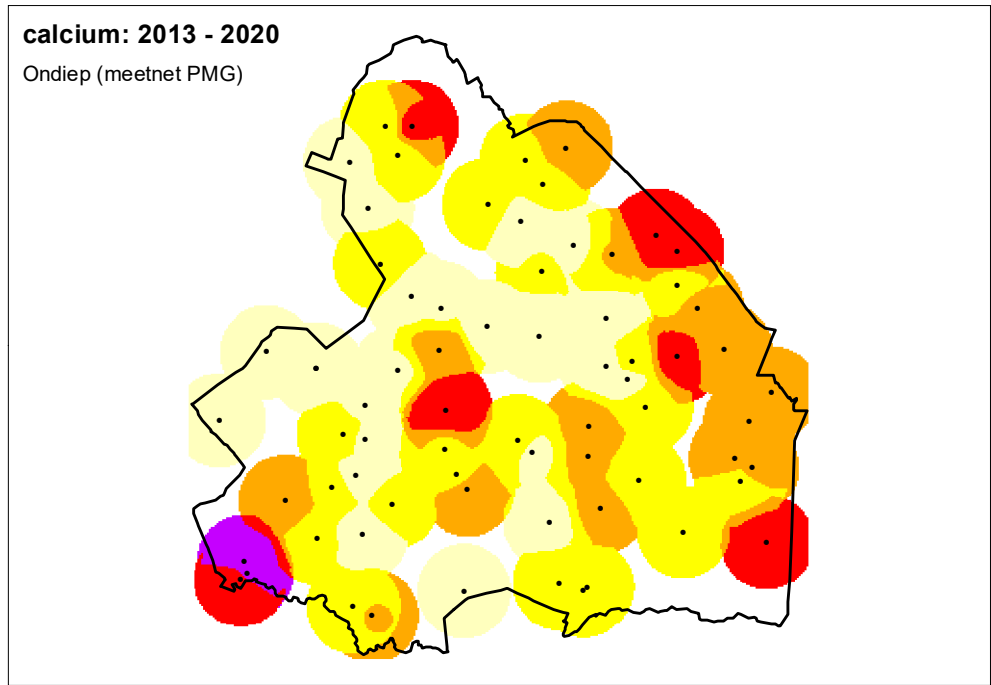
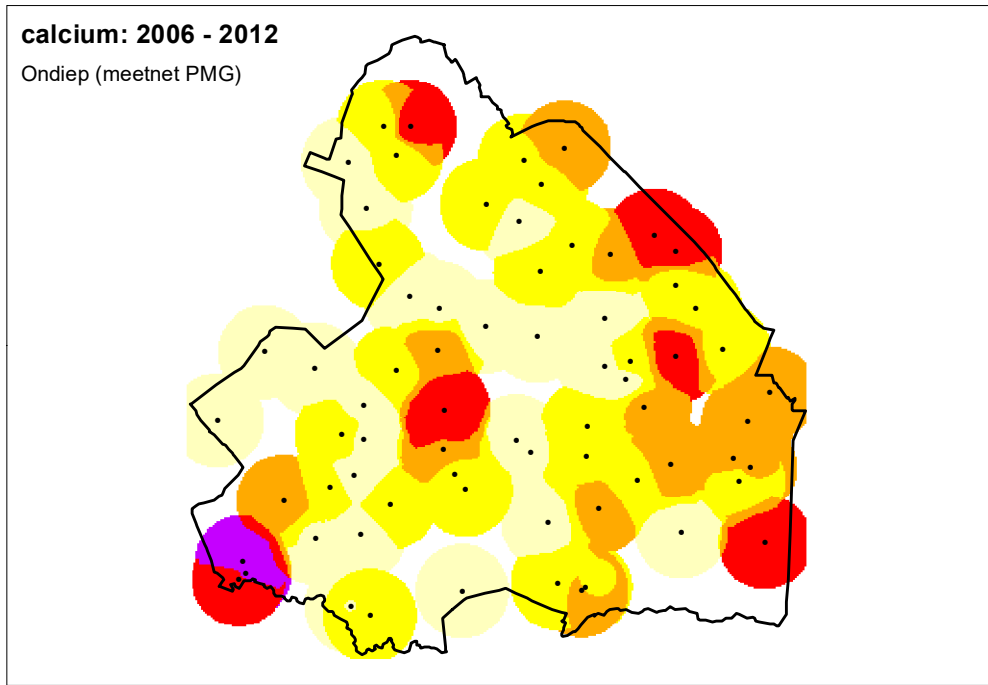
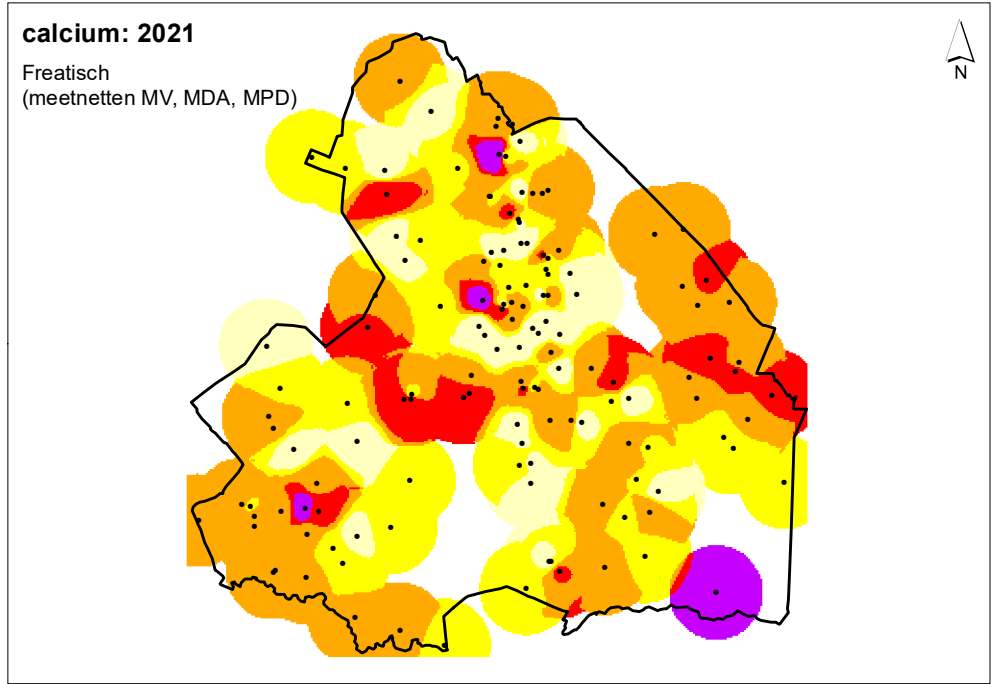
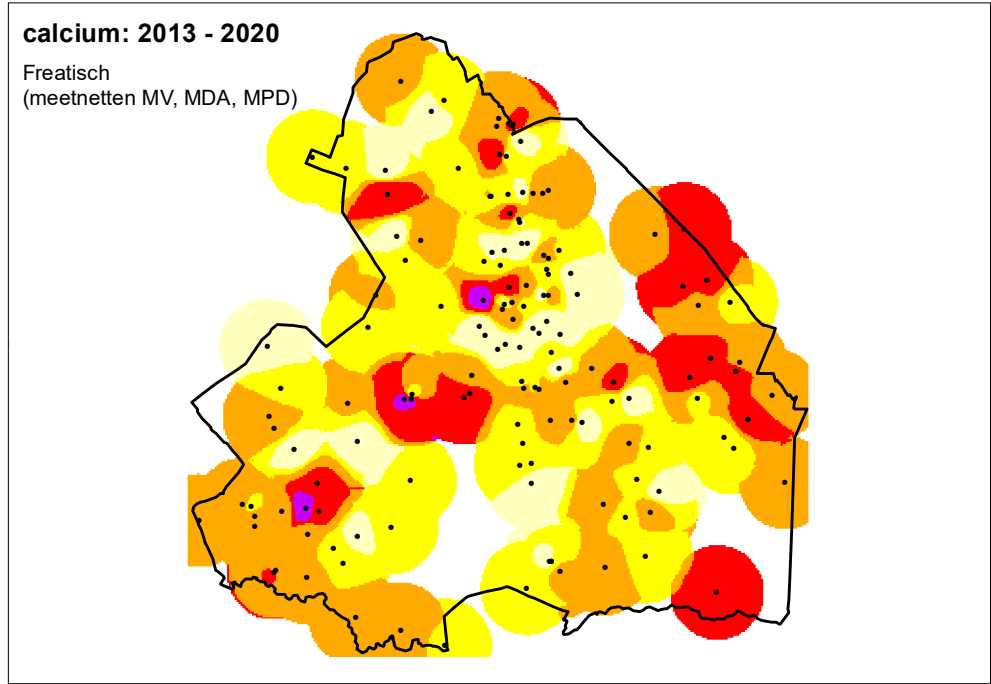
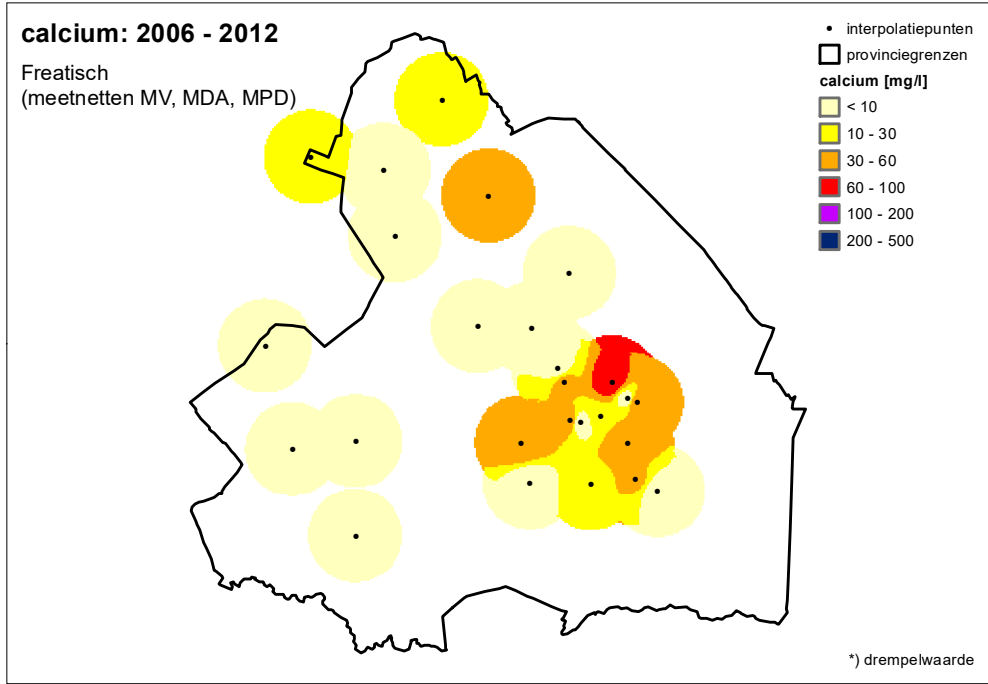

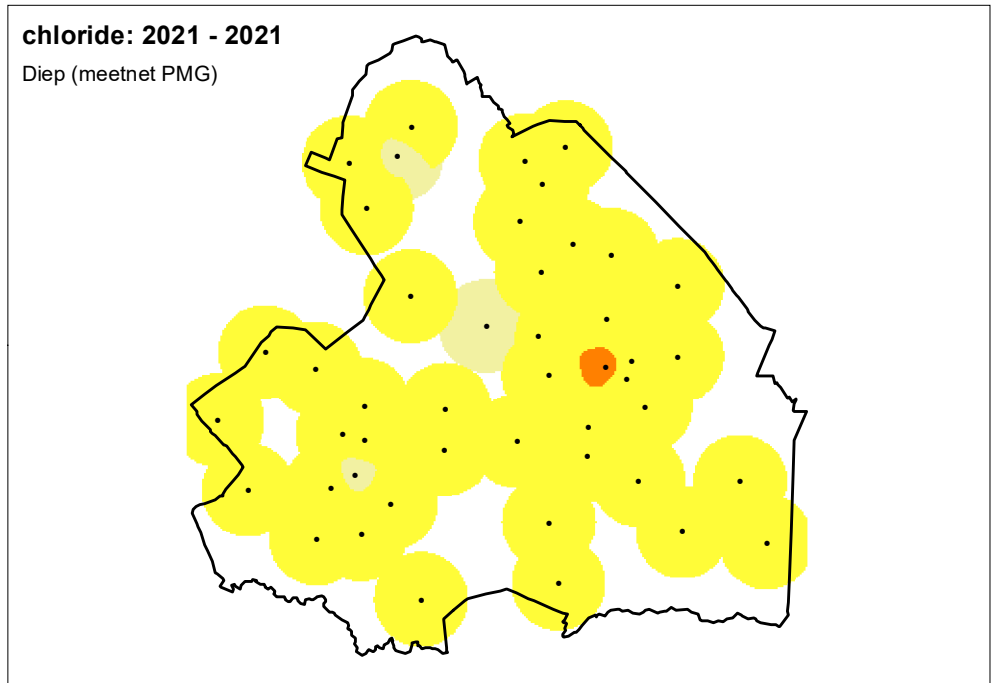
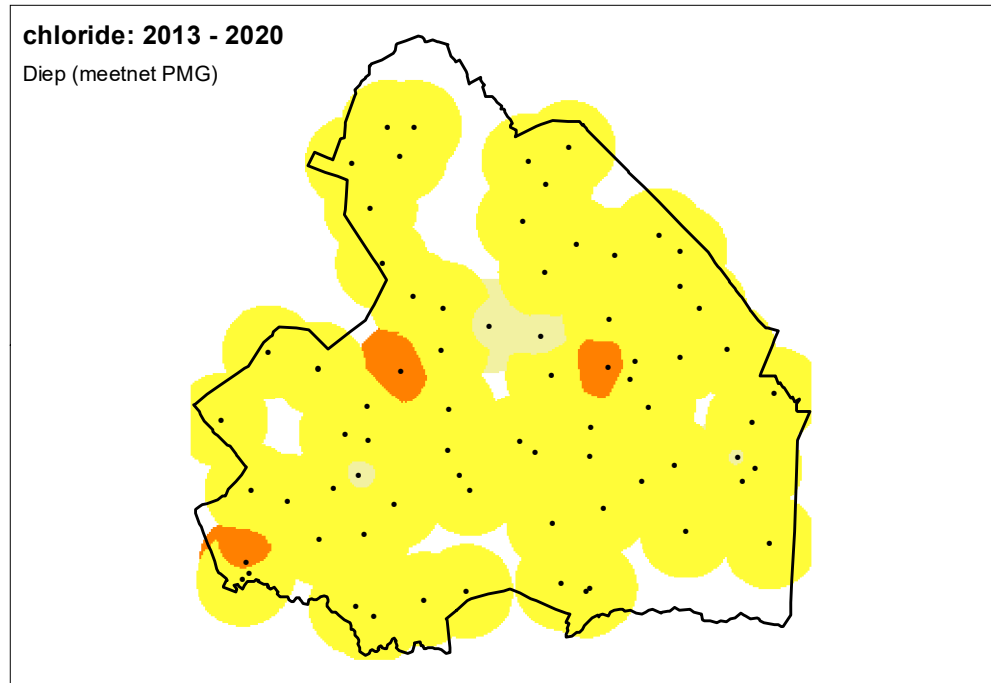
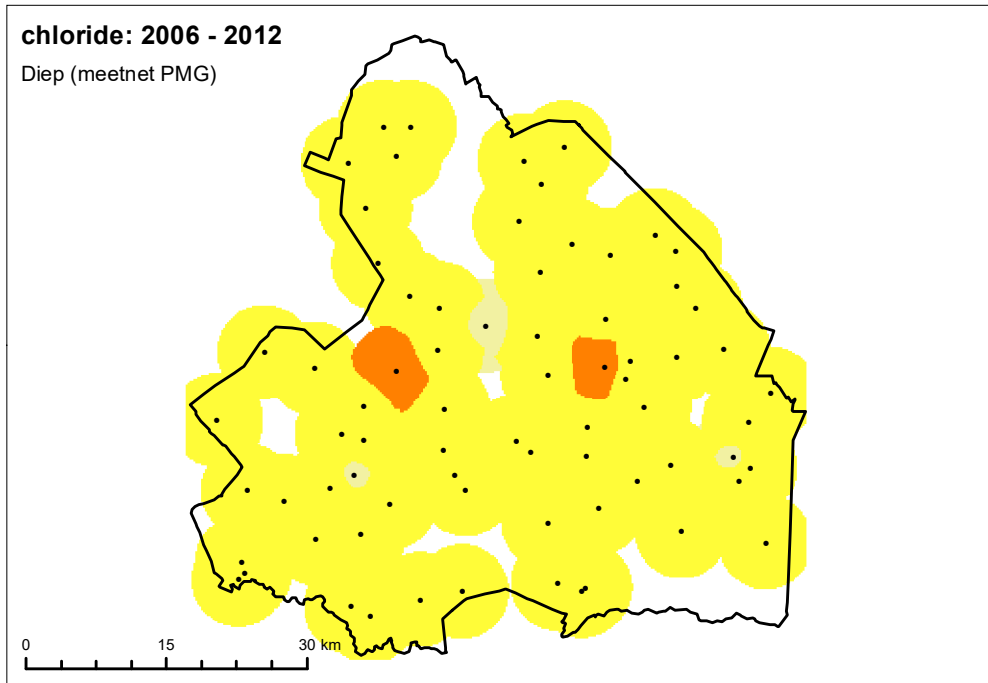
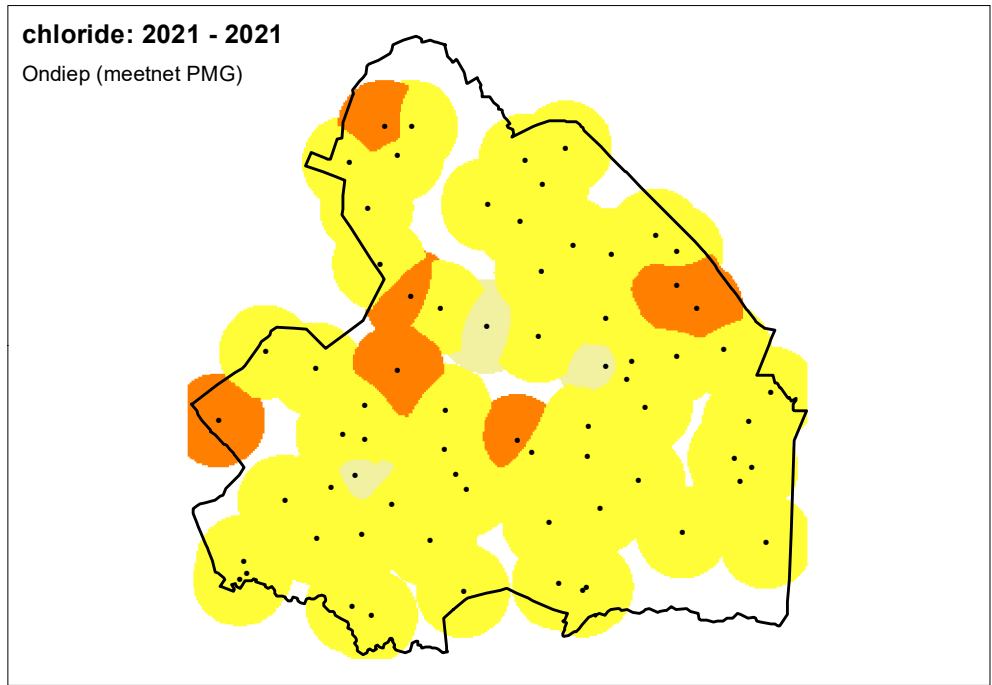
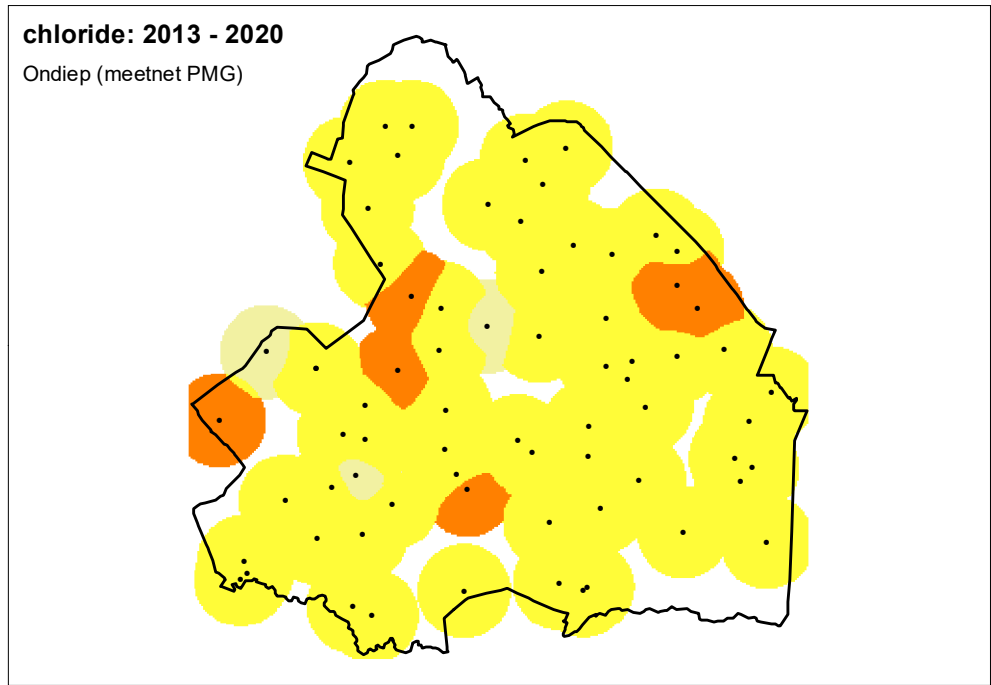
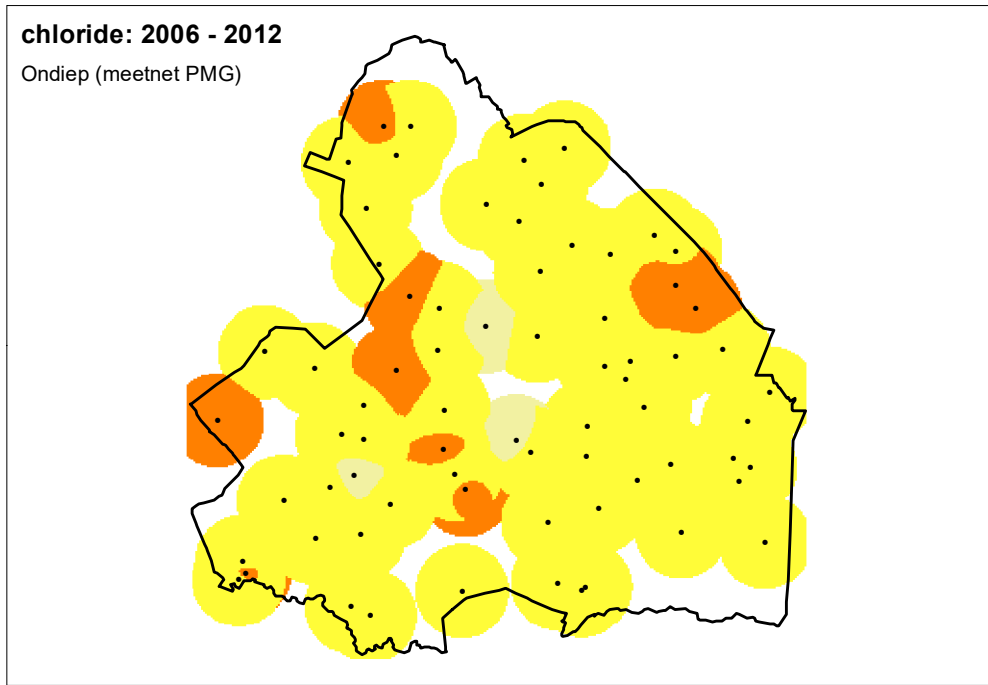
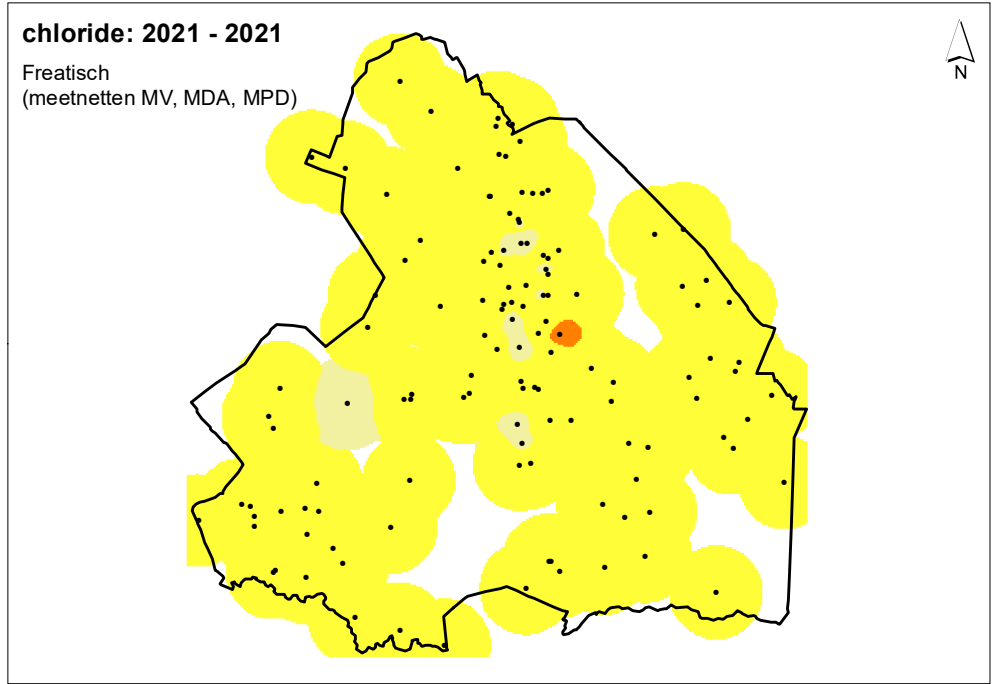
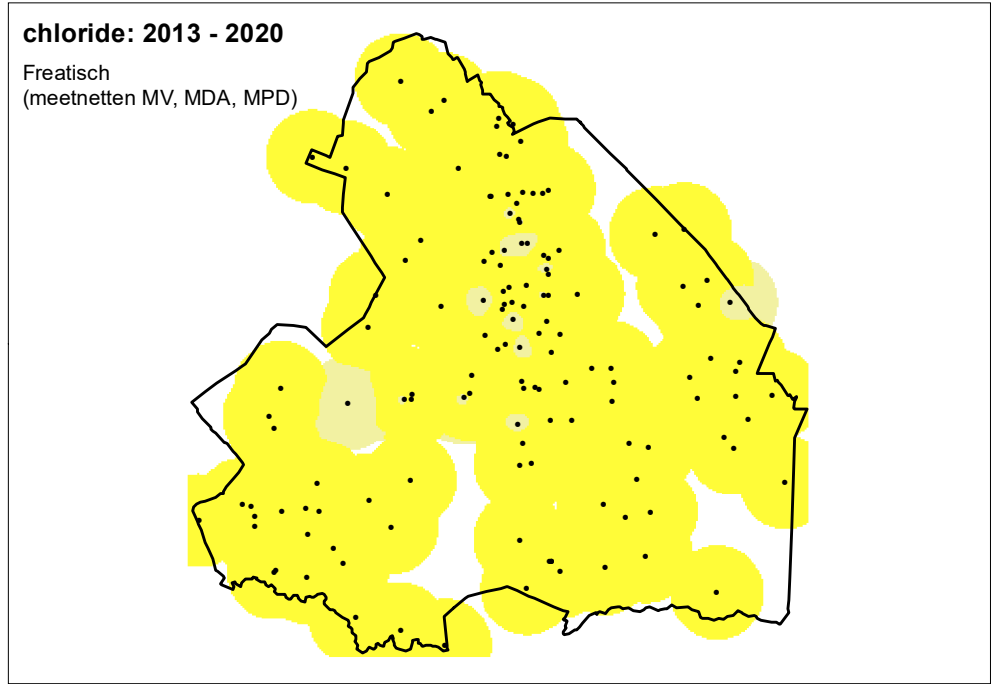
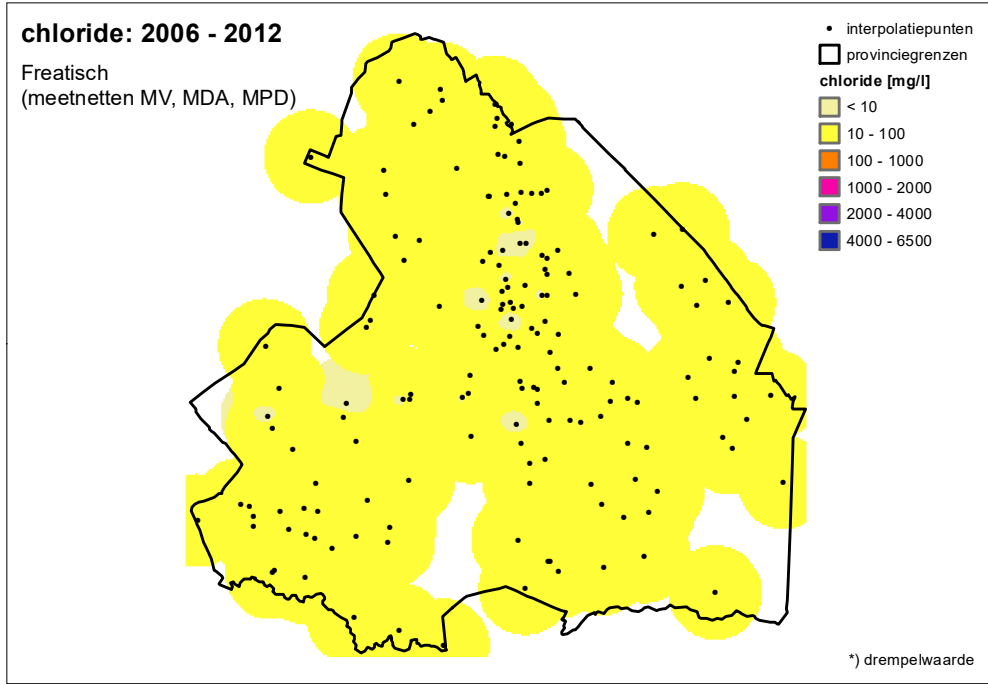

chroom: 2006 - 2012

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

- interpolatiepunten
- provinciegrenzen
- chroom [µg/l]
- < 0.5
- 0.5 - 1
- 1 - 1.5
- 1.5 - 2
- 2 - 5
- 5 - 15

*) drempelwaarde

chroom: 2013 - 2020

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

chroom: 2021 - 2021

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

chroom: 2006 - 2012

Ondiep (meetnet PMG)

chroom: 2013 - 2020

Ondiep (meetnet PMG)

chroom: 2021 - 2021

Ondiep (meetnet PMG)

chroom: 2006 - 2012

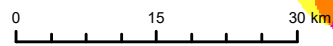
Diep (meetnet PMG)

chroom: 2013 - 2020

Diep (meetnet PMG)

chroom: 2021 - 2021

Diep (meetnet PMG)

fosfor_totaal: 2006 - 2012

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

- interpolatiepunten
- provinciegrenzen
- fosfor_totaal [mg P/l]
- < 0.01
- 0.01 - 0.1
- 0.1 - 0.5
- 0.5 - 1
- 1 - 10
- 10 - 60

*) drempelwaarde

fosfor_totaal: 2013 - 2020

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

fosfor_totaal: 2021 - 2021

Freatisch
(meetnetten MV, MDA, MPD)

fosfor_totaal: 2006 - 2012

Ondiep (meetnet PMG)

fosfor_totaal: 2013 - 2020

Ondiep (meetnet PMG)

fosfor_totaal: 2021 - 2021

Ondiep (meetnet PMG)

fosfor_totaal: 2006 - 2012

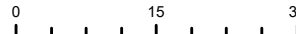
Diep (meetnet PMG)

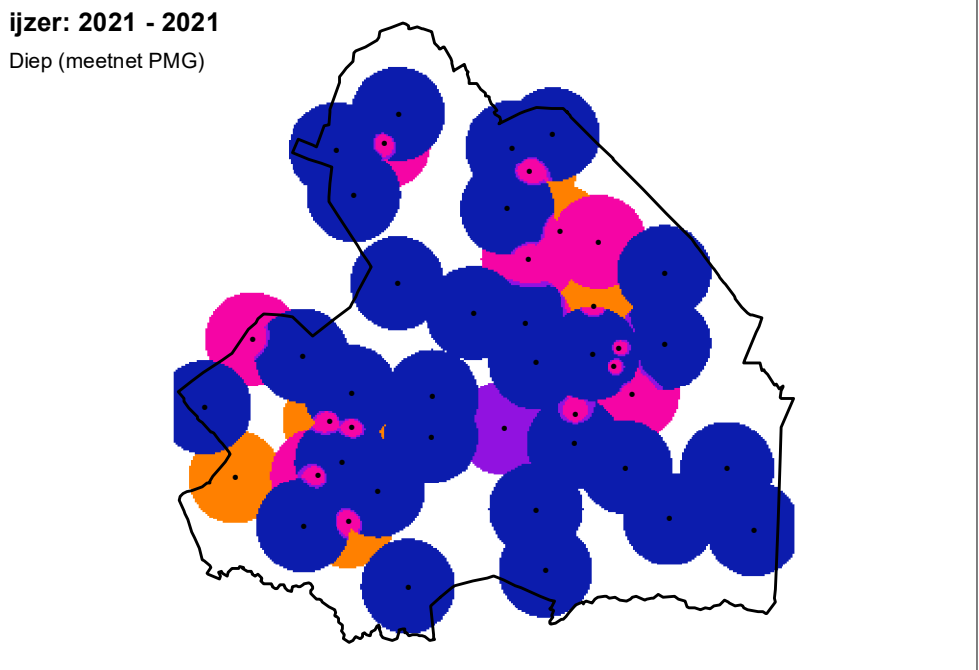
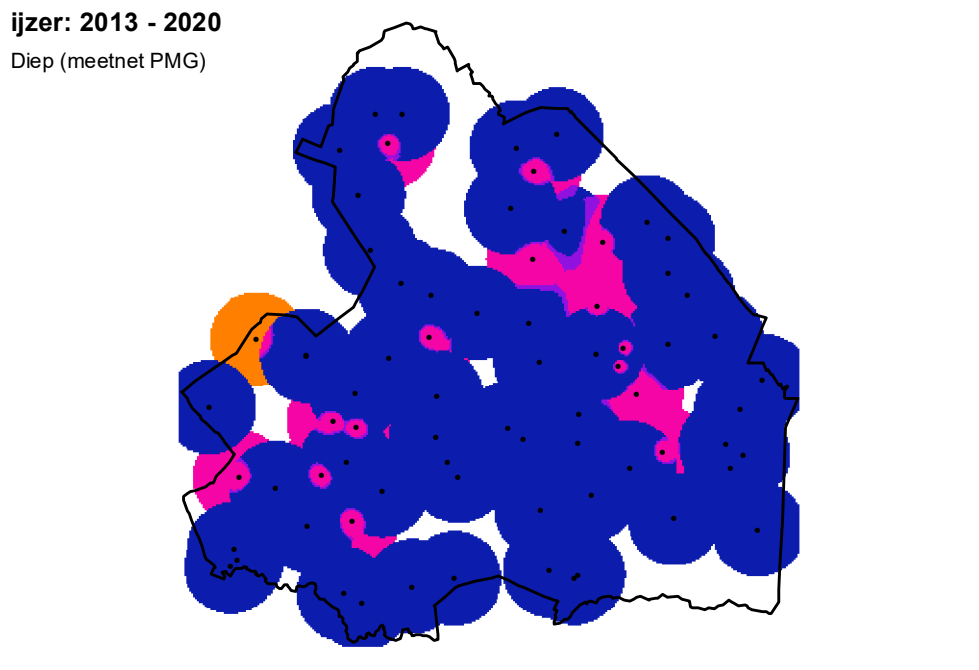
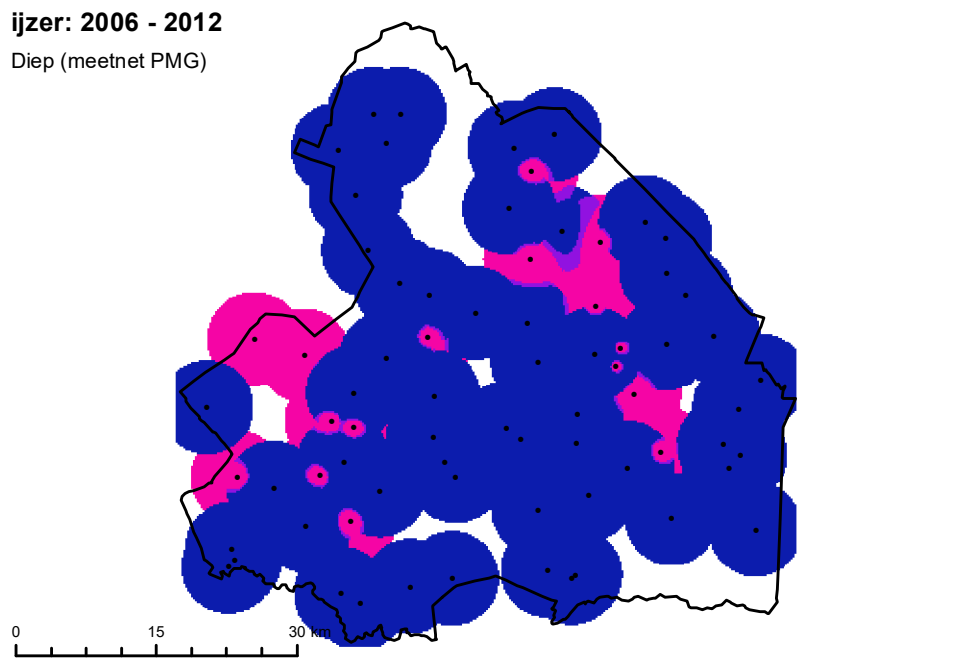
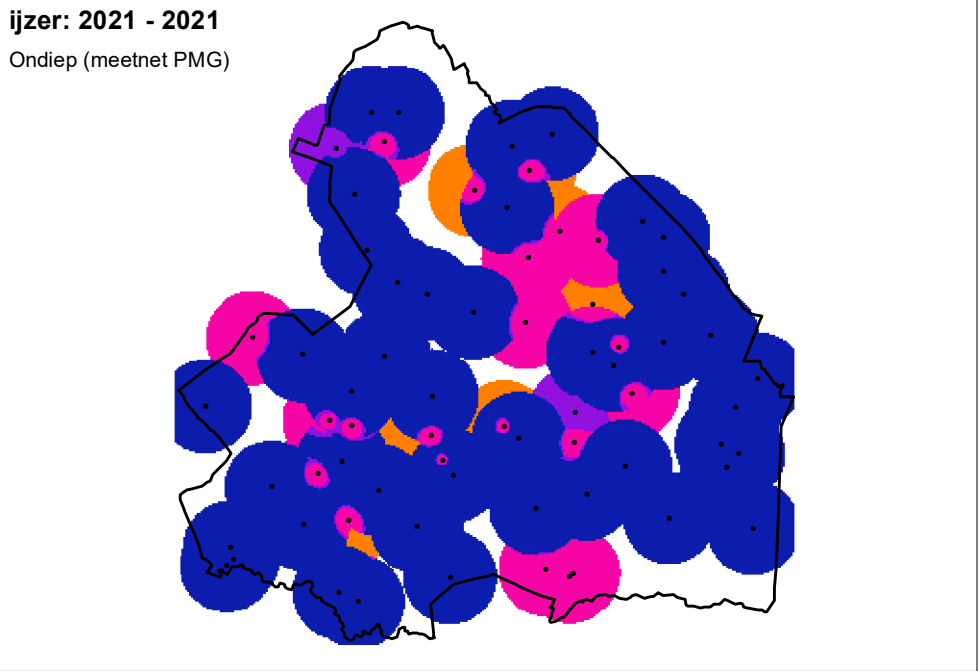
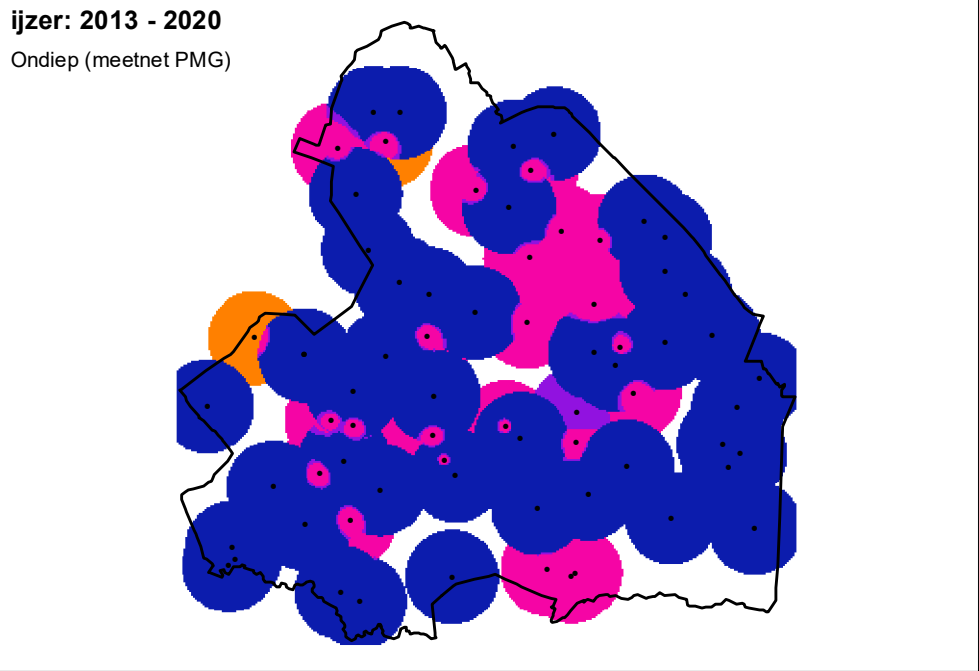
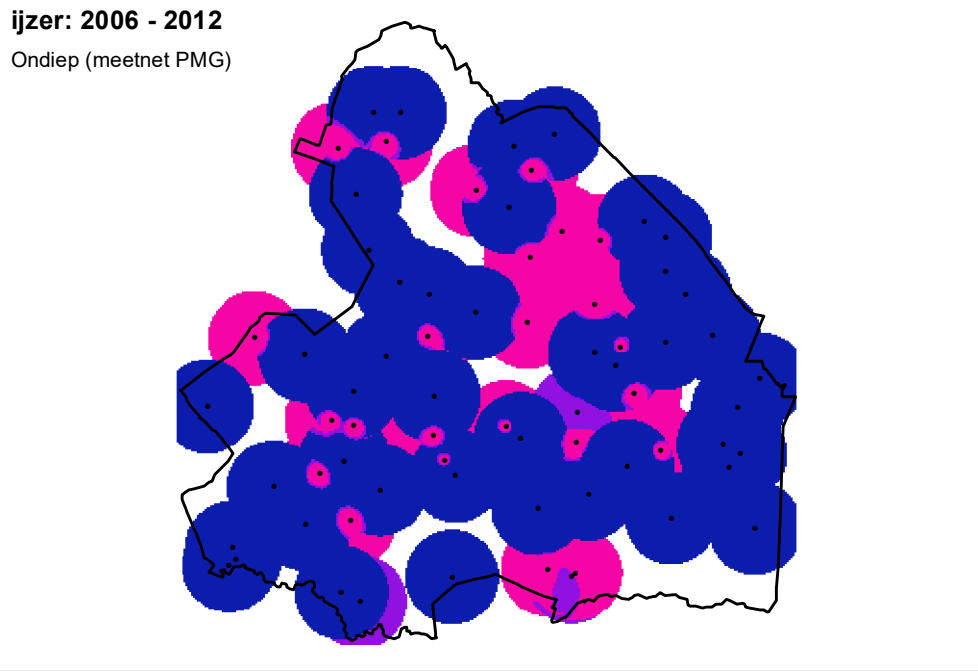
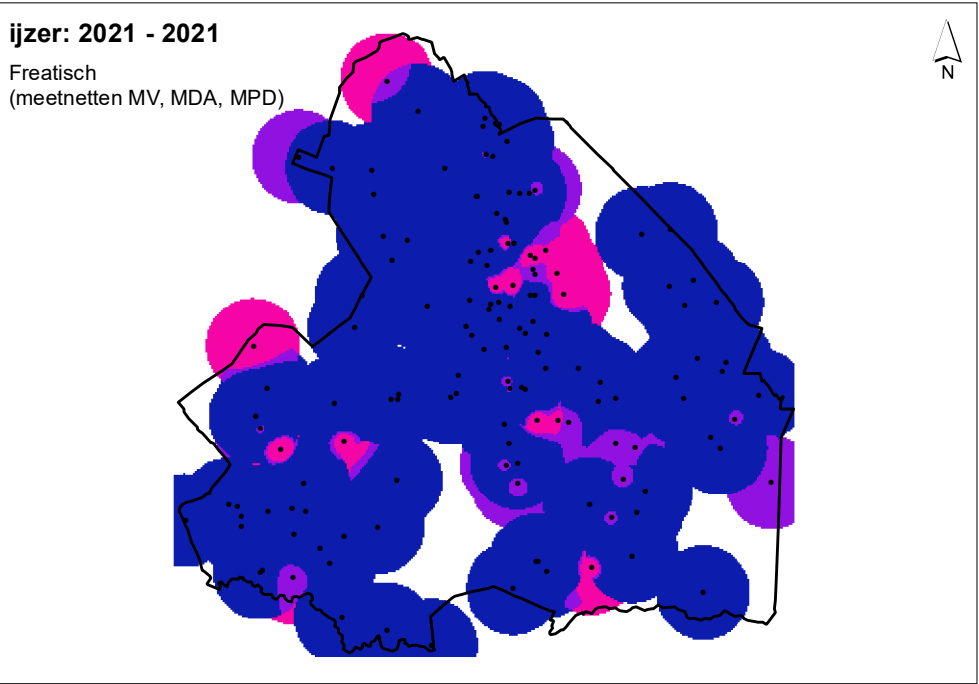
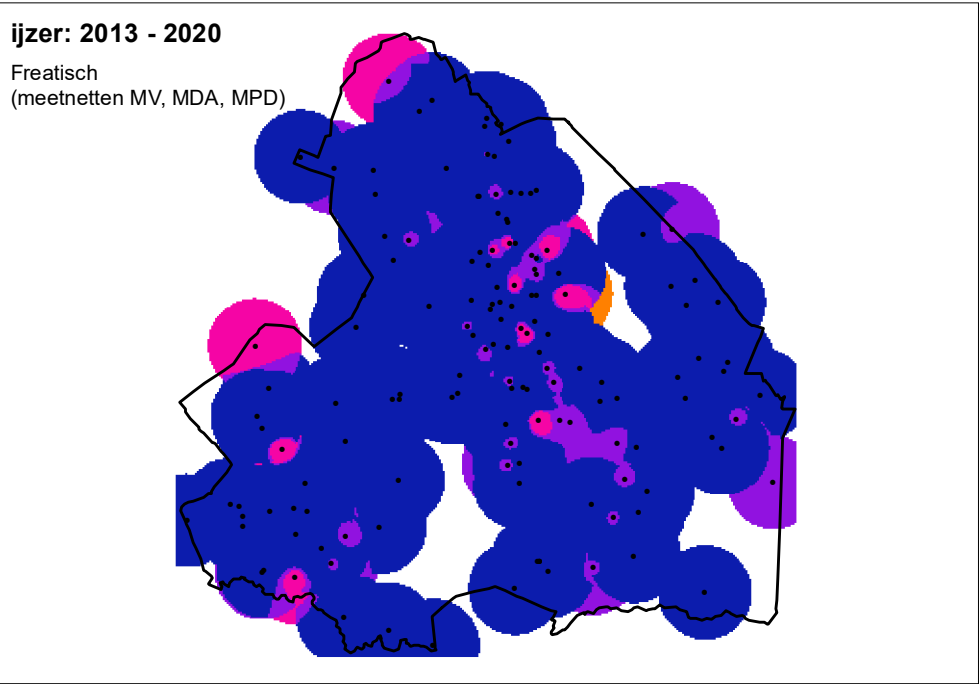
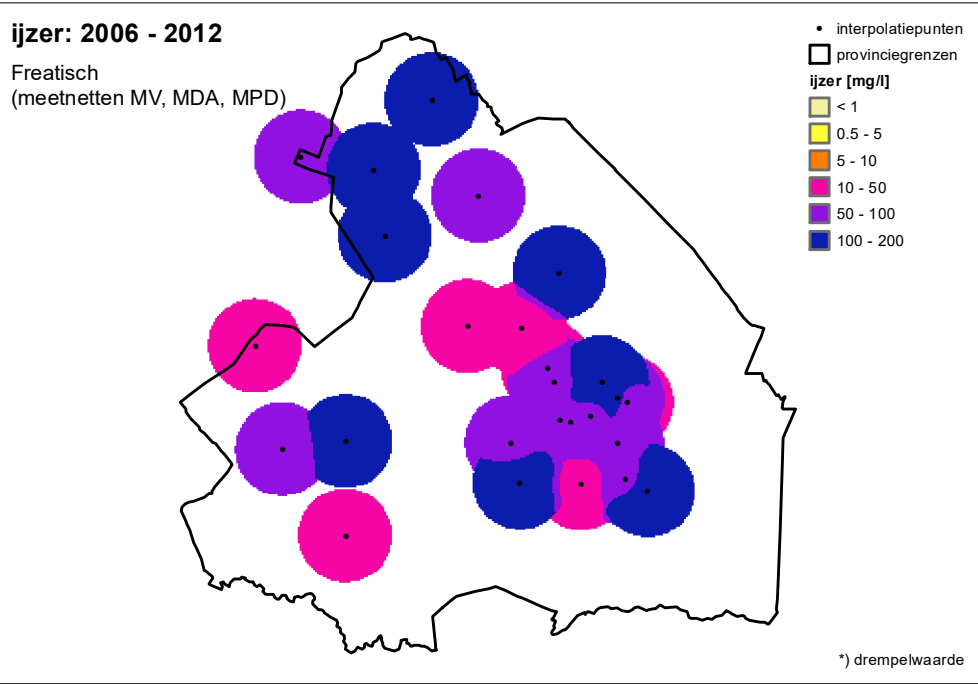
fosfor_totaal: 2013 - 2020

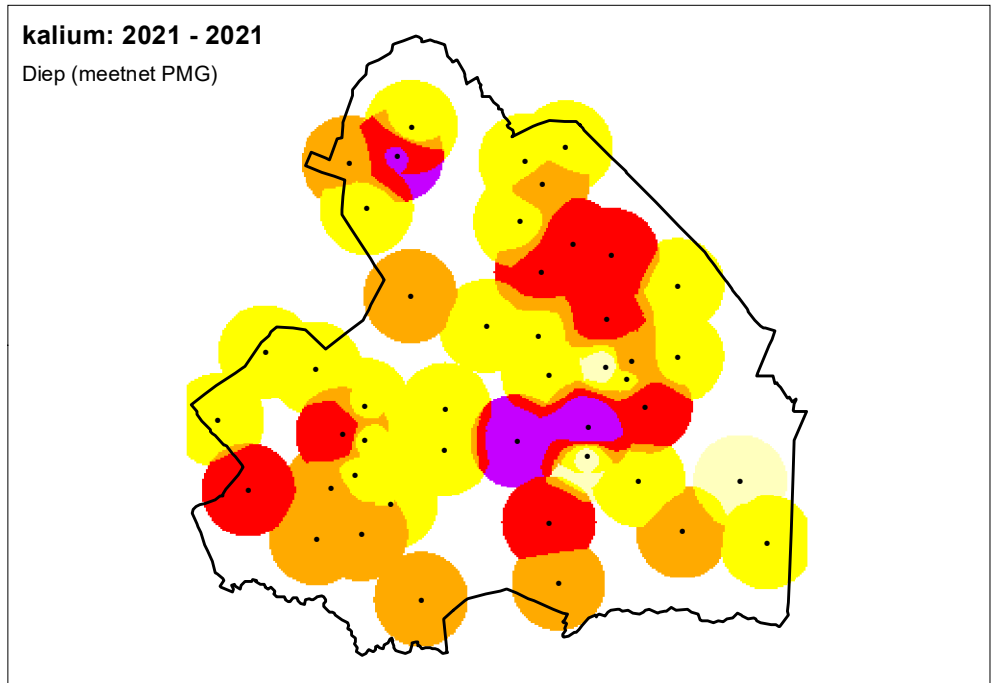
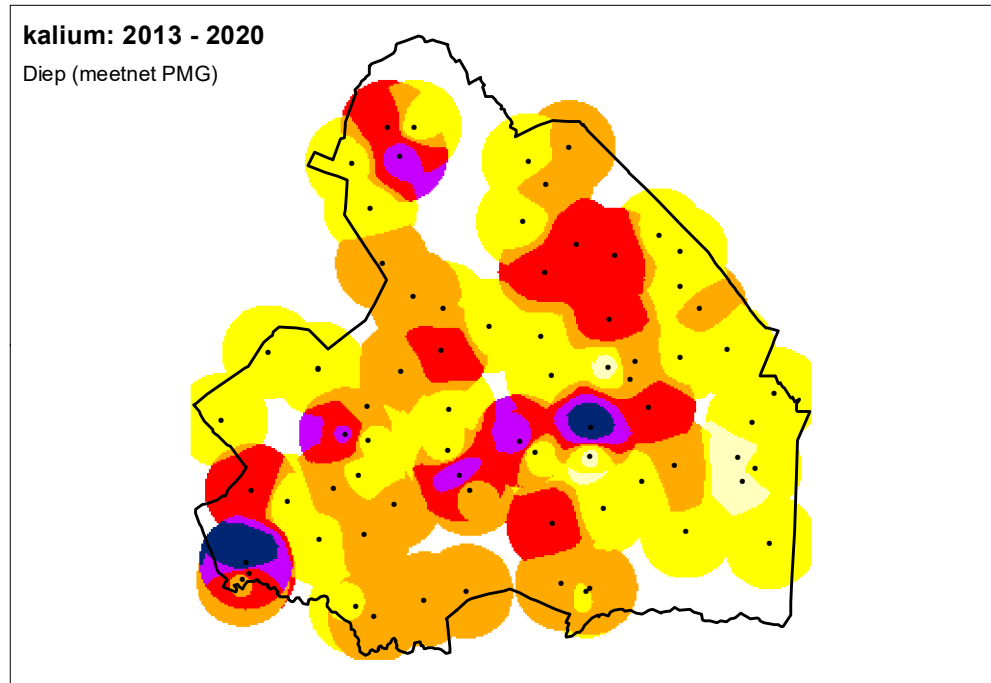
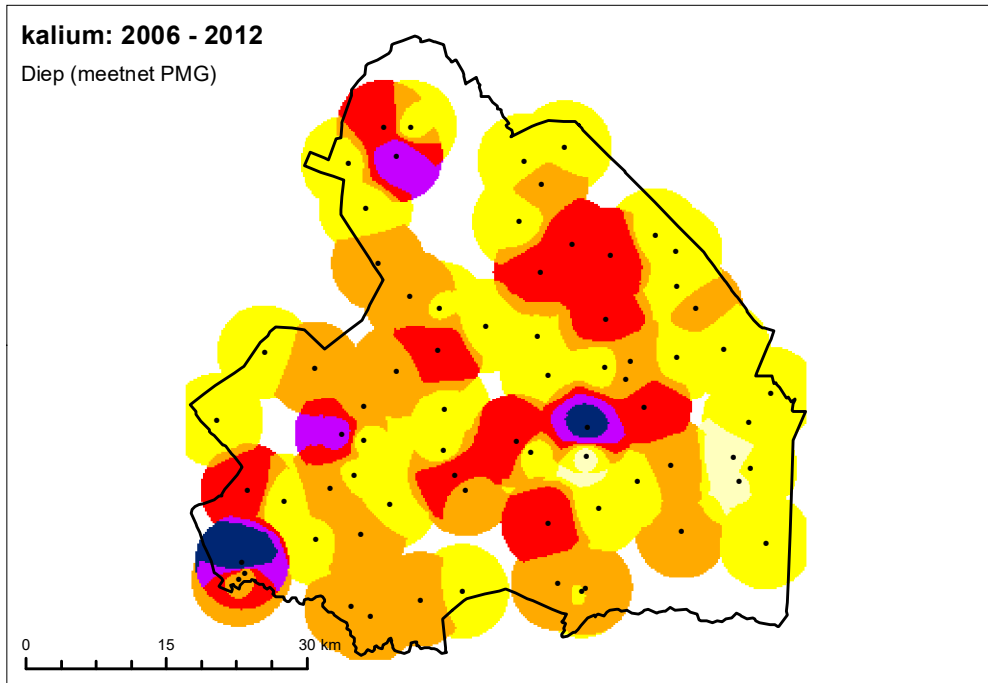
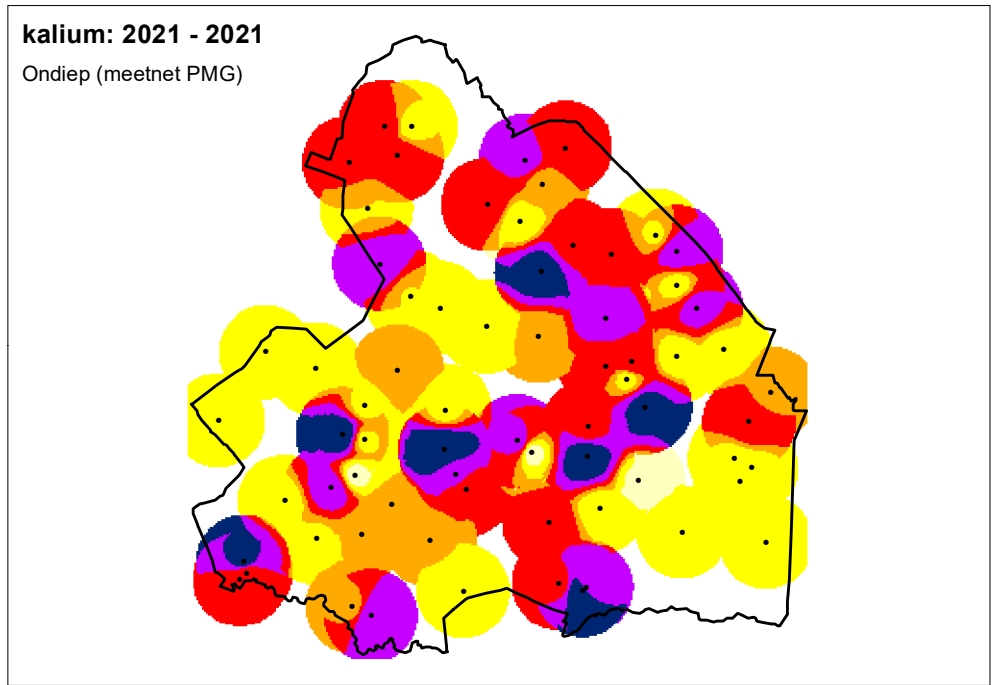
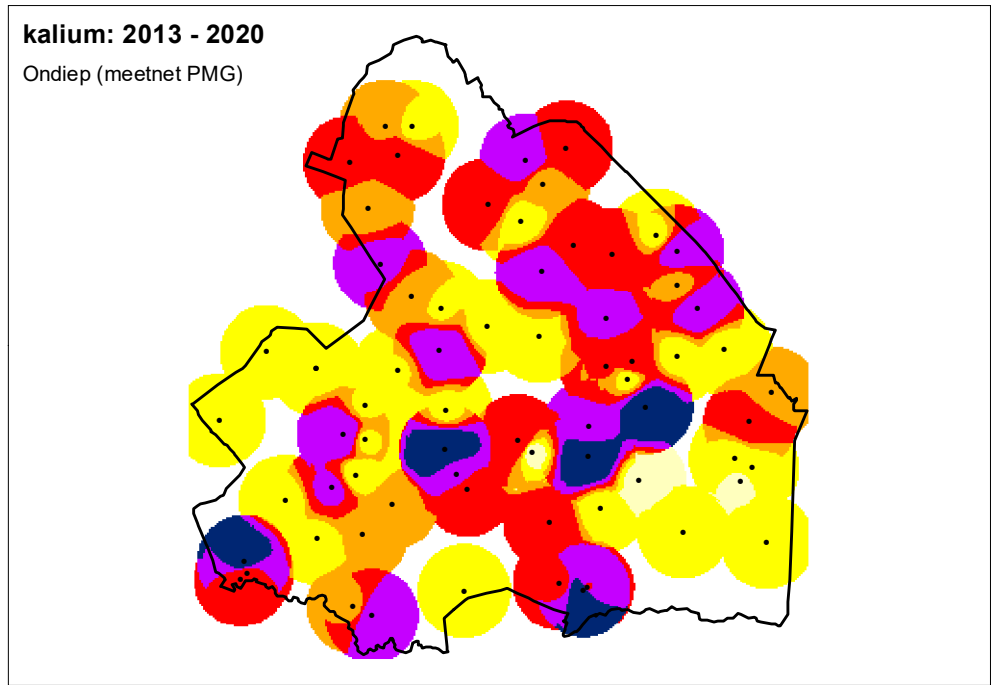
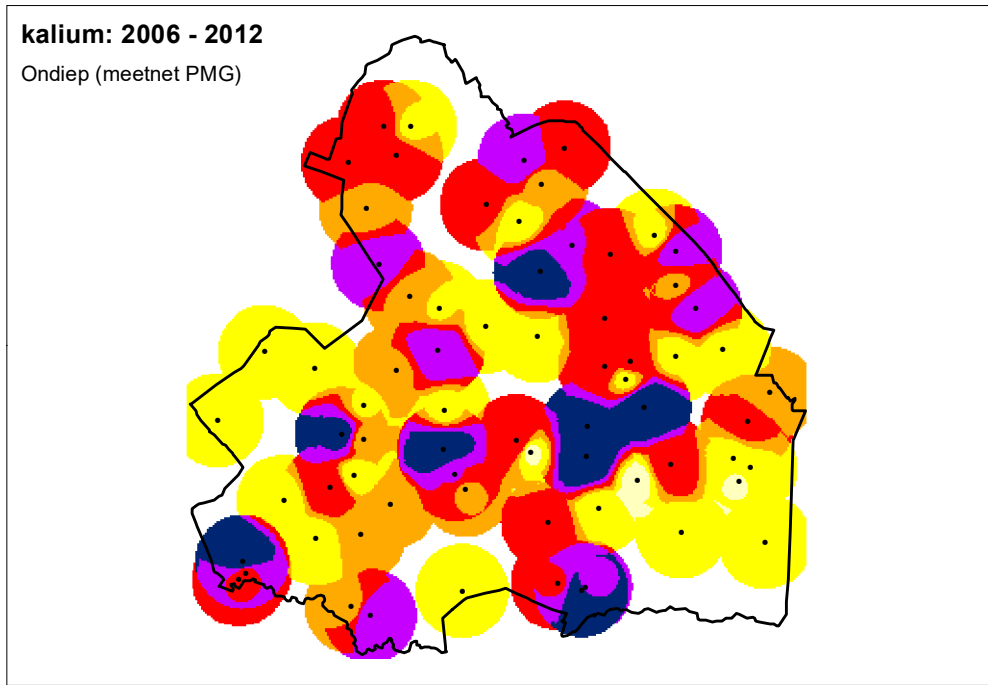
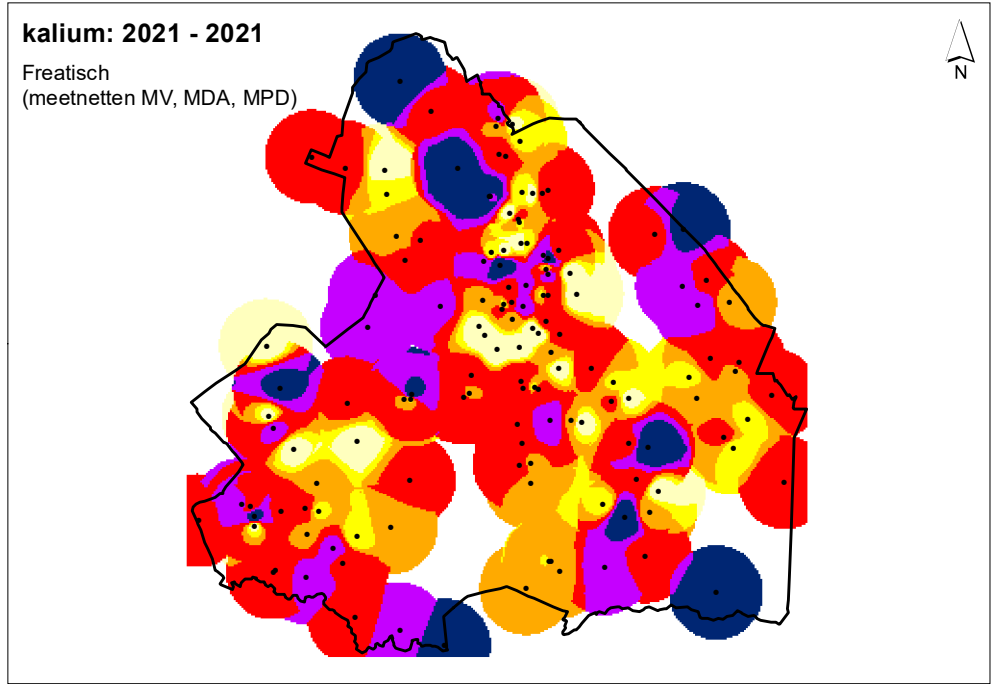
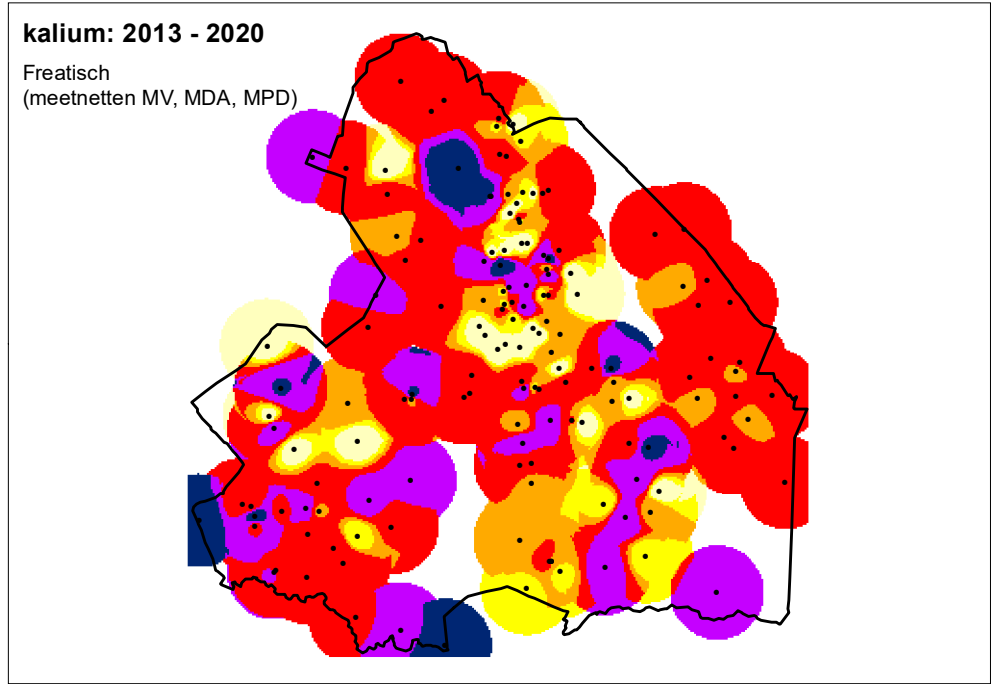
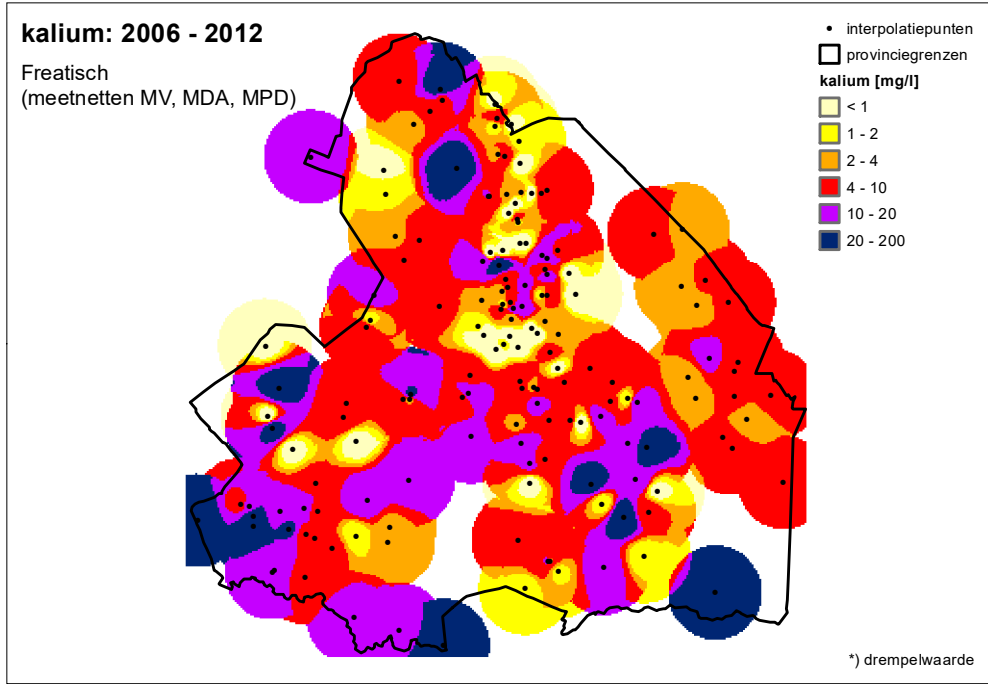
Diep (meetnet PMG)

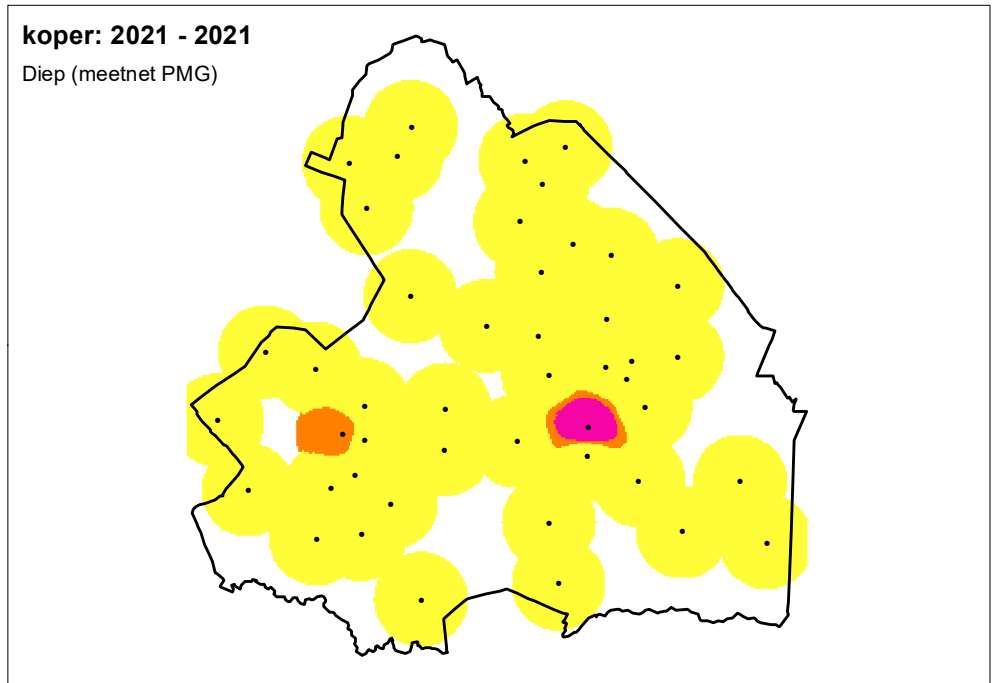
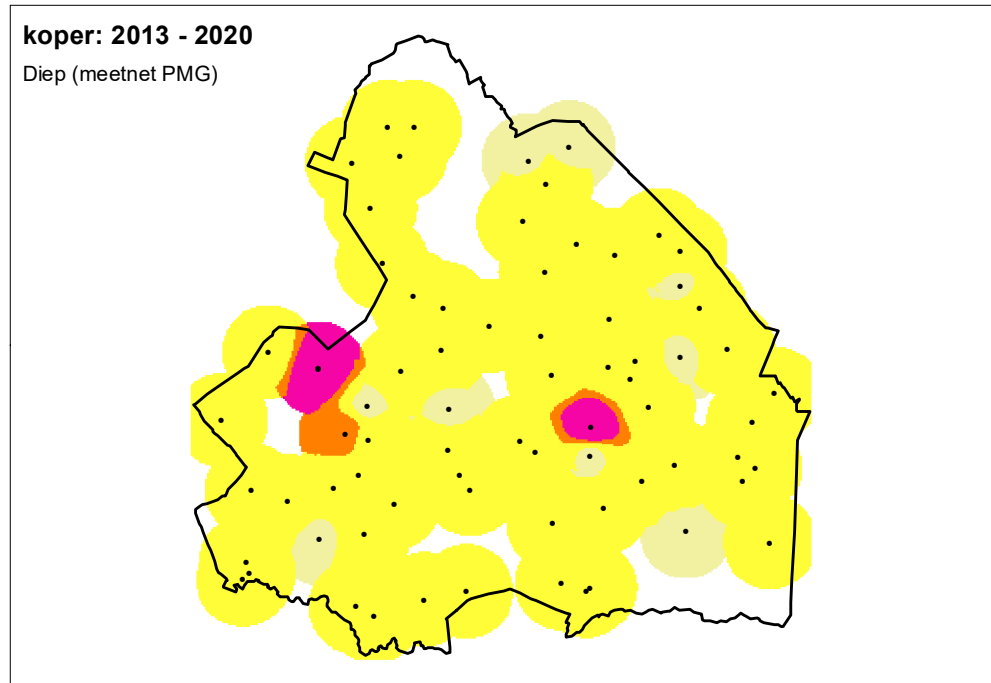
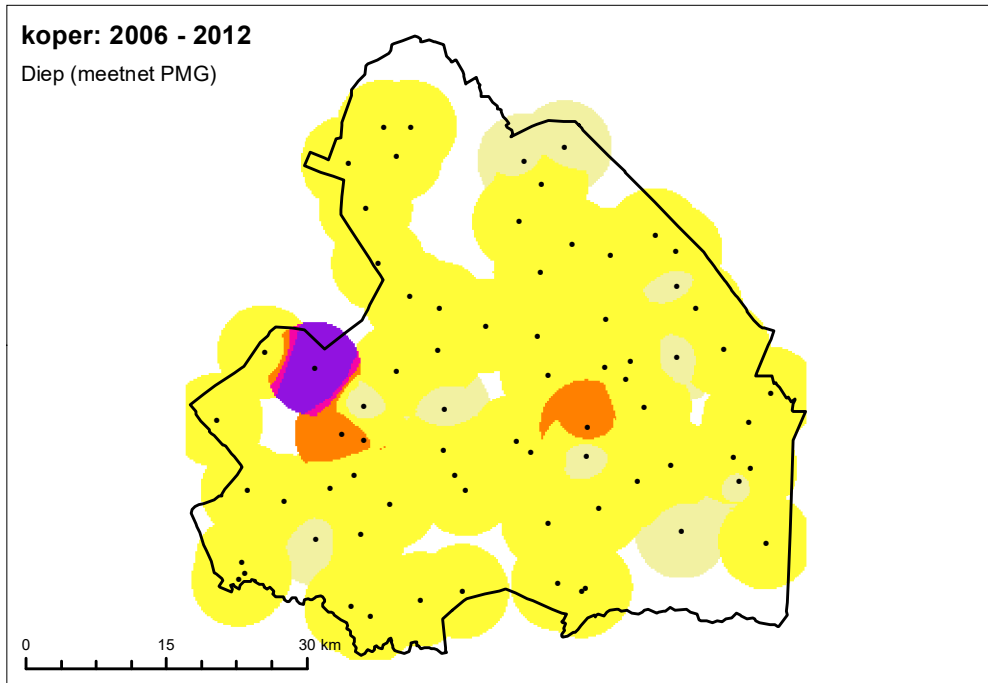
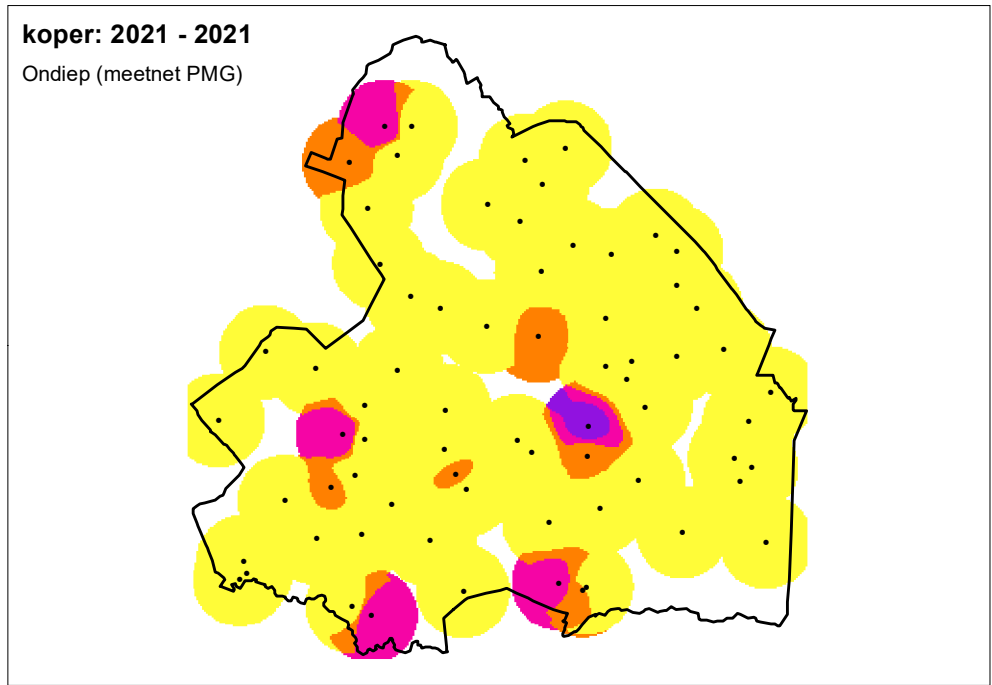
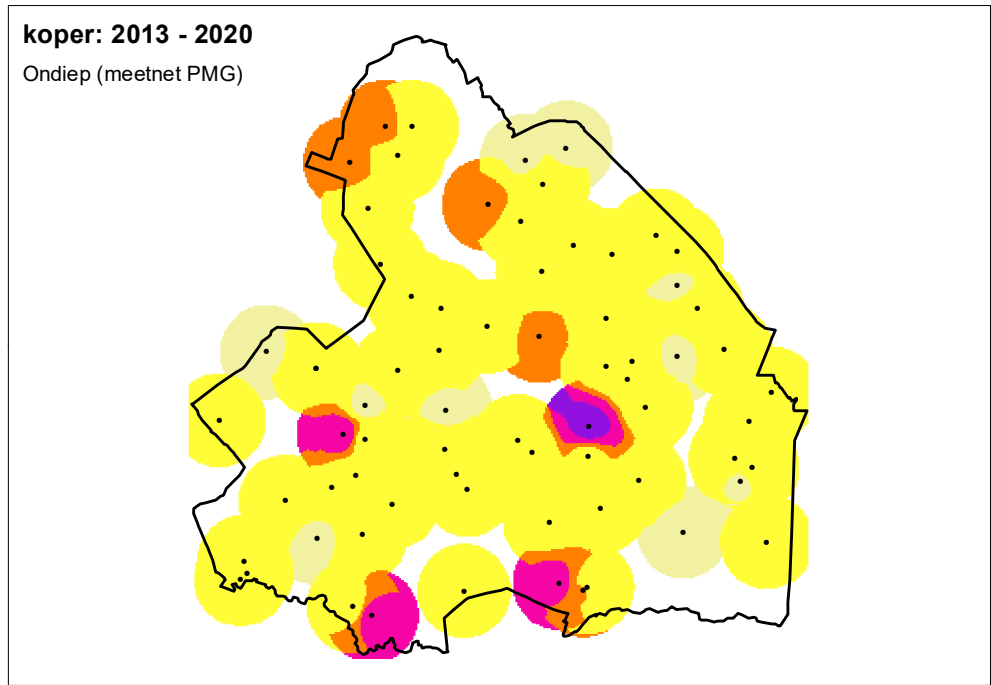
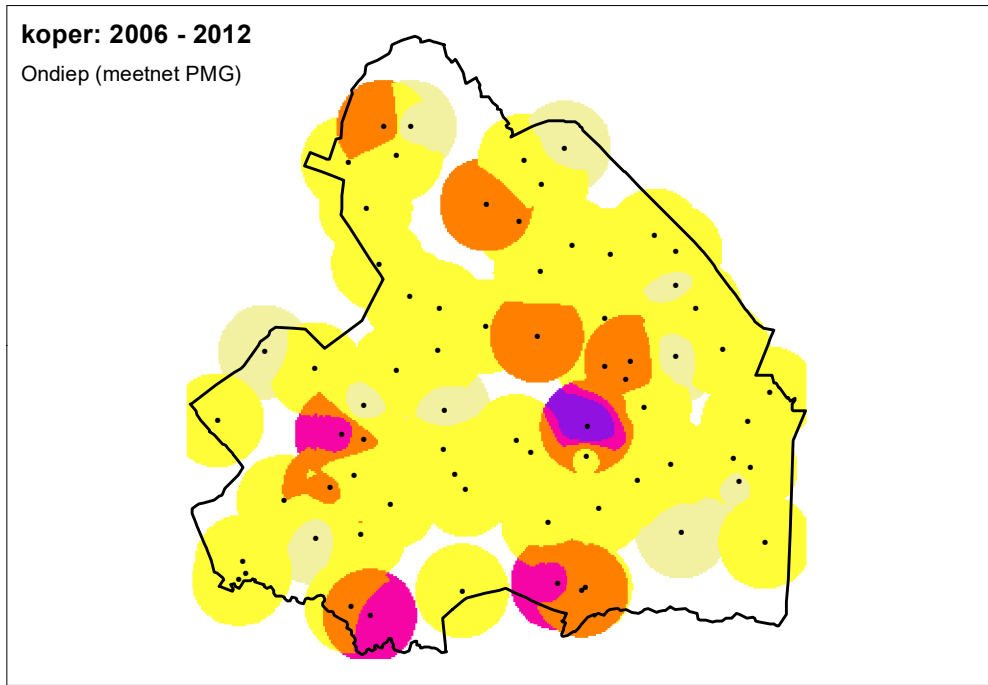
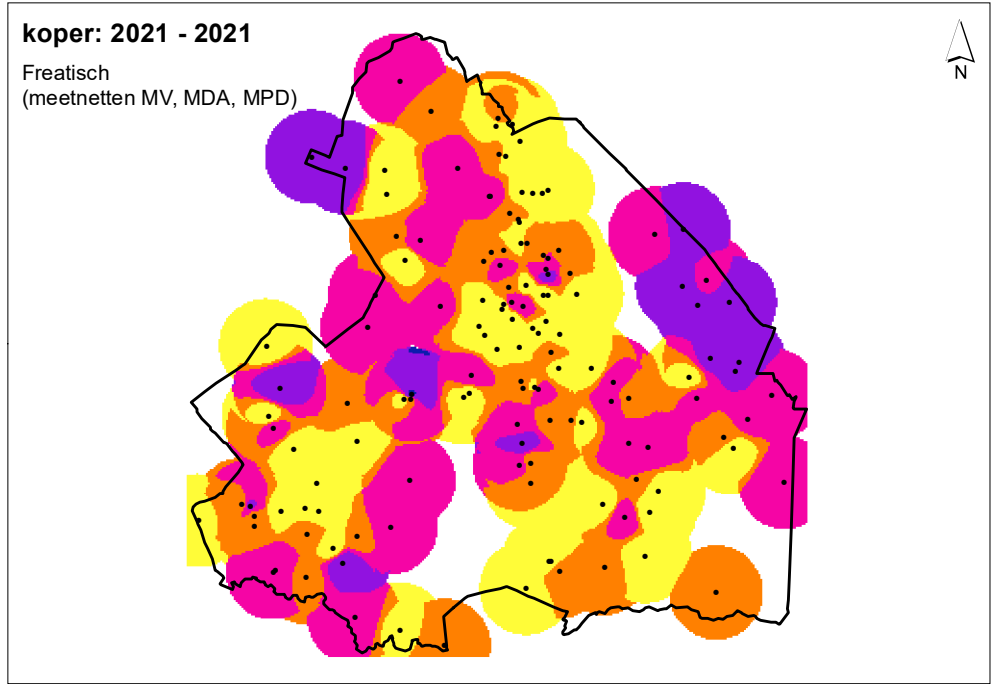
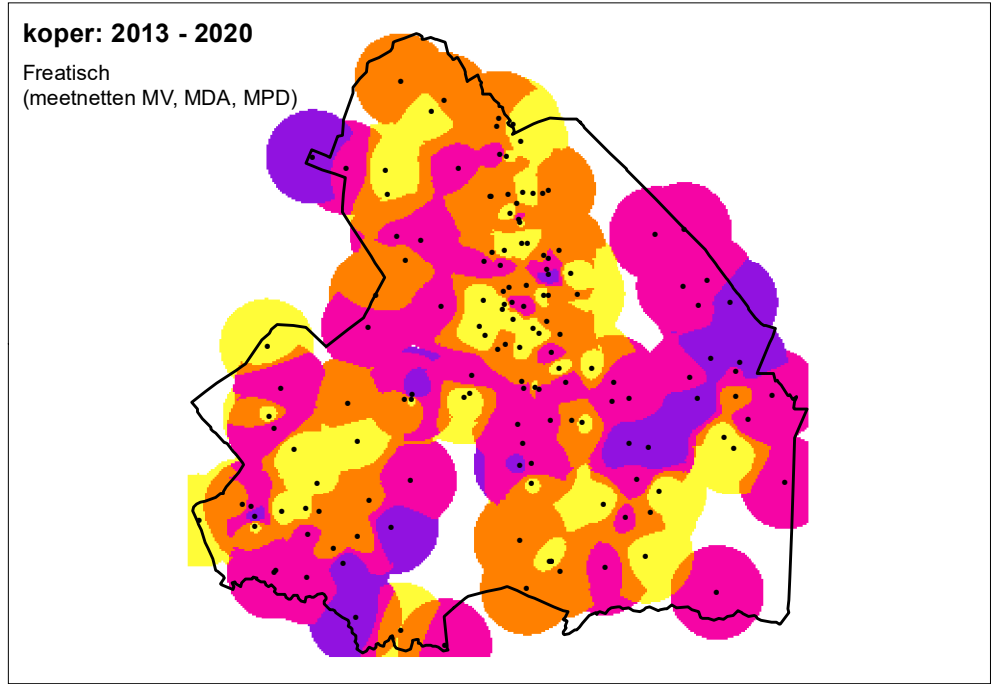
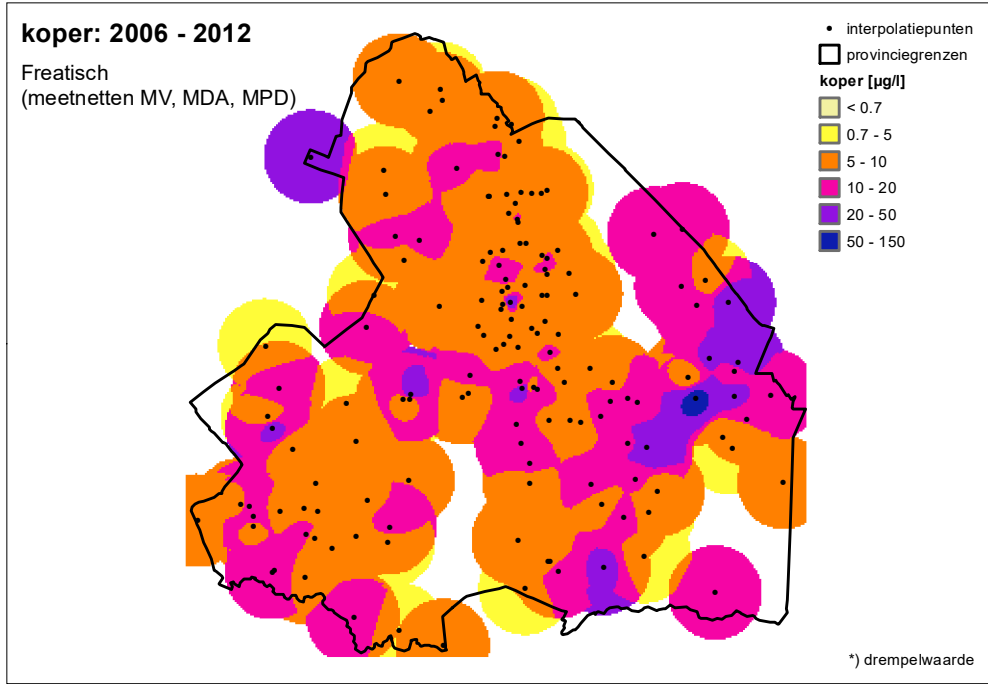
fosfor_totaal: 2021 - 2021

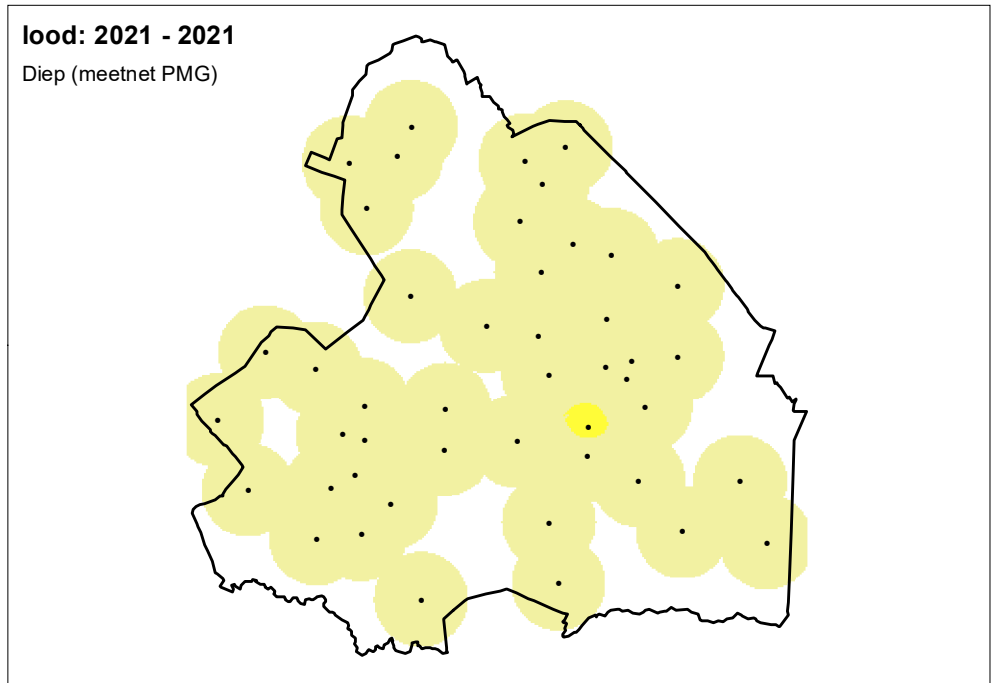
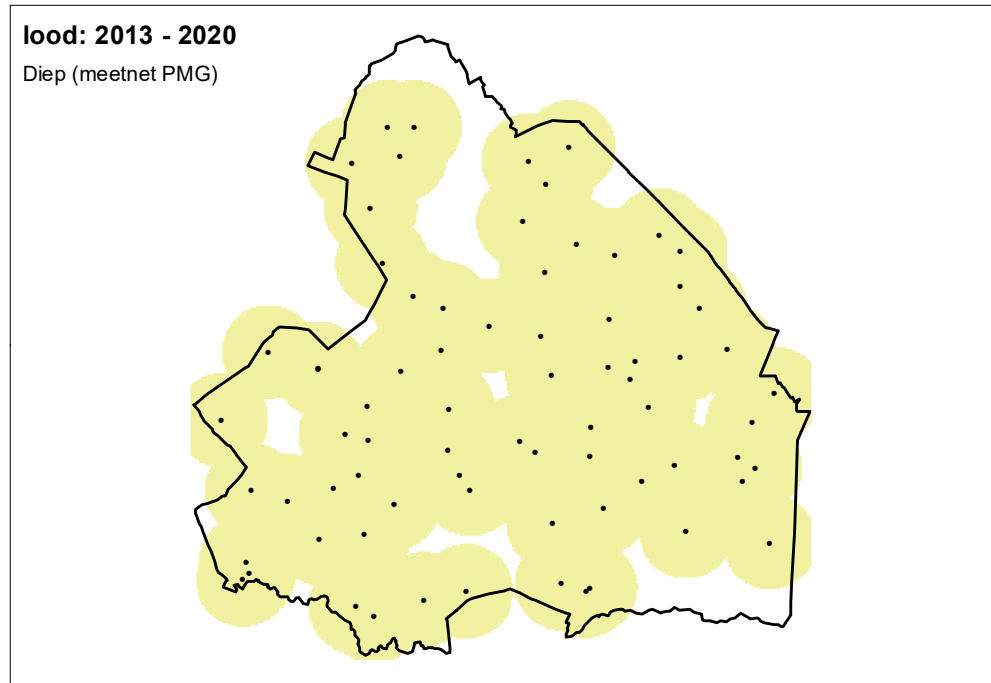
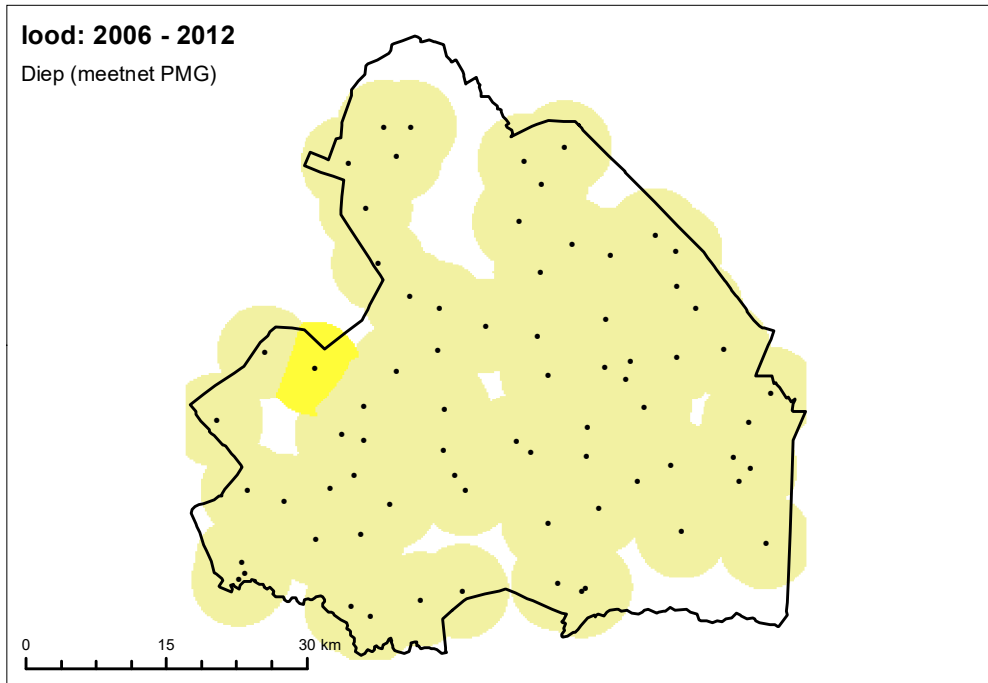
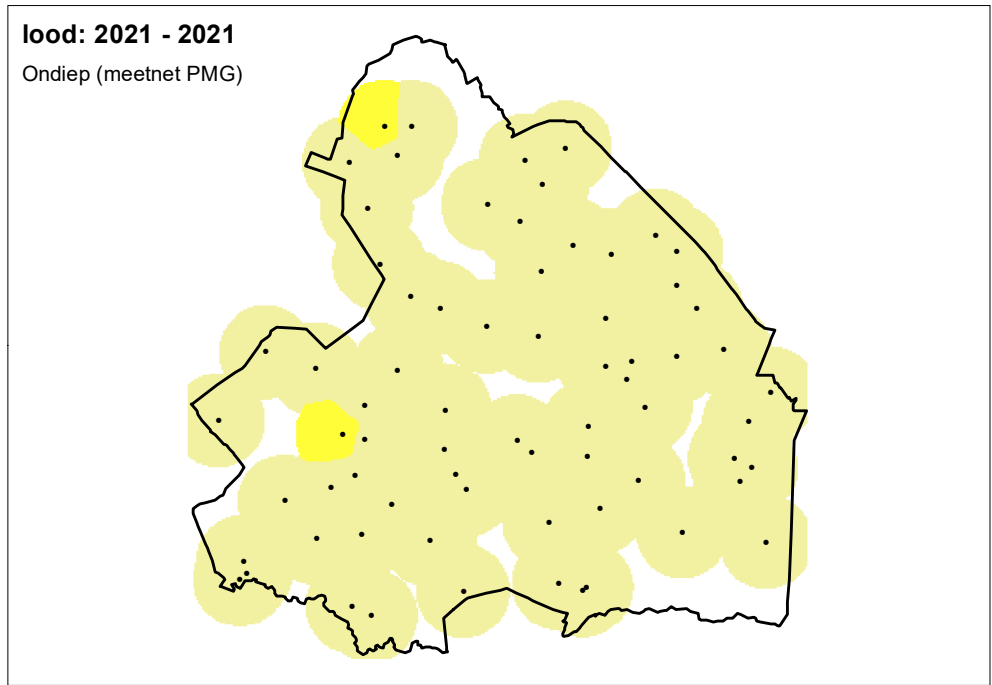
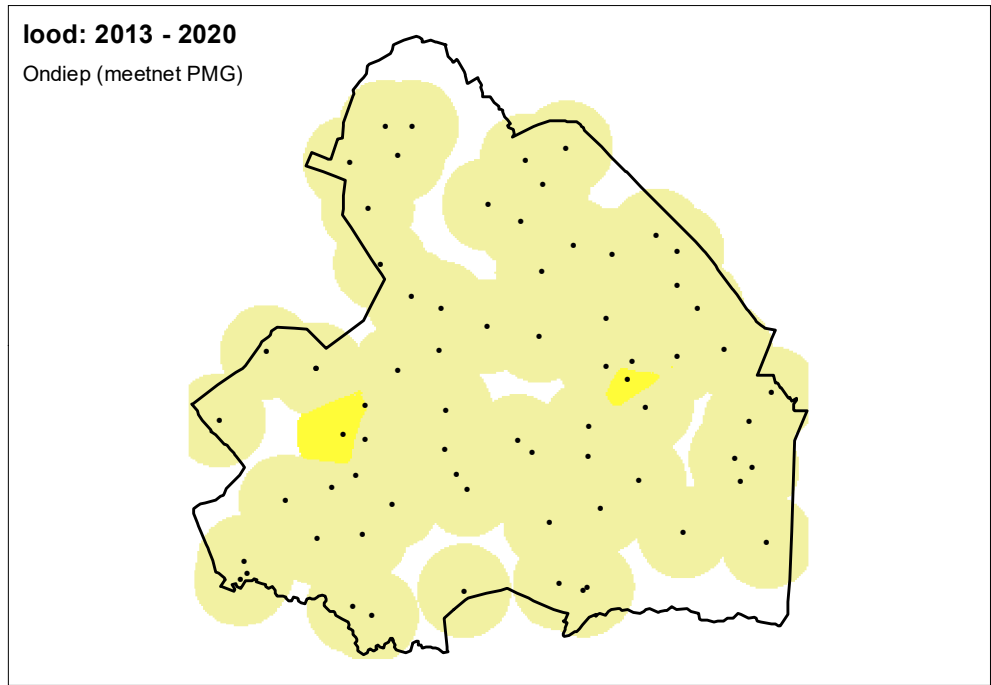
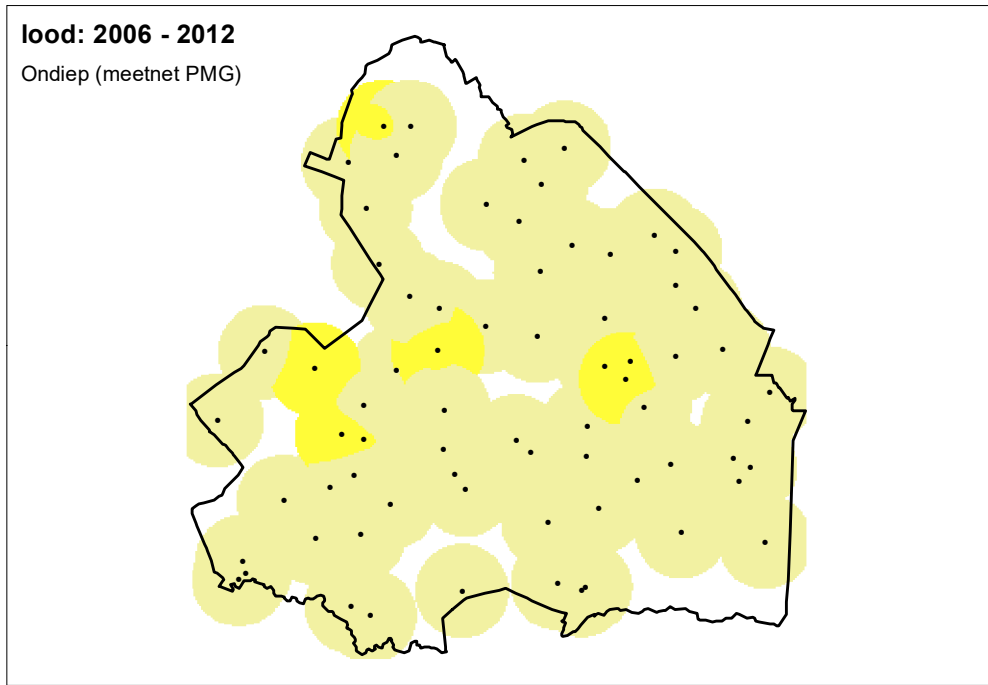
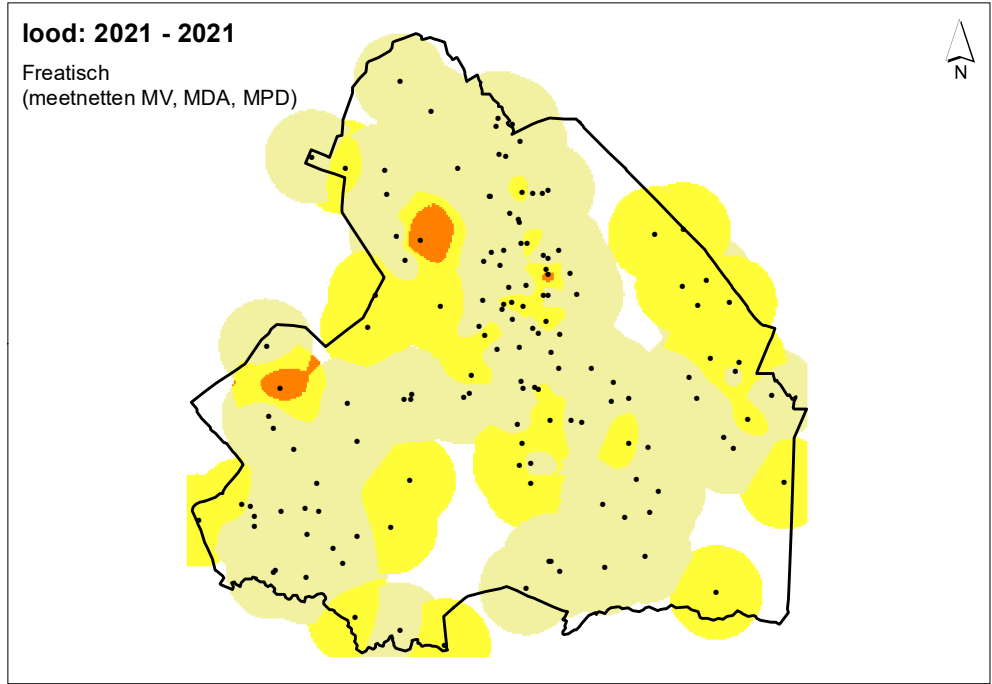
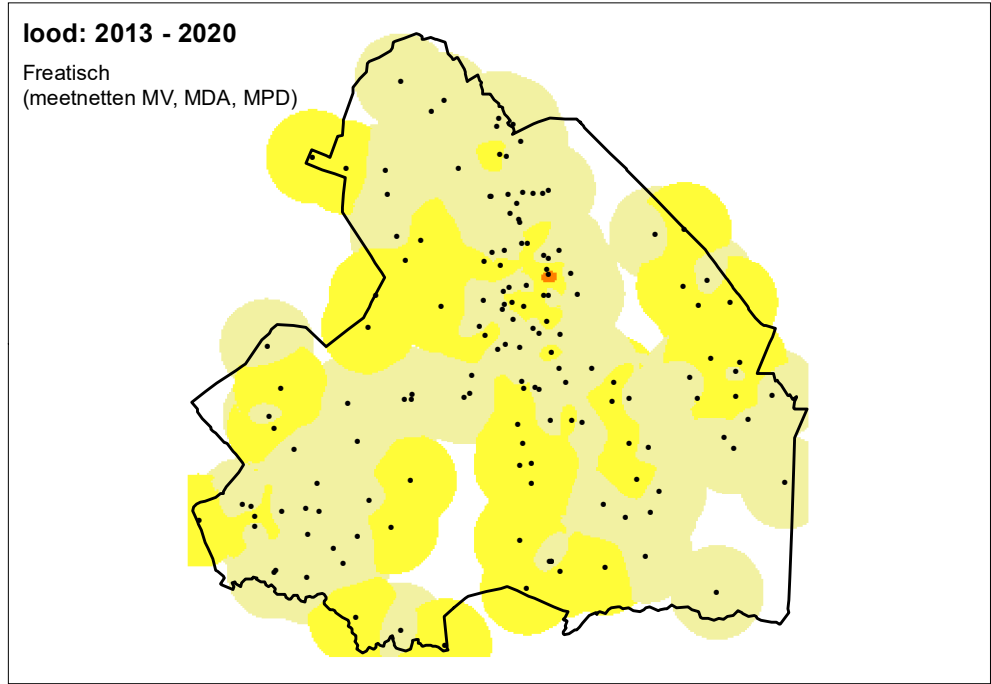
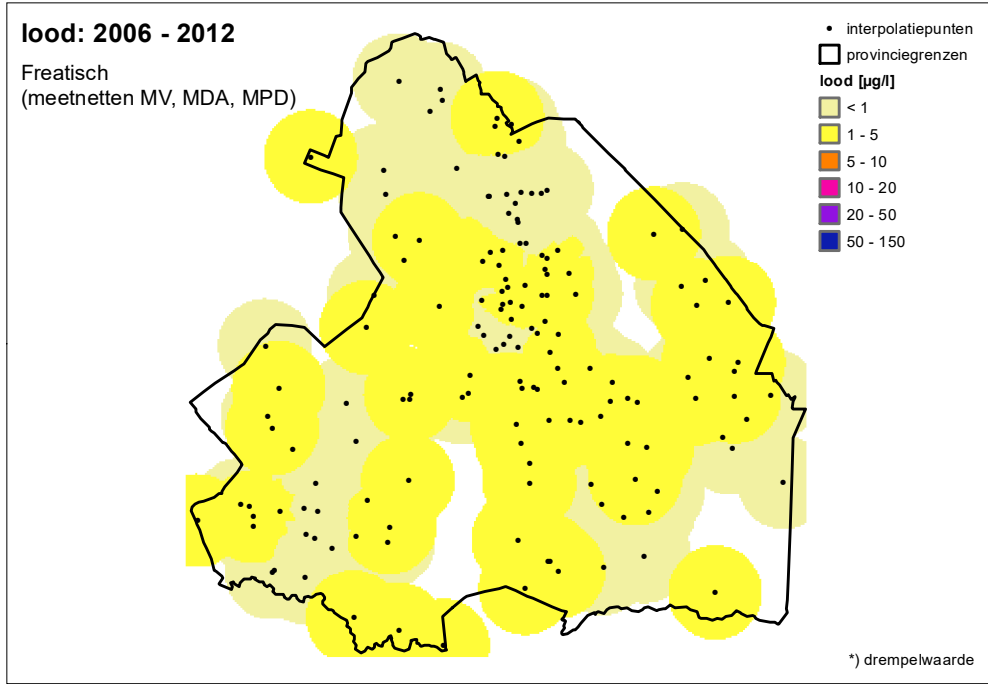
Diep (meetnet PMG)

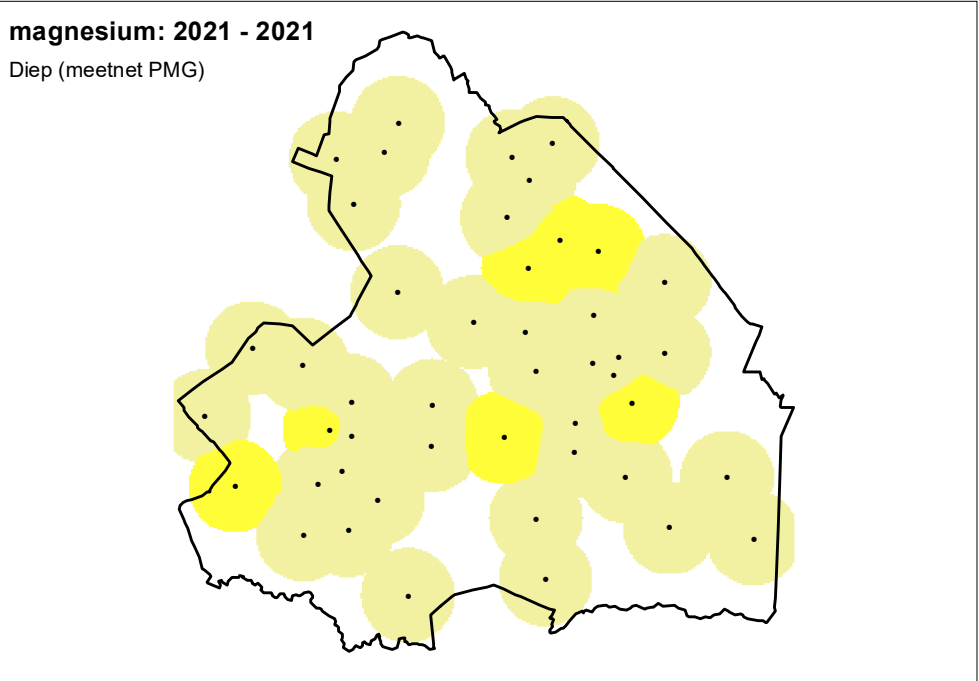
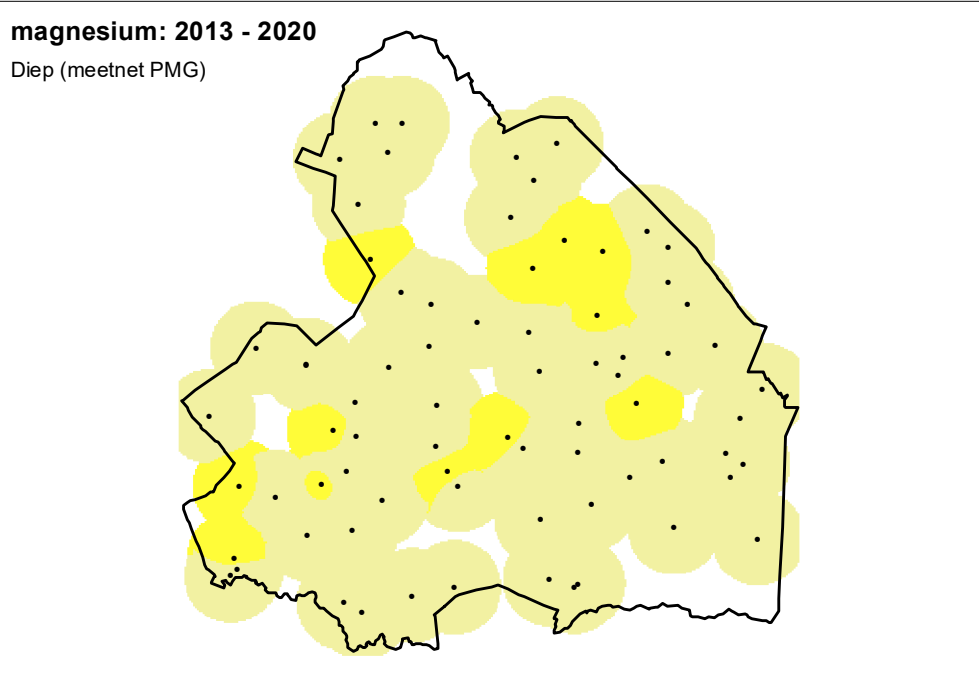
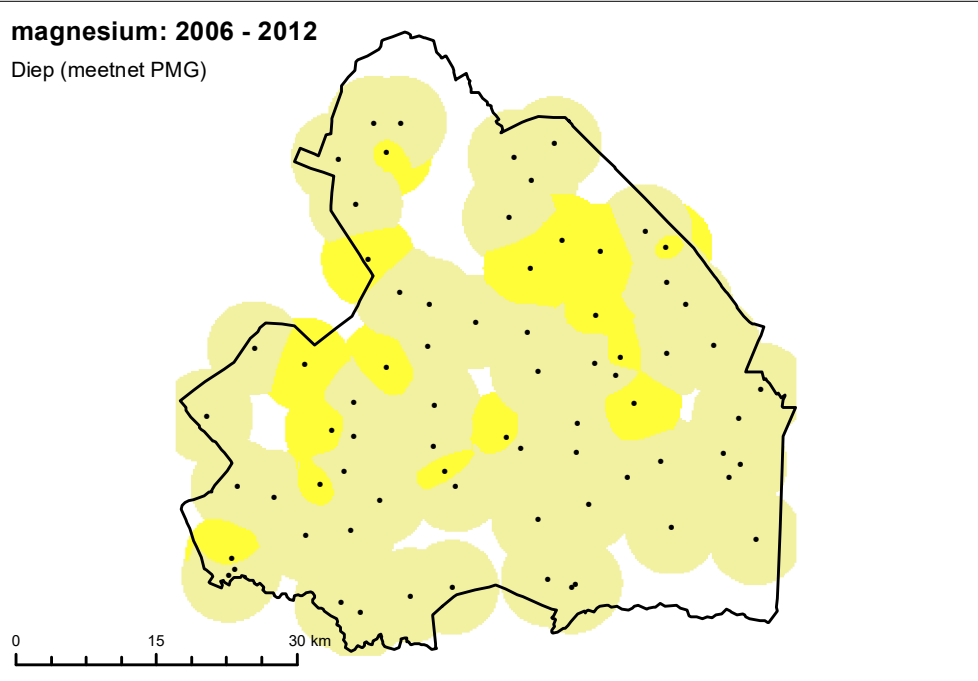
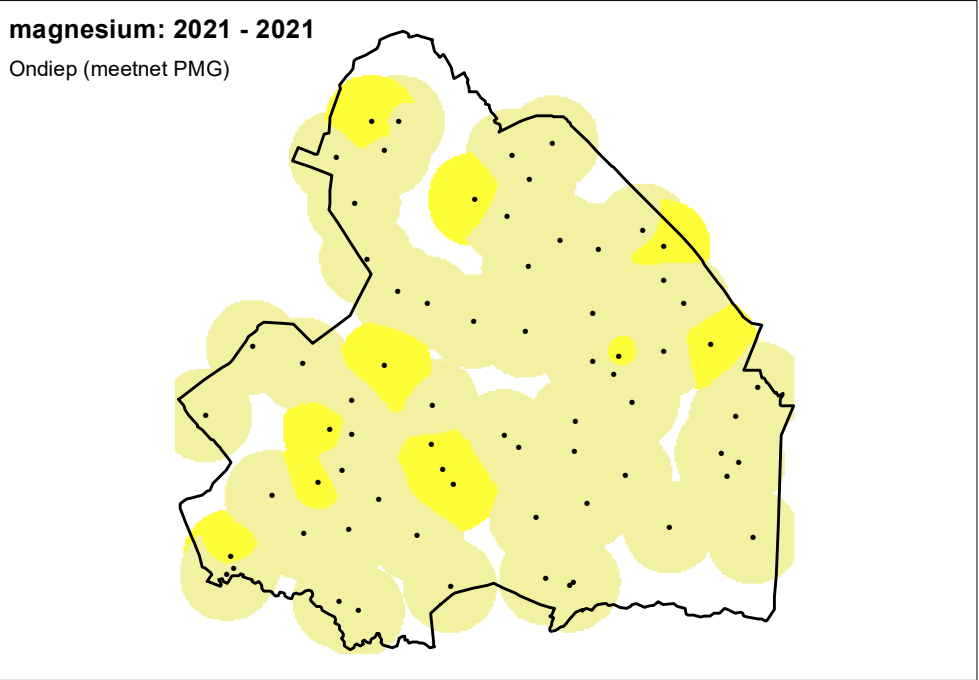
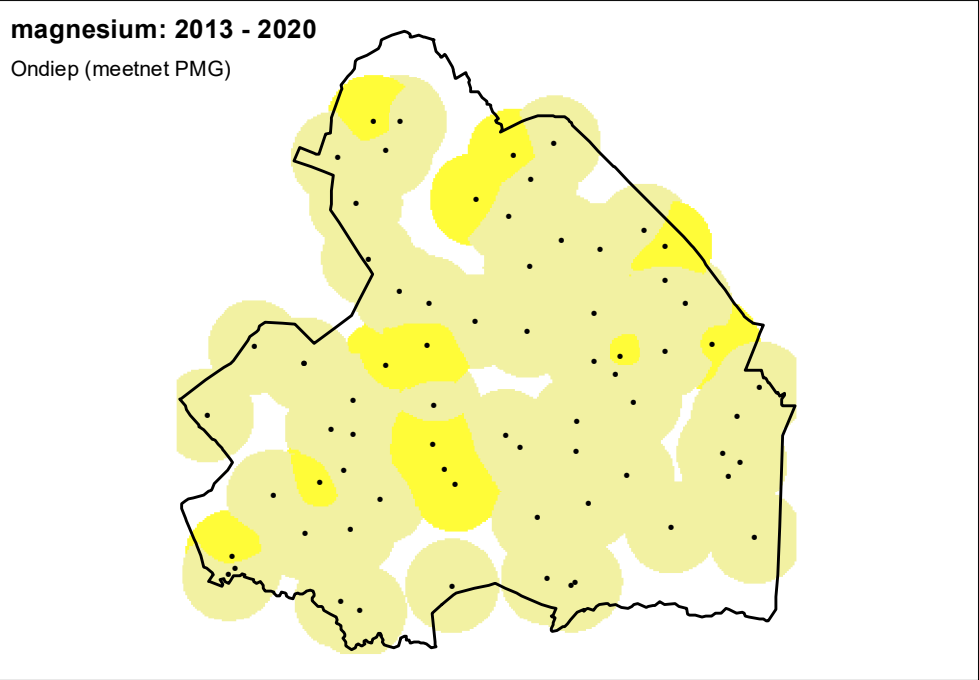
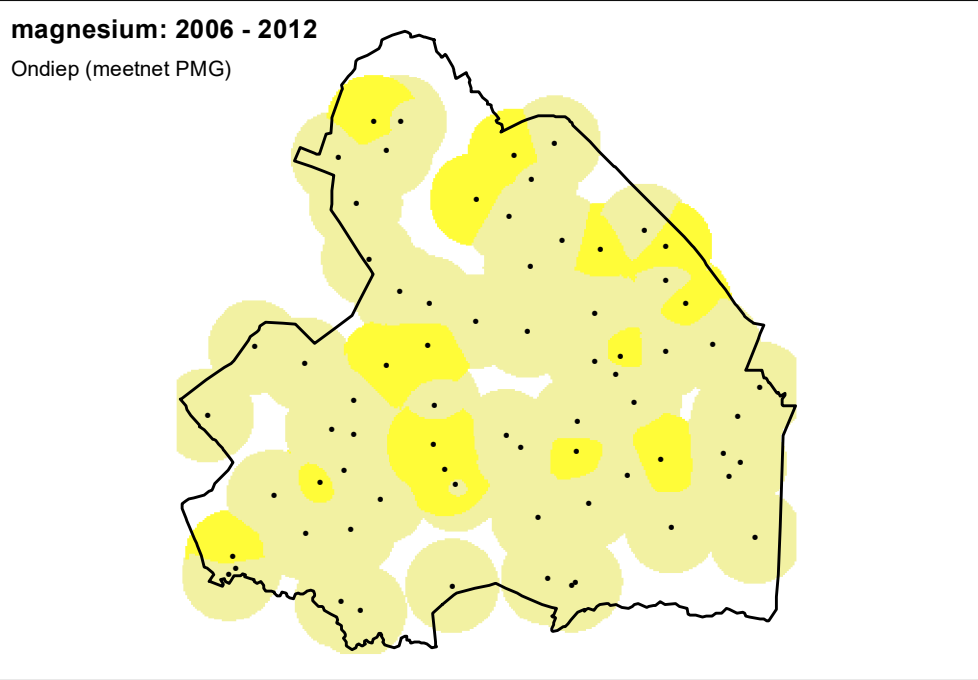
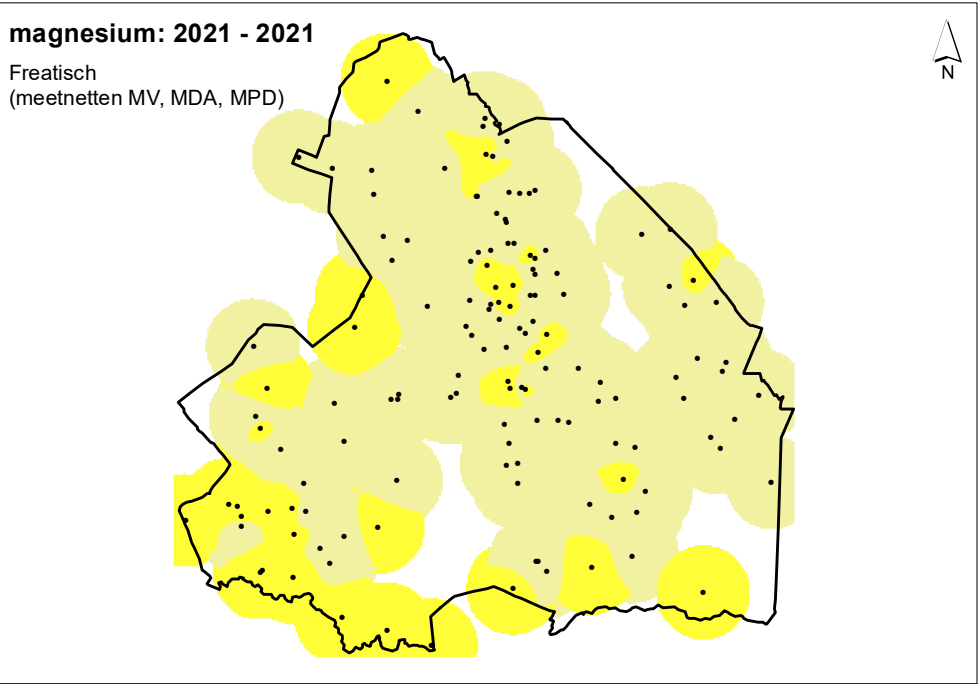
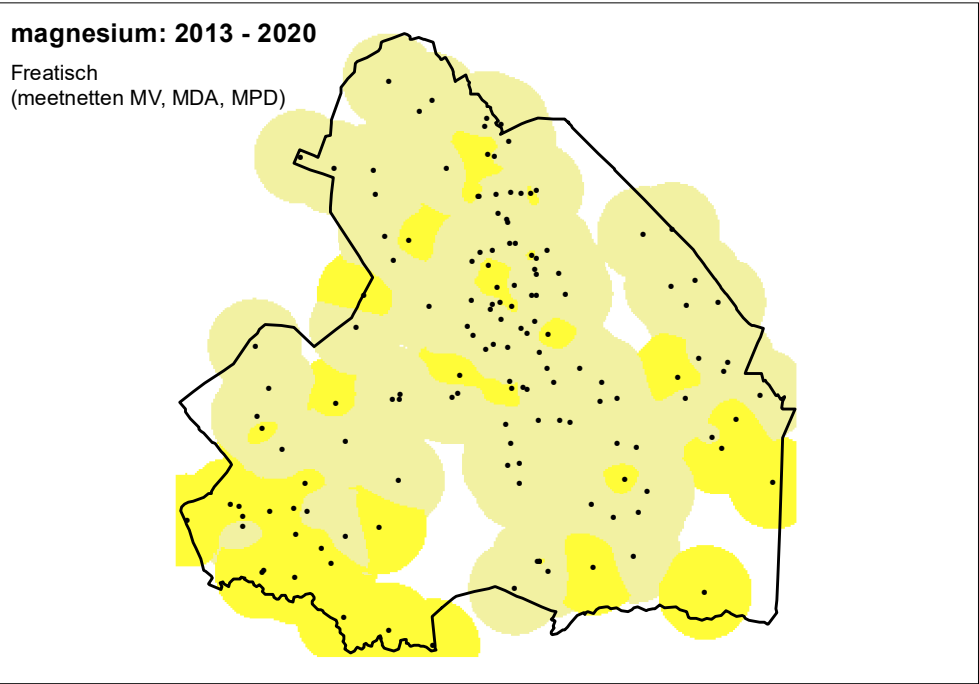
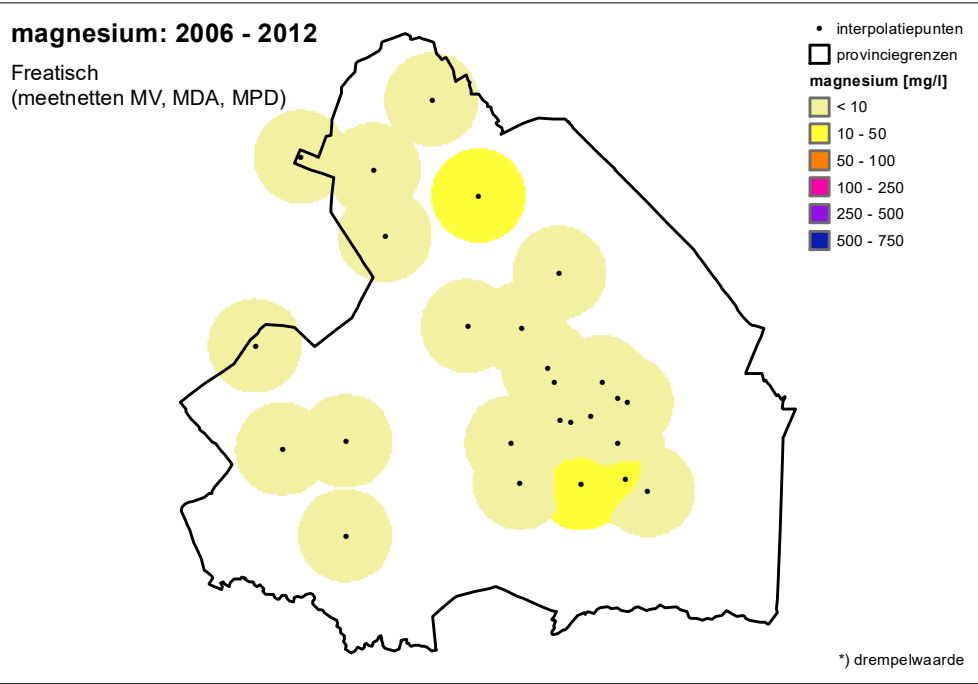

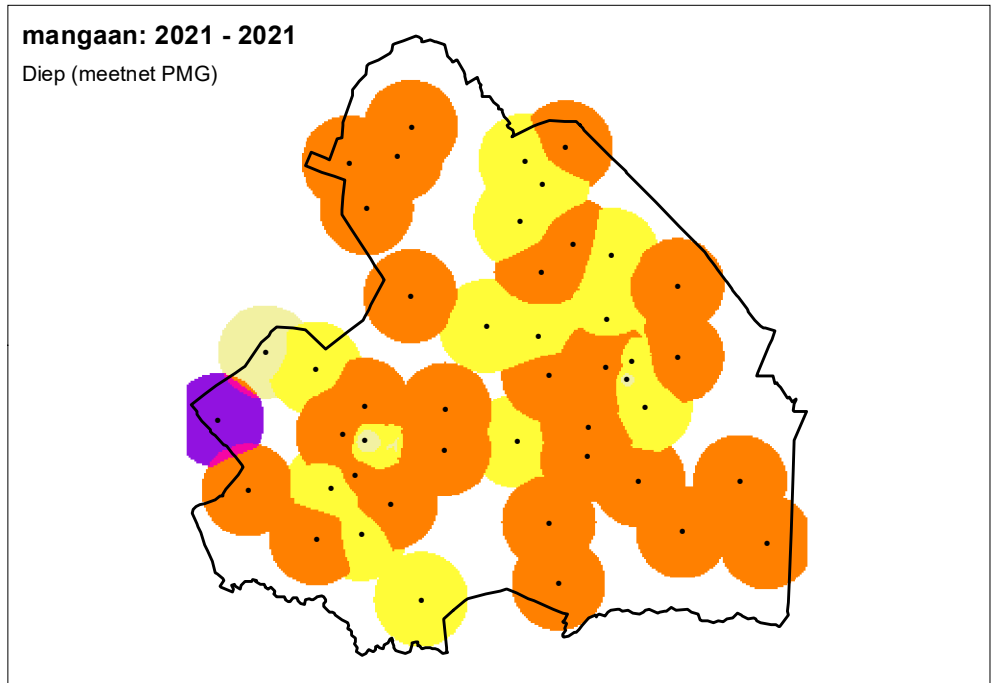
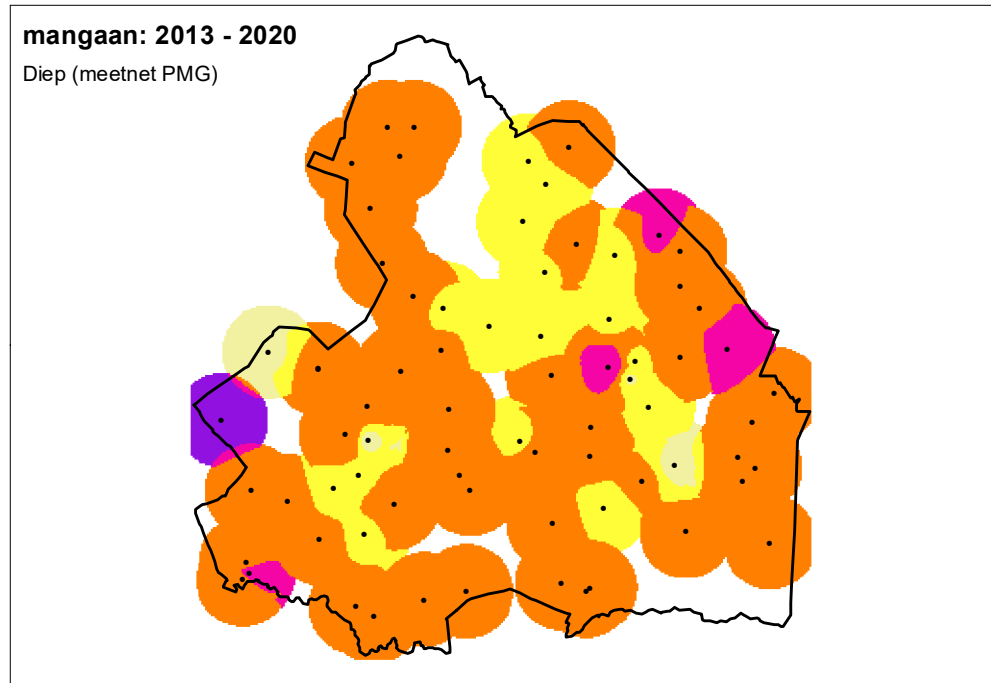
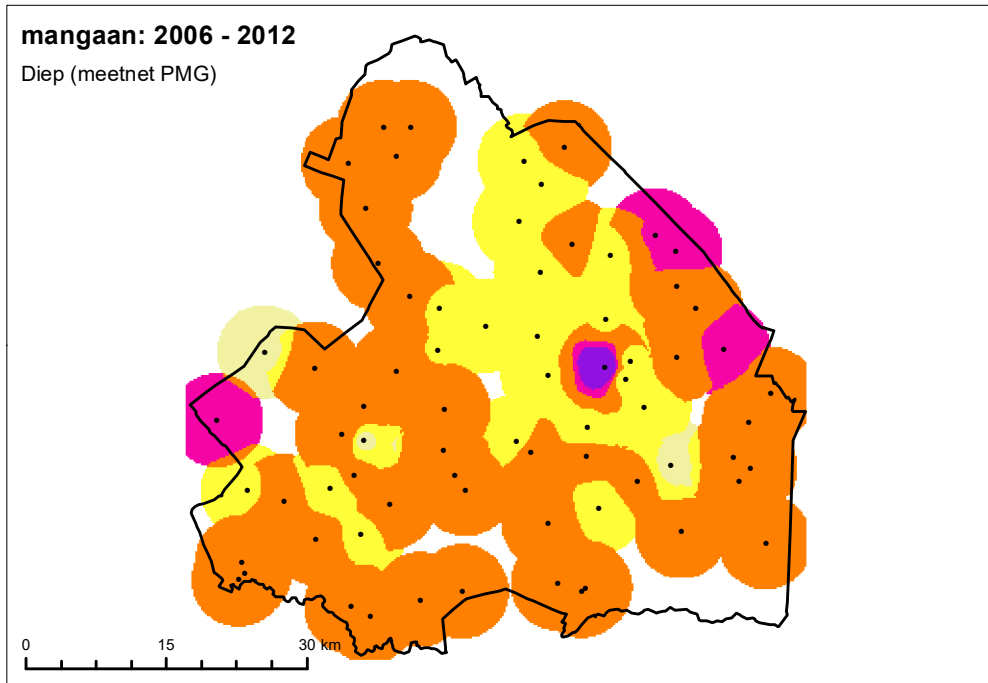
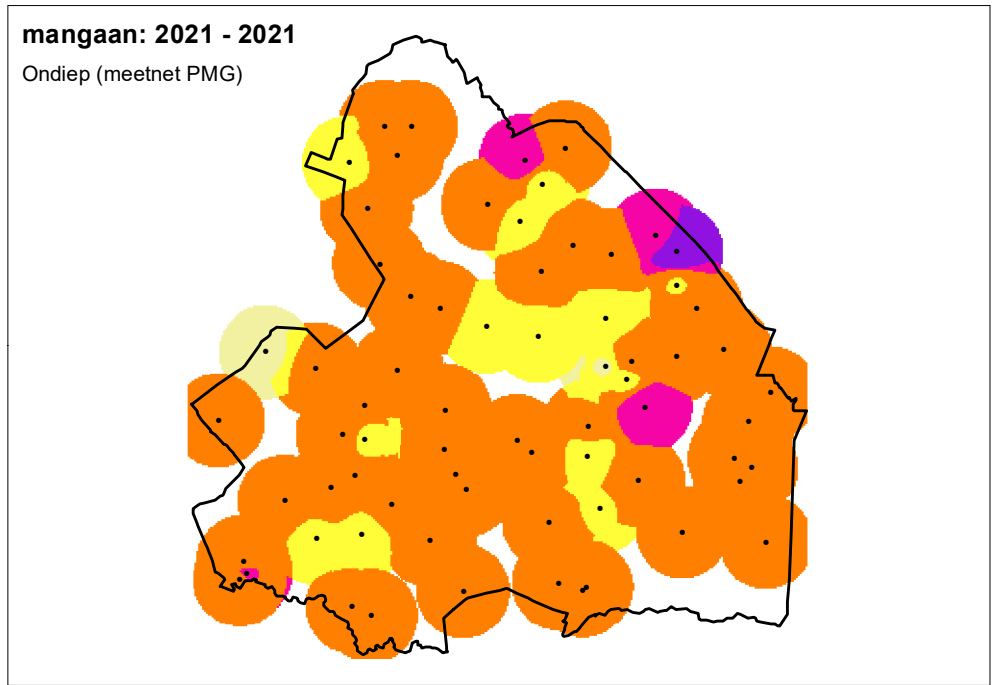
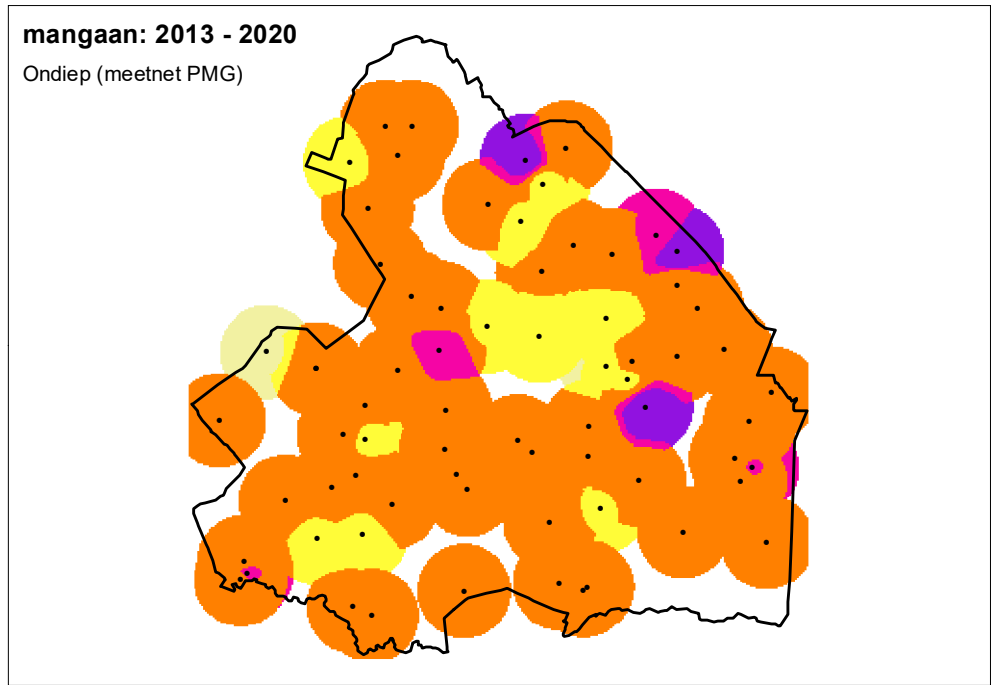
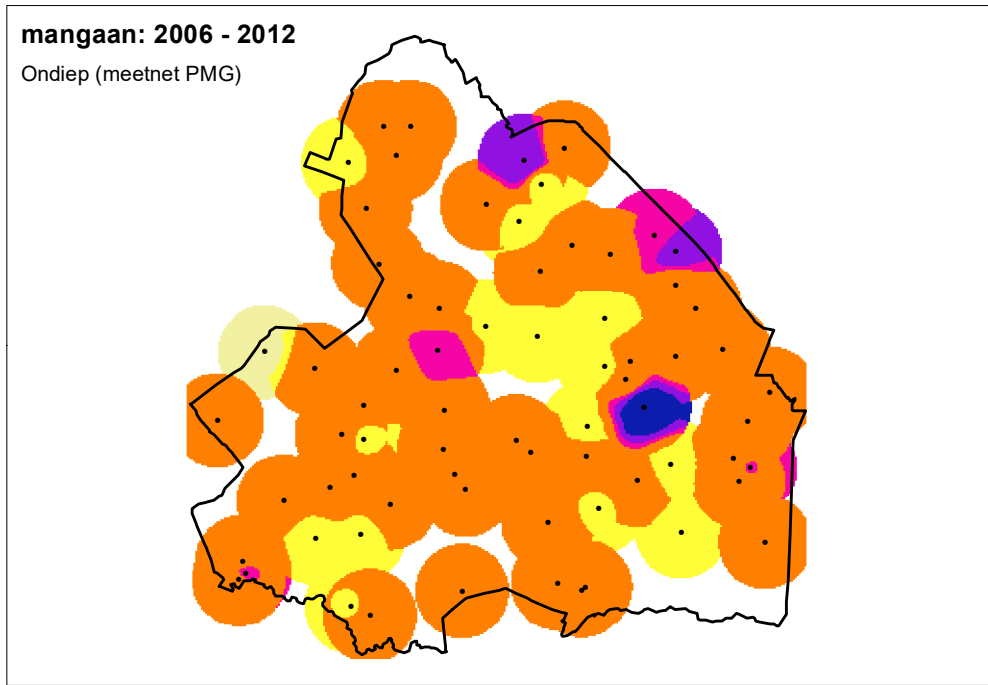
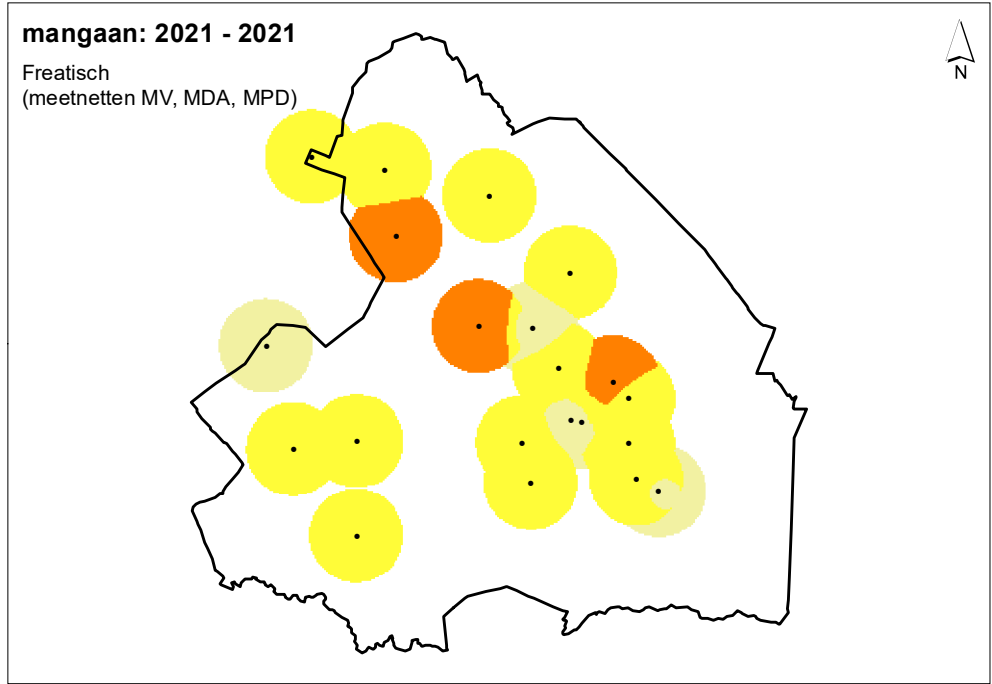
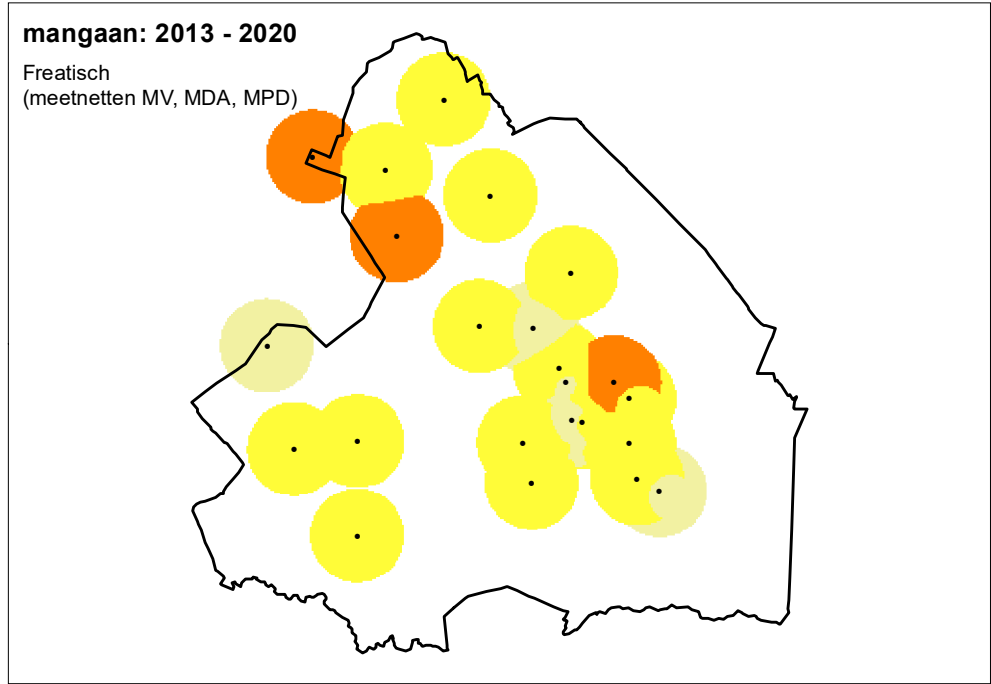
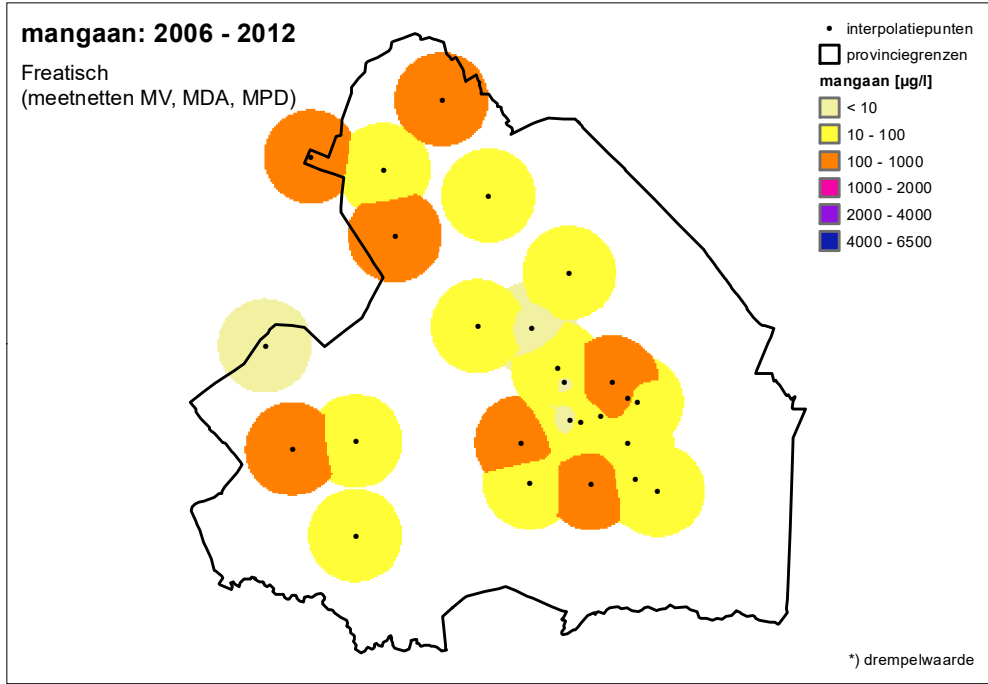

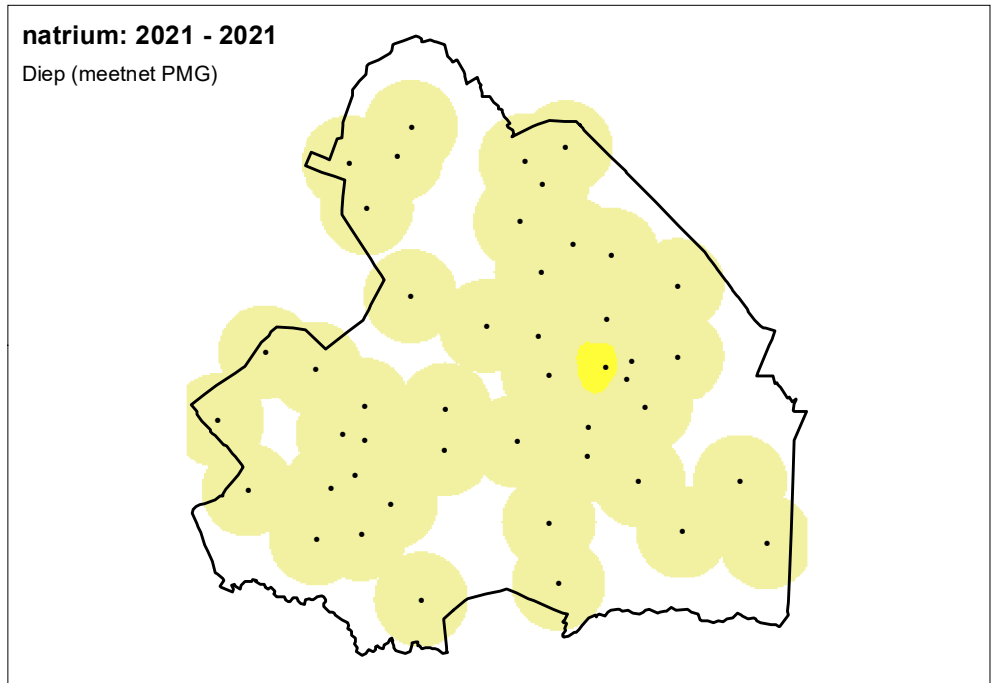
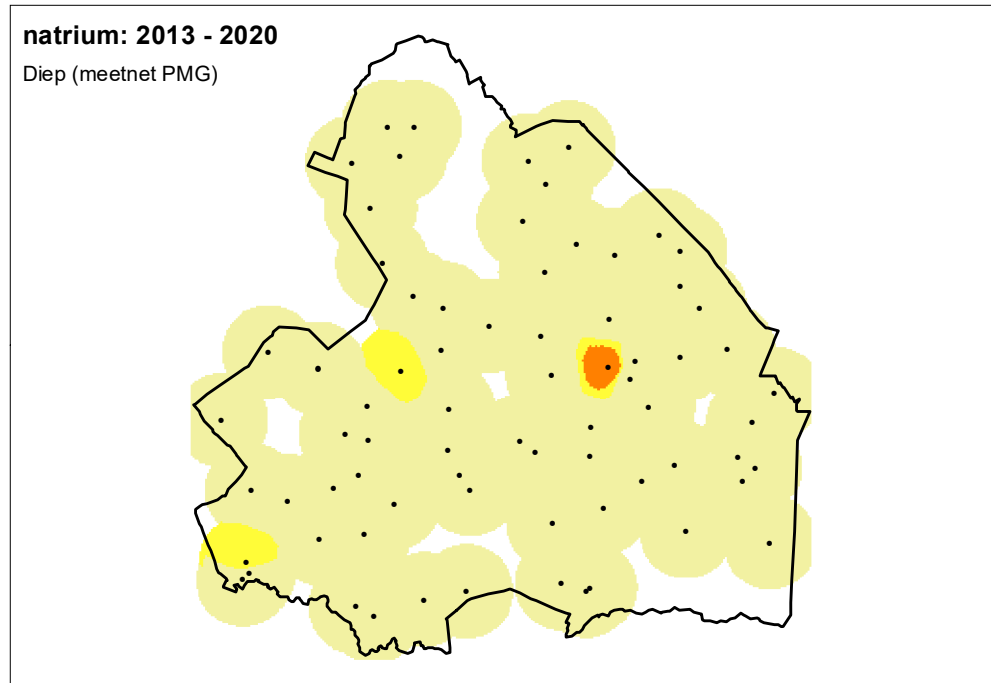
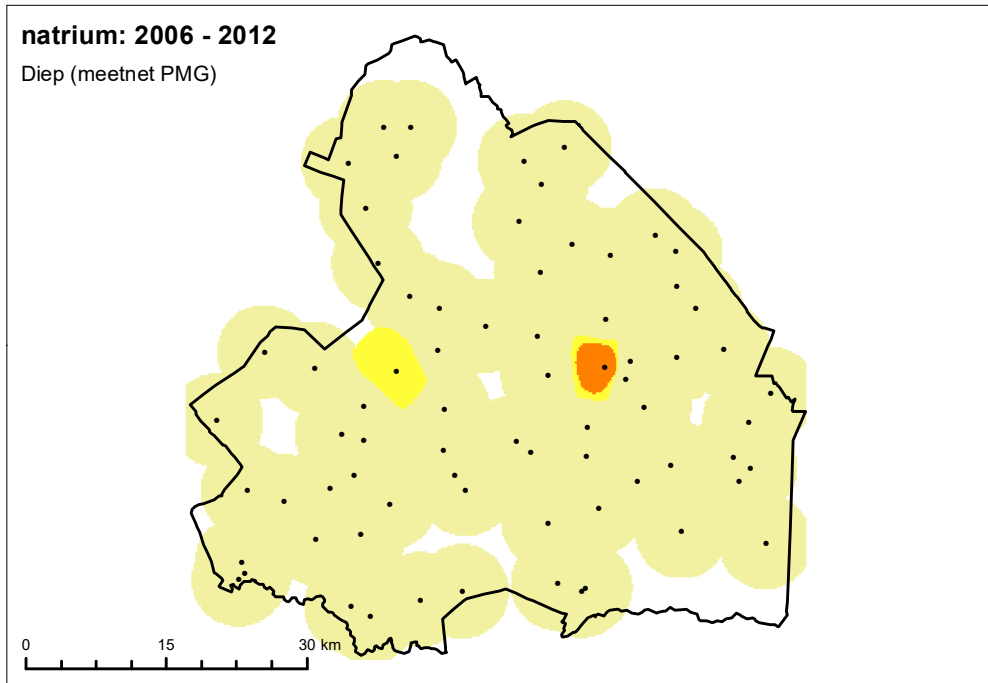
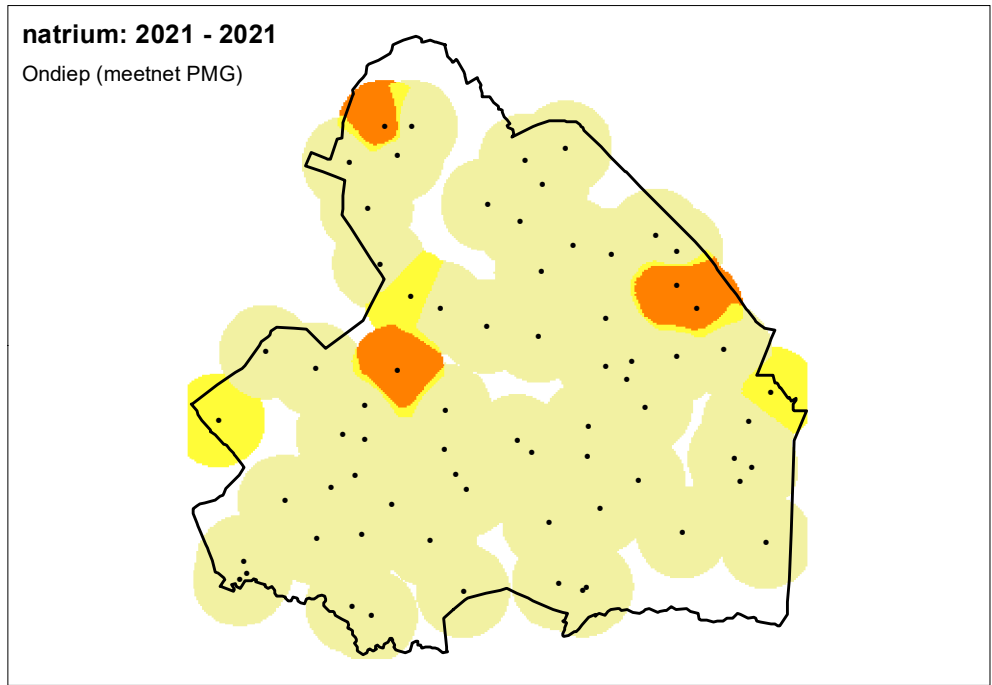
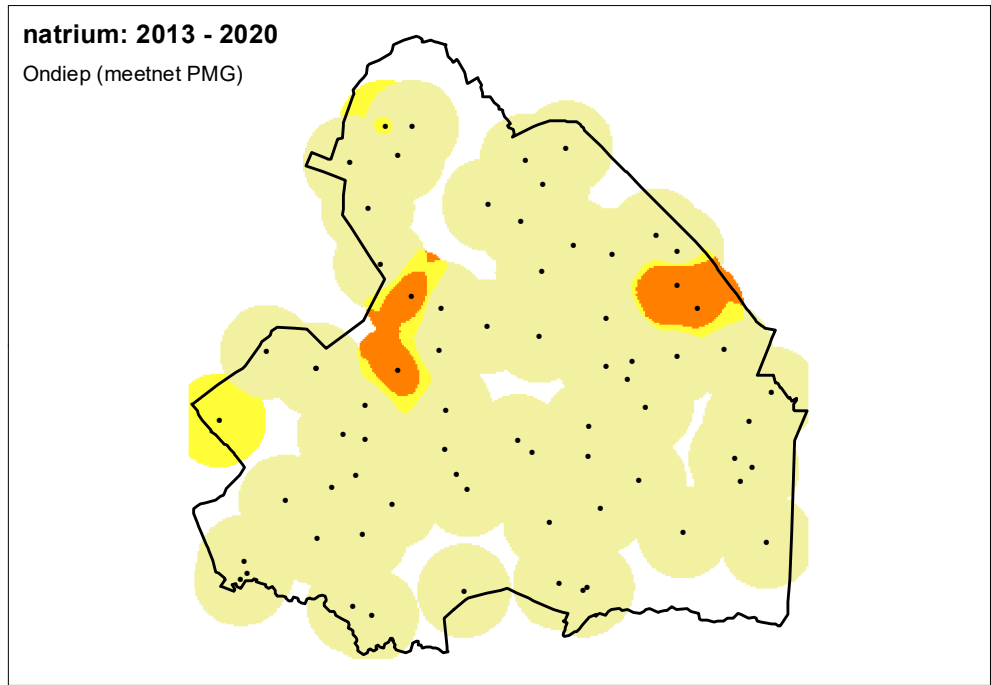
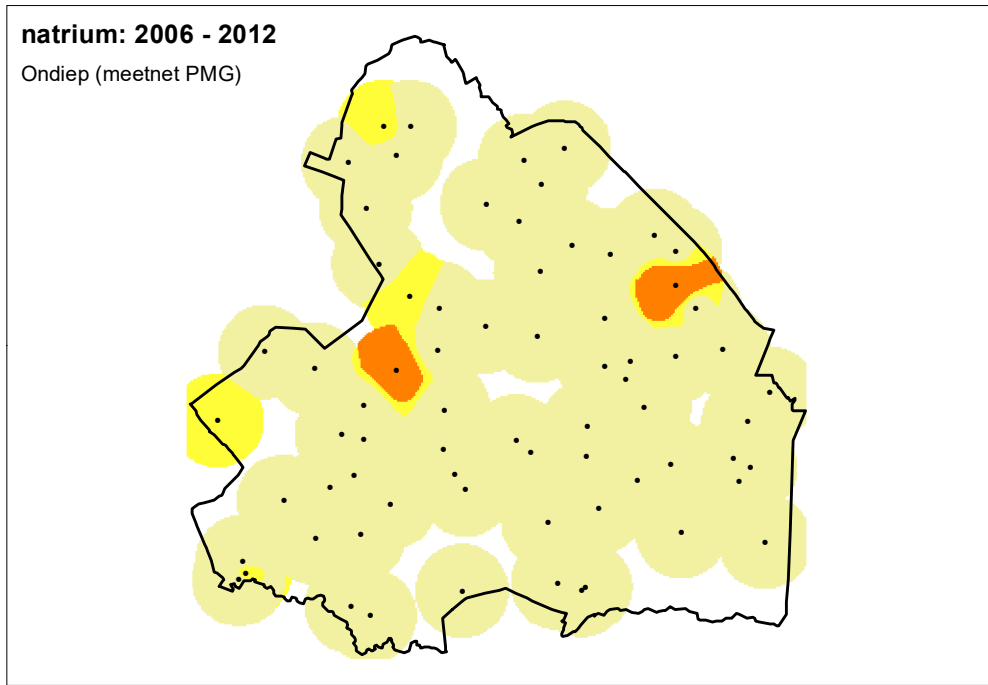
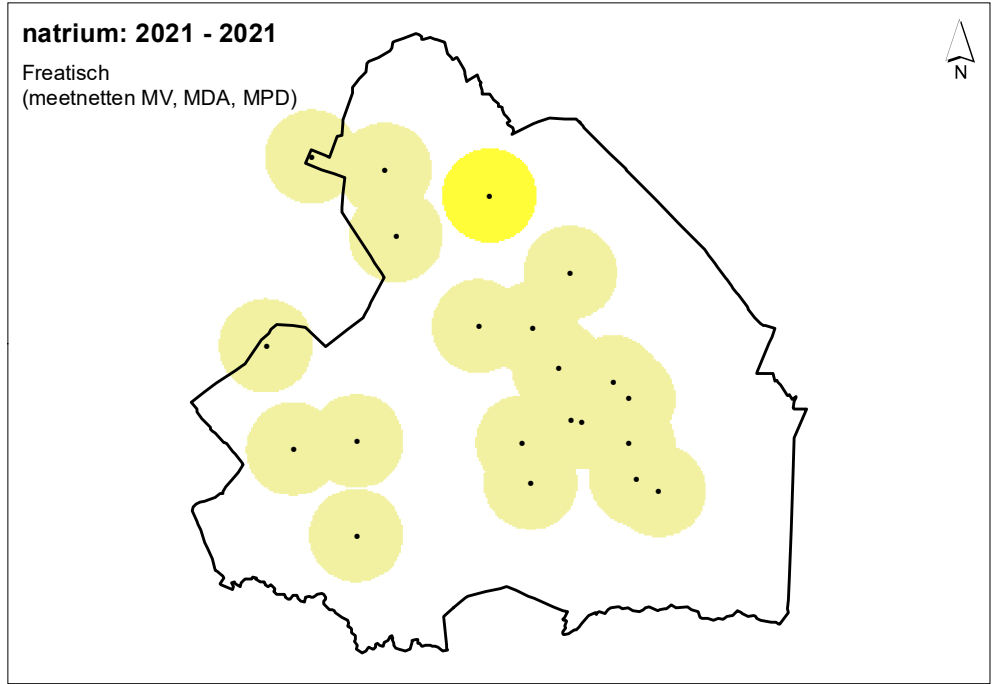
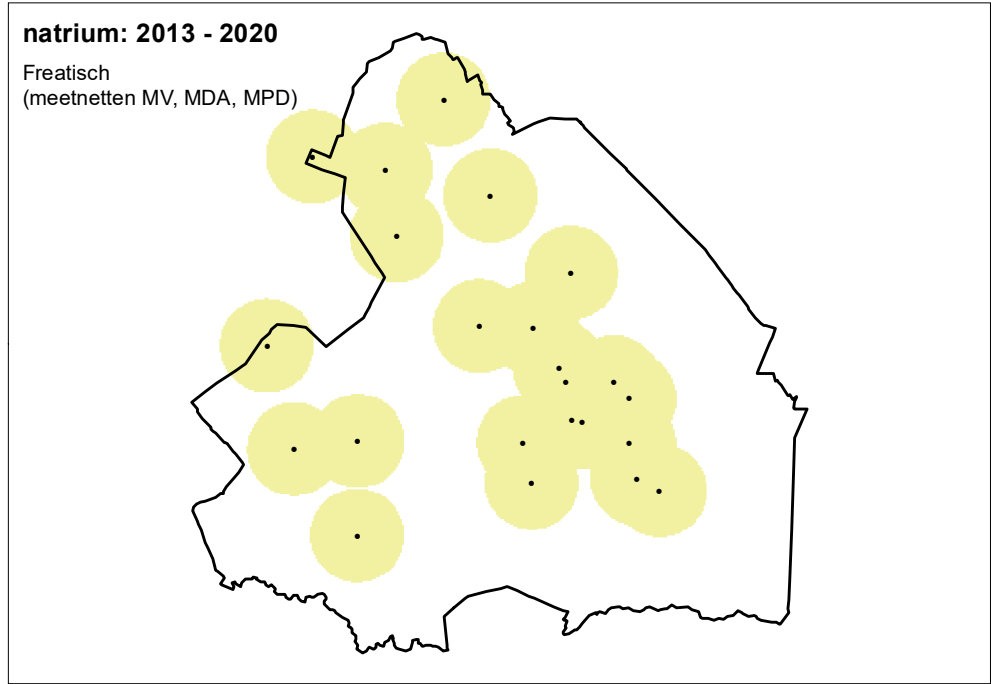
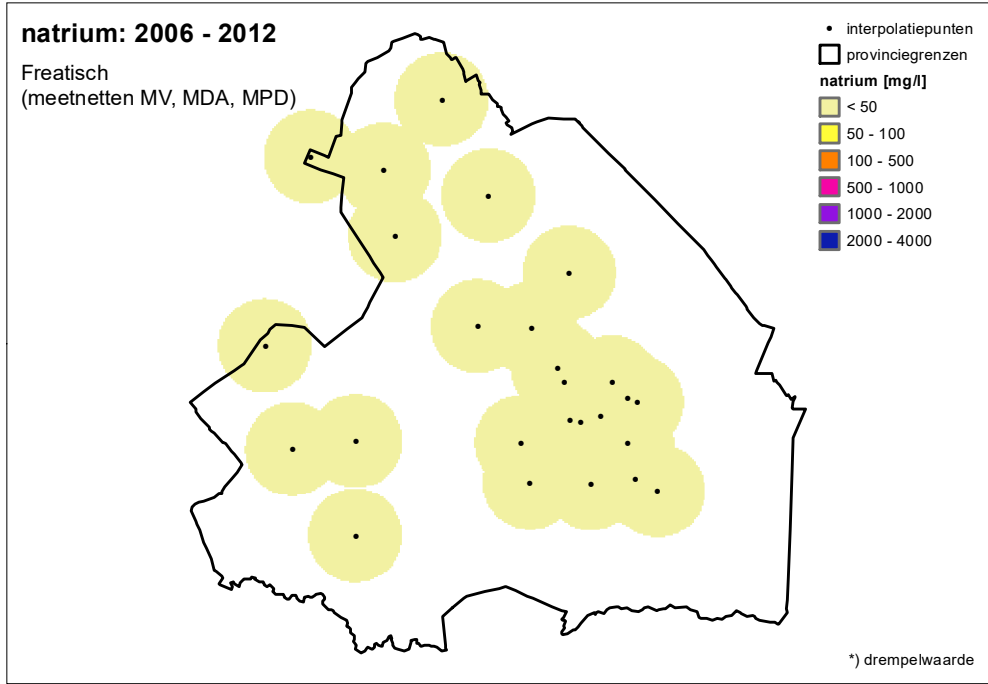

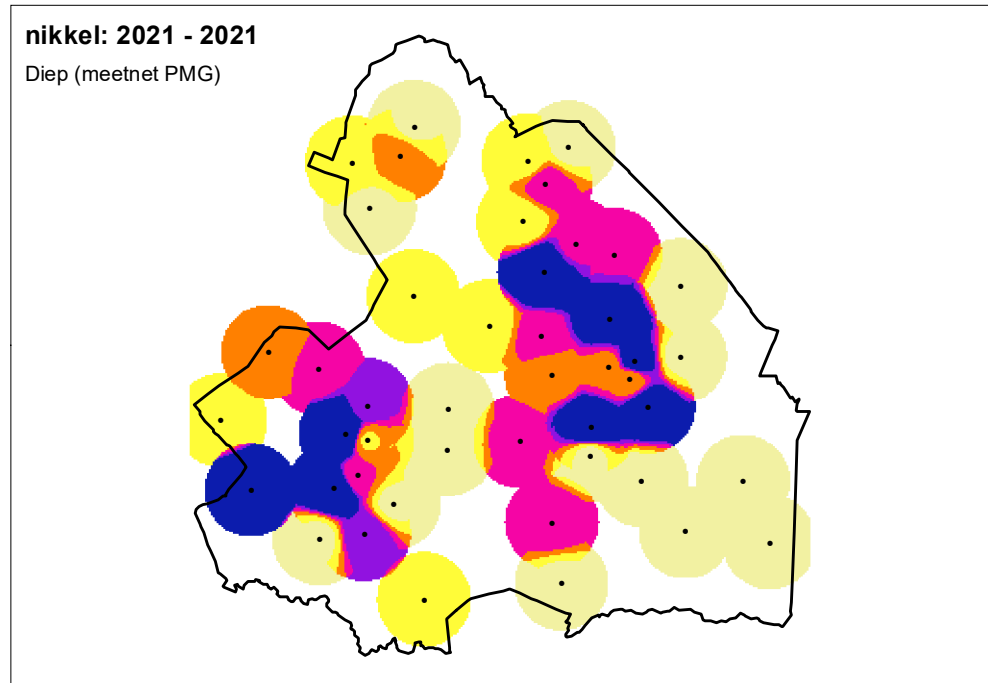
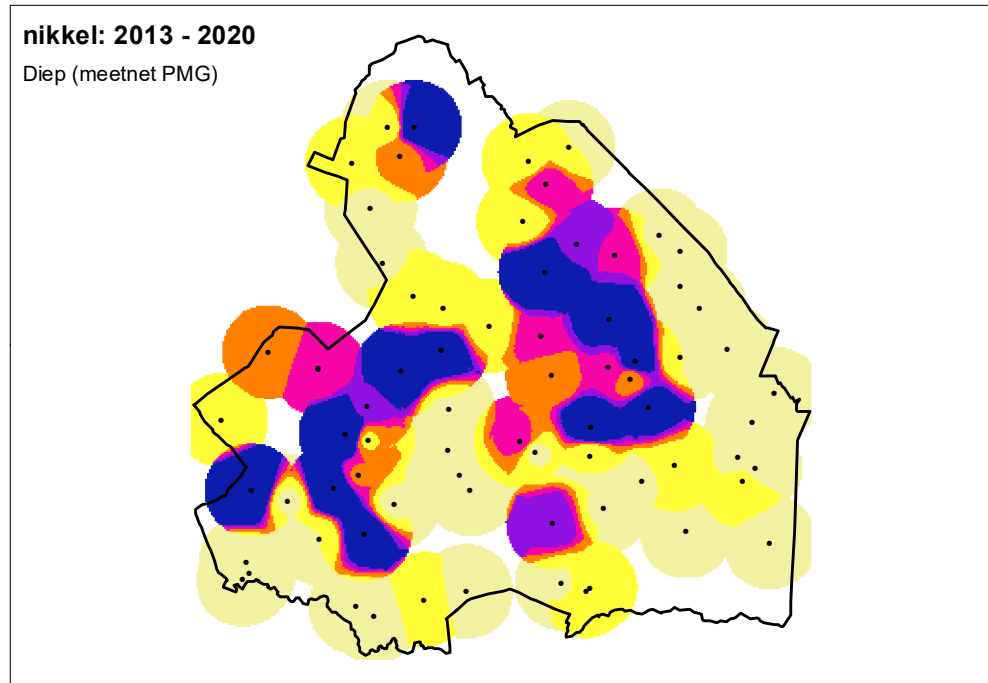
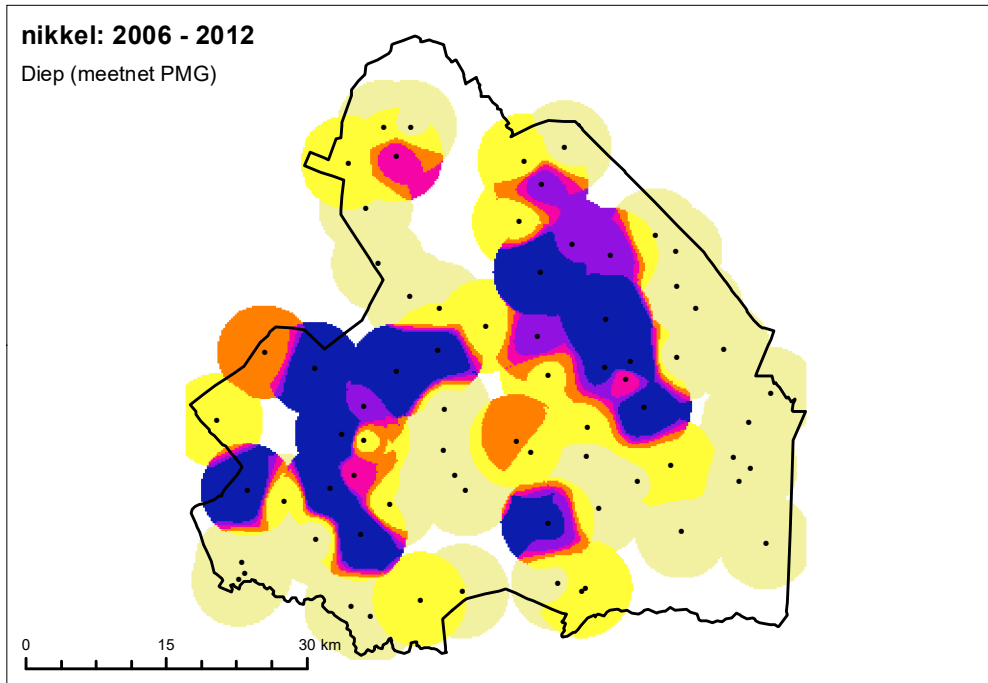
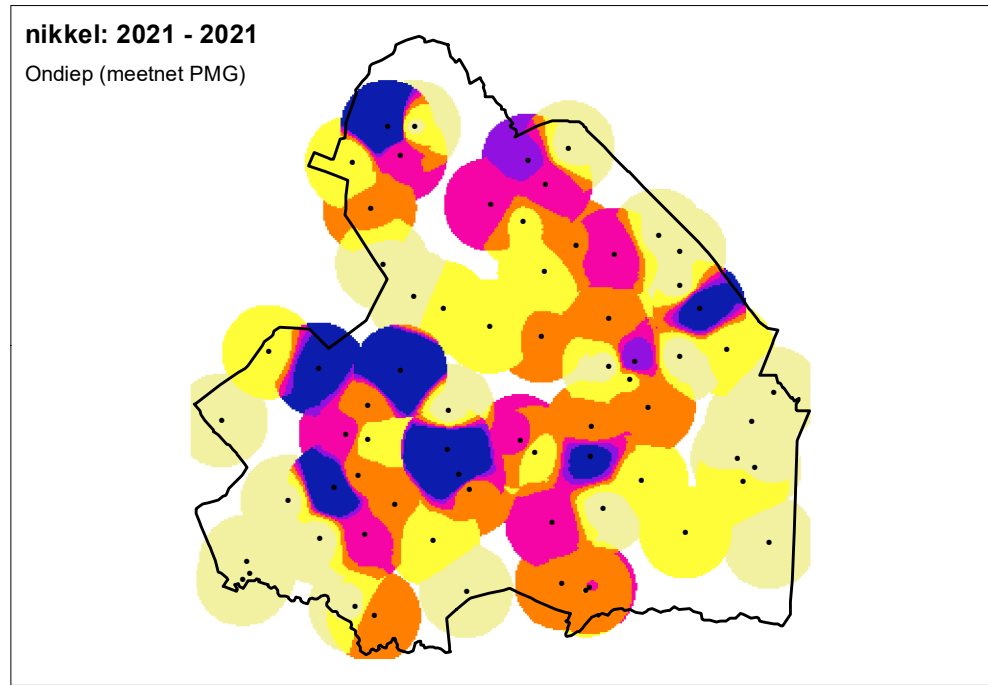
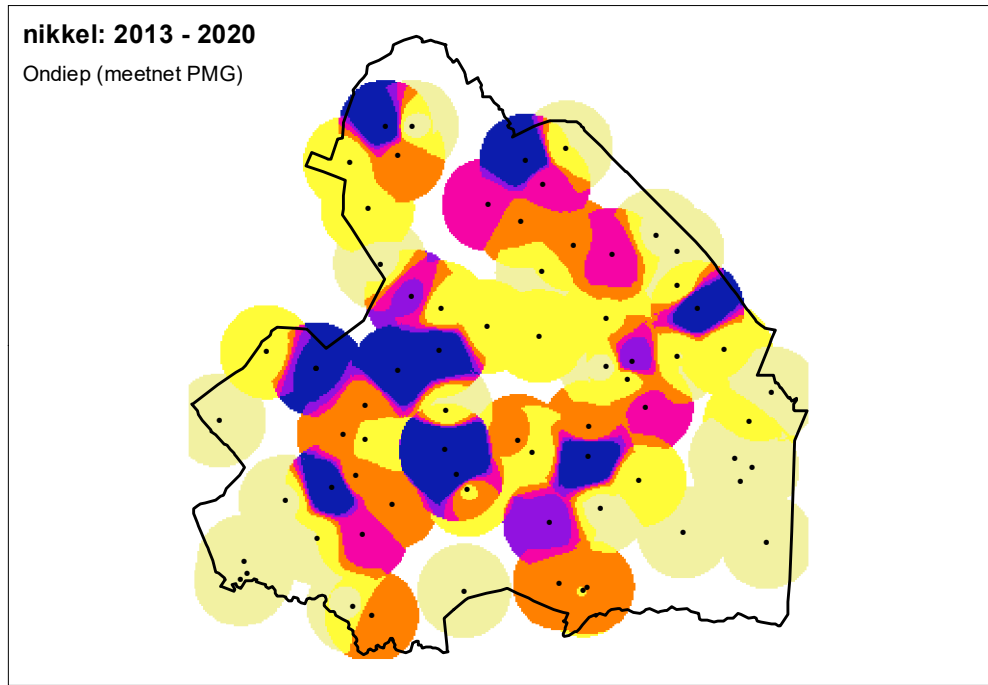
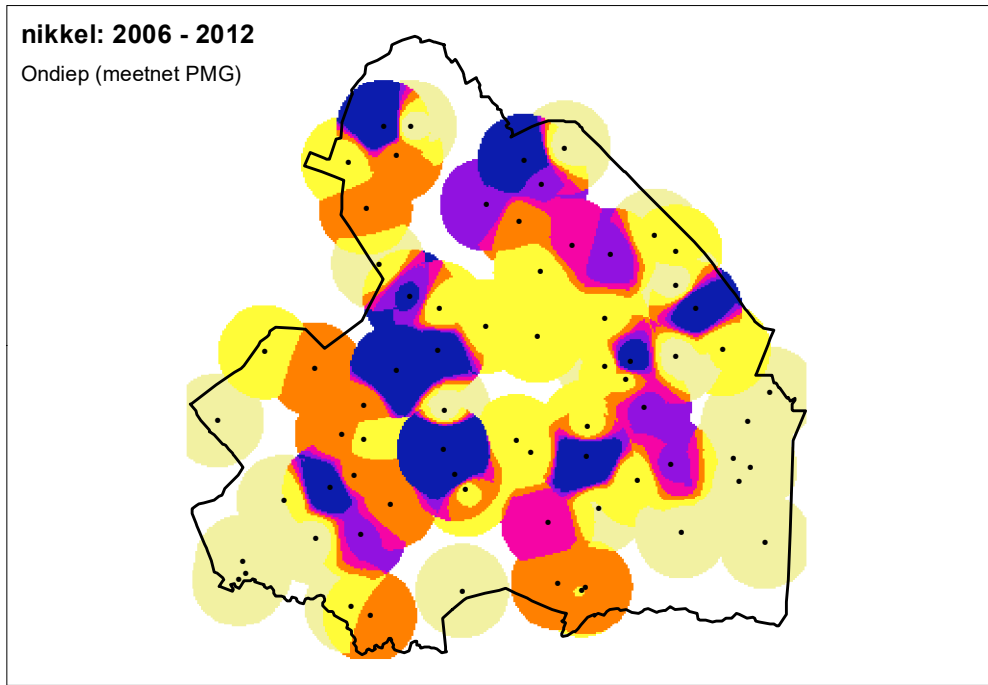
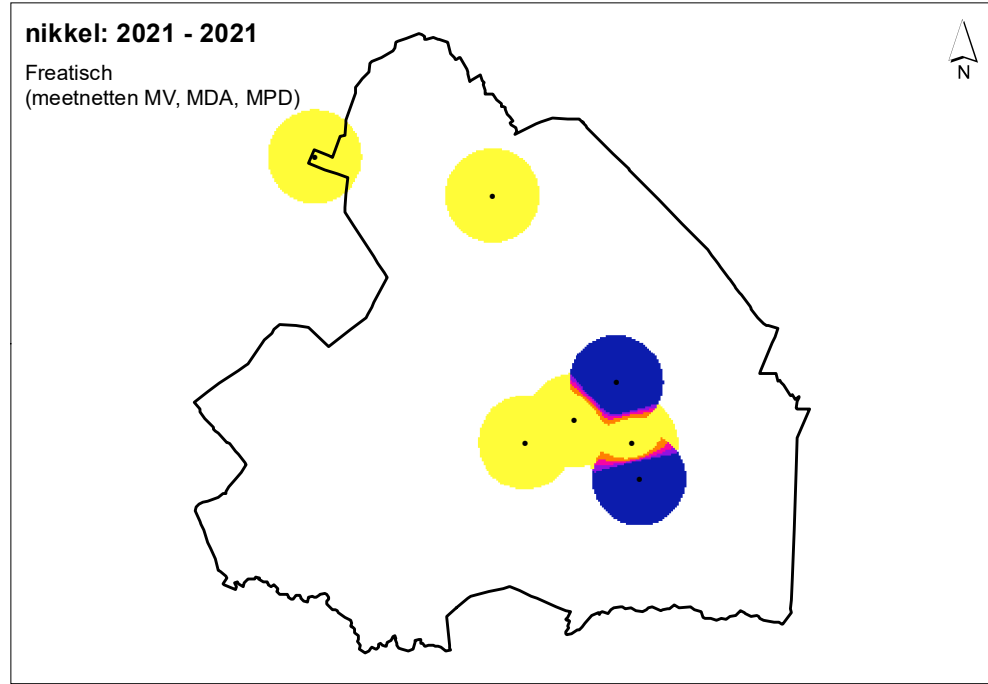
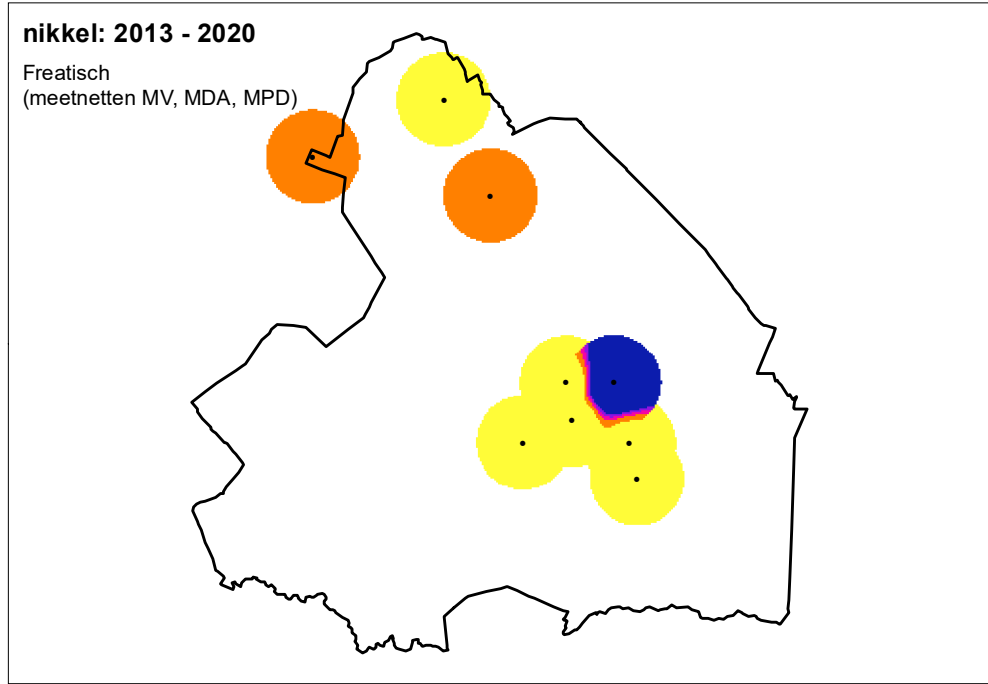
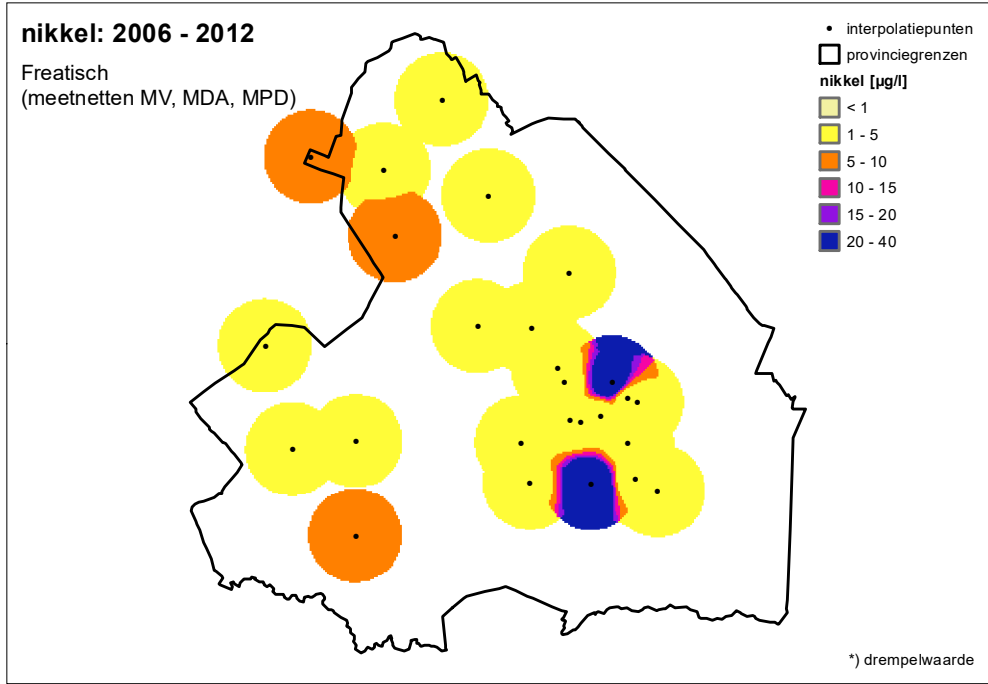

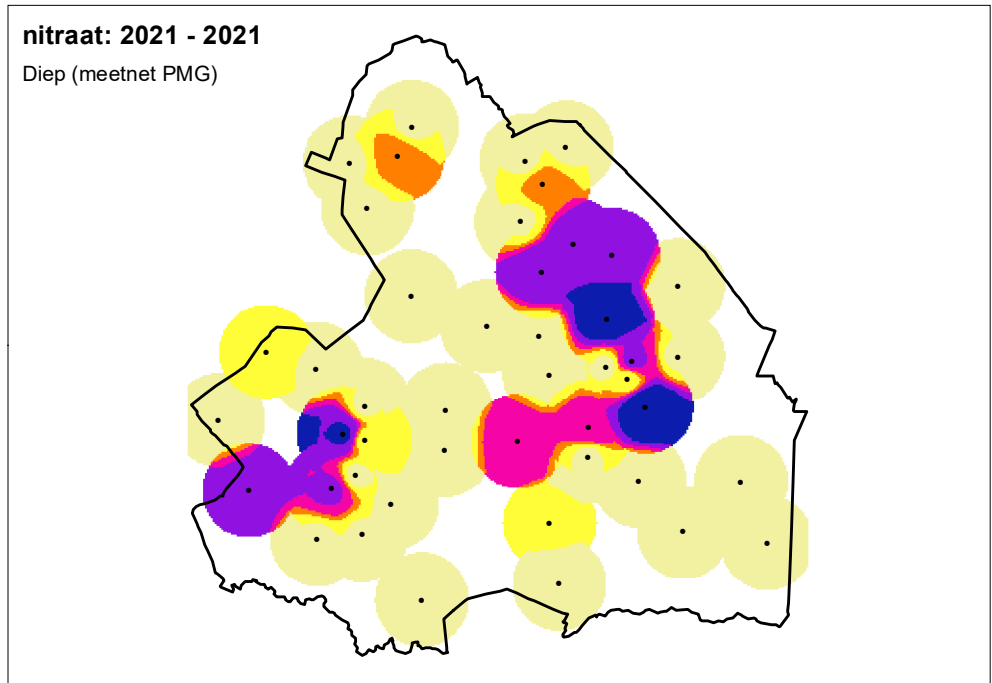
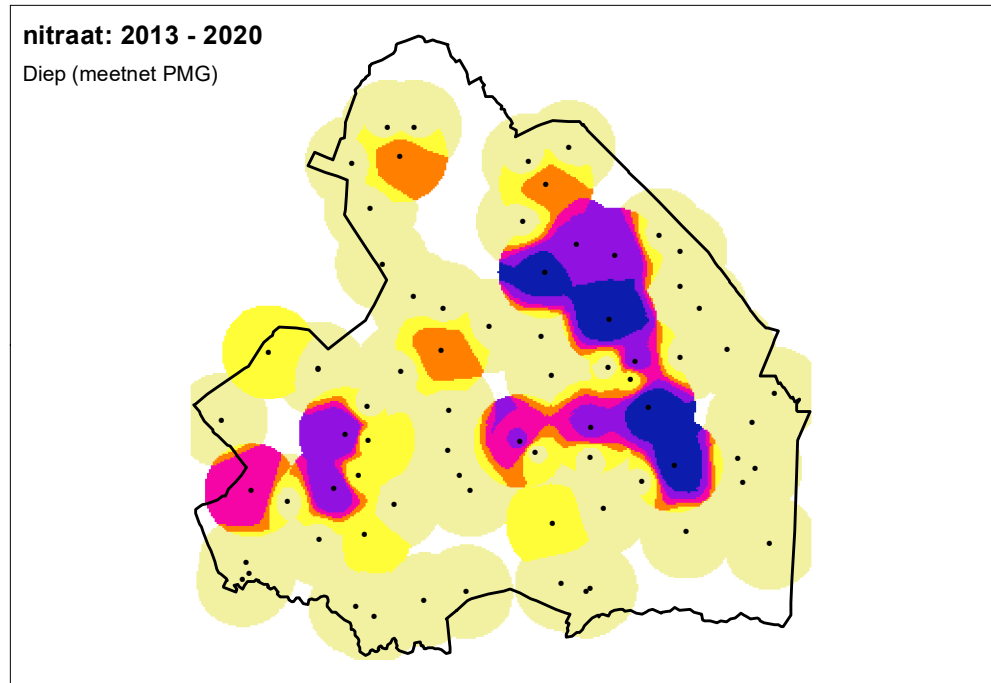
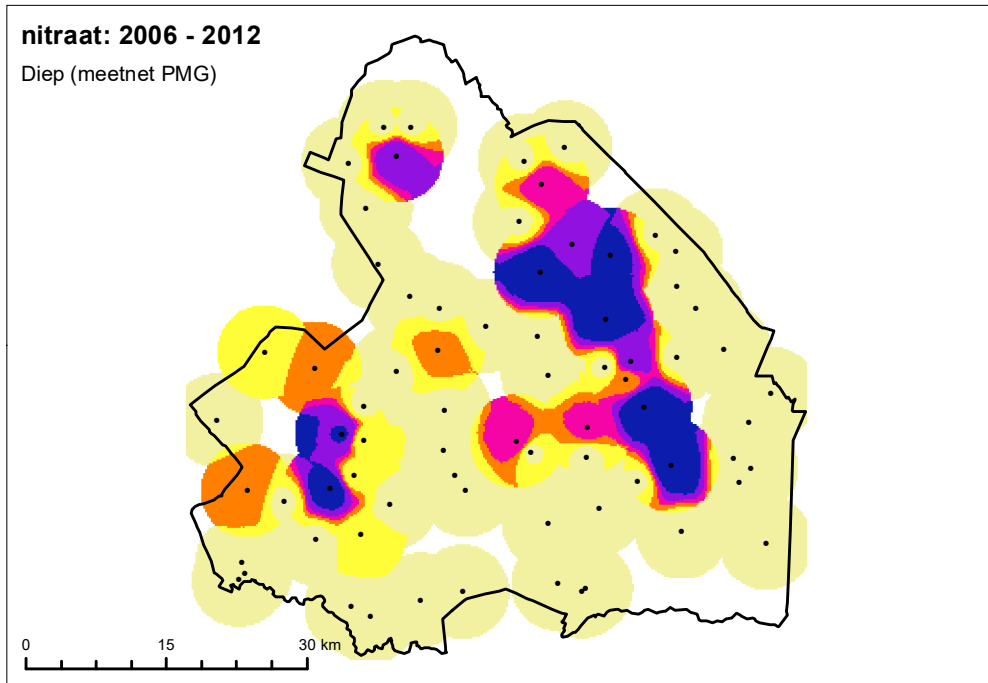
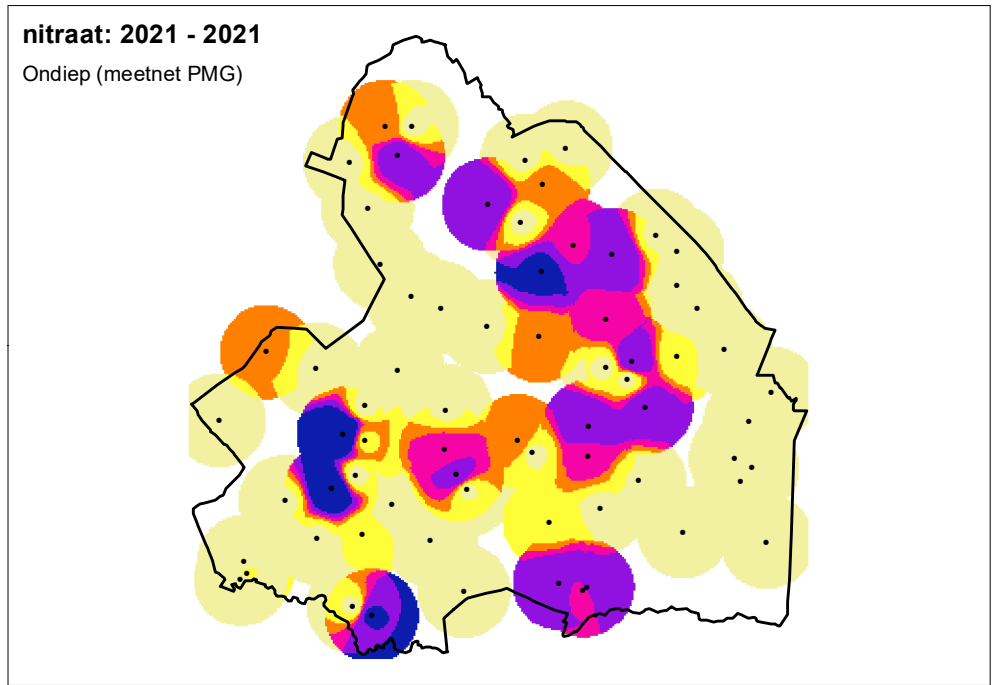
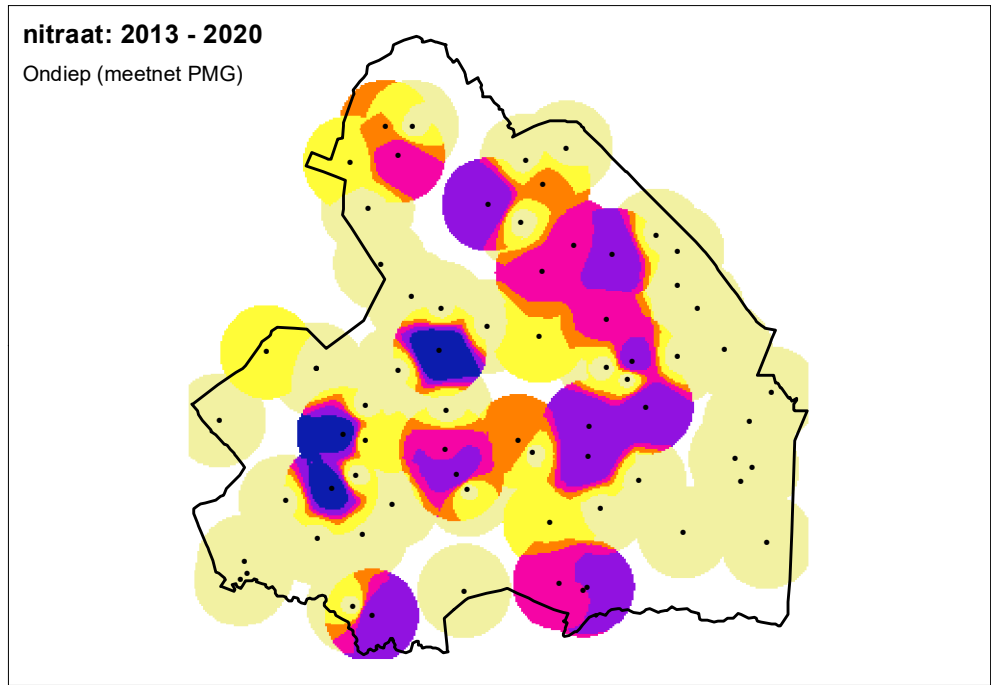
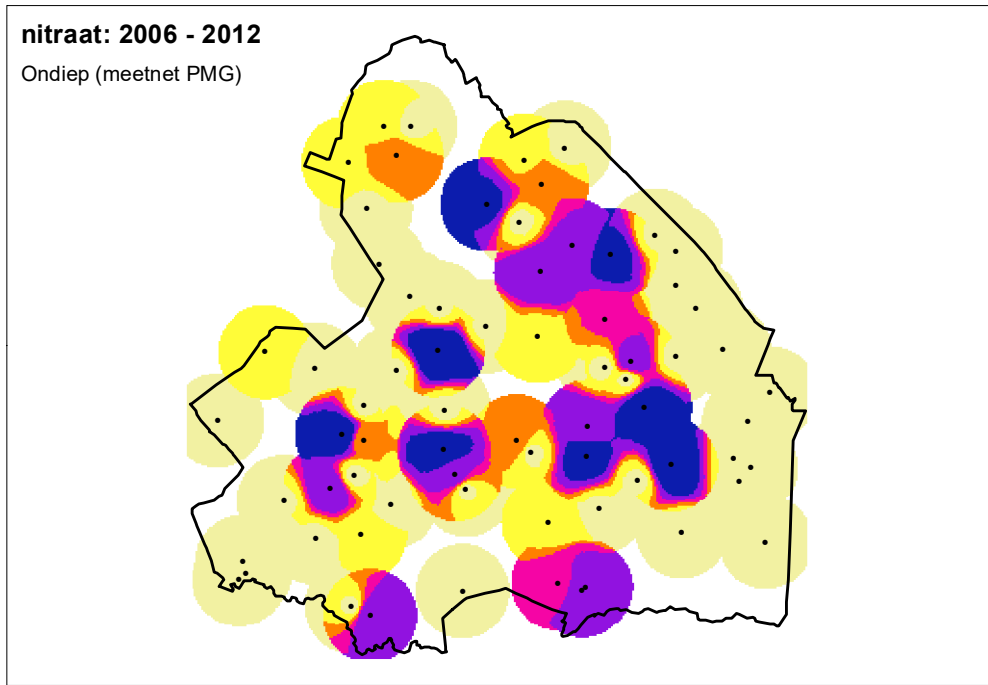
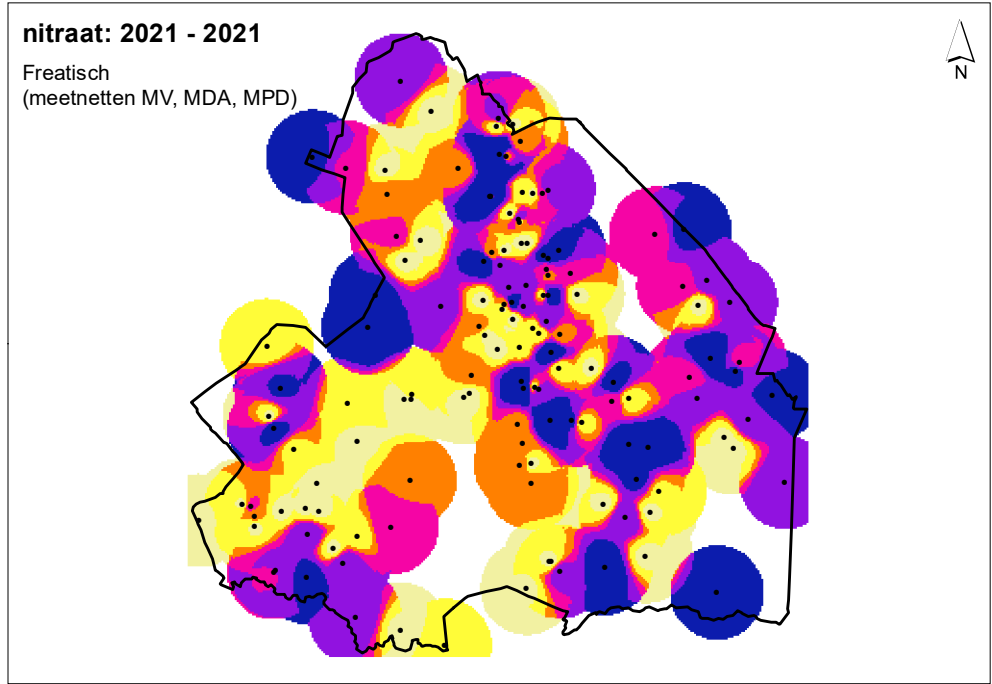
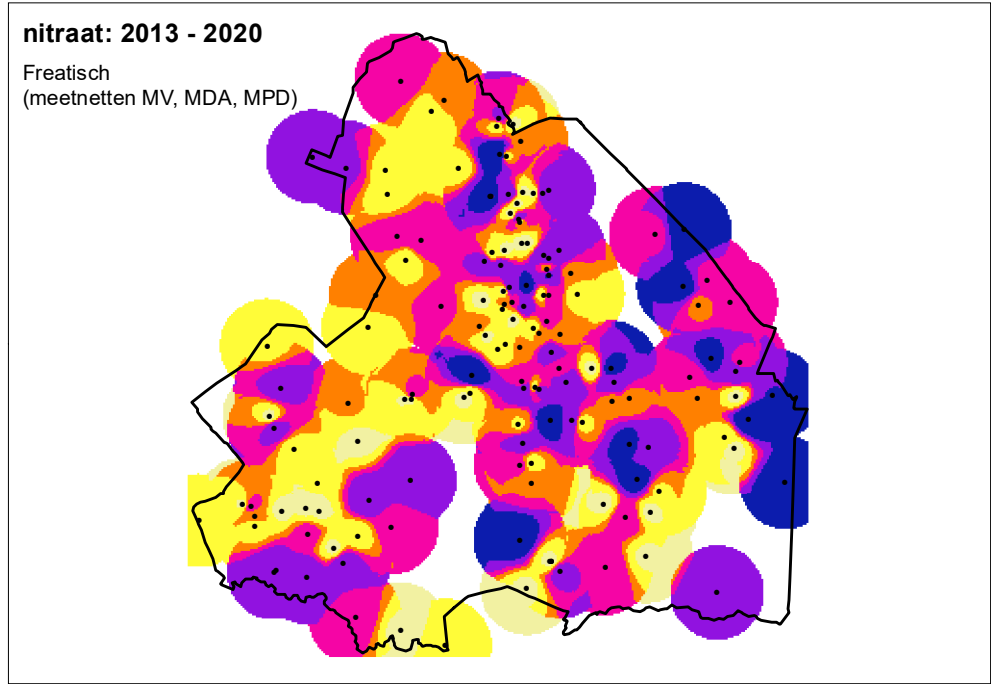
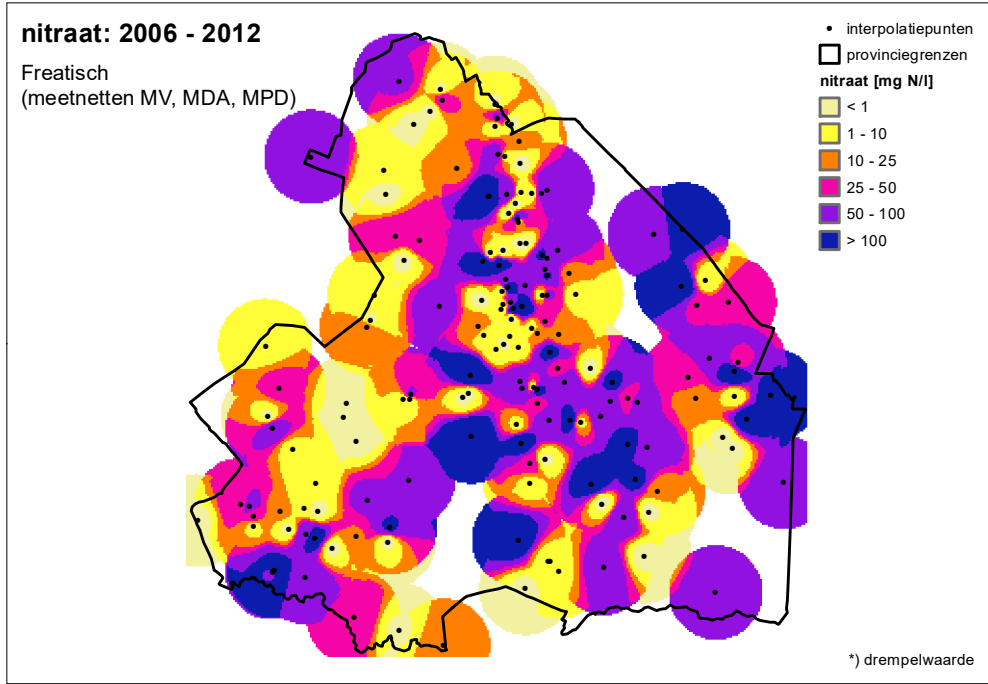

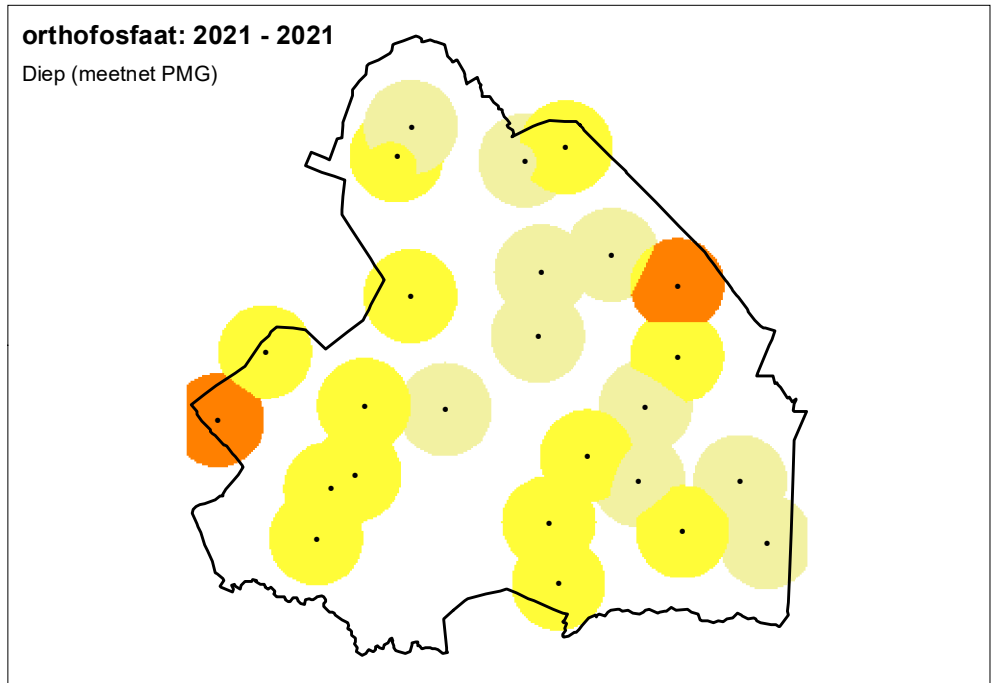
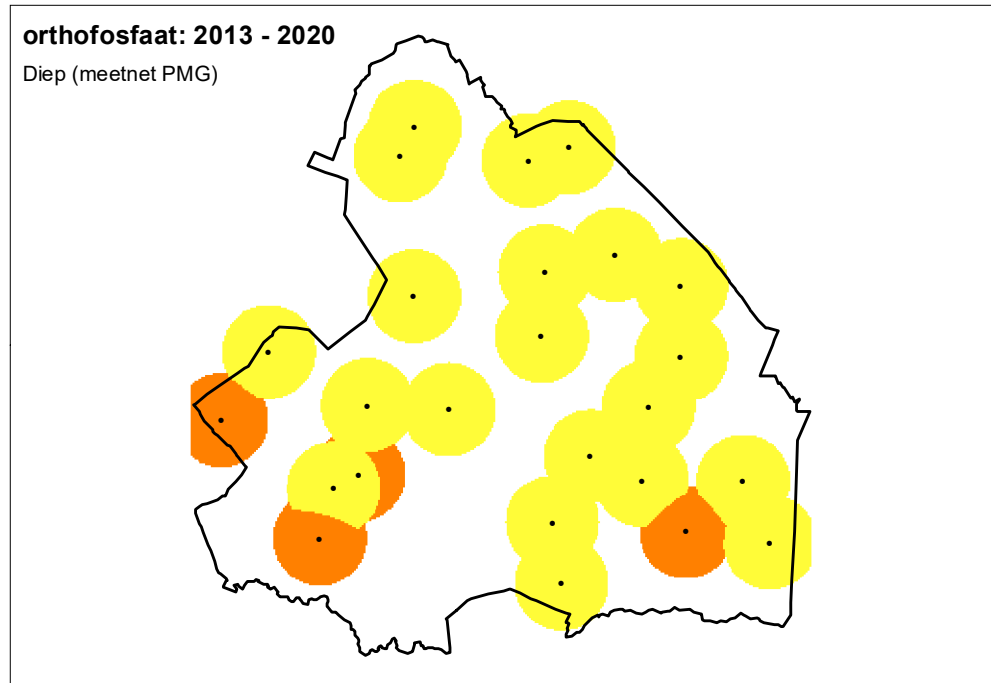
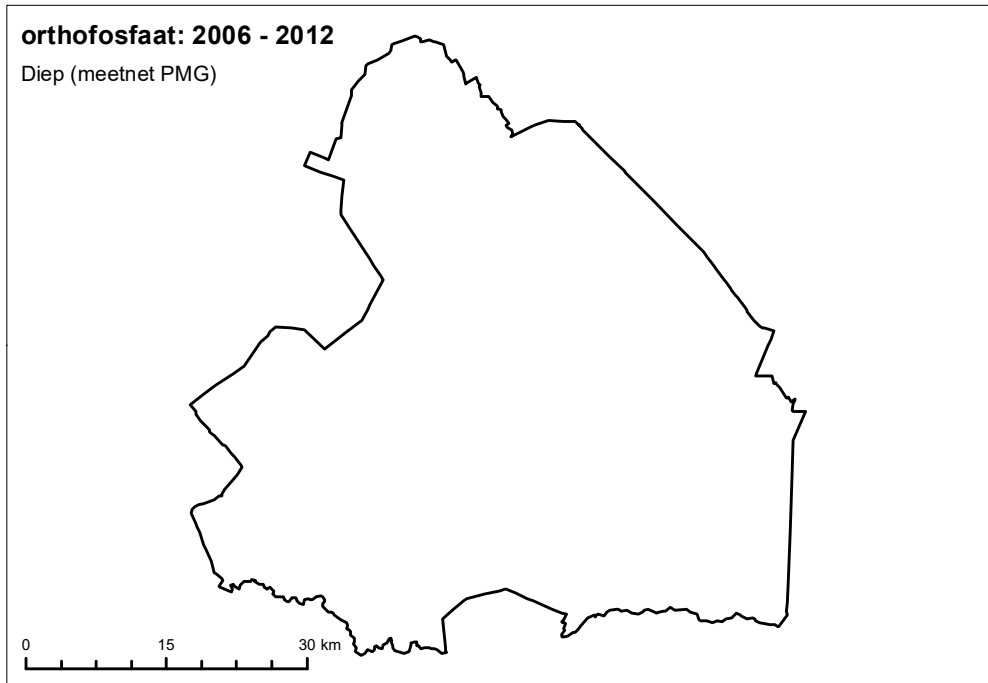
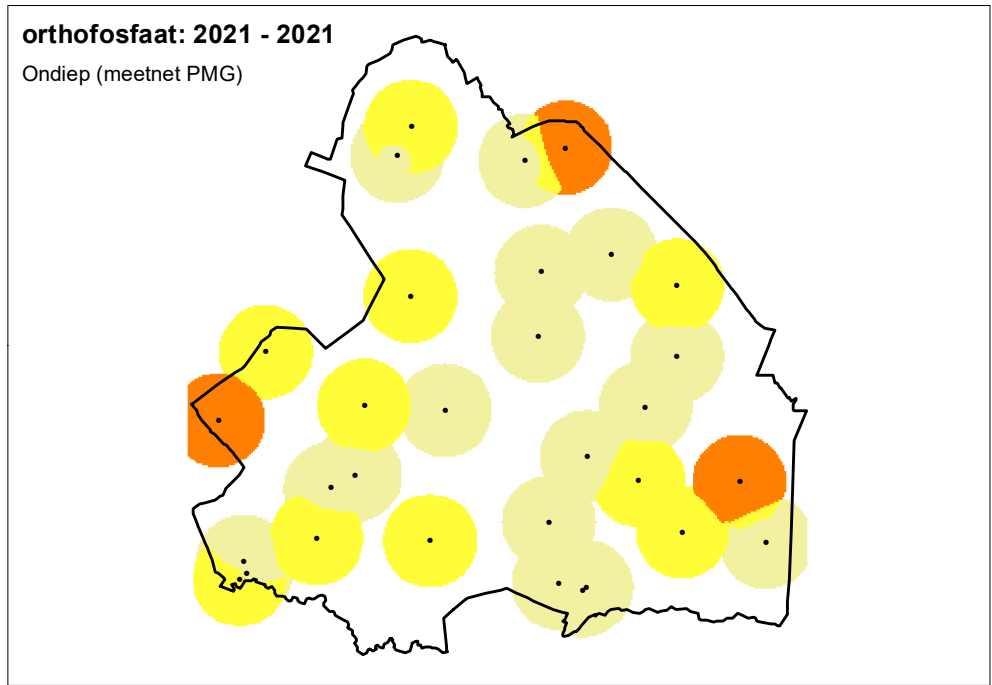
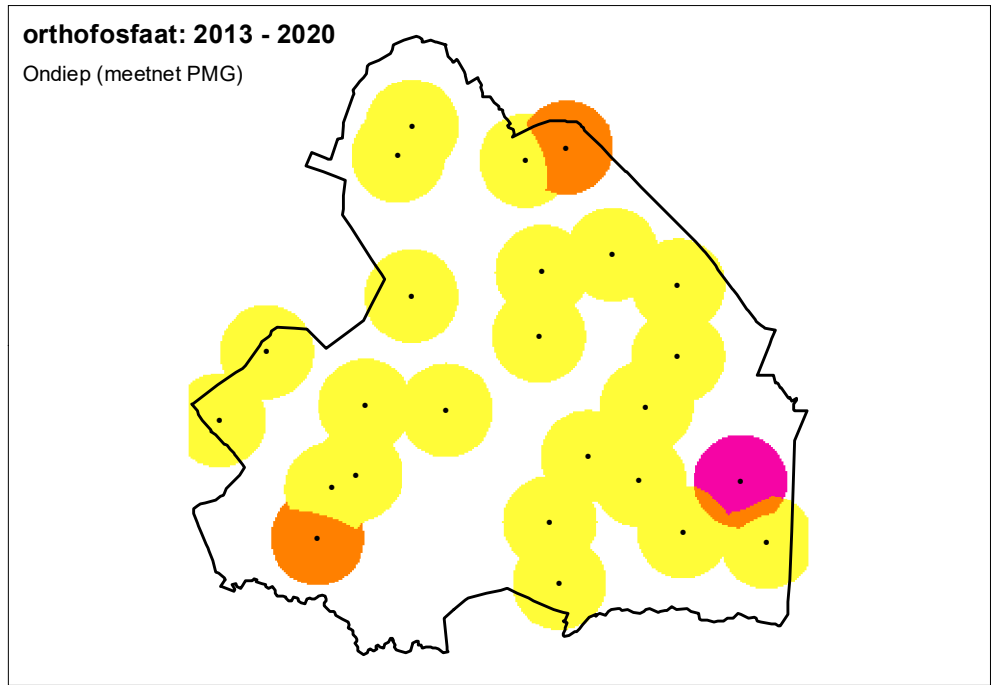
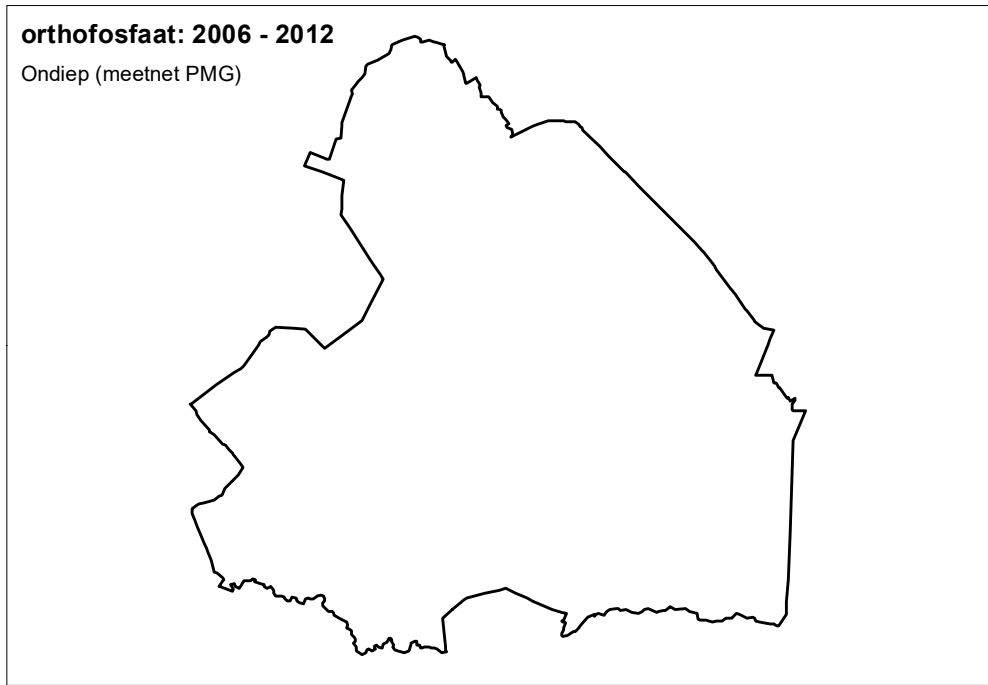
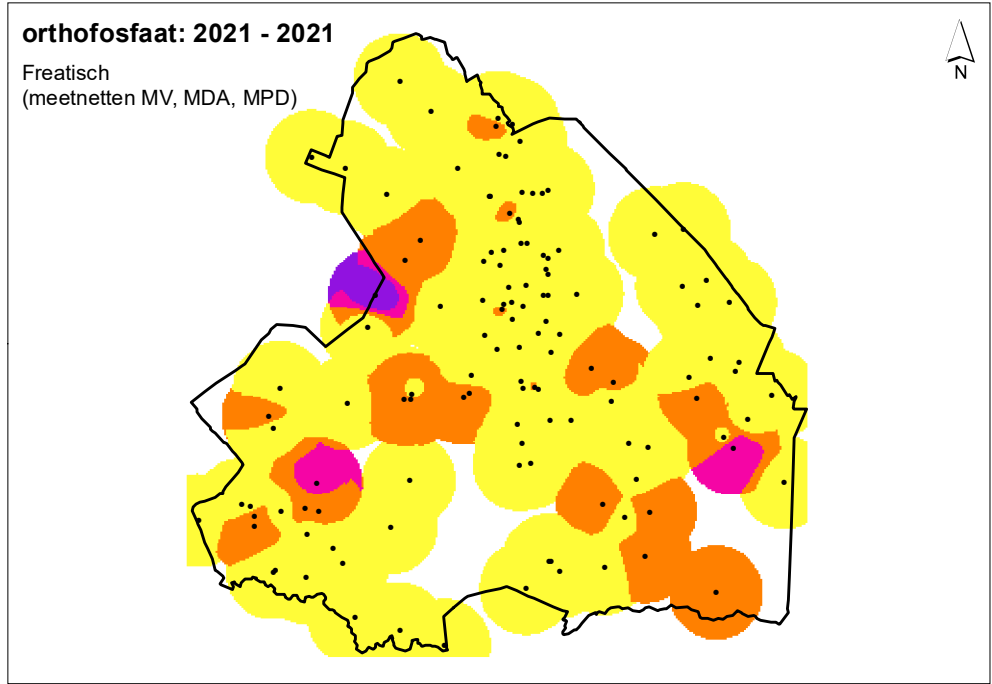
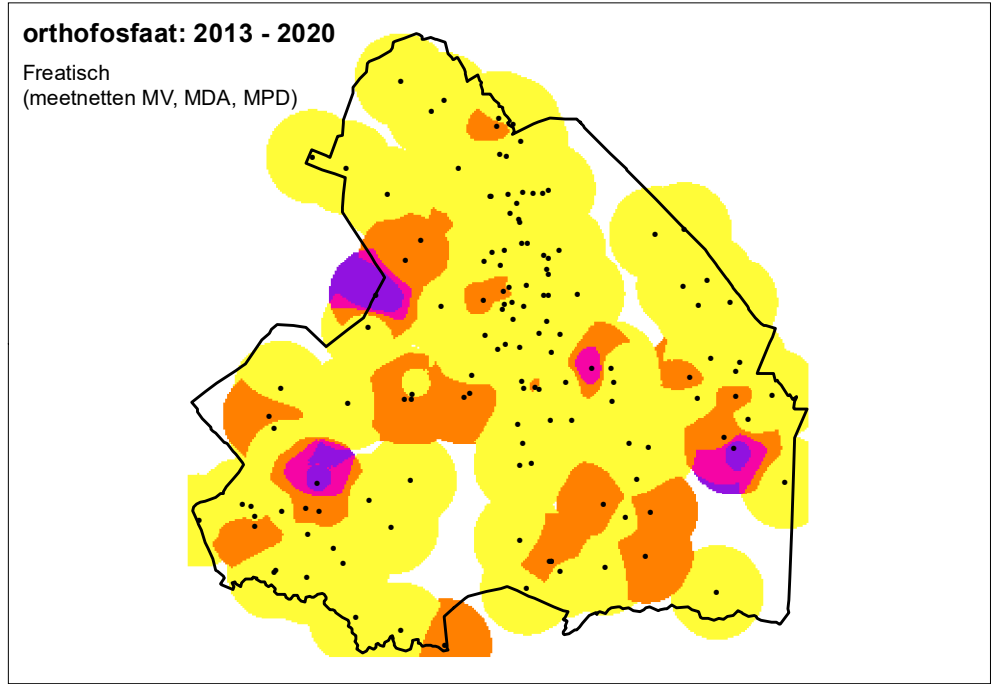
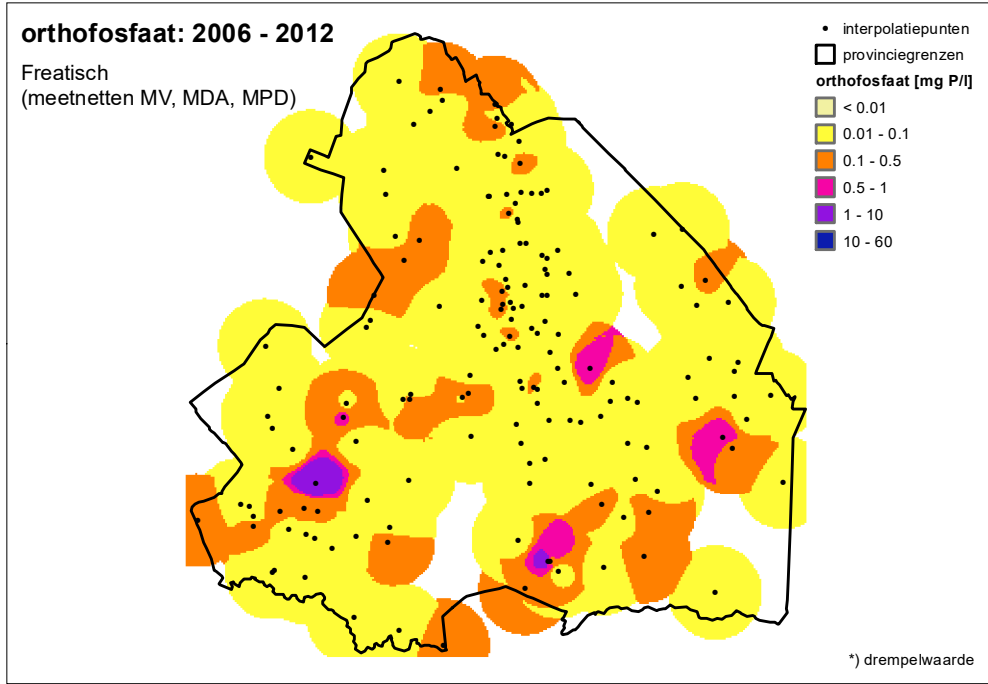

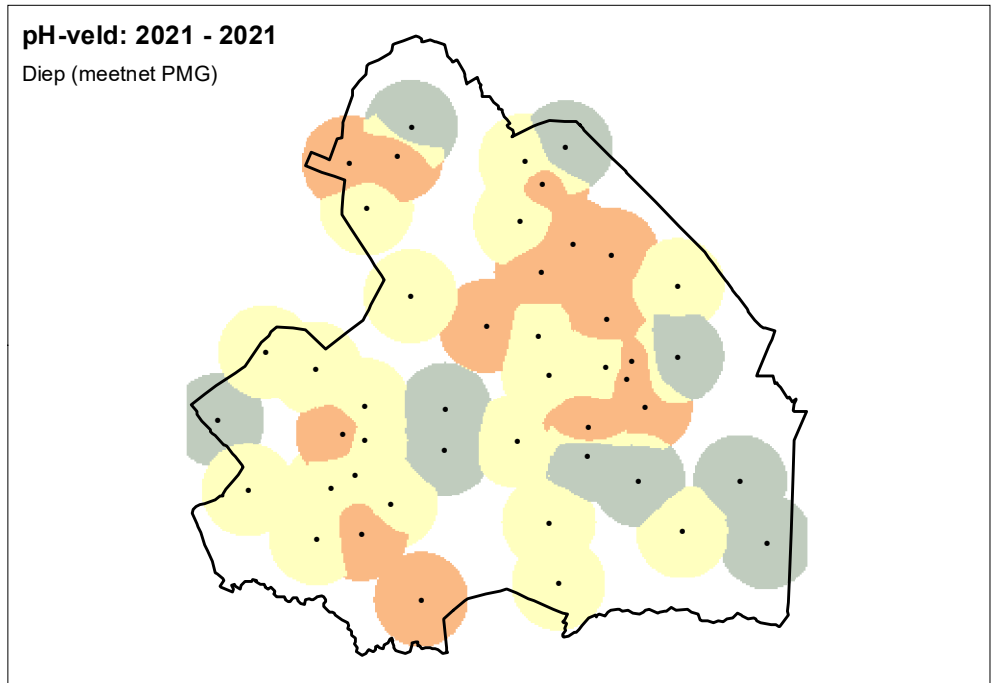
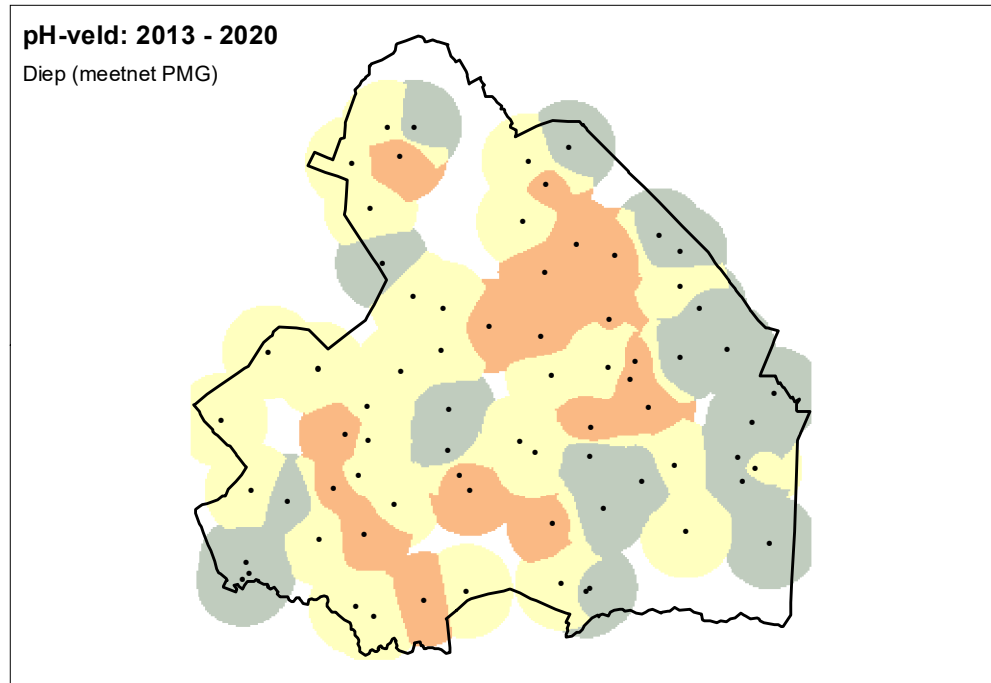
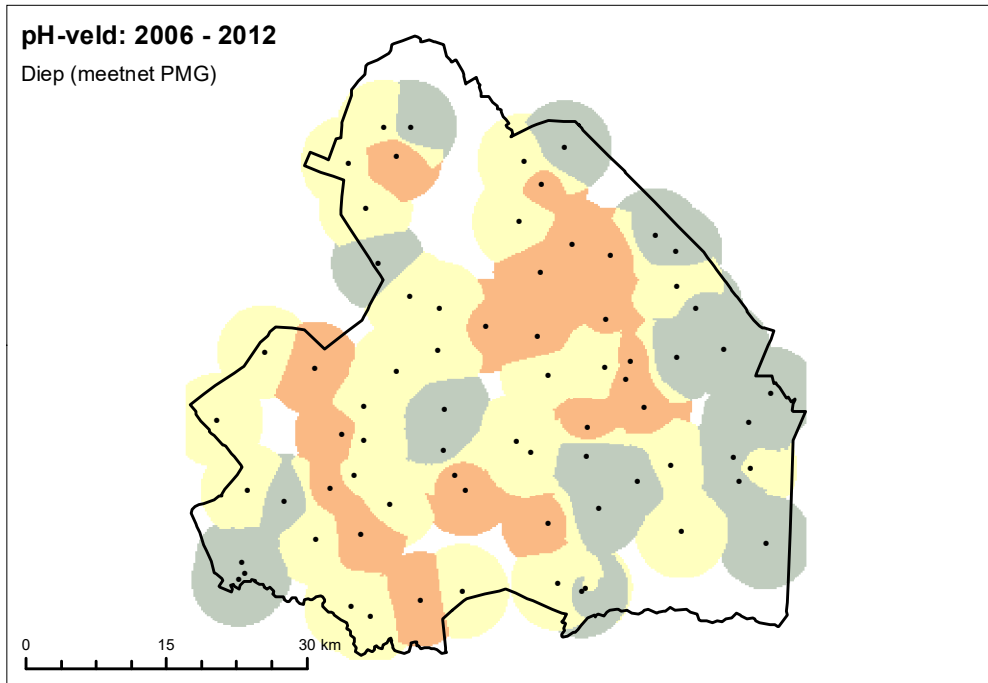
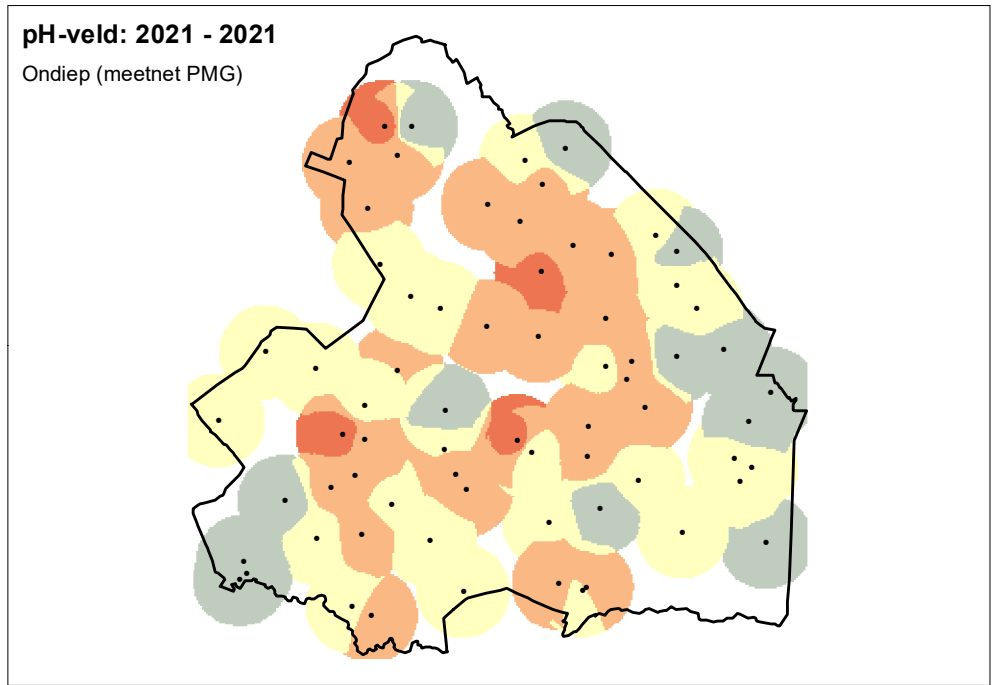
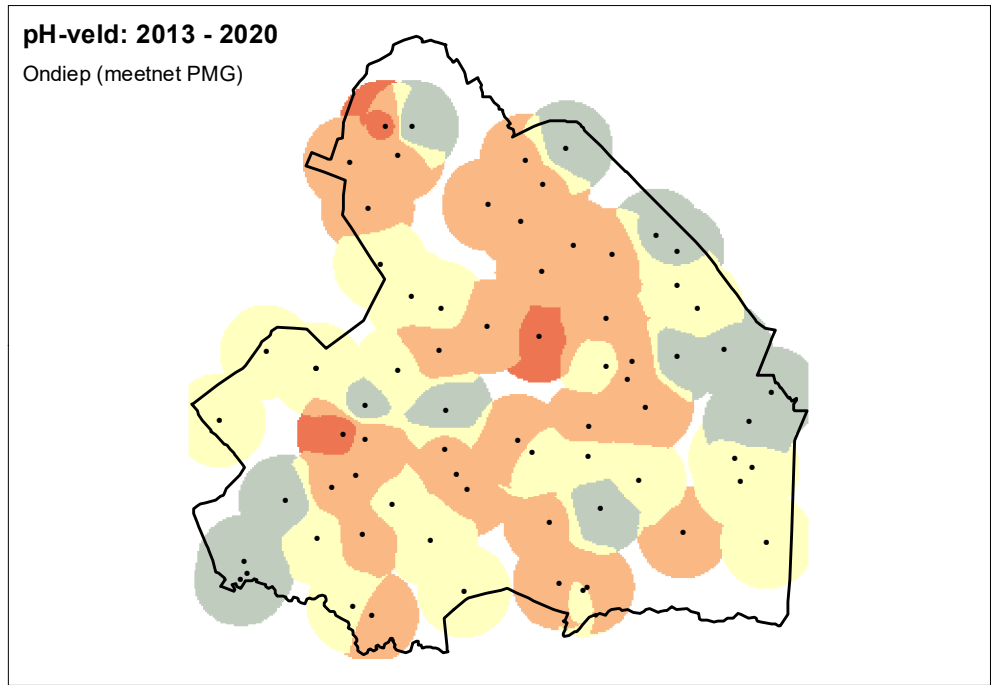
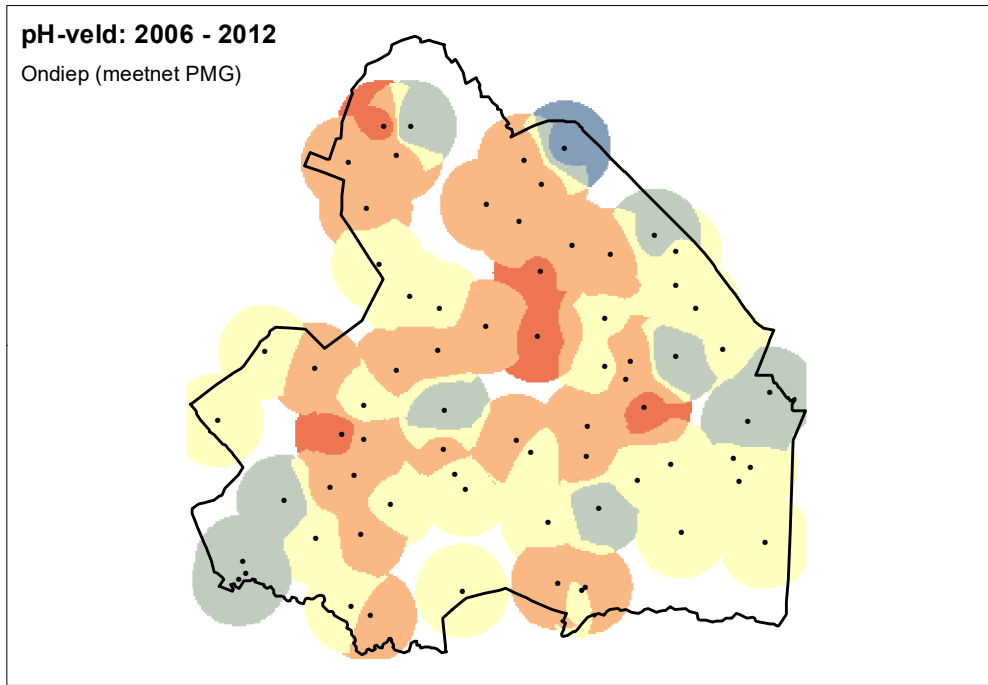
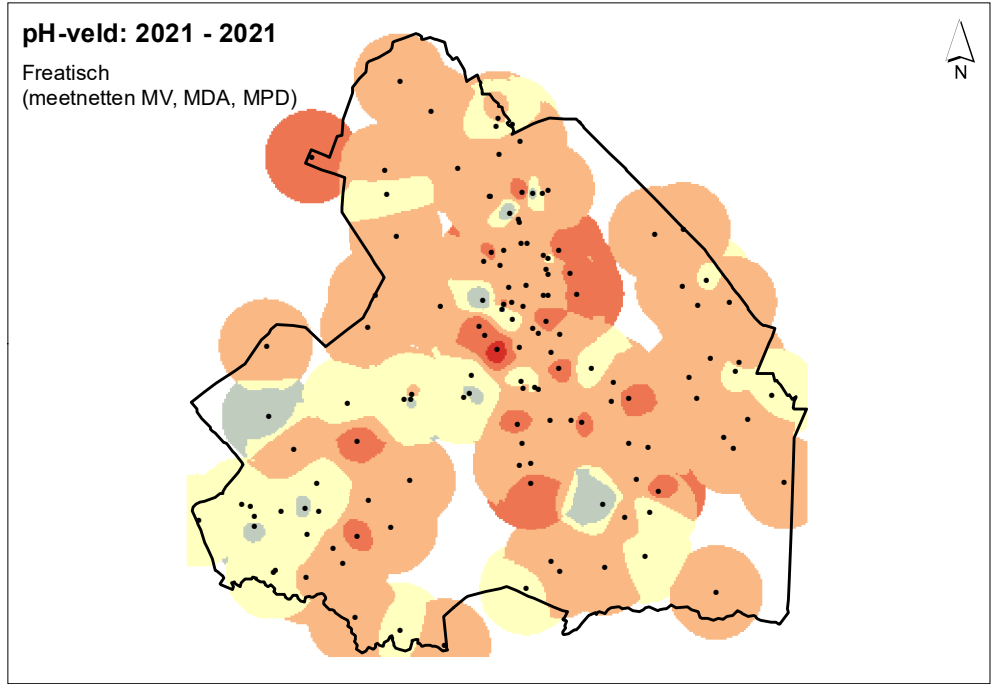
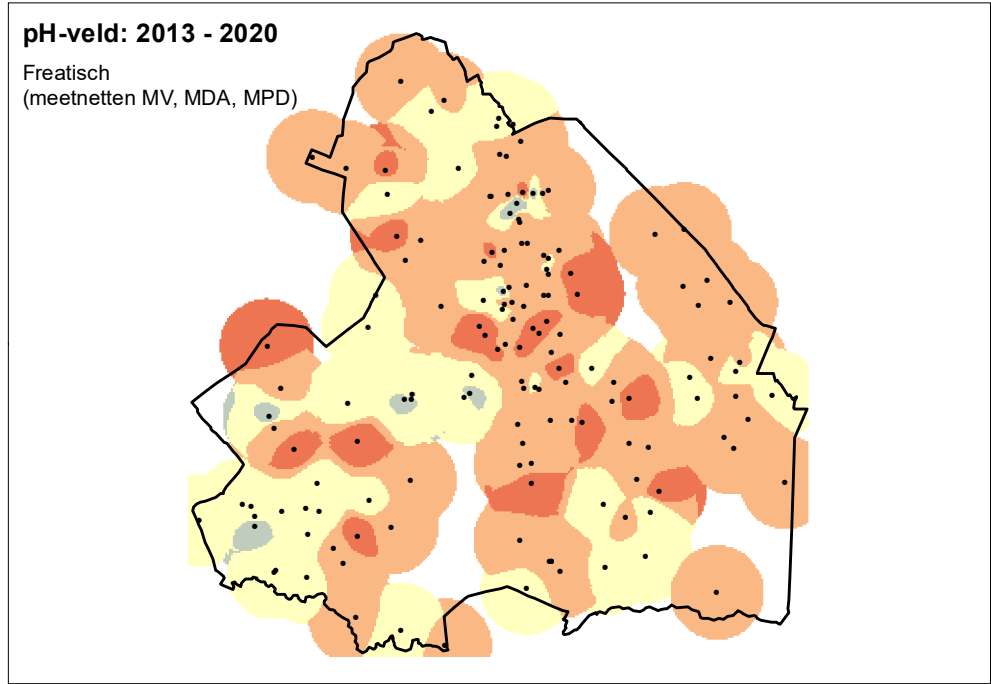
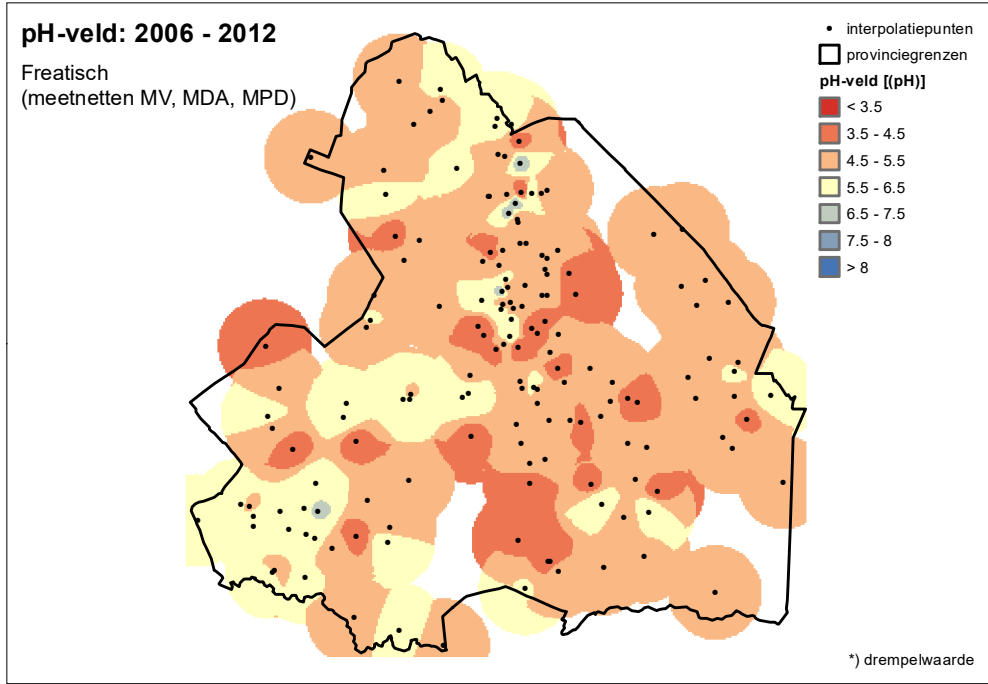

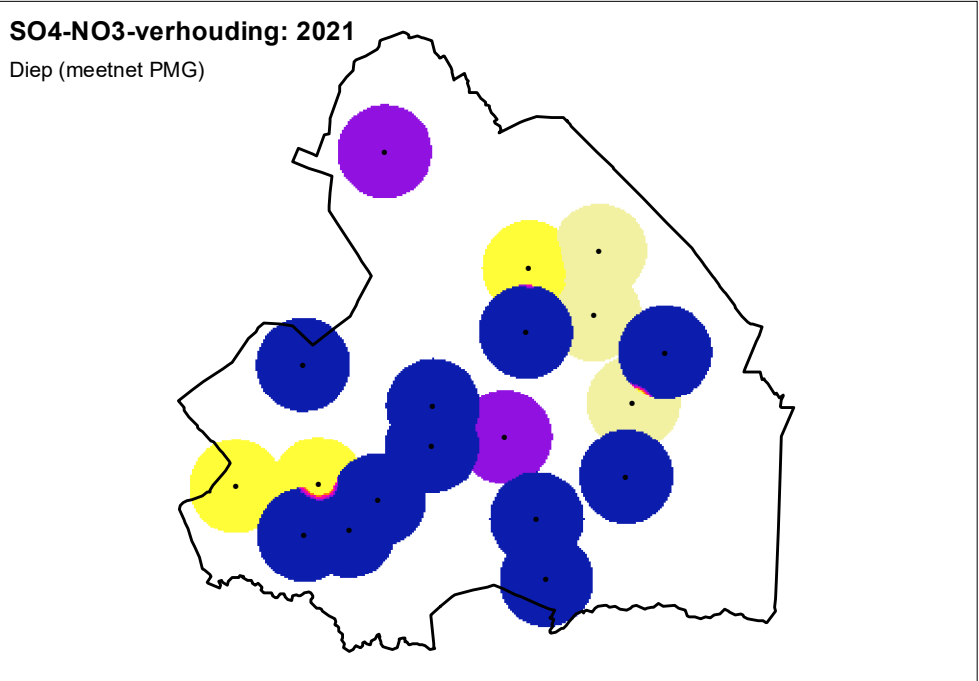
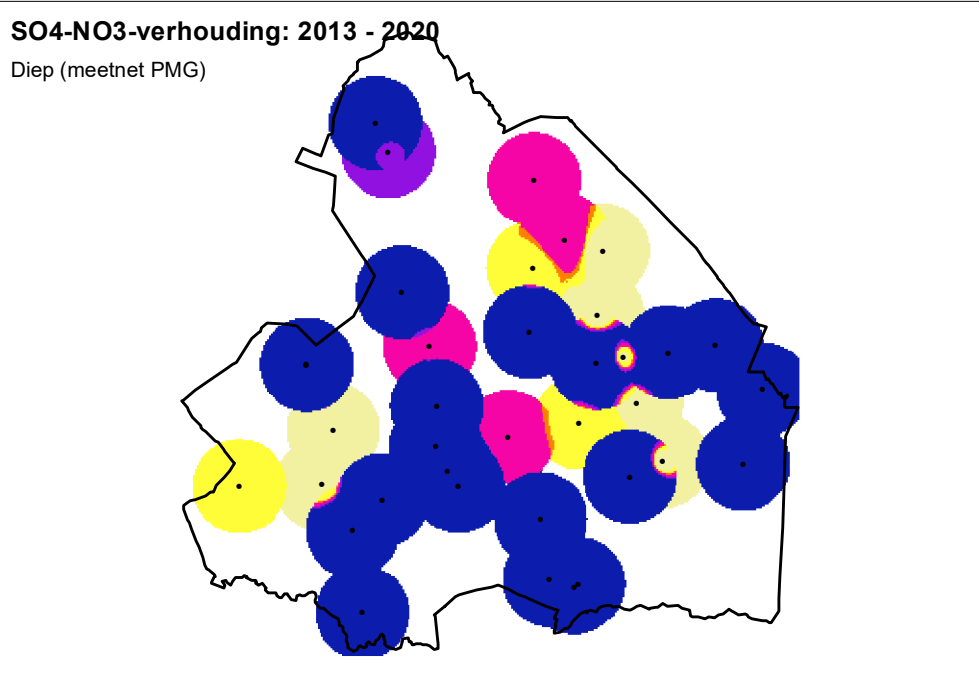
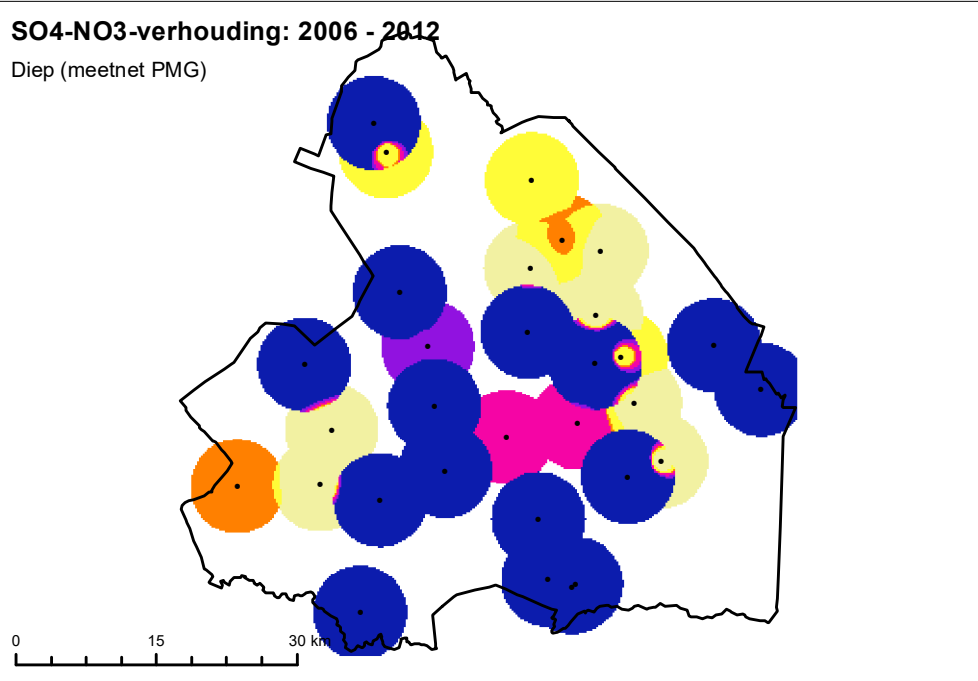
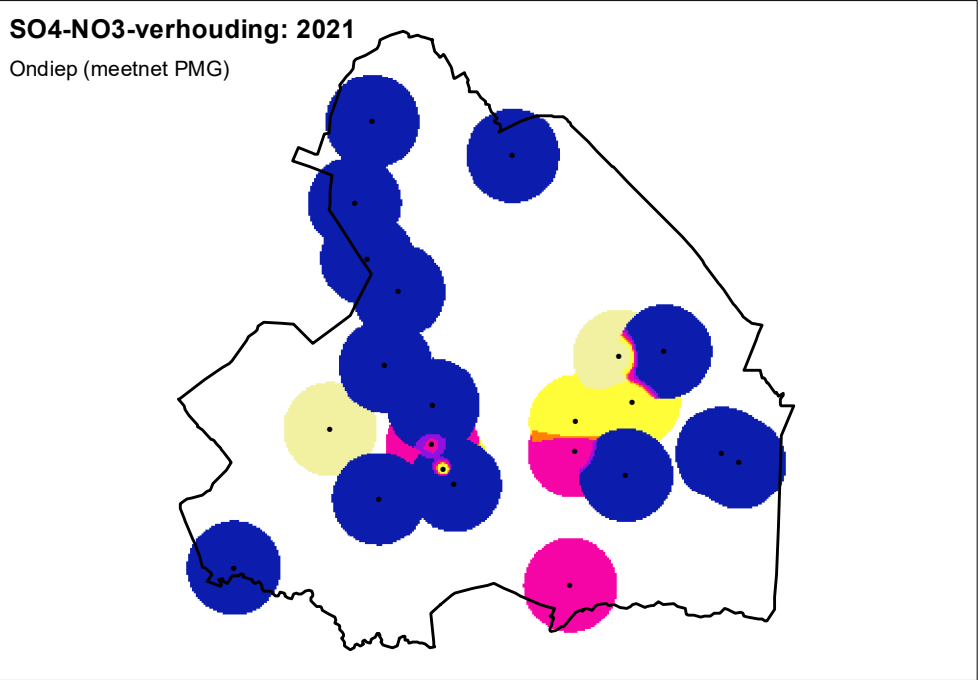
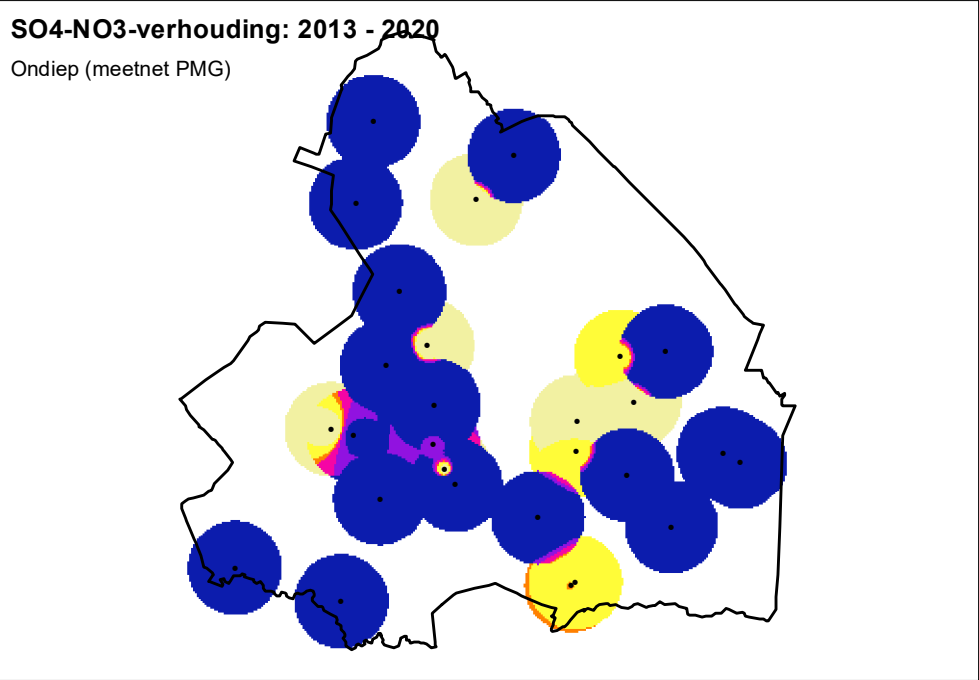
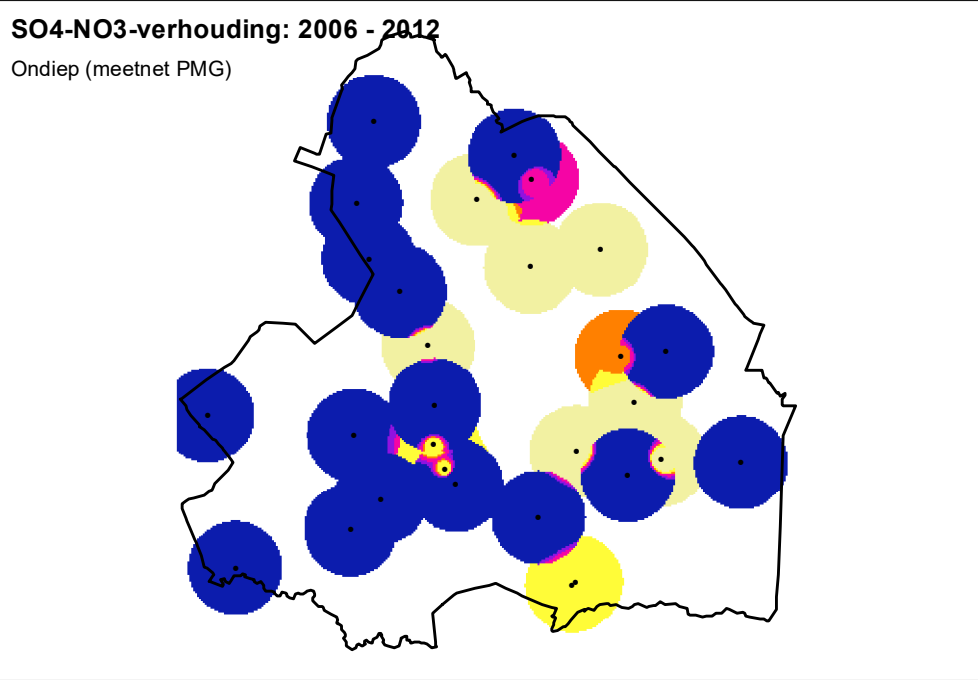
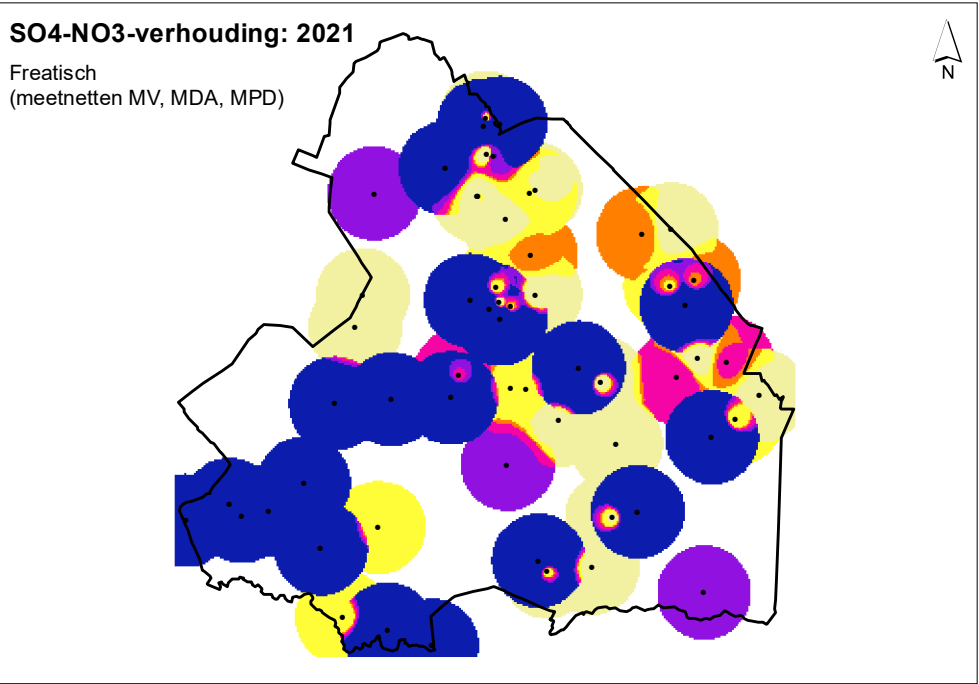
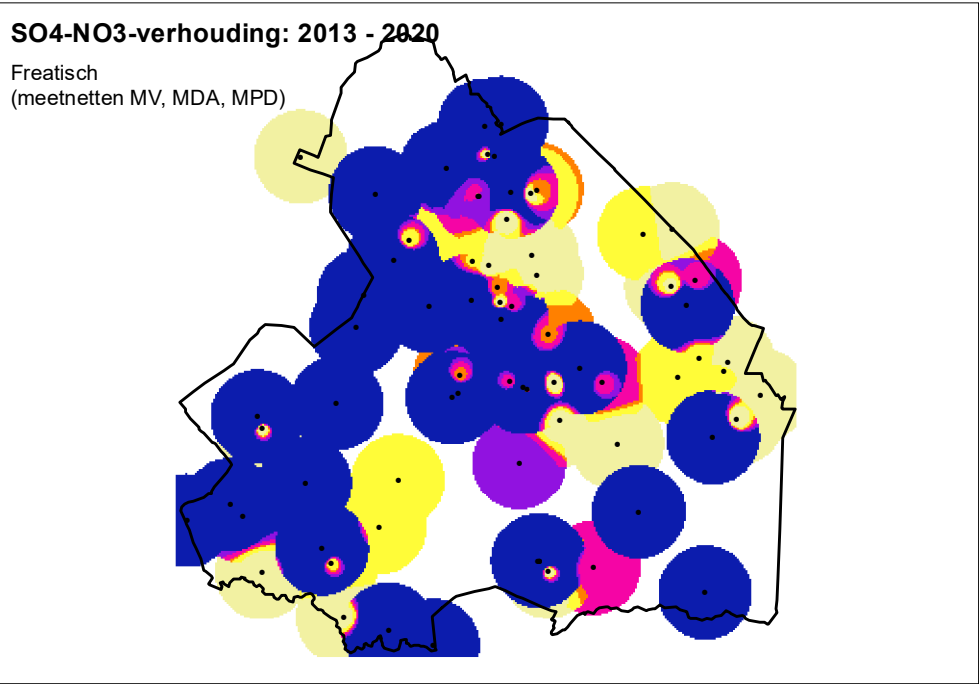
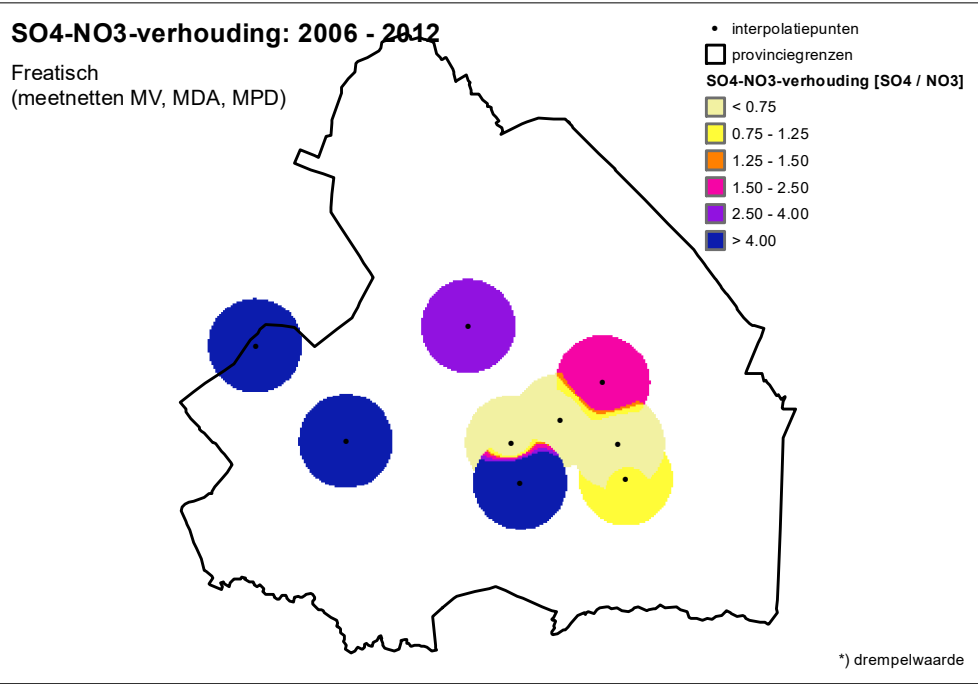

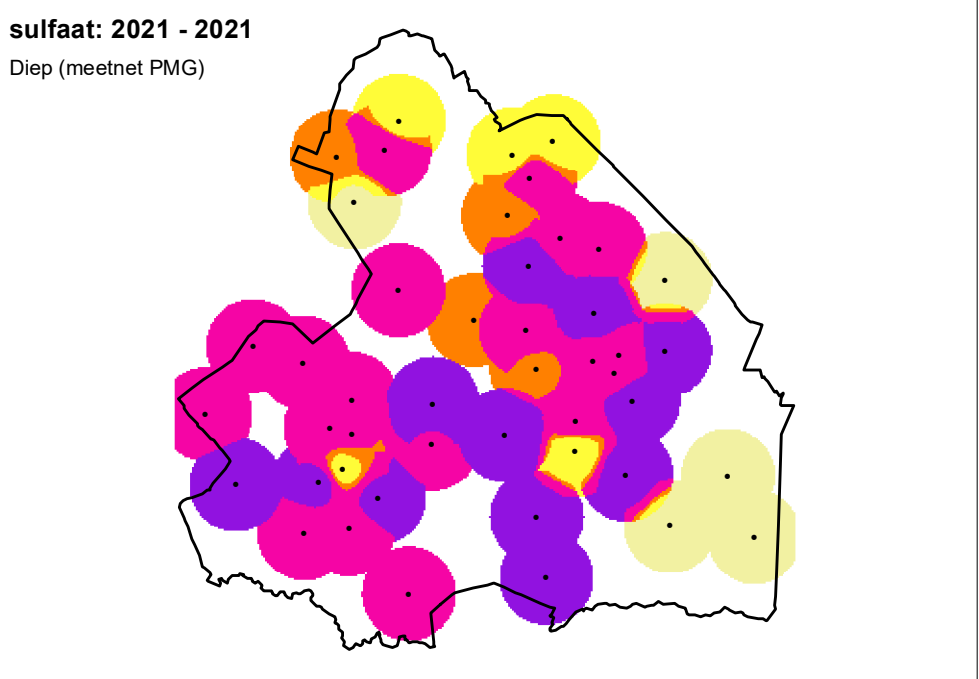
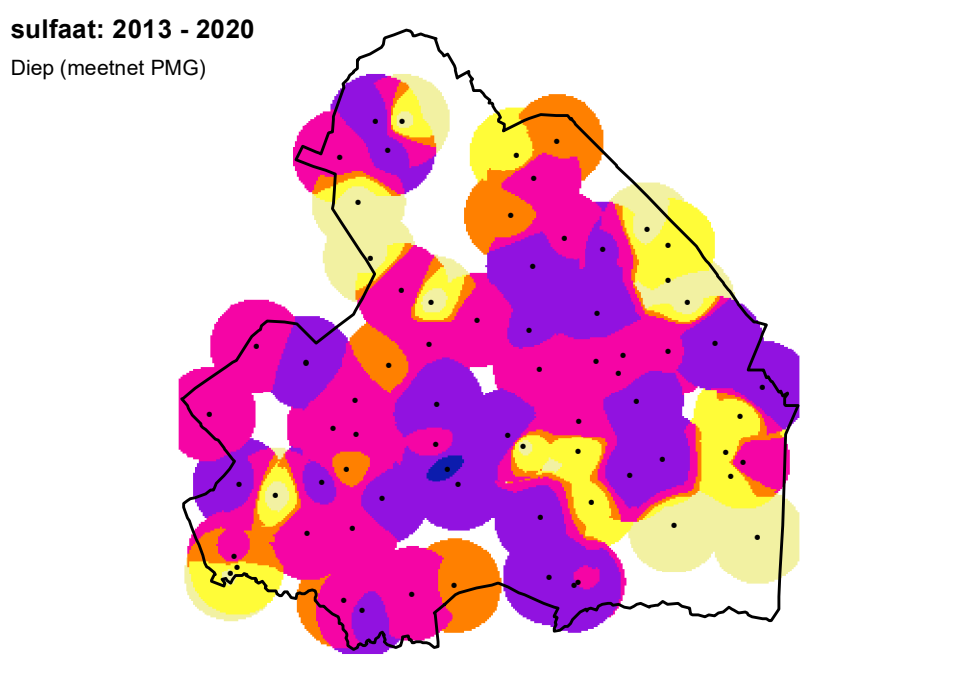
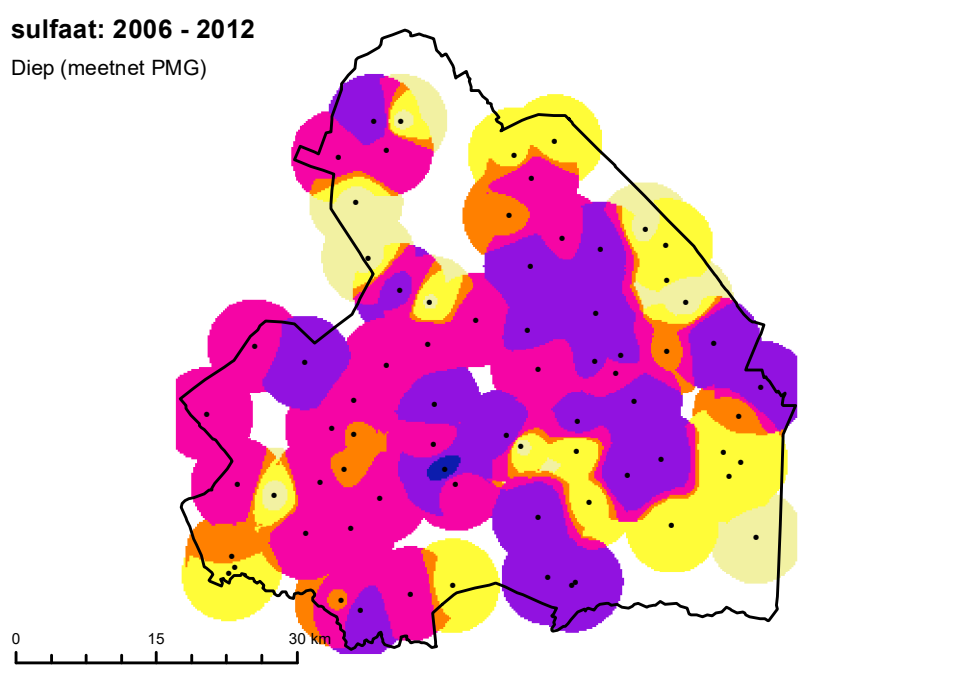
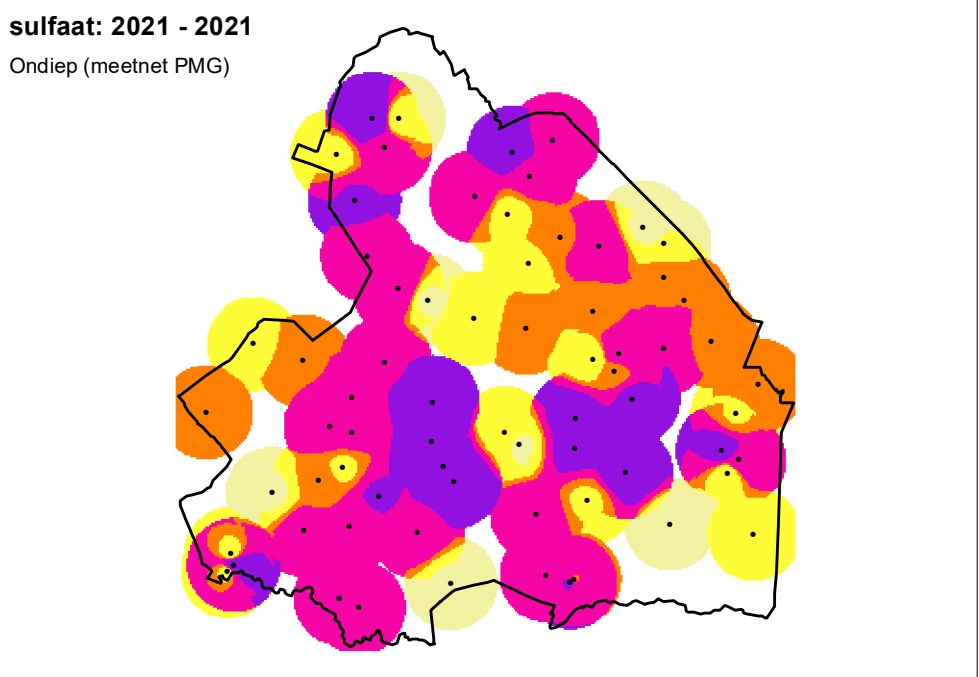
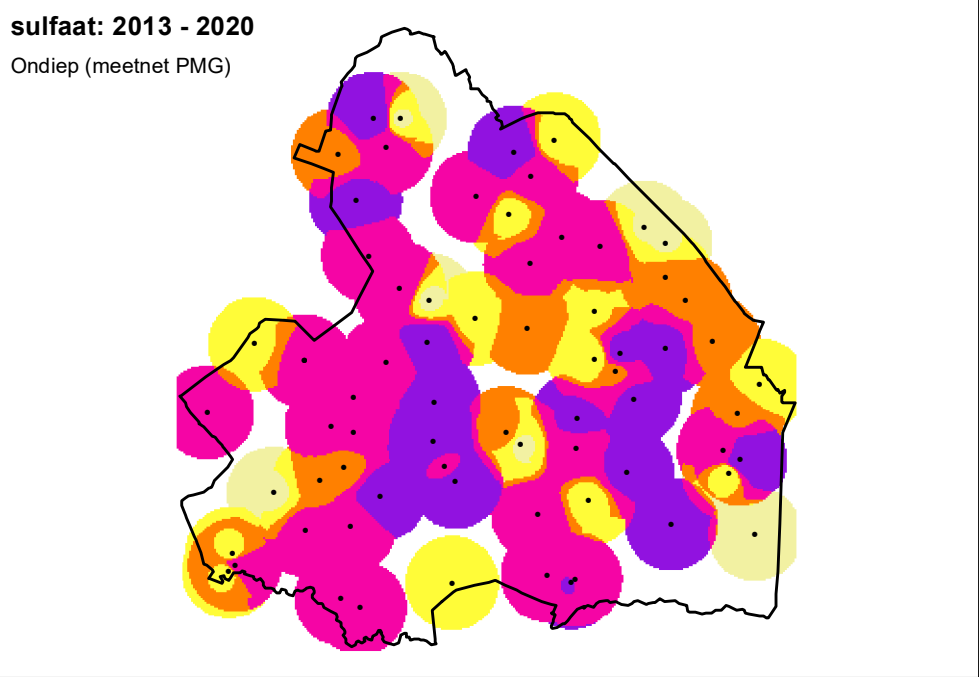
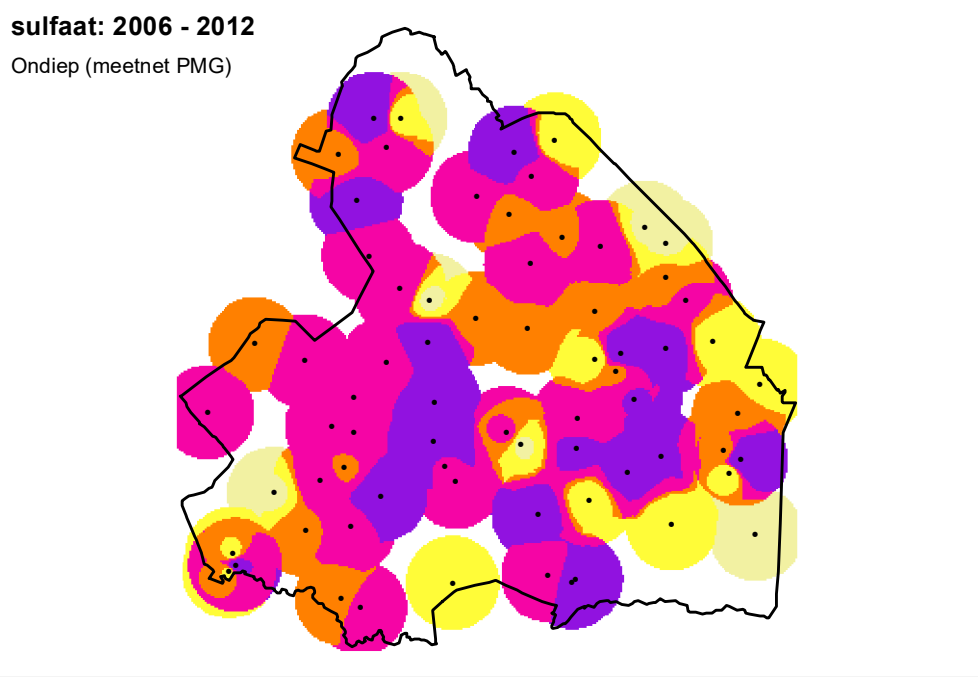
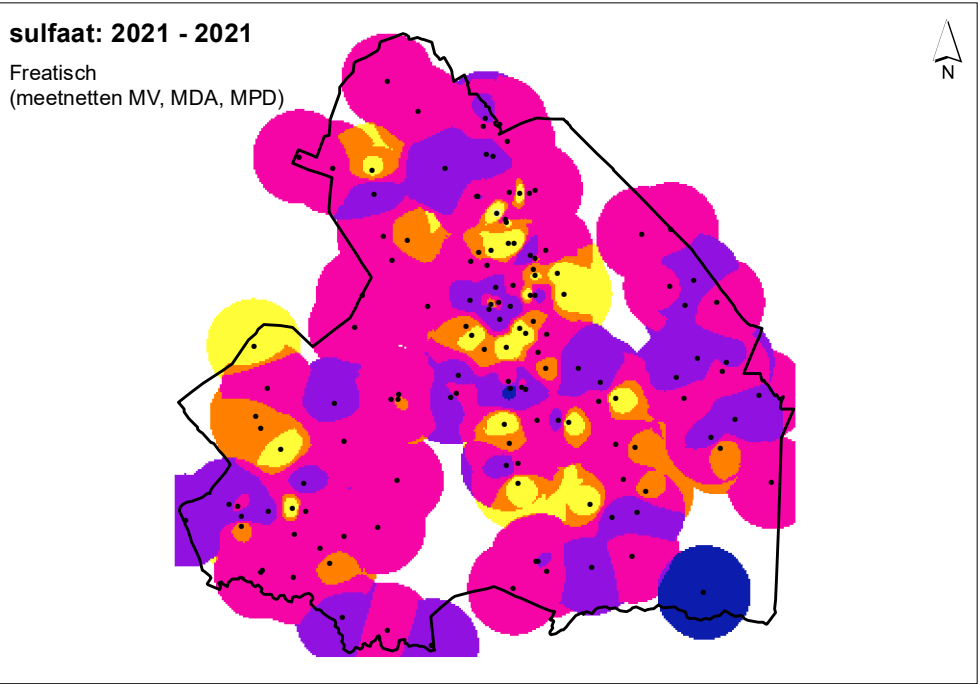
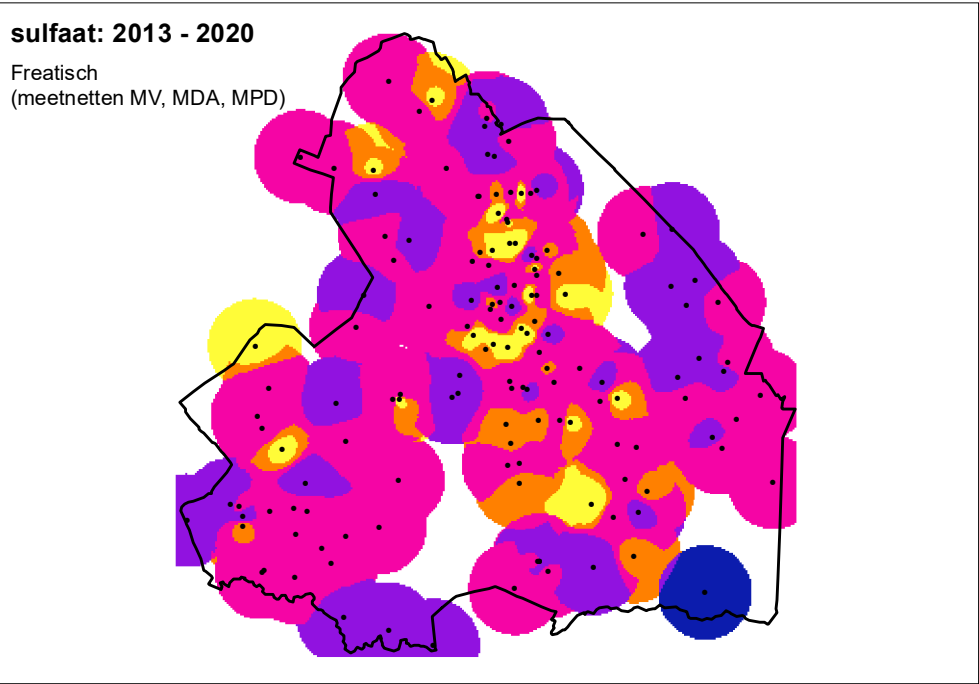
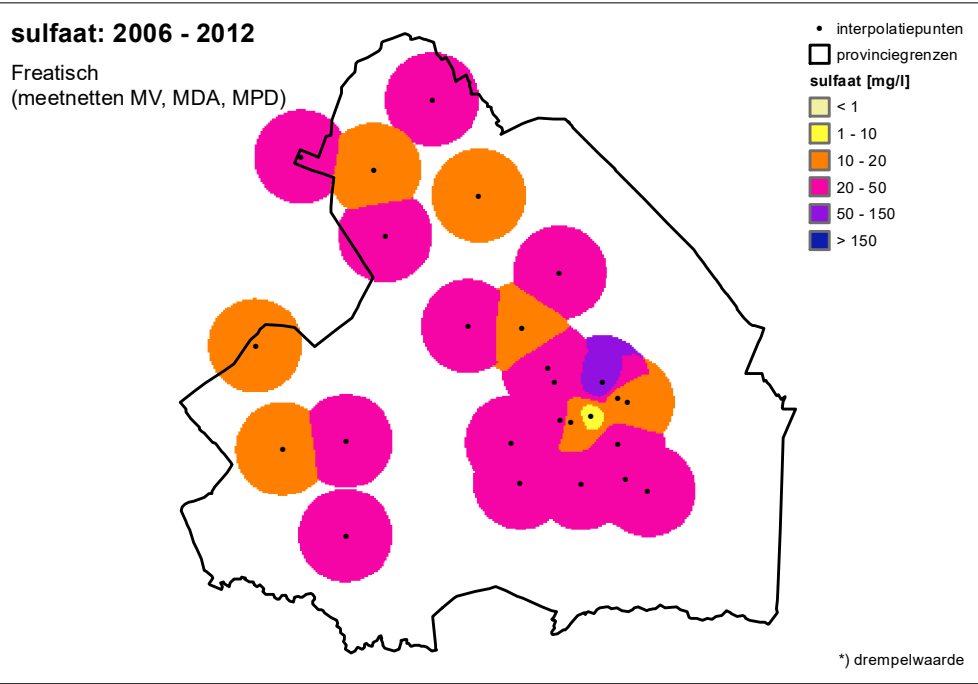

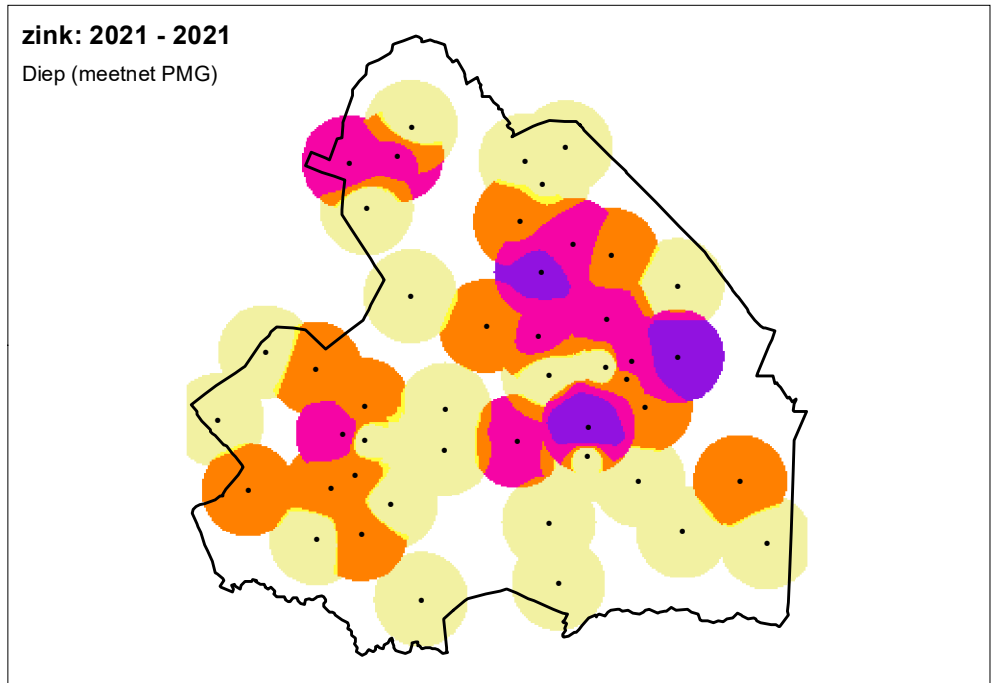
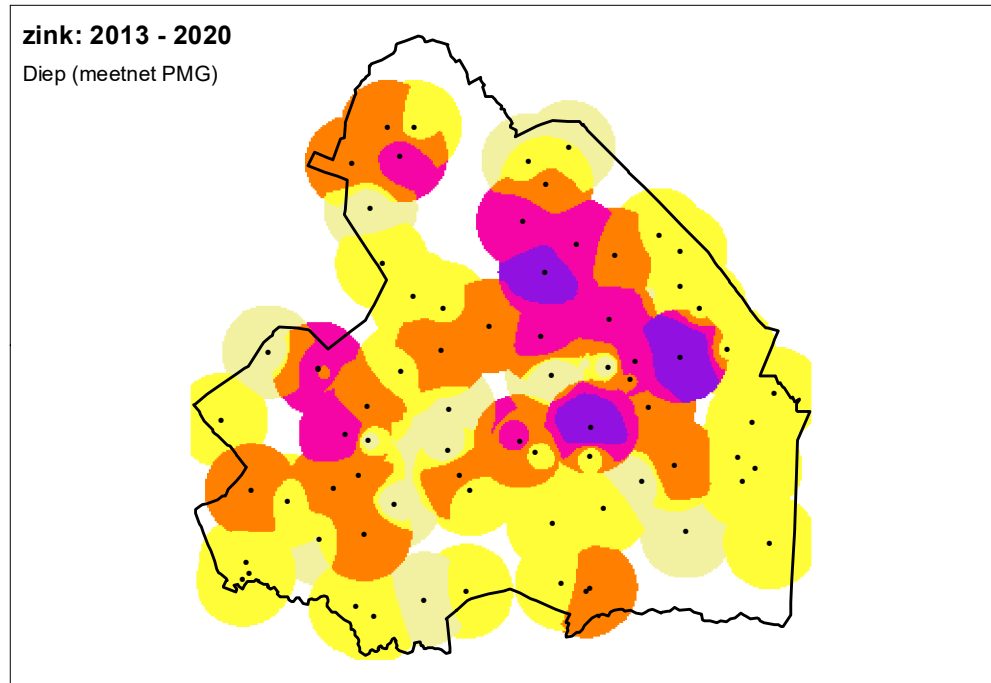
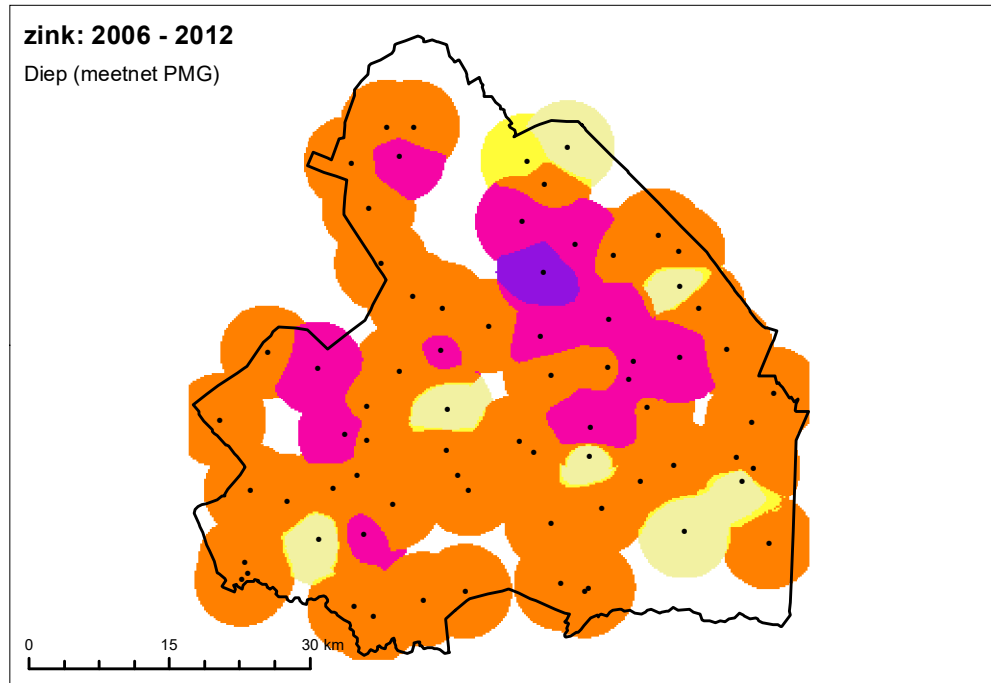
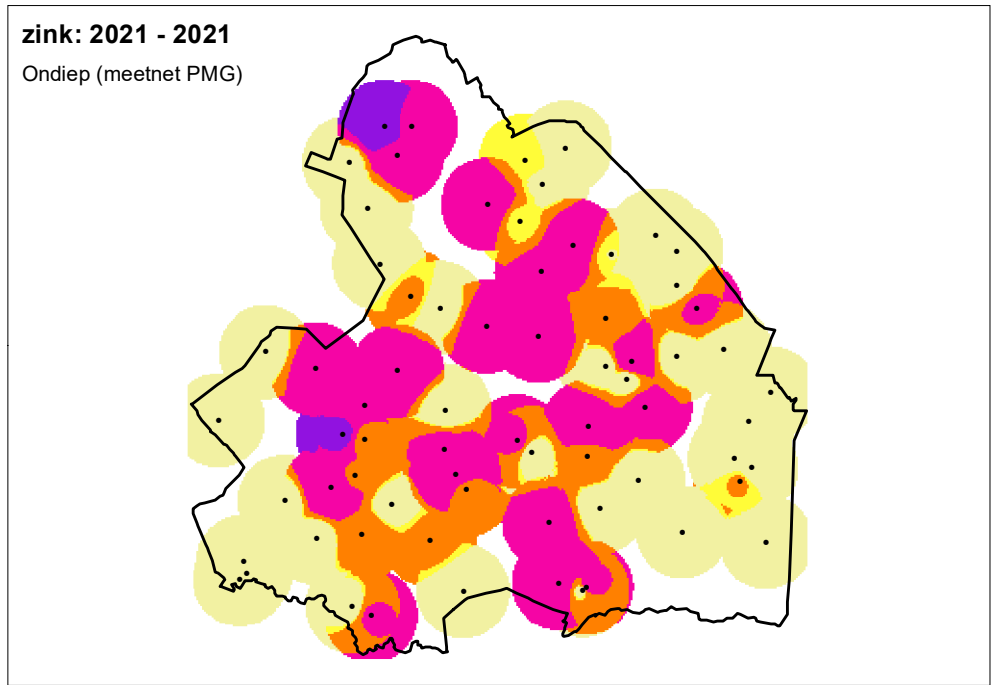
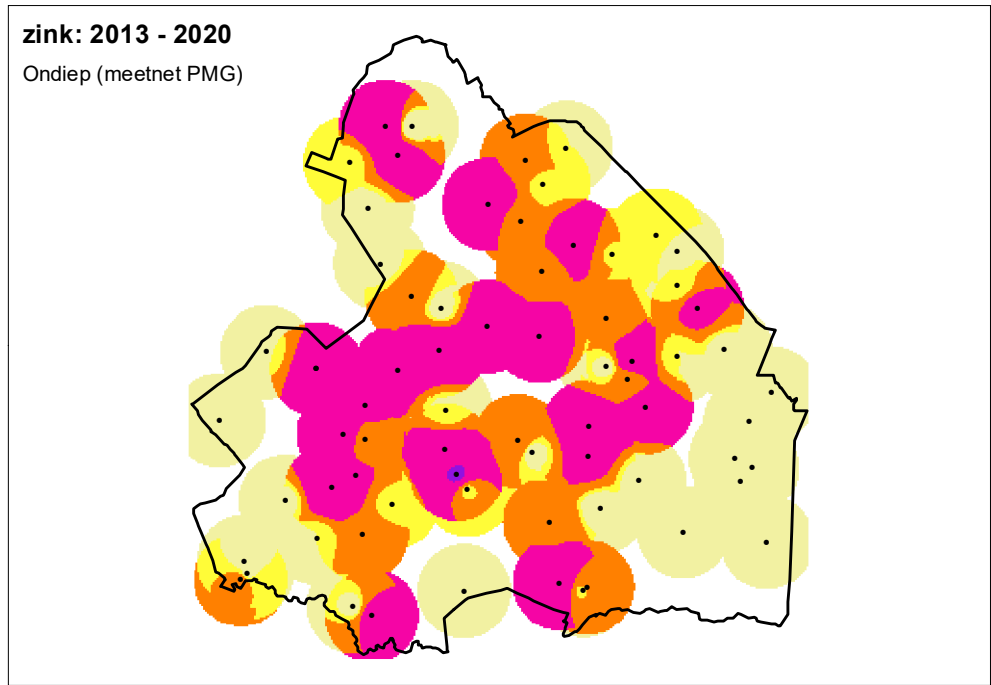
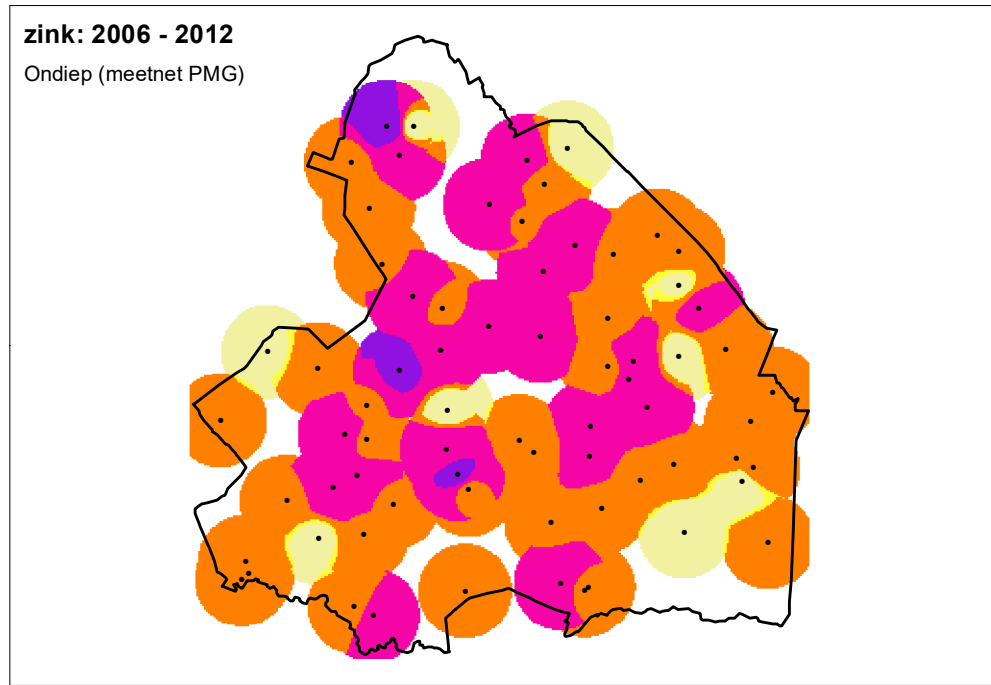
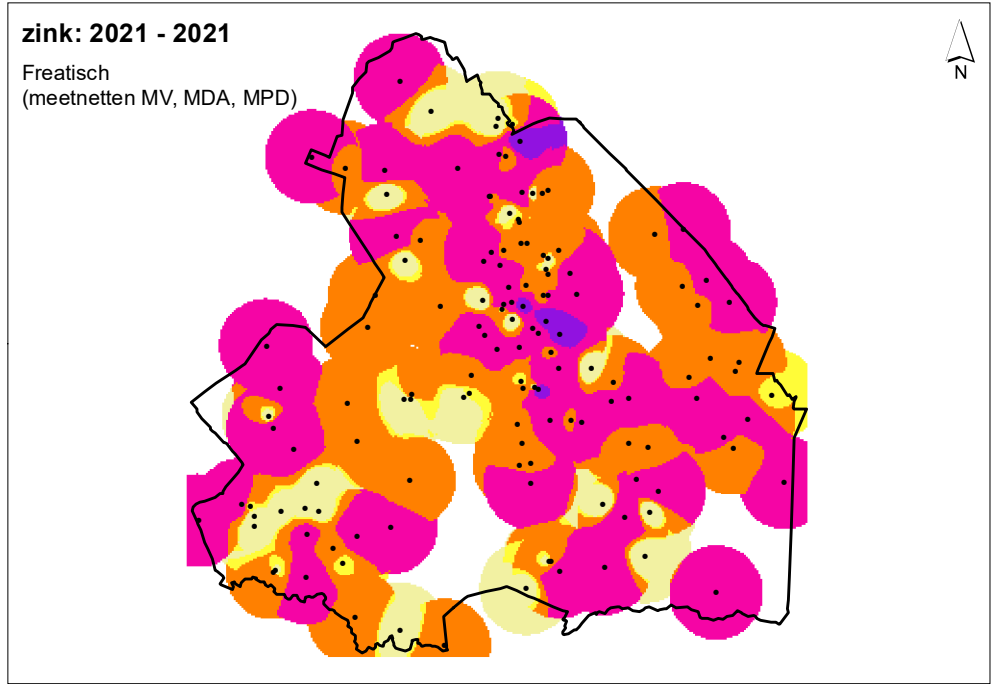
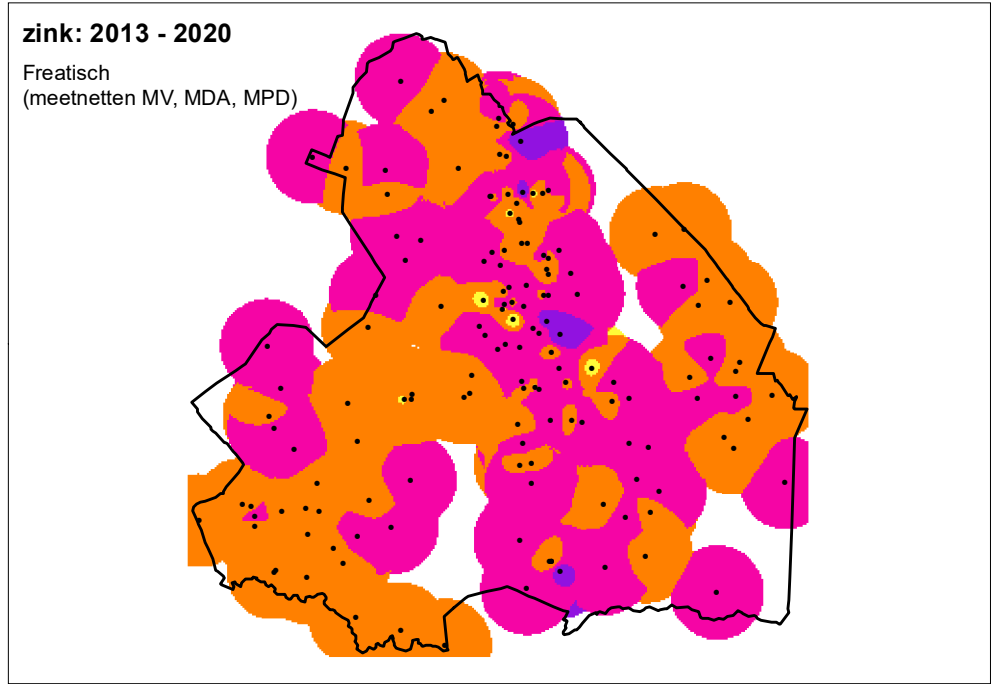
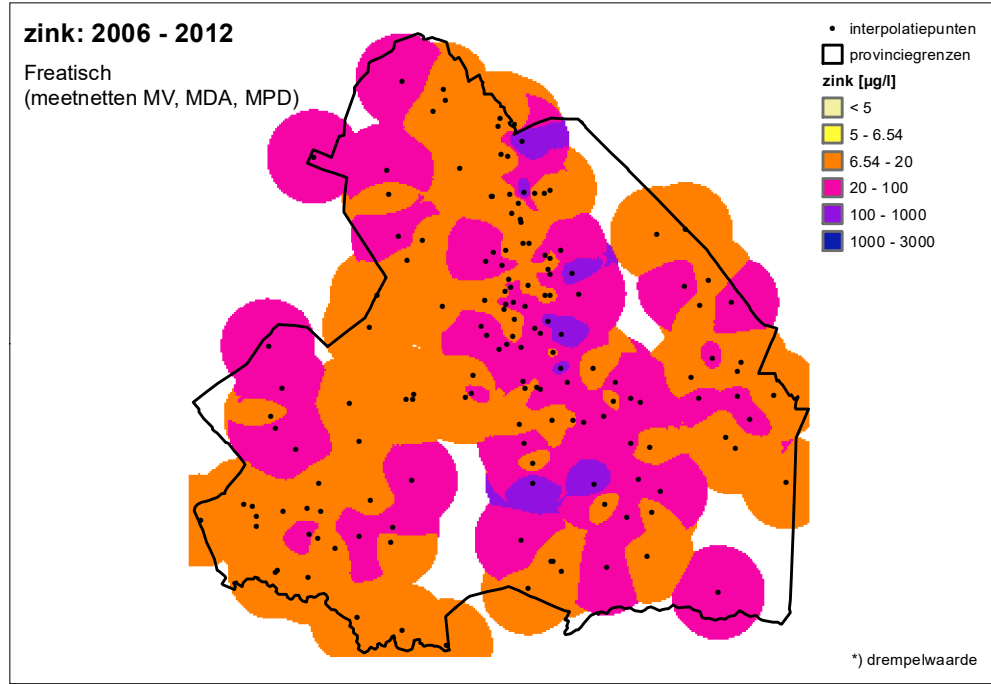

Bijlage 5

Aangetroffen bestrijdingsmiddelen in eerdere jaren

